

P.A. Kropotkin

BİR
DEVRİMCİNİN
ANILARI - I

ÖTEKİ YAYINEVİ

Öteki
ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ

Yapım
ÖTEKİ AJANS

Kapak Tasarımı
KORAY ARIKAN

Redaktör
SEVAL BOZKURT

Baskı ve Cilt
EZGİ MATBAASI

Birinci Basım
EKİM 2000

İkinci Basım
OCAK 2007

YÖNETİM YERİ
Müeyyetzade Mah. Serdar Ekrem Cad. 16/D
Beyoğlu / İSTANBUL
Tel: 0212 292 71 64 - 65 - 66

ISBN 975-584-173-3 (Tk. No)
ISBN 975-584-174-1 (1. Cilt)

P.A. Kropotkin

BİR DEVRİMCİNİN ANILARI

(I. CİLT)

Ruşadan Çeviren
Mazlum BEYHAN

PYOTR KROPOTKİN: DÜŞÇÜ ve GERÇEKÇİ

Yalnızca devrim savaşımı üzerine değil bu kitap. Yaşam üzerine: Çocukluk ve olgunluk çağı üzerine, kişiliğin oluşumu ve hayatın sunduğu yollar içinden kendine bir yol seçme üzerine; insanın ailesiyle, dostlarıyla, toplumla olan o karmaşık ilişkileri üzerine ve nihayet insanın doğayla ilişkileri üzerine.

Pyotr Alekséyeviç Kropotkin'in* (1842-1921) açık, duru, ama olağanüstü bir yazgısı oldu. Yaşamı boyunca onun payına düşenler: yani bütün o ruhsal arayışlar, durmamacasına çalışma, mücadele, yıllar boyu bir hücrede tek başına tutsaklık, dünyayı dolaşma, olaylar, karşılaşmalar, yazgısındaki ani dö-

* Kimi özel adlar üzerine vurgu imi konulmasının nedeni, adların doğru okunmasını sağlamaya yöneliktir. Özellikle "o" sesi için bu durum önemlidir. Örneğin Kropotkin adının doğru okunuşu, Kropotkin şeklindedir (Yalnız vurgulu "o"lar "o", geri kalanlar "a" olarak okunur (aynı şekilde: Dostoyevskiy'nin doğru okunuşu Dastayévskiy şeklindedir); "o" dışındaki sesli harflerin vurguları, yalnızca ilgili sesli harfin vurgulanması gerektiğini gösterir.

nüşler... bütün bunlar birkaç insanın yaşamını - yazgısını ağız ağıza doldurabilecek zenginlikteydi.

Rus prensi, atadan asker, yaşadığı çağda kimselerin aklından geçmeyecek yerlerin gezgini ve araştırmacısı, dünya çapında araştırmalar gerçekleştirmiş bilim adamı, var olan yapıyı, önce, düzeltilebileceğine inanan memur, sonra bu yapının temellerine saldıran devrimci... bunların hepsi o; çokyüzlü, sürekli değişen, ama temel yaşam ilkelerine hep sadık kalan, bu kitabın kahramanı!

"*Bir Devrimcinin Anıları*"nda sözü edilen yarım yüzyıllık dönem (1840 - 1890), gerek Rusya'da, gerek Avrupa'da çok önemli toplumsal ve siyasal değişikliklerin yaşandığı bir dönemdi. Pyotr Alekseyeviç, önce çocukluk ve gençlik dönemlerini kapsayan serflik hukukunun yıkılışına tanık oldu, bunun ardından da kapitalizmin Rusya'da onay bulmasını ve Batı ülkelerini muazzam gücüyle sarıp sarmalayışını gözlemledi. Bu elli yıl içinde, Rusya'nın başına geçen üç imparatoru gördü, ayrıca, Kırım savaşıyla Rus-Türk savaşının ve. Enternasyonal'le Paris Komünü'nün tanığı oldu.

"*Bir Devrimcinin Anıları*"nın kurgu ve konu olarak sergilediği çeşitlilik, her zevkten okuru sarıp sarmalayacak ilginçlikler içeriyor. Bununla birlikte, canlılığı, sürükleyiciliği, dinamikliği Kropotkin'in kitabını "kolay okunur" bir kitap yapmıyor. Anılar ve düşünceler kitabı, bu; kitapta geçmişe dönüşler, yaşananların çözümlemesinin yapılması ve bu çözümlemeden çıkan sonuçların, şimdiye ve geleceğe ilişkin düşüncelerle karşılaştırılması şeklinde yapılıyor. Yazarın yaşamının gerek Rusya'da, gerek Avrupa'da uğradığı ani değişiklikler okuru bir yandan canlı, gergin bir ilgi içinde tutarken, bir yandan da yazarın ortaya koyduğu birey-toplum, entelektüeller-halk, insan-insan ilişkilerini kapsayan sorunsal üzerine onunla birlikte düşünmek, tartışmak gereksinimi yaratıyor okurda.

Bu kitabın yazgısı da yazarının yazgısı denli ilginç olmuştur; aynı çetin koşullar, baş döndüren olaylar bu kitabın da payına düşmüştür. Geçen yüzyılın 90'lı yıllarının sonunda, yazarın siyasal sürgünde bulunduğu sırada yazılmıştır bu kitap. Yazar, kitabını İngiltere'de Rusça olarak yazmaya başlamış, 1897'den sonra ise Amerika'da İngilizce olarak yazmayı sürdürmüş ve "*Atlantich Monthly*" adlı bir dergide yayınlamıştır. Kitap olarak yayınlanması, 1899 yılında Boston, Londra ve Barselona baskılarıyla olmuş, birkaç yıl içinde de dünyanın bütün belli başlı dillerine çevrilip yayınlanmıştır. İlk Rusça çevrisi 1902 yılında Londra'da çıkmıştır. Bunu izleyen bütün "devrim-öncesi" baskılar, hep İngilizceden çeviri olmuştur.

Devrimden sonra, 1917-1933 arasında, -kısaltılmış baskılar ya da bazı bölümlerin ayrı baskıları dışında- toplam dokuz kez basılmıştır, "*Anılar*"... 1933 yılında yapılan akademik baskıya, Kropotkin'in Rusça elyazısı metinleri de eklenmiştir. Kitabın bundan sonra yeni bir baskısının yapılabilmesi için otuz yıldan uzun bir süre geçmesi gerekmiş; 1966 yılında yapılan bu baskıyı yeni bir baskının izlemesi içinse yirmi yıl beklenmiştir. Burdan da anlaşılacağı gibi, Kropotkin'in yapıtlarının yeni baskılarının yapılması, büyük devrimcinin düşün mirasının geniş yığınlarca tanınabilmesi için toplumsal-siyasal hava her zaman uygun olmamıştır.

1930-1950 yılları arasında Kropotkin'in anarşizmi, Marksizme düşman bir akım olarak görülmüştür. Onun geleceğin toplumu üzerine düşünceleri zararlı bir ütopya olarak değerlendirilmiş, hümanizması ise soyut ve proletarya ideolojisiyle çelişir bulunmuştur. Kropotkin'in ahlaka ilişkin talepleriyle, insan ilişkilerinde yer almasını istediği etik ilkeler, o yıllarda yerleştirilmeye çalışılan parti ve devlet yaşamı normları ile bağdaşmaz nitelikteydi. Bu dönemi izleyen ve "durgunluk"

dönemi adı verilen döneme de hiç uygun değildi "*Bir Devrimcinin Anıları*".

Şu anda Sovyet toplumunda devrimci geçmişe ilişkin müthiş bir merak uyanmış durumda. P.A.Kropotkin'in anılarında, Rus özgürlük hareketi üzerine engin bilgiler bulduğumuz gibi, yazarın, insanlığın geleceği üzerine pek çok düşüncesinin, bizim bugünkü düşüncelerimizle aynı titreşimde olduğunu da saptıyoruz. Ve biz kişisel olarak, anarşist kuramın içerdiği ütopyizmin, yüksek bilgi düzeyine ulaşmış günümüz okurlarında herhangi bir kafa karışıklığı yaratacağını hiç sanmıyoruz.

Soylu bir kökten ve varlıklı bir aileden gelen genç bir adamın, kendisine içinden geldiği sınıfın ayrıcalıklarını ve parlak bir kariyer yapma olanağını sunan düzenle savaşa girmesi, nasıl açıklanabilir? Bu, her "*Anılar*" okurunun kafasına takılacak bir sorudur ve bu soruya getirilecek açıklamanın, üzerinde dikkatle durulup incelenmesi gereken pek çok noktayı içereceği kesindir.

Çocukluğunda da "talihi yâr olmuş" biri değildi, Pyotr Alekseyeviç. Küçük yaşta annesini yitirdi; üvey annesi ise gerçeğinin yerini doldurmaktan uzaktı. Bu durum onun evdeki serflerle, hizmetkârlarla yakınlaşması sonucunu doğurdu. Kropotkin kardeşleri büyük bir sevgiyle kucaklayan, annelerini çok sevdikleri için "öksüzler"e acıyan, kol kanat geren bu insanlarda Pyotr, daha sonra basit halkta gözlemleyeceği iyi yüreklilik, acılara ortak olma, insanları sevmek, çalışkanlık gibi özellikleri bulacaktır. Bu insanların evdeki durumları da, onları malı gibi gören babasının bu insanlara davranışları da, ona göre eşitlikten uzaktı, anormaldi. Üstelik fazla acımasız bir köle sahibi olduğu söylenemezdi babasının, yakın çevrelerinde herkesçe bilinen son derece despot pomeşçikler vardı, yine de küçük Pyotr'a göre evlerinde "anormal", "adaletsiz" bir düzen hüküm sürüyordu.

Babalarındaki, -çarlığın bütün uyruklarına özgü- "amir sevgisi" ve "amir korkusu" küçük kardeşlerde çok çabuk iğrenti yarattı. O bakımdan Kropotkin'de serfliğe karşı ilk başkaldırı duygularının baba evinde gelişmeye başladığını söylemek yanlış olmaz. Ama unutmamak gerekir ki, binlerce soylu çocuğu aynı koşullar altında yetişıyordu; zulmü görüyorlar, eşitsizliğe tanık oluyorlar ve bunları norm olarak benimsiyorlardı. Örneğin, Arbat sokağından komşuları olan Seryója Zagóskin (ders aldıkları özel öğretmen bile aynıydı), devrimci olmamıştı. Askeri okulda (Pájeskiy Kórpus), "Nikolaycı değil bunlar" dediği çocuklar bile onunla arkadaş olmak istememişlerdi. Aslında buralara dek uzanmaya bile gerek yok: Kropotkinlerin evinde bile beş kardeşten bir tek Pyotr devrimci olmuştu. Kardeşi Aleksandr, inançtan çok vicdan borcu olarak benimsemişti devrimciliği. Doğuştan bilgin denilebilecek bir insan olan Aleksandr karakter olarak da, temperaman olarak da kendini tümüyle devrime adayamadı. Sürgün cezasını tamamlamasından sonra yaşamdan trajik bir biçimde ayrılışı da, yaşamına gönlünden geçtiği gibi bir yön vermekte kendini başarısız bulduğunu göstermektedir.

Dünya görüşünü biçimlendiren dış koşullar, özgürlük ve protesto duygularının uyanması için ne kadar elverişli olurlarsa olsunlar, devrimci bir tutum alışı benimsemeyi açıklamakta tek başına yeterli olmazlar. "*Bir Devrimcinin Anıları*" da işte tam bu noktaya açıklık getiriyor ve bireyin iç dünyasıyla, onu çevreleyen ortam -her şeyden önce de insanlar- arasındaki karmaşık ilişkinin bu süreçte asıl etken olduğunu gösteriyor.

Kropotkin'in düşüncelerinin eleştirel bir çizgide gelişmesinde öğretmenlerinin büyük rolü olmuştur. Lisede kendisinden ahlak öğrendikleri güzelyazı öğretmeninden, mantıklı ve tutarlı düşünmeyi öğrendikleri matematik öğretmenine dek bütün öğretmenlerini anımsıyor, Kropotkin. Anılarında en özel yeri tu-

tan öğretmenini ise, lise öncesi evde özel dersler aldığı, lisedeyken de eve gelmeyi ve eğitmeni olmayı sürdüren, Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi Nikolay Pavloviç Smirnov'dur. Kropotkin'de sanata, edebiyata, toplumsal olaylara ilgiyi ilk uyandıran, onu günlük türünde yazılar yazmaya yönlendiren, ona okuyacağı kitapları nasıl seçeceğini öğreten hep Nikolay Pavloviç olmuştur. "Anılar"dan yola çıkarak bir değerlendirme yaptığımızda N.P.Smirnov'un, o yıllarda Rus devrimci saflarını dolduran ilerici raznoçinets*lerin tipik bir örneği olduğunu anlıyoruz.

Kişiliğin oluşması-gelişmesi sürecini kapsayan bu yıllarda, ağabeyinin Pyotr'u çok etkilemiş olduğunu görüyoruz. Ruhsal yönden birbirlerine çok yakın olmalarına karşın, aynı zamanda birbirinden çok farklıydı ve çok sık tartışırdı, iki kardeş; görüşleri birbirine uymazdı. Ama görüş ayrılıkları olmasaydı, her konuda aynı düşünüyor olsalardı, herhalde birbirlerine bunca katkıda bulunamazlardı. Sonraki yılların düşünür, gazeteci, propagandist, öğretmen Kropotkin'inde gördüğümüz ayırt edici özellikler olan görüşünü savunmak, kanıtlamak, belgeler ışığında bu görüşü bir kez daha gözden geçirmek, tartışmakta olduğu kişinin görüşüne saygı duymak gibi özellikler, önemli ölçüde, ağabeyiyle yıllar boyu süren ve yazdıkları mektuplarla tarihsel belge niteliğine de dönüşen bu ateşli tartışmalar sırasında gelişmiştir. Bu mektupların sayfalarında, gerçeğe ve a-

* *Raznoçinets* - (Rusça: Razno + çin = farklı + unvan) - XIX. yüzyıl Rusya'sında, soylu sınıf dışındaki (din adamı, tüccar, küçük memur vb. gibi) farklı sınıf ve tabakalardan gelen entelektüellere verilen ad. Tüm XIX. yüzyıl boyunca burjuva-demokrat ve devrimci-demokrat ideolojinin taşıyıcısı olan toplumsal kategori; kısaca küçük burjuva entelektüelleri. (Burda ve tüm kitap boyunca imzasız dipnotlar çevirmene, numaralı dipnotlar kitabın Rusçasını basıma hazırlayan V.A.Tvardovskaya'ya aittir. Yazarın dipnotlarında adı belirtilmiştir.)

dalete susamış, Dostoyevskiy'nin, Rus hayatının en önemli özelliklerinden biri olarak nitelediği, gerçekliğin önemli sorunları üzerine kafa yoran "Rus gençleri" çıkar karşımıza. Rusya'da bu gençlerin arasındaki tartışmanın hiç bitmeyeceğini, aralarında kolay kolay bir uzlaşmaya varamayacaklarını söyleyen Dostoyevskiy, "... dünya sorunları üzerine tartışmaları daha çok 'Tanrı var mı? Ölümsüzlüğe inanmalı mı?' soruları çevresinde odaklanacak, Tanrıya inanmayanlar sosyalizme, anarşizme, tüm insanlığı yeniden yapılandırmaya gönül verecekler" sözlerini sanki Kropotkin kardeşler için söylemiştir.

Kardeşlerin sosyalizm ve anarşizm üzerine tartışmaları sonraları da sürdü: 50'li-60'lı yılların eşiğinde temel sorun daha çok köylülerin özgürleşmesi ve serflik hukukunun geçerli olduğu Rusya'nın uygar bir Avrupa devleti yapılması sorunuydu. Tanrı ve ölümsüzlük sorunu üzerine tartışmaları ise çok uzun sürdü. Aleksandr Luterciliğe kapılmışken, Pyotr inançsızlık yolunda ilerlemeye başlamıştı. Pyotr'un, 60'lı yıllarda yaygın bir ilgi alanı olan doğal bilimlerle ilgilenmeye başlaması da ağabeyinden daha önce oldu. Kalıtım, soyaçekim, genetik, siyasal ekonomi, tarih üzerine bitmez tükenmez tartışmalara giriyordu iki kardeş.

"Şiir oku, insanı güzelleştirir, şiir" diyordu Aleksandr. Pyotr'un da tümüyle katıldığı bir görüştü bu. Nekrásov (Pyotr'un en sevdiği ozan), Venevitinov (Aleksandr'ın sevdiği ozan), Lérmontov, Kaltsóv, Rıléyev, Polejáyev, Ogaryóv ve tabii Púşkin adları, dönemin dünya şiirinin önde gelen adlarıyla birlikte kardeşlerin mektuplarını süslüyordu. Şiir, ömrünün sonuna dek yaşamının ayrılmaz bir parçası oldu P.Kropotkin'in. "*Anılar*"da, ezberden Rıleyev'in dizelerini, Heine'in "*Lirik İntermezzo*"sunu, Puşkin'in, Ogaryov'un, Goethe'nin, Nekrasov'un dizelerini aktarır. Burda bir sıçrama yapalım ve Kropotkin'in şiir dünyasıyla organik bağını bilmeden, onun a-

nalitik çözümlemelerden çok düşlem gücüyle yarattığı anarşizm kuramının anlaşılamayacağını belirtelim.

Gençlerin erken düşünsel olgunlaşmalarını, Rusya'da geçen yüzyılın 50'li-60'lı yıllarındaki gelişmeler daha da hızlandırdı. Yukarıdakiler artık eskisi gibi yaşayamıyorlar, aşağıdakilerse eskisi gibi yaşamak istemiyorlardı. Kırım yenilgisiyle, monarşinin otoritesi de, ideolojisi de hızlı bir inişe geçmişti. Havada demokratik ve sosyalist düşüncelerin kanat çırpışları duyuluyordu. Devrimci hareketin tırmanışı sürüyordu. Çokyönlü köktenci değişikliklerin eşiğinde bulunan ülkenin ruhsal güçleri de şaha kalkmıştı sanki: bilimde, sanatta, edebiyatta birbiri ardınca yeni atılımlara tanık olunuyordu. "*Bir Devrimcinin Anıları*"nda, tarihe "altmışlı yıllar" olarak giren bu dönem alabildiğine özgün bir biçimde anlatılmıştır. "Pajeskiy Korpus" gibi dış etkilere kapalı çok özel bir askeri okula (ancak soylu çocukları okuyabilirdi) bile sokulup kendisini bulabilmiş olmalarının, bu "yeni esintiler"in ne denli güçlü olduğunu gösterdiğini söyler Kropotkin anılarında. Yazarın, reform öncesi yıllardaki köylü hareketlerinin çapını ve gücünü bir parça abartmış olmasına gelince, bunun nedeni, o yıllardaki köylerin durumuna ilişkin olarak belleğinde yer eden huzursuzluk, kaynaşma, gergin bekleyiş gibi izlenimlerdi büyük olasılıkla. Bir reform bekleniyordu köylerde ve herkes bunun gerginliği içindeydi.

Kardeşlerin okuma dünyalarında Hertsen'in "Polyárnaya Zvezdá" ("Kutup Yıldızı") ve "Kolokól" ("Çan") adlı yasak yayınları da yer alıyordu. Dostlarından, yakınlarından elde ediyorlardı bu dergileri. Pyotr'la Aleksandr'ın mektupları bize devrimci-demokrat yayınların gençlerin yetişmesi üzerinde ne büyük etkide bulunduğunu açıkça gösteriyor. Çernişevski'nin "mujik demokratizmi"ni savunduğu, "tutucular"a ve liberallere açık saldırılar yönelttiği "*Sovremennik*" ("Çağdaş"), gençleri hem köylü sorununun çözümü konusunda aydınlatıyor, hem de

Batı'da toplumsal-siyasal alanda yeni hangi kitapların yayınlandığı konusunda bilgilendiriyordu.

50'li yılların sonunda Kropotkin'in serflik ve monarşi karşıtı bir dünya görüşü vardır. 1858 Martında ağabeyine yazdığı mektupta Rusya'nın yakın geleceğine ilişkin görüşlerini şu sözlerle anlatıyordu: "Eski sistem yıkılıyor, yenisi ise henüz kurulmadı; özgürleştirme politikası da yürürlüğe konduğuna göre artık monarşik yönetimin devamı olanaksız; değişmeli bu rejim; 1825'te başarısız olan bu değişiklik, şimdi en kısa sürede gerçekleşecek gibi; kim bilir, bakarsın, Rusya'nın öbür Avrupa devletlerinin arasına girdiğini de görebiliriz" Kropotkin'in eski sistemin yıkılmasını da, yenisinin kurulmasını da, -çarlığa karşı ilk silahlı kalkışma olan, Aralık 1825'teki dekabrist ayaklanmasını anmasına karşın- devrimden değil, II. Aleksandr'dan beklemesi ilginç.

İmparatorun kişiliği Kropotkin'in anılarında geniş yer tutuyor; ve Kropotkin'in ona karşı tavrı düşüncelerindeki değişiklikte yansısını buluyor. Genç bir kamer-paj olarak kurtarıcı-Çar'a hayranlık duyan, onun için canını vermeye bile hazır olan Kropotkin'i imparator yalnızca düş kırıklığına uğratmakla kalmamıştır; genç askeri okul öğrencisinin gözünde o artık, ülkede herkesin beklediği değişikliklerin de düşmanıdır. II. Aleksandr'ın Pajeskiy Korpus öğrencilerinin diploma töreninde yaptığı, azgın bir gericinin dış göstermesi niteliğindeki konuşmasından (ne güzel anlatır bu konuşmayı Kropotkin "*Anılar*"da!) çok önceleri, başlangıçta bilinçsizce Çar konusundaki düşüncelerini yeniden gözden geçirir Kropotkin, sonra da monarktan bütün umudunu keser. Düşüncelerinde bu türden ani dönüş yaratan bir olayı, yazar, onlarca yıl sonra öylesine canlı, gerçekçi bir biçimde anlatabilmiştir ki, bir fotoğraf karesi gibi belleğine kazındığını düşünüyor insan ister istemez bu bir anlık episodun: Yaşlı bir köylünün iki sıra halinde dizilmiş asker zin-

cirini mucize kabilinden yarararak imparatora ulaşması ve hemen kendini yere atıp çarın ayaklarına kapanması... İki gözü iki çeşme ağlayan yaşlı adamın elinde bir dilekçe vardır ve bir yandan da yürek paralayan çığlığı duyulmaktadır: "Efendimiz! Bize sahip çıkın!" İmparator umursamadan yürüyüşünü sürdürür, ihtiyarın birdenbire önüne atılmasından hafifçe ürkmüştür, o kadar. Böylesi anların, işte, büyük rolü olmuştur, Kropotkin'in geri dönülmezcesine devrim yoluna girmesinde.

Ancak, 1862 yılında, Pajeskiy Korpus'taki eğitimini bitirdiğinde de henüz devrimci değildir, Kropotkin. Mevcut rejimden hiç hoşlanmamasına karşın, reformların ülkeye yenilik getireceğine, gerekli dönüşümleri sağlayacağına inanmaya devam etmektedir. Ancak, hayattaki duruşu, yerine getireceği subaylık görevi, hizmet vb. konularda okulu bitiren öbür arkadaşlarından çok farklı düşüncelere sahiptir. En gözde muhafız alaylarından birinde kendisine üstün bir kariyer sağlayacak görevi reddederek, imparatorluğun en ucunda, yeni oluşturulan Amur-Kazak birliğinde görev ister. Bu isteğinde kuşkusuz değişik olaylar yaşama, serüven, yolculuk, gitgide uzaklaşmakta olduğu babasından tümüyle bağımsız olma gibi öğelerin de etkisi olmuştur; ancak, babasının yaptığı bütün planların tam tersi bir yönde -alın yazısını kendi elleriyle belirleme isteğiyle- attığı bu adımda, o sıralar henüz yirmi yaşında olan genç Kropotkin'in dönemin ilerici düşünce akımlarından çokça etkilenmiş olduğunu da kabul etmek gerekir. Verdiği bu kararın, eğitimini sürdürme arzusu ve topluma hizmet düşleriyle sarmallanmış olduğunu da görmek gerekir. Orda, imparatorluğun en ucunda, enerjisini harcayacağı bir enginlik, yapıp edecekleri için tam bağımsızlık ve özgürlük bulacağını düşünüyordu. Doğu-Sibirya general-valisinin yanında Pyotr Alekseyeviç, özel görevle atanmış genç bir subay olarak, bütün bilgi ve yeteneğini, ülkenin gereksindiği reformların hazırlanması uğruna kullanacaktı. Ge-

cesini gündüzüne katarak cezaevi koşullarını iyileştirecek bir plan üzerinde çalıştı; düzeltmek için uğraştığı cezaevi koşullarıyla çok yakında mahkûm olarak yüz yüze gelmek zorunda kalacağı bu sırada aklının köşesinden bile geçmiyordu, elbet. Genç subayın kapsamlı inceleme, araştırma ve mahkûmlar arasında yaptığı soruşturmalara dayanarak hazırladığı cezaevi reform planını hayata geçirmede hiç aceleci davranmadı çarlık. Kropotkin'in hazırladığı "genel olarak adalet sisteminde reform ve bunun bir parçası olarak cezaevlerinde reform" planını, -tıpkı kentlerde özyönetim planı gibi- monarşiyle bağdaşmaz bulan çarlık makamları soğuk, hatta tepkiyle karşıladı. Üst yönetime yakın bir insan olan ozan F.İ. Tyutçev, daha köylü reformunun hazırlık yıllarında reformun "savsaklanmakta olduğunu" söylüyordu. Kırım savaşında yenilgiye uğrayan çarlık, bu yenilginin sonucu olarak ülkede birtakım ekonomik, toplumsal değişiklikler, dönüşümler yapmak zorunluluğuyla karşı karşıya bulunduğunu görüyor, ancak buna karşın, bürokrasi ordusu aracılığıyla bunların hayata geçmesini engelliyordu. Kropotkin'in, sonraki yıllarda anarşist basında yayınlanan yazılarında tam bir patlama şeklinde tanık olacağımız "bürokrasi ordusu"ndan nefreti, büyük olasılıkla şu sözünü ettiğimiz Sibiry yıllarında gelişmeye başlamıştı. "Dünyaya dairelerinin kirli camlarından bakan, bin bir kâğıdın, evrakın karmakarışık ettiği kafalarında sağduyu denen şeyin damlası kalmamış olan bu rüşvetçi-örümcekler"e duyduğu şiddetli öfke, Sibiry'da kendisinin de "devlet memuriyeti" yapmasının deneyimleriyle beslenmiş gibiydi.

Hapishane reformu projesi, sürgün sistemi ve 1863 yılında İrkutsk'tan Petersburg'a yollanan genç subayın üzerinde büyük bir coşkuyla çalıştığı kentlerde özyönetim projesi, bürokrasinin çıldırtıcı labirentlerinde yitip gitmişti. Monarşik rejimin yüz-yıllar içinde oluşmuş ve korkunç biçimde hantallaşmış devlet

aygıtı, her işi ertelemek üzerine inanılmaz bir sistem geliştirmişti. Bu hantal aygıt, evet, tam bir süredurum içindeydi, ama bu bir yandan da, sanki, her yeniliğe karşı şiddetle direnme gücü üreten bir süredurumdur.

Aslında Kropotkin'i kahreden yalnızca bu durgunluk, gerilik, atalet değildi. Sibiry'a ona, çarlık rejiminin halka karşı tavrı üzerinde uzun boylu düşünebilme olanakları sunmuştu. Bu, zindana çevrilmiş, inanılmaz güzellikteki vahşi diyar, -burada kürek mahkûmu olarak yıllarca "yatan" Dostoyevskiy'nin koyduğu ölümsüz adla, bu, Ölümler Evi- aynı zamanda çarlıkla halkı birbirinden ayıran dipsiz uçurumu ilğinde kemiğinde duymasını sağlıyordu insanın. Dostoyevskiy'nin buraya ilişkin gözlemlerini Kropotkin kendi duygu ve gözlemlerine çok yakın buluyordu; onun "*Ölümler Evinden Anılar*"ı yere göğe koyamamasının nedeni de budur. O da tıpkı Dostoyevskiy gibi, koskoca imparatorlukta kendilerine şu sürgün yerinden başka yer bula-mamış şu ümitsiz, "ölü" insanların, halkın en süflü, en işe yaramaz kesimi olduğu kanısında değildi. Yetenekli, özgürlükçü, koşulların kendilerine dayattığı yaşamı da, her türden keyfiliği, zorbalığı da kabul etmeyen insanların pek de az olduğu söyle-nemezdi şu "afroz edilmişler dünyası"nda.

60'lı yıllarda halka dair demokratik-devrimci dergilerden edinilen ilk düşünceler, Sibiry'a enginlerinde, daha bir şekilleniyor, kökleniyordu. Rusya'dan buraya toprak sahibi olmak için göçenler, sürgünler, azat edilmiş eski köleler, Kazaklar, yerli kabileler (Tunguzlar, Buryatlar, Moğollar), bu ıssız ve vahşi toprakları benimsemiş bütün bu halk gücü, resmi makamlardan hemen hiç yardım görmeden, hatta çoğu kez onların yükselttiği engelleri aşarak Sibiry'a'yı şeneltiyorlardı. Ülkenin en doğusuna doğru akan bütün bu yığınlar, imparatorluğun merkezi bölgelerindeyken olmadıkları bir canlılık, girişimcilik, yaratıcılık içindeydiler. Kropotkin'in tarihi belirlemede halkın rolü üzerine Si-

birya'da oluşan düşünceleri, Tolstoy'un "*Savaş ve Barış*"ta sergilediği düşünceleriyle büyük benzerlik gösterir. Köylü demok-rasisi ideolojisi içine giren her türden akım için karakteristik nitelikte düşüncelerdir bunlar. Bu benzerlik, Sibiryaya yıllarına (1862-1867) ilişkin günlük ve mektuplarında daha bir açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan anlamlı bir olay da, Sibiryalı genç subayın, temel güçsüzlüğünü halka dayanmamış olmasın-da gördüğü 1863 Polonya ayaklanmasıdır.

Sibiry'a'da, düşüncelerindeki burjuvazi karşıtı eğilimler de gitgide güçlenmektedir. Vaktiyle, N.V.Şelgúnov'un, Engels'in, "*İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*" başlıklı makalesi üzerine "*Sovremennik*"de yazdığı yazıdan çok etkilenen Kropotkin, 1861'de "*Knjny Vestnik*"e bu yazı üzerine bir eleştiri de yaz-mıştır. Aynı yazı üzerine ağabeyi Aleksandr'a yazdığı bir mek-tupta ise şöyle demektedir: "İngiltere ve Fransa'da zavallı işçi-lerin nasıl bir yaşam sürdüklerini anlatan yazıyı okurken, doğ-rusunu istersen, ürperdim; belki ürpermekten de fazlası: sarsıl-dım; hele siyasal ekonominin bu konuda hiçbir işe yaramadığı-na da aklım yatınca, ben de senin gibi -hatta belki senden de fazla- proletaryanın ateşli savunucusu oldum". Sibiry'a'da ise proletaryanın durumuna kitaplardan değil, hayatın içinden tanık olmaktadır. Lena ırmağında her gün on dört saat boyunca su-yun içine diz çökmüş durumda altın arayan işçilerin çalışma koşulları, bu acımasız sömürü onu derinden sarsmıştır. Demok-ratik basının deyimini kullanarak "Şişgöbek egemenler" dediği kapitalistlere nefreti gitgide büyümesine karşın, Kropotkin sermaye-emek savaşını hâlâ "çağdaş uygarlığın en büyük yara-sı" olarak görmekte ve burjuvaziye karşı koymak, onun geliş-mesini durdurmak için sanayi ile köyler arasında birlikler o-luşturmak, kapitalizmin sömürsünü önlemek içinse, sermayeyi faizden arındırmak gibi safça birtakım tasarılar geliştirmektedir. Bu doğrultudaki arayışlarında, faiz yok edilirse sermayenin tüm

gücünü kaybedeceğini, bunun için de mal mübadelesini kapsayacak bir halk bankası kurulması gerektiğini öneren Proudhon'un etkisi görülmektedir. Bunun dışında, halkı ezmenin yeni bir yöntemi olarak kapitalizmi şiddetle eleştiren narodnik ideolojinin de etkisi de görülmektedir düşüncelerinde. Kropotkin'in, uygarlığı, Sibirya'nın yarı-yabanıl kabileleri için mahvedici niteliğini de bu açıdan ilginç bulduğumuzu belirtelim.

Kropotkin Sibirya'da çok yolculuk yaptı; o yıllarda hiç araştırılmamış olan bu bölgeyi en iyi tanıyan, burada en önemli araştırmaları yapan insan oldu. Salla, kayıkla, vapurla, atla, yayan... 70 bin verst* yol aştı. Amur, Ussur, Sungara, Lena ırmaqlarındaki yolculukları, Sayan ve Vitima dağlarındaki keçi-yolları, tüccar kılığında gittiği Mançurya'da yaptığı araştırmalar (Mançurya'nın gördüğü ilk Avrupalı bilim adamıdır) derinden etkiledi Kropotkin'i. Rus Coğrafya Derneği'nin dergisinde yayınladığı Sibirya izlenimleri ve burada yaptığı araştırmaların sonuçları bilim dünyasında büyük bir ilgiyle karşılandı. "*Birjevaya Vedomost*", "*S.Peterburgskaya Vedomost*", "*Golos*" dergilerinde yayınlanan yazıları, Sibirya'yı yalnız bir sürgün yeri olarak gören "ebedi karlar ülkesi" klişesini yıktı, el değmemiş zenginliklerle dolu, geleceği son derece parlak bölge imajı yarattı.

Pyotr Alekseyeviç, "heybede birkaç funt ekmek ve biraz çay, eğere asılı bir aş kabı ve bir balta; eğerin altında, taze kesilmiş dal ve yapraklardan yapılmış yatağın üzerine örtmek için bir keçeyle" Amur ve Baykal dolaylarını dolaşırken, uygarlığın elinin değmediği, ilk nasılsa hâlâ öyle duran doğanın içinde eriyip gitme duygusuna kapılmakta da, "şu, üzeri gür ormanlarla

* Eski bir Rus uzunluk ölçüsü, yaklaşık 1 km (1,06 km).

kaplı, adını bile bilmediği karlı dağların ortasında bile kendini inanılmaz ölçüde bağımsız hissetmek"te de çok haklıydı. Genç prensin, aile yurtluğundaki çam korularının oluşturduğu doğa sevgisi, doğanın sınırsız yaşamı olduğuna ilişkin, tam da belirsiz olmayan önsezisi, Sibirya'yı gördükten, burada yaşadktan sonra büsbütün gelişti, kökleşti. İnsanın doğanın egemeni değil, onun sınırlı bir parçası olduğunu ve bu sınırlı parçada da doğa yasalarının geçerli olduğunu burada, Sibirya'da anladı Kropotkin. Bu nedenleydi ki, doğadaki uyum, sosyal dünyadaki uyumsuzluğu vurgulamakla kalmıyor, sanki onun düzenindeki anormalliği, ona yeni bir düzen verilmesinin gerekliliğini ve bunun olabilirliğini de vurguluyordu. Bu düşünceler ileride, insanın doğal-organik dünyadaki yerine ilişkin başka düşüncelerle daha da kapsamlı hale getirilecek ve anarşist toplum idealinin yapı taşlarından birini oluşturacaktır.

Yine de, memuriyet hayatından hiç ama hiç hoşnut olmaması, öğrenimini sürdürme isteği, Kropotkin'e Petersburg'a dönüş konusunu gitgide daha sık düşündürmektedir. Dönüş ve askerlikten çekilme kararını, Baykal demiryolu yapımı için buraya gönderilen Polonyalı sürgünlerin 1866'daki ayaklanmaları iyice hızlandırdı. İnançlarıyla hiç bağdaşmayacak bir görevle, ayaklanmayı bastırmaya yollanabileceği tehlikesi, çar ordusunda subay olmanın iğretiliğini olanca açıklığıyla görmesini sağladı.

1867 ilkyazında Sibirya'dan ayrıldı, aynı yılın güzünde orduyla ilişkisini kesti ve Petersburg Üniversitesi fizik-matematik fakültesine yazıldı. Bir yandan ünlü coğrafya bilgini, istatistikçi ve ekonomist P.P.Semyónov-Tyan Şanskiy başkanlığında, İçişleri Bakanlığına bağlı olarak çalışacak bir istatistik komitesinde görev alırken, bir yandan da, Rus Coğrafya Derneği (RCD) üyesi olarak Sibirya'daki araştırmalarıyla ilgili notlarını, yazılarını düzenliyor, sınıflandırıyor, bunların genellemesini yapıyordu. Bu çabaları, özellikle de Olekminsko-Vitima araş-

tırmaları kendisine RCD'nin altın madalyasını kazandırdı. Bu yıllar içinde Asya anakarasının rölyefini çıkarmak, anakaranın genel yapısını, yüksekliklerini, düzlüklerini eksiksiz ortaya koymak için insanüstü bir çaba harcadı. Sonraları Kropotkin'in orografik yaklaşımı kimi yönleriyle eksik bulundu (o sıralarda elinde yeterli jeolojik veri bulunmadığı için daha çok cipsometrik ölçümlere dayanıyordu çalışması). Yine de, araştırmaları, o güne dek bilim dünyasında ulaşılmış olan noktayı (özellikle de A.Humboldt'un düşüncelerini) bir adım öteye taşımış, Asya'nın coğrafyası ve jeolojisiyle ilgili pek çok sorunun çözümü konusunda yürütülen çalışmalara büyük bir ivme kazandırmıştı.

70'li yılların başında, Avrupa'da "büyük buzullaşma"nın nedenleri üzerine kapsamlı bir araştırmaya girişen Kropotkin, bu çalışmasını ancak Petropavlovsk zindanında bitirebilecektir. O dönem Rus bilim ortamının tipik bir özelliği vardı: Pyotr Alekseyeviç'in RCD'den arkadaşları "devlete karşı suç işlemiş" arkadaşlarından yüz çevirmedikleri gibi, tam tersine, araştırması için gereksindiği bütün kitapları Bilimler Akademisi'nin kütüphanesinden sağlayıp yattığı hapis haneye gönderdiler; yazıp bitirdiği bölümlerinse yayınlanmasını sağladılar.

1872 yılında İsviçre'ye yaptığı gezinin devrimci olmasında önemli bir aşama olduğunu Kropotkin'in kendisi de kabul eder. Geziden amacı, Enternasyonal'in etkinliklerine tanık olmak ve Batı Avrupa işçi ve sosyalist hareketini tanımaktır. Bizzat kendisinin söylediğine göre, Pyotr Alekseyeviç Avrupa'dan inançlı bir devrimci, sosyalist, anarşist olarak dönmüştür. Anı yazarının, İsviçre'ye yaptığı bu kısa süreli (birkaç aylık) gezinin anlamını abarttığı düşünülebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, bütün devrimci, sosyalist düşünceleri, onları önceleyen düşünce hareketleriyle birlikte almaya, sindirmeye tam hazırlıklı durumdaydı İsviçre'ye gittiğinde. Aslında İsviçre değildi onu devrimciye

dönüştüren; o, devrimci olduğunun bilincine burada vardı. Paris Komünü ve onun kurbanları adına düzenlenen coşkulu mitingde, kendisi için, emekçi kitlelerin özgürleşme davalarına hizmet etmekten başka bir yol olmadığını açıkça duyumsadı ve kararını verdi: "Onlar savaşıyorlar. Ve bizim bilgimiz, gücümüz onlar için gerekli. Ben de onlarla birlikte olacağım"

İsviçre gezisinden önce Kropotkin'in, o dönem Rus özgürlükçü düşünce sistemleri içinde en yaygını olan narodnikliğe yakın bir ideolojik duruşunun olduğu söylenebilir. Oadaki burjuvazi karşıtlığı, demokrasi, reformların belirleyici gücü olarak halka hayranlık, hatta anarşist eğilimler, 70'li yılların raznoçinets kökenli ilerici Rus entelektüellerinin genel doğrultusuna tam denk düşüyordu. Bu dönemde mutlakıyete, çarlığa karşı duyduğu nefret, bir bütün olarak devletin reddiyle iç içe geçmiş durumdaydı. Köylü devrimi, mevcut toplumsal-siyasal-ekonomik yapıyı yıkıp yerine özgür komünlerin birliğini kuracak bir devrim olarak düşünülüyordu. Sosyalist devrimcileri halkın özgürleşme davasından uzaklaştıracak bir etkinlik olarak nitelendiği için siyasal mücadele gereksiz görülüyordu. Anarşist eğilimler, yalnızca -öz olarak sosyalist nitelikli- köylü devrimine duyulan bu inançtan doğmuyordu, Rus ilerici düşüncesinin burjuva demokrasisi konusunda yaşadığı düş kırıklıklarından da besleniyordu. Ve 70'li yılların legal demokratik basınında, halka ulaşamayacağı, yalnızca burjuvaziye hizmet edeceği düşünülen yurttaş özgürlüklerinin anti-halkçı özü vurgulanıyordu. Kropotkin, siyasal olarak, bu nihilist yaklaşımı önemli ölçüde benimsiyordu: İsviçre'de, I. Enternasyonal'de, anarşizm ve Bakuninizm düşmanı Rus delegasyonundan özellikle uzak durmak ister gibi gidip doğruca anarşistlere yaklaşması rastlantı değildir.

Bütün bunlar, yeni devrimcinin İsviçre'den döner dönmez, dönemin en devrimci örgütü olan "Çaykovskiyciler"i

düşünce daşları olarak görüp bu örgüte girmesini açıklayan gelişmelerdir.

Yine de, Kropotkin'in devrim saflarında yer alma konusunda kesin kararını verebilmesi, döneminin pek çok entelektüelinden daha kolay olmadı; çünkü çok önemli bir sorunla, daha doğrusu ikilemle karşı karşıyaydı ve son kararını vermesinden önce bunu kesin çözmesi gerekiyordu: Bilim mi yoksa devrim mi? Bilime karşı doğa vergisi (o zamanların deyişiyle "Tanrının lütfu") yeteneğinin yanında, mantıksal düşünme, bilimsel sezgi gibi yetenekleri de çok gelişmiş olan, eskiden öğretmenleri ama şimdi meslektaşları olan önemli Rus bilim adamlarının Rus biliminin gururu olarak niteledikleri genç ama ünlü araştırmacı Pyotr Alekseyeviç, bilimsel yaratıcılığın insan yüreğine saldıgı hiçbir şeyle karşılaştırılmaz sevinci pek çok kez tatmıştı, dolayısıyla da bilim dünyasından ha deyince ayrılmak onun için o kadar kolay değildi. Yaşamının sonlarına doğru, aşkın sarsıntılarını da, kardeşlik denli derin dostlukları da, babalık duygusunu da tatmış bir insan olarak, "... uzun, çileli çabalardan sonra, birdenbire akli aydınlatıveren bir ışıkla, yapılan bütün o inceleme ve araştırmalardan genel bir yargıya ulaşılan o tansıksal, o kutlu an'ın benzeri bir sevince insan yaşamında pek sık rastlanmadığını, hayatında bilimsel yaratıcılığın sevincini tek bir kez bile duymuş bir insanın bu mutlu an'ı asla unutamayacağını ve yaşamının sonuna dek hep bunun bir kez daha yinelenmesini bekleyeceğini" söylemiştir. Bilimsel çalışmalar yapmayı en yüksek mutluluk, yazgının kendisine sunduğu en optimal seçenek olarak gördüğü gençlik yıllarında bile Kropotkin yığınlara arkasını dönüp bilimle uğraşmaya hakkı olup olmadığı düşünüyordu; burjuvazinin bilim yapmaları için kendilerine hazırladığı ve alabildiğine koşullara bağladığı, bürokratiye ettiği ortam, devletin ve sermayenin gündelik gereksinimleri dolayısıyla bilime önlerinde diz çöktürme çabası içinde olmaları gibi konular

da kafasını ciddi biçimde meşgul ediyordu. Sibiryalı tüccarların sağladıkları donanım ile çıktığı Vitima araştırma gezisi sırasında kardeşine yazdığı mektuplar, bu tür araştırmalardan bilim adına sağlanacak başarıların sermayenin işine yarayacağı, dolayısıyla da yarardan değil, ancak zarardan söz edilebileceği kuşkularıyla doludur. Bu konuda ulaştığı sonuç ise şudur: "Sermayeyi yıpratmak için kullanmalıyız gücümüzü, yoksa dolaylı yollardan bile olsa ona destek olmak için değil".

Başlangıçta, büyük olasılıkla, bilimsel çalışmalarla devrimci çalışmaları bir arada yürütebileceğine inanıyordu, Kropotkin. O sıralar gençlik gücü her ikisine de yetecek gibiydi. Coğrafya Derneği'ndeki toplantıdan çıkıp oluşturdukları işçi gruplarına I. Enternasyonal'i, Paris Komünü'nü anlatmaya gidiyor, ordan çıkıp okumak, notlar almak üzere Ulusal Kitaplığa gidiyor, burdan çıkınca da aile yakınlarına, sosyetenin tanındıklarına gidip kimi kez sabaha dek süren dans partilerine katılıyordu. Otuz yaşını, A.İ. Hertsen'in deyimiyle "çökyönlü" yaşıyordu. Ne var ki, bilim de, tıpkı devrim gibi, insanda ne varsa hepsini istiyordu; bu nedenle de Pyotr Alekseyeviç, bu ikisi arasında bölünmenin derin acısı içindeydi. Biyoloji, tarih alanında yaptığı incelemeler, toplumsal görüşlerinin temellenmesine katkıda bulunabiliyordu. Ama öyle bilim dalları vardı ki, bunların, örneğin düşünce dünyasına asıl egemen olan coğrafya ve jeolojinin, devrimci düşünce akımlarıyla doğrudan hiçbir ilişkisi yoktu. 80'li yıllarda Clairvaux hapishanesinde "buzullaşma hipotezi" üzerinde çalışır ve Avrupa'daki büyük buzullaşmanın etkilerini hazırladığı rölyef üzerinde düşünürken, anarşist yayın organlarına düzenli olarak yazdığı yazılardan birini daha yazmasının vaktinin geldiğini fark ederek bu çalışmasını bırakıp yazı yazmaya girişiyordu.

Rus özgürlük hareketi, doğanın savaş, suikast, komplo, terör vb. için değil, bilimsel yaratıcılık için donanımlandırdığı pek

çok potansiyel bilgini yutmuştur. Bunların pek çoğunda, daha gencecik yaşlarındayken ortaya çıkmıştı müthiş yetenekleri: A.İ. Jelyábov, A.İ. Ulyánov, İ.N. Mişkin. Kimileri ise devrim için bilimi bırakamamışlar, bu ikisi arasında parçalanmış, bölünmüşlerdir: G.A. Lopátin, P.L. Lávrov, N.A. Morózov, N.İ. Kibalçiç. Sayılı birkaç kişi ise, hapisane ya da sürgünde de olsa, tam değil, kısmen de olsa, o üstün yeteneklerinin pratikte karşılığını alabilmişlerdir. Örneğin N.A. Morozov, Schlisselburg hapisanesinde matematik, fizik, kimya, jeoloji, meteoroloji alanlarında keşif niteliğinde pek çok açılımının altına imza atmıştır. N.İ. Kibalçiç, balon projesini, üyesi olduğu ve tüm etkinlik ve eylemlerine katıldığı "*Narodnaya Volya*" içindeki çalışmaları sırasında yaratmış, bunun proje çizimlerini ise hapisanede gerçekleştirmiştir. Kropotkin'in de dostu olan D.A. Klements, sürgünde dünyaca ünlü bir etnograf olmuştur. Sayıları çoğaltılabilecek bu örnekler, Kropotkin'in bu konuya ilişkin durumunun, Rus raznoçinets hareketi için karakteristik bir durum olduğunu göstermektedir.

Kropotkin, 1872 ilkyazında girdiği "Çaykovskiyciler" grubunda karşılaştığı "yctmişli" devrimci tipine, başlangıçta Batılı okur için tasarladığı anılar kitabında geniş yer vermiştir. O açıdan "*Bir Devrimcinin Anıları*", tutucu - liberal basının da çabalarıyla Batı'da büyük yaygınlık kazanan Rus nihilistleriyle ilgili klişeleşmiş görüşlerin aşılmasında S.M. Kravçinskiy'nin (Stepnyak) "*Yeraltı Rusyası*" kadar etkili olmuştur.

Batılı okurun hiç yabancı olmadığı cahil, kana susamış kişiler yanında, büyük bir özveriyle mücadele eden, birbiriyle dost olan, birbirini seven, özgürlüklerini, hatta yaşamlarını tehlikeye atan, eylemden eyleme koşan, canlı, pırıl pırıl insanlar da vardır, "*Anılar*"da: dikkatli, ölçülü, ama müstehzi Dmitriy (D.A. Klements); ateşli, atılgan, gözü pek Sergey (S.M. Stepnyak-Kravçinskiy); zarif, ama kaya gibi sağlam, kadın pe-

şinde koşan "zampara"ları aşağılayan, her ortamda her zaman güvenilir bir yoldaş olan Sónya Peróvskaya... Sófy Lvóvna bu yiğit kadınla ilgili anılarını yazdığında, Rusya'nın siyasal suçtan idam edilen ilk kadını olan Sonya Perovskaya'nın devrimci hareket içindeki onurlu yolculuğu çoktan sona ermişti.

"Çaykovskiyciler"" grubu içine girmesinin, burdaki insanlarla tanışmasının üzerinden çeyrek yüzyıl geçtikten sonra onların düşüncelerini, eylemlerini kitabında yeniden canlandırmıştır, Kropotkin; arada geçen yirmi beş yıllık süre içinde ise, Bakuninci, Proudhoncu, Blankist, terörist... her boydan, her soydan Avrupalı devrimciyle birlikte olmuştur. Bunların çoğundan, özellikle de eski komünarlardan içten bir saygı ve hayranlıkla söz etmiştir kitabında. Ama nice farklı halkların adıyla -bu halkların yiğit çocuklarının adlarıyla- dolu kitabında, Rusya'daki ilk örgüt arkadaşları olan devrimci-raznoçinetsler için duyduklarına benzer duygular uyandırabilen hiç kimse olmamıştır. "Hayatımda hiçbir zaman, Çaykovskiyciler grubunun ilk toplantısında karşılaştığım o yirmi insan kadar temiz, idealist, üstün ahlaklı başka hiçbir grup görmedim" diye itiraf etmektedir yazarımız.

Pyotr Alekseyeviç'in bu gruba girmesi, grup üyelerinin, koyacakları eylemlerin biçimi ve yolları üzerinde ateşli bir tartışmaya giriştikleri sıradadır. "Çaykovskiyciler", "halkın içine" adı verilen ve öncü entelektüellerin köylü yığınlarının bağrına doğru gerçekleştirdikleri büyük atılışın ilk girişimcilerinden olmuşlardır.

Grup içinde, köylü devrimi hazırlamak amacıyla girişilecek eylemlerin programını yazma görevi, çoğunluğu gençlerden oluşan grubun en yaşlı üyesi olarak Kropotkin'e verilmiştir. Bu konuda grup içindeki bütün yoldaşlarından daha deneyimlidir. Bir kez, kendi "halka yürüyüş"ünü gerçekleştirmiştir: Bunu hem Sibiryadayken, hem de babasının yurtluğundayken

(Nikolskoye Panayırı, burda tanık olduğu köy el zanaatları, köylü ailesinin bütçesi ve pazarla ilişkisi üzerine yaptığı incelemelerle) gerçekleştirmiştir. Öte yandan, yazıları gerek başkent, gerek Sibiry gazeteslerinde yayınlanmış, tanınan bir bilim adamıydı. Ayrıca, I. Enternasyonal'in etkinliklerini, Paris Komünü'nü biliyor olması (bu ikisi, işçilere verdiği derslerin değişmez konusuydu) ve Batı Avrupa sosyalist basınından haberli olması grup üyelerinin gözünde onu etkili bir konuma yükseltiyordu.

Kropotkin'in yazdığı program taslağı grupta 1873 Kasımında tartışıldı ve bazı ekleme ve düzeltilerden sonra grubun eylem programı olarak benimsendi. Ağırlığını, ertelenemez olarak nitelendirilen köylü devriminin oluşturduğu programda, "halk arasında eylemlere hemen başlayabilmek için", köylere devrimci güç yığılması öngörülüyordu. Halk içinde çalışacak devrimciden, kibirin, büyüklük taslamanın her türlüşünden bütünüyle vazgeçmesi ve iş yapması isteniyordu; yapılacak iş, "her işçi ve köylünün iş kavramından anladığı anlamda iş" olmalıydı. "Kahramanlara ihtiyacımız yok bizim," deniliyordu programda, "coşku anlarında en sıradan insanlar arasından da kendiliğinden çıkar kahramanlar; bize, belli bir inancı benimsedikten sonra, yoksunluklara her gün daha çok katlanabilen insanlar gerekli".

O yıllarda devrimcilerin gündelik yaşamlarında gözettikleri ilkelere dönüşen bu taleplerin formülasyonunda Kropotkin'in dilini, vurgusu sezinlememek mümkün değildi.

Programın başlığı şöyleydi: *"Geleceğin ideal toplumsal yapısı şimdiden inceleme ve tartışma konumuz olmalı mı?"* Bu başlık bile, ortaya atılan soruyla ilgili olarak devrimciler arasında polemik ortamı yaratmayı amaçlıyor gibiydi. Narodnik hareketin önde gelen ideologlarından M.A. Bakúnin, soruya olumsuz yanıt verdi ve ekledi: "En rasyonel, en kapsamlı bilim bile, geleceğin toplumsal yapısının nasıl olacağını kestiremez;

bunu belirleyecek olan tek şey, bugünkü toplumsal yapının esaslı bir şekilde eleştirilmesiyle kendiliğinden ortaya çıkacak olumsuzluklardır". "O bakımdan," diyordu Bakunin, "hiçbir bilgin, kendi adına bile, devrimin ertesi günü halkın nasıl bir düzen içinde yaşacağını ve yaşaması gerektiğini saptayabilme durumunda değildir, olamaz da". Bu doğrultudaki her girişimi, savaşıları mevcut toplumsal yapıya karşı verdikleri gerçek devrimci -yıkıcı- çalışmalarından saptırıcı nitelikte, zararlı girişim olarak niteleyen Bakunin'e göre yeni toplum, eski toplumun yıkıntıları üzerinde, halkın içinde yaşadığı ideallere uygun olarak kendiliğinden oluşacaktı.

Kropotkin anılarında Bakunin'den düşüncedaşı olarak söz eder. Ancak ayrıldıkları noktalar da az değildir. "Çaykovskiyciler"in çoğu gibi Kropotkin de, devrimcilere hem kendilerini, hem de halkı devrime hazırlama görevini yükler. Oysa Bakunin'e göre halk -içinde bulunduğu kölelik ve akıl almaz yoksulluk nedeniyle- protestoya oldum olası hazırdır. Ona göre, "bir köyü bir anda şaha kaldırmak işten bile değildir". Ve yine Kropotkin, Bakunin'den farklı olarak, devrimcilere toplumsal ideal yaratma görevi yükler, "altından kalkıp kalkamayacağımıza, başarıp başaramayacağımıza bakmadan, bunlardan bağımsız olarak halkta umut, amaç, heves... yaratmalıyız" der.

O sıralardaki narodnik ideallere göre, devrimle yaratılacak yeni toplumsal yapı, her biri kendi kendini yöneten özgür komünlerin birliği olacaktı. Bu komünlerin hepsinde herkes için çalışma ve her şeyde -yalnızca silahlarda ve üretim araçlarında değil, giysi vb. gibi gündelik yaşam nesnelerinde de- kolektif mülkiyet zorunlu olacaktı. Geleceğin toplumunda "fikir işçileri aristokrasisiyle kol işçileri demokrasisi"nin bir arada var olması arzu edilmeyen bir şeydi. Bu yüzden de, "Toplumun istisnasız bütün üyeleri yararlanamadıkça, maddi yükünü toplumun üstleneceği üniversite, akademi gibi şeyler gerekli değildir" denili-

yordu. Üniversiteleri reddeden, "gereksiz bilgi yükü"nden kurtulmak gerektiğini dile getiren ve Avséyenko'nun ya da Márkeviç'in "*Rúskiy Vestnik*"te yayınlanan antinihilist romanlarının kahramanlarının ağzına yakışan bu satırlar, bilimin insanlığın gelişmesindeki rolünü çok iyi bilen ünlü bir bilim adamının kaleminden çıkmıştı. Ne var ki, yoldaşları gibi Kropotkin de, üniversite ve akademileri, maddi yükünü halk çektiği halde, halka asla ulaşmayan üst düzeyde bir ayrıcalık olarak görüyordu.

Kol emeği ile kafa emeği arasındaki "sınırların silinmesi" ancak yüksek düzeyde toplumsal ve bilimsel-teknik ilerlemeyle gerçekleştirilebilirdi. Ama zorunlu kol emeğinden sonra kalan süre içinde üç-beş saat de bilim ve teknikle uğraşılmasının öngörüldüğü devrim sonrasının toplumunda, (bu koşullar altında) ulaşılabilir bir hedef miydi bu? Bir kısırdöngü söz konusuydu sanki: Herkesin eşit koşullarda bilim ve sanatla uğraşabilmesini sağlayabilmek için, üretici güçlerde yeğın bir gelişme gerekliydi; bu gelişmenin sağlanabilmesi içinse emekte çok yüksek uzmanlaşma gerekliydi.

Eşitlik, kafa ve kol emeği ilişkisi, hak ve sorumlulukların düzenlenmesi, son derece özlü bir biçimde anlatılan denklik-eşlik konusu... bütün bunlar, daha sonra yurtdışında, sosyalist ülküsünü temellendirme çalışmalarında Kropotkin'in olduğu gibi koruduğu ilkelerdir. Kropotkin'in Rus devrimci (özgürlükçü) hareketi içindeki etkinliği "*Çaykovskiyciler*" grubundaki çalışmalarıyla sona erdi. 1874 ilkyazında tutuklandı, 1876 yılında hapisten kaçıp yurtdışına gitti ve Büyük Ekim Sosyalist Devrimine dek hep yurtdışında yaşadı.

1877 yılında İngiltere'den İsviçre'ye geçen Kropotkin, Enternasyonal'in -anarşizmin ocağı kabul edilen- Jura Federasyonunda çalışmaya başladı. Bakunin'in 1876 yılında ölümünden sonra, anarşizmin tartışılmaz kuramcısı ve otoritesi kabul

edildi, tüm yaşamını anarşizmin kuramsal temellerini oluşturmaya ve bunların propagandasına adadı.

Tuhaf bir yazgısı var şu "anarşist" sözcüğünün. Kropotkin'in zamanında da sövgü ya da kınama, suçlama sözcüğü olarak kullanılıyordu "anarşist". Rusya'da 1870-1880 arası resmi basın, kısmen de liberal basın, devlet konusuna bakışları nasıl olursa olsun -ki anarşist ideoloji için en belirleyici öğedir- devlet bütün devrimcilere anarşist yaftasını yapıştırıyordu. Anarşi, burjuva düzeninin yandaşları için karmaşa, yasa tanımazlık ve kaosla eşanlamlıydı. Ekim Devrimi sırasında ve devrimden sonraki ilk yıl içinde etkinlik gösteren anarşist çeteler (*mahnóvşçina*), anarşist terimine kendilerince bir anlam yüklemişlerdi. Anarşinin gerçek karşılığı, bilindiği gibi, erksizlik, devlet-karşıtlığıdır. P.A. Kropotkin'e göre anarşizm, mevcut toplumsal yapıya ve devrimden sonra kurulacak yeni toplumsal yapıya ilişkin bütün bir düşünce sistemidir. "*Bir Devrimcinin Anıları*"nda "Anarşi," diyor, "basit bir eylem biçimi ya da özgür toplum idealinden öte bir şeydir; o, bunlara ek olarak hem doğa, hem de toplum felsefesidir".

Kropotkin'in görüşlerinin en güçlü yanını -ki propagandalarında başarılı olmasının da en önemli etkenlerinden biridir bu,- çağdaş burjuva devlet yapısına getirdiği toplumsal-ekonomik ve siyasal eleştiri oluşturur. Bu eleştiriye çeşitli anarşist yayın organlarında, özellikle de 1879'da kurduğu kendi gazetesi "*Le Révolté*"de ("İsyancı") durmamacasına sürdürdü. Kropotkin, neden olarak hep anarşistlerin gösterildiği kaos, yasa tanımazlık, düzensizlik ve karmaşanın asıl nedeninin ve yaratıcısının burjuva düzeni olduğunu savundu bu yazılarında. İnsan doğasıyla bağdaşmaz bir sistem olarak kapitalizmin insan karşıtı özünü sergiledi, "doğabilimsel ve toplumbilimsel temeller"den yoksun olan bu sistemin, "üretici güçleri, toplumsal sermayeyi

anlamsızca israf ettiğini", "toplumu küçük görmeye dek varan aşırı kâr hırsı" tohumları eken bir sistem olduğunu gösterdi.

"Çağdaş devlet düzeni, insanlığın onda dokuzunu normal bir yaşam ve zihinsel yeteneklerin rasyonel gelişimi için gerekli koşullardan yoksun bırakan bir düzendir; çağdaş devlet düzeni, 'açlıktan ölen İrlandalı köylü'dür; 'nüfusunun üçte biri difteriden, tifodan ve vagonlar dolusu tahıl yurtdışına gönderilirken kıtlıktan kırılan Rusya'dır." Kropotkin burjuva düzenini, "düşünce köleliği... ve insanı kamçı ve silahla dize getirerek aşağılamak amacıyla" "...insanın insanla, sınıfın sınıfla, ulusun ulusla durmamacasına savaşı" olarak tanımlar. Onun sınıflı devlete ilişkin bu saptamalarının, Marksizmin aynı konuya ilişkin eleştirileriyle belli benzerlikler taşıdığı açıktır.

Kropotkin, toplumsal dönüşümle ilgili reformist (Proudhoncu) projeleri kesinlikle reddetmiş, toplumda eşitliği sağlamanın tek yolunu devrim olarak görmüştür. Onun için devrim, "hızlanmış evrim, hızlanmış gelişme, hızlanmış değişme" dönemidir; toplumdaki cvrimin, doğadakine denk düşen zorunlu bir aşamasıdır. Kropotkin hiçbir zaman devrimden kaçınmanın yollarını aramamıştır; tersine, yaşadığı tarihsel dönem için devrimi kaçınılmaz ve zorunlu görüyordu o; onun aradığı, "en dar kapsamda bir iç savaşla en büyük sonuçlar nasıl elde edilebilir?"in yanıtıydı; başka bir deyişle "en az sayıda kurban vererek ve insanlar arasında kin ve nefret duygularının oluşmamasına çabalayarak", en kapsamlı sonuçlara nasıl ulaşılabileceğini anlamaya çalışıyordu. Bu açıdan Kropotkin, "en az sayıda kurban" gibi şeylerle hiç ilgilenmeyip yeni toplumun kurulacağı alanı tertemiz etmek için her şeyin yerle bir edilmesinden yana olan Bakunin'den çok, Hertsen'e yakın duruyordu. Devrim süreciyle ilgili anlayışı farklıydı, Kropotkin'in; öncelleriyle tartışmasına, "... yıkım sırasında ya da yıkım için savaşırken, yıkı-

lanın yerine neyi koyacağımızı kafamızda canlandıramamışsak, var olan hiçbir şey yıkılmamalıdır" diyordu.

Toplumsal idealleri öylesine açık seçikti ki, devrimin yakın ve uzak hedeflerini güvence ve olabildiğince düşük maliyet (kurban) olarak görüyordu. Paris Komünü'nün yıkılış nedenlerinden birinin, ayaklananların tam olarak neyi gerçekleştirmek istediklerini açık seçik bilmemeleri, onca insanın kırılması sonucunu yaratan bu devrimci patlayışa yeterince hazırlıklı olmamışları olduğunu söylüyordu.

Ezilen yığınların gerçekten özgürleşebilmelerinin yalnızca devrim yoluyla sağlanacak köktenci bir toplumsal-ekonomik dönüşümle gerçekleşebileceğini doğru anlayan Kropotkin'in, demokratik özgürlükler için verilecek siyasal mücadelenin rolünü yeterince önemsemediğini görüyoruz. Bununla birlikte, Bakunin'e özgü, politikanın toptan reddi görüşünü de benimsemiyordu. Düşüncelerini siyasal özgürlüklerden yararlanarak -basın yoluyla, mitinglerde, gösterilerde, salon toplantılarında vb.- propaganda ediyor, siyasal özgürlüklerden yararlanıyordu, ama bunu, onları reddetmek için yapıyordu. Yani, bu özgürlüklerin halkın hiçbir işine yaramadığını, halkın bu özgürlüklere kayıtsız olduğunu, bu özgürlüklerin yalnızca burjuvaziye hizmet ettiğini, onun durumunu güçlendirdiğini söyleyerek, Bakuninci bir tavır sergiliyordu.

Kropotkin'in çağdaş toplumsal yapıya ilişkin tüm eleştirisi, toplumsal ve siyasal bütün kötülüklerin kaynağı olarak gördüğü devlet'e odaklanmıştır. Gerek burjuva devlet aygıtından, gerek monarşik devlet yapısından nefretle söz eden Kropotkin -ve genel olarak anarşistler- devlete ilişkin sınıfsal çözümlemelerinde bilimsel sosyalizme epeyce yaklaşırlar. Her iki kuram da (hem anarşizm, hem de bilimsel sosyalizm), eski devlet aygıtından devrim için yararlanılamayacağı, bunun kırılıp parçalanması gerektiği görüşünde birleşirler. Ancak Marksizm dev-

leti toplumsal dönüşümlerin gerçekleştirilmesi, bunların savunulması için zorunlu görürken, Kropotkin'e göre, doğası gereği tutucu bir güç olan devlet ve toplumsal devrim birbirini yok eden, birbiriyle asla bağdaşamayan iki kavramdır.

Kropotkin'in, isterse devrimci olsun, her egemenliğin, yığınların girişimciliği ve kendiliğindenciliği ile belli çelişkiler içinde olduğu görüşüne katılmamak olanaksızdır. Yine, büyük düşünürün, devrimci diktatörlük temelleri üzerinde kişisel diktatörlüğün (Sezarizm) gelişebileceğini saptamadaki uzak görüşlülüğünü alkışlamamak da elde değildir.

Kropotkin için erksizlik, devrimin olmazsa olmaz koşuludur, o bakımdan hiçbir biçimde, isterse yığınların devrimci deneyimleri dikte etsin, yeni birtakım devlet biçimleri aranmasına gerek yoktur. Çünkü Kropotkin için devrimci güç kullanımı, özel mülkiyetin zorallığıyla birlikte sona erer. Komünlerin varlığı için "tek tek birtakım öç alma olayları"ndan başka hiçbir tehdit ve tehlikenin olmayacağından emindir, o nedenle de devletin işlevinin devam etmesine hiç gerek yoktur.

Anarşizmin ideoloğu, komün üyelerinin, hiçbir makamın yardımı olmaksızın ekonomik yaşamı tek başlarına düzenleyebileceklerinden de, gerekli her tür planlamayı gerçekleştirip emeklerinin ürünlerini akıllıca dağıtabileceklerinden de aynı şekilde emindir. Ne var ki, yüzyıllar boyu sürmüş özel mülkiyetçi yaşam biçiminin oluşturduğu alışkanlıkların ve geleneklerin o müthiş gücünün etkin olmamasının düşünülemeyeceği, tüm kökleriyle henüz geçmişine bağlı olan bir toplumda "devrimin hemen ertesi günü" bu işin altından nasıl kalkılacağı kendisine en sık yöneltlen eleştiri olmuştur.

Sömürge sınıfların imha edilmesi düşüncesi, çok olasıdır ki, büyük hümanistin yabancı olduğu bir düşünceydi. Devrim sonrasının toplumunda, yalnızca "kara iş" (kol işi) değil, sis-

temli olarak kafa işi bile yapamayan bu sınıfların temsilcilerinin de bulunacaklarını elbette biliyordu, Kropotkin.

Ayrıca yeni toplumun, -Kropotkin'in Sibirya'daki sürgün yerlerinden, Rus ve Fransız hapishanelerinden çok iyi tanıdığı- eski düzenin "çukurdakiler"ini de içine alacağını unutmamak gerekiyor. Kaldı ki devrim yapan halkın da, birtakım olumsuz önyargılardan, yüzlerce yıl içinde yaşadığı mülkiyetçi gelenekten arınmış olduğu söylenemez.

Kropotkin'in devletsiz toplum düşüncesine, bu, zorunlu çalışmanın olmadığı, özgür, dayanışmacı, kolektivist toplum tasavvuruna, yaşamın gerçeklerini ve insanın karmaşık, çelişkili doğasıyla ilgili bilgileri göz önünde bulundurarak, akıl yoluyla değil, daha çok düş gücüyle ulaştığı anlaşıyor. Kropotkin'in bu aydınlık, pırıl pırıl düşünün, onun insana duyduğu ve hiçbir şeyin karartamayacağı muazzam inançtan, insanın, kardeşçe birliğe dayalı erksiz toplumda tüm boyutlarıyla ortaya çıkacak olan gizil olanaklarına duyduğu derin inançtan kaynaklandığına kuşku yok.

Her hükümetin, hangi biçim altında olursa olsun her devletin zararlı olduğunu ısrarla yineleyen Kropotkin'in, bir de J.J. Rousseau'nun şu sözlerini yinelemeyi sevdiğini görüyoruz: "Haklarımızı seçilmiş bir meclise devredebilmemiz için, bu meclisin gökten inmiş meleklerden oluşması gerekir. Ama insanları yönetmeye giriştikleri anda bu meleklerin de derhal boynuzları ve tırnakları çıkmaya başlayacaktır..."

Pyotr Alekseyeviç Kropotkin'in "*Ekmeğin Fethi*"* (1892) ile "*Tarlalar, Fabrikalar ve İşlikler*"de (1899) öne sürdüğü toplumsal yapılanmaya ilişkin kimi görüşleri pek çok farklı düşünce akımlarından kişilerce eleştirilmiştir. Halkçı-devrimci L.G.

* P.A. Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, Öteki Yayınevi, Birinci Baskı 1999, Çev.: Mazlum Beyhan.

Deyç, en ateşli Bakunin yandaşlarının bile, geleceğin toplumunun Kropotkin'in söylediği gibi "devrimin hemen ertesi günü", seçilmiş ya da atanmış hiçbir "buyurgan" olmadan, kavgasız, gürültüsüz, barış içinde, yalnızca gönüllülerin çabalarıyla "böyle çarçabuk, böyle tereyağından kıl çeker gibi kolayca" kurulabileceğine pek inanamadıklarını belirtmiştir. "Buyurganların kafasız, yalnız kafasız da değil, aynı zamanda ve asıl zararlı kişiler oldukları" görüşünü paylaşan büyük yazar L.N. Tolstóy da, bu konuda şunları yazmıştır: "Kropotkin'in komünizm üzerine kitabını okudum. Güzel yazılmış, insanda arzu, istek uyandıran, insanı kıskırtan bir kitap; ancak bencillerin, başkalarının emeğinden yararlanmalarının nasıl önleneceği, bunların çalışmaya nasıl zorlanacakları konusunda zayıf buldum".

"Pozitif" programının zayıflığını kendisi de hissetmiş olmalı ki, Kropotkin 1880 sonlarında eksiklerini tamamlamak, özellikle de Tolstoy'un ki türünden kaygıları gidermek için tarih, toplumbilim, biyoloji, ahlak, felsefe üzerine bir dizi araştırmaya girişti. Darwinizmi saptıranlarla giriştiği kavgada, Darwin'in en önemli saptamalarından biri olan "canlı doğadaki karşılıklı yardımlaşma" ilkesini, insan toplumlarına taşıyarak bunu toplumsal ilişkilere uyguladı. Hayvanlardaki ve ilkel, barbar toplumlarla, ortaçağ toplumları ve uygar toplumlardaki toplumsal içgüdü üzerine yürüttüğü araştırmaları (*Evrimi Etkileyen Faktör Olarak Karşılıklı Yardımlaşma* adlı kitabı, 1902) onu sağlam kanıtlarla desteklediği şu sonuca ulaştırdı: "İnsanda ahlak denen şeyin başlangıcı, kaynağı, temeli doğadaki hemen tüm canlı varlıklara özgü birlikte yaşama (toplumsallık) içgüdüünün daha da gelişmiş olmasından başka bir şey değildir".

Karşılıklı yardımlaşma ve savaşım, Kropotkin'e göre, birinin varlığı öbürünü olanaksız kılan şeyler değildi; toplumsal ilişkiler içinde bir arada var olabilirdi bunlar, eski formların yok olup yeni formların yaratılmasına katkıda bulunarak, böylece

birbirlerini yenileyerek bir arada yaşayabilirlerdi. Kropotkin'in dinsel öğütlerden değil, doğal ve toplumsal bilimlerden kaynaklanan realist etikası, insanda ahlakın organik kökenli, bu nedenle de yok edilemez olduğunu ortaya koyuyordu. "İnsan toplumlarında, ahlak duygusuna ve toplu yaşama alışkanlığına kaçınılmaz biçimde destek olan, dinin buyruklarından da, yasalardan da çok daha güçlü, yok edilemez bir doğal güç" bulunduğunu savunan Kropotkin, "tek tek kişilerin davranışları nedensiz ahlaksızca olursa olsun, insandaki ahlaki temelin, insanlık ayakta durdukça içgüdü olarak varlığını sürdüreceğine" inanıyordu.

Kropotkin'den bize kalan düşünsel mirasın en değerli bölümü, temelini "karşılıklı yardımlaşma" ve dayanışma öğretisinin oluşturduğu bu etikadır. İnsanlığın genel bir tehlikenin tehdidiyle karşı karşıya bulunduğu, "insan soyunun daha yüce bir evrilmeyi gerçekleştirme eğilimi içine girmesi", özellikle de "karşılıklı yardımlaşma ilkesinin en geniş biçimde yaygınlık kazanması gerekliliği"nin doğduğu günümüzde büsbütün önem kazanmıştır onun bu öğretisi. Ancak, burdan yola çıkarak, kapitalist düzenden henüz çıkmış bir toplumda anarşizmin, kolektivizmin "hemen ve kolayca" gerçekleştirilebileceğini kanıtlamaya çalışması, bize kalırsa, safça ve inandırıcılıktan uzak.

Erksiz bir toplum oluşturmayı, "herkese gereksindiğince" vermeyi, "herkese gönenc" sağlamayı, zoralımdan ve üretim araçlarının tüm toplumun malı edilmesinden hemen sonra gerçekleşebileceğini savunan Kropotkin, bolluğun, gönencin, doğru iş örgütlenmesiyle sağlanabileceğini, yani "sanayinin tarımsal emekle, kafa emeğinin kol emeğiyle" bütünselleşmesiyle buna ulaşılabileceğini düşünüyor. Anarşizmin kuramcısının, "*Tarlalar, Fabrikalar, İşlikler*"de de ayrıntılarıyla açıkladığı bu eski düşüncesi, bize kalırsa, üretimin yerinden yönetiminde

(desantralizasyonunda) ilericilik bulmasından kaynaklanan yanlış bir kanıya dayanmaktadır.

Kropotkin'in, insan doğasında organik olarak var olan ahlak ilkelerine dayalı; ezginin, sömürünün olmadığı, yalnız sermayeden değil, bürokrasiden de kurtulduğumuz mükemmel toplum düşüne de; insanın devletten kurtulmakla birlikte, toplumdan asla kurtulamayacağı görüşüne de katılmamak olanaksız; ancak insanların yasaları değil de akıllarını ve vicdanlarının sesini dinleyerek eşitlik, kardeşlik içinde yaşayabileceklerini alabildiğine inandırıcı biçimde açıklayan düşünürün, bu düzenin, üstelik de sınıflı toplumun bağrından çıkmış insanlarca, bir çırpıda gerçekleştirilebileceğini öne sürerken yeterince inandırıcı olmadığını belirtmeliyiz.

"Kışla" komünizmine ya da kendi deyişiyle "manastır" komünizmine şiddetle karşı olan Kropotkin, eşitlikten yalnızca koşulların değil, yeteneklerin de eşitliğini anlıyordu. Açların, ezilenlerin, aşağılananların olmadığı bu eşitler toplumunun, şu ya da bu şekilde geleceğe de etkilerini aktaracak olan eski dünyanın mirasına karşı çetin ve çokyönlü bir savaş vermeden, iğrenç bugünden güzel geleceğe doğru tek bir sıçrayışla nasıl gerçekleştirebileceği konusunda yeterince net değil Kropotkin. Biz bu noktada, ister istemez, yine kendisinin bir uyarısını, çok etkileyici ve alabildiğine bilgelik yüklü kaygısını anımsıyoruz: "Komünizm, tam ve eksiksiz kişi özgürlüğünden, kişinin köleleştirilmesine dek her şekli alabilir".

Kropotkin, Alman sosyal-demokratlarının oportünizmi, onların parlamento yanlısamaları, devlete bağlılıkları karşısında "Latin ülkeleri" (yani İtalya, İspanya ve kısmen de İsviçre)nin uzlaşmaz, savaşkan anarşistlerinden yanadır. Biz kişisel olarak Pyotr Alekseyeviç'in içtenliğinden ve dürüstlüğünden emin olduğumuz için, 80'li 90'lı yıllarda Marksizmle anarşizm arasındaki güç dengesini anarşizm lehine olarak bilerek çarpıttığı ka-

nısında değiliz. Kropotkin anarşizmin giderek büyüyen etkisinden, yandaşlarının birbiri ardınca koyduğu önemli eylemlerden söz ediyor kitabında. Anarşizm 1870'lerde gerçekten de fırtına gibi esmiş, bir hayli etkin olmuştur Avrupa'da; ancak en etkin olduğu bu dönemde bile, proletaryanın mücadelesine yön verebilecek bir kuram olarak benimsenmemiştir. 1870'lerin sonundan itibaren de işçi sınıfı üzerinde bilimsel sosyalizmin otoritesi duyumsanmaya başlanmıştır.

Aslında anarşistlerle Marksistler arasındaki ayrılık, "*Anılar*"da sunulduğu gibi, birincilerin devleti yok etme yanlıları, ikincilerinse "var olan devlette iktidarı ele geçirme" yanlıları olmalarına değil, devleti yok etmenin koşulları ve olanaklarına ilişkindir. Anarşistler gibi Marksistler de, sömürücü düzene hizmet eden eski devlet aygıtının sosyalist devrim için kullanılamayacağı, bunun, sosyalist dönüşümlerin aracı olacak -hem biçim, hem içerik olarak- yeni bir devlet yaratmak üzere parçalanması, yıkılması gerektiği görüşündeydiler.

Belirtmemiz gerekir ki, Pyotr Alekseyeviç hiçbir zaman kendi düşüncelerinin fanatığı olmamıştır. Rusya'da "*Narodnaya Volya*" hareketinin -ideolojik karşıtı olmalarına karşın- çarlık rejimine karşı giriştiği savaşı gerek kendi gazetesi "*İsyancı*"da, gerek Batı Avrupa liberal basınında sonuna dek desteklemiştir. Teröre, Yürütme Komitelerince düzenlenen komplolara, yine bunların saptadıkları taktiklere ve "*Narodnaya Volya*"nın ideolojik yapısına karşı olduğu halde, ortak düşmana karşı giriştikleri savaşta onlara destek vermekten geri durmamıştır. Devrimci Rusya da bu nedenle Kropotkin'i hep sevmiş, hep bağrına basmıştır.

Yine belirtmemiz gerekir ki, Marksizmin ideolojik karşıtı olmasına karşın, Kropotkin, hiçbir zaman M.A. Bakunin'in yaptığı gibi, onunla örgütsel bir savaşa girmemiştir. Kendi toplumsal ülküsünün propagandasını yaparken, işçi hareketinin

yönetimini eline geçirmek, sosyal demokrat harekette bir parçalanma yaratmak için siyasal entrikalara başvurmamış, kendi denetimi altındaki açık ya da gizli herhangi bir örgütü sosyal-demokratlara karşı alternatif olarak sunmamıştır. Avrupa'daki siyasal göçmenlik yıllarından onu yakından tanımış olan S.M. Stepnyak-Kravçinskiy, bir toplumsal eylem adamı olarak onun pek az insanda görülen bu niteliğini özellikle vurgulamaktadır. Kravçinskiy'e göre Kropotkin "belli bir düşüncenin zafere ulaşması için çalışmaktadır, yoksa elinin altındaki olanakları kullanarak pratik birtakım amaçlara ulaşmak için değil".

Hapisten kaçtıktan sonra Avrupa'ya gitmeyip de Rusya'da kalsaydı Kropotkin'in düşüncelerinde herhangi bir değişiklik olur muydu, olursa ne yönde olurdu? Yanıtı zor bir soru. 1870'ler ve 80'lerde ülkede kabaran devrim dalgasının, pek çok ateşli Bakuninci'yi mücadelenin ön saflarına attığını biliyoruz. Plehánov'un deyişiyle, "daha düne kadar politik savaşa da, her türden politikaya da karşı olanları tarih çalyaka edip politik savaşın içine atıvermişti". Rusya'daki devrimci ortamdan kopması ve Avrupa'da özellikle ve yalnızca anarşistlerin arasında çalışmasının, Kropotkin'e, görüşlerinde tam bir tutarlılık içinde olma olanağını sunduğu söylenebilir.

Göçmenlik yılları (1876-1917), yazarlık, yayıncılık, gazetecilik, bilimsel çalışmalarla, her türden eylem ve etkinliklerle dolu dolu geçmesine karşın, bütün siyasal göçmenlerinki gibi ağır, zor yıllardı. Özellikle de 1870 sonlarıyla 1880 arasını kapsayan ilk dönem çok ağırdı. Pyotr Alekseyeviç bu yıllarda sözcüğün tam ve gerçek anlamıyla yoksuldu, sürekli kalabileceği, başını sokup sığınabileceği bir yeri yoktu, üstelik de "özgür" Avrupa devletleri polisinin soluğu ensesindeydi. II. Aleksandr'ın, 1881'de "*Narodnaya Volya*"cıları idam ettirmesinden sonra, Kropotkin'i Rusya'daki devrimci hareketin esinlendiricisi ve uzaktan yöneticisi olarak gören Çarlık rejiminin baskılarıyla İs-

viçre hükümeti kendisini sınır dışı etti. Bundan iki yıl sonra ise Kropotkin Fransa hükümetince tutuklandı ve (1883'te Lyon'da yargılanan anarşistlerle birlikte), hükümetin pek çok terörist eylemle bağlantı kurduğu anarşist Enternasyonal'e mensup olmakla suçlandı, yargılama sonunda 5 yıla hüküm giydi; Clairvaux cezaevine kapatıldı. 1878 güzünde evlendiği karısı Sofiya Grigoryevna da, cezavinin hemen yakınındaki küçük köye yerleşerek, kocasının yazgısını, onun yakınında gönüllü sürgün yaşamıyla paylaştı.

Sofya Grigoryevna'yla, üniversite öğrenimi gördüğü Cenevre'de tanışmışlardı. Biyoloji fakültesini bitiren genç kadın, daha sonra ünlü doğa bilimci, Sorbon Üniversitesi kimya profesörü Charles Würtz'ün laboratuvarında çalışmaya başlamıştı. Kocasının hapse girmesinden sonra ise, kocasıyla özgür dünya arasında iletişim kurma görevini üstlendi, onun sekreterliğini, postacılığını yaptı; toplumsal mücadeleler, en yeni bilimsel araştırmalar üzerine ona sürekli bilgi taşıdı, canlı gazetesi oldu kocasının.

Ünlü bilgin ve devrimciyi savunmak için pek çok bilgin, yazar, sanatçı sesini yükseltti: ünlü bilgin Herbert Spencer, astronom K. Flammarion, yazarlar V. Hugo ve A. Suinbern, Fransız Bilimler Akademisi üyeleri ve "Ansiklopedi Britannica" bilim kurulu bunlar arasındaydı. Oluşan bu baskıyla, Kropotkin'in mahkûmiyeti 2 yıl kısaltıldı.

Hapisten çıkınca Kropotkin İngiltere'ye yerleşti. Öğretisini geliştirdiği, toplumsal ülküsünü temellendirdiği pek çok ünlü yapıtını burada kaleme aldı. Dünyaca ünlü bir bilgin olarak kabul edilmesi de bu yıllar içindedir. Tıpkı gençlik yıllarında olduğu gibi araştırmacı ve kâşifti, bunun dışında bilimi popülerize etmek için yılmaz bir uğraş içindeydi; "*On dokuzuncu Yüzyıl*" adlı dergiye bilimin başarıları üzerine düzenli yazılar

yazıyordu. 1893 yılında Britanya Bilim Derneği üyeliğine seçildi.

Daha ne istenir: dolu dolu bir hayat sürüyordu! Aile (1884'te kızı Saşa doğmuştu), dostlar, düşüncedaşlar, eylemden eyleme koşturmayla geçen hareketli bir hayat, tüm Avrupa ülkelerini, Amerika anakarasını kapsayan geziler; sessiz, kitapla dolu çalışma odasında yürütülen bilimsel çalışmalar, en sevdiği işlerden biri olan (evinin küçük bahçesinde) sebze-meyve yetiştiriciliği... Ama bu güzelliklerin tümü de, Pyotr Alekseyeviç'in yıldan yıla artan bir özlemle hasretini çektiği yurdundan uzak-taki güzelliklerdir.

Büyük bir hasrettir Rusya hasreti, bir o kadar da çetrefil, karmaşık: Aşk, hüznün, kaygı, umut, gurur, acı... her şey vardır bu hasrette. Anayurt ve devrim, ayrılmaz ikilidir onun için. Yurduunu düşündü mü, hemen devrim aklına gelir. 90'lı yılların sonunda Kropotkin'e göre Rusya'da devrim geldim-geliyorum diyordur. Ülkede işçi hareketinin giderek boyutlanmasına hakkını teslim etmekle birlikte, ağırlıklı gücünü köylülerin oluşturacağı bir devrim olarak görmektedir bunu. Rusya'daki partilerden hiçbirine, işte bu benim partim diyememektedir. 1890'ların sonuyla 1900'lerin başında canlanan ve kendisine anarşist kuramın duayeni olarak başvuran anarşist gruplara, hiçbirini, ömrünü adadığı öğretinin izleyicisi, sürdürücüsü olarak görmediği için, yüz vermemiştir. Bunların sistematik olarak terör propagandası yapmaları etkili olmuştu bu kararında. Yalnız Rus anarşistlerine değil, eser'lere (sosyalist devrimciler -çev.) de kuşkuyla bakmış, mesafeli durmuştur. Gözünü dikip büyük bir dikkatle izlediği tek siyasi parti sosyal-demokratlardır; yükselen, giderek etkinlik kazanan sosyal demokrat hareket... Arkadaşları, düşüncelerinin Rusya'da giderek yaygınlık kazandığını, yazılarının, yapıtlarının öteki anarşist yazınla birlikte Rusya'da yayınlanmakta olduğunu söylediklerinde, bunun, "çoğunluğu

omuzlamış" görünen sosyal demokratlar için bir engel oluşturabileceğinden kaygılanmıştır. Bu konuda şöyle yazmıştır: "Rus sos[yal] dem[okratlar] tam da yapılması gerekeni yapıyor: İşçileri tek yumruk halinde birleştiriyor, onlara, uğruna mücadele ettikleri davaya inancı aşıyor ve bu yolda onlarla birlikte yürüyor. Böyle bir anda t[eorik] tartışmalar açmanın, daha yüksek bir ideal olarak anarşizmden söz etmenin, kenetlenmiş işçilerin inancını sarsmaktan başka ne yararı olabilir?" Pyotr Alekseyeviç "daha yüksek bir ideal" olarak anarşizmden söz etmekten yine de geri durmamış, ancak 1900'lü yıllarda, ittifak kurulabilecek olanlar kategorisinde gördüğü sosyal demokratlarla doğrudan "teorik tartışma" içine girmemiştir.

"Artık Rusya vaktidir"! 1900'lü yıllar başındaki mektuplarında gizliden gizliye yer alan bu motif, 1905-1907 devrim günlerinde açıktan açığa taşkın bir çağrı niteliğini almıştır. Bu arada devrim, siyasal tutsaklar için af ilan etmiş ve Pyotr Alekseyeviç'in eski dostları Morozov, Frolenko, Figner gibi "Çaykovskiyciler" de öbür Şlisselburg tutsaklarıyla birlikte özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Kendisine de anayurt yolunun açıldığını gören Kropotkin dönüş hazırlıklarına girişmiştir. Ancak, tam da beklenildiği gibi devrimin başarısızlığa uğraması ve gericiliğin gemi aزیya alması, Kropotkin'i planını değiştirmek zorunda bırakmıştır. Çarlığın zafer kazandığı bir sırada Rusya'ya dönmek, onunla uzlaşmak, ona boyun eğmek anlamına gelecektir.

Bu nedenle Pyotr Alekseyeviç yurtdışında kaldı ve bu kez Brighton'a yerleşti. Hastaydı, kalp krizi geçirmişti; ahlak ve ideoloji odağı olarak çevresini saran onca insanın ortasında sürdürdüğü son derece hareketli yaşam ve aşırı çalışmadan bitkin-di.

1909'da "*Büyük Fransız Devrimi*" adlı kitabında "Şu anda böyle büyük bir devrim hangi millet için söz konusu" diye sor-

duğu soruyu, olanca inan ve güveniyle, "Rusya!" diye yanıtlar. Rusya'daki olayların yalnızca izleyicisi değildir; tüm Batı kamuoyunu bu olaylar konusunda bilgilendirerek, çarlık karşıtı ajitasyon ve propaganda yaparak bir bakıma bu olayların içinde yer almaya çalışır. Çarlık tarafından işçilerin Lena'da kurşuna dizilmesini, yeni bir devrim şahlanışının habercisi olarak görür ve yeniden yurda dönüş umuduyla dolar içi.

Ama Birinci Dünya Savaşı patlar. Düne kadar "anarşizmin apostolu" diye üstüne yürüdükleri Kropotkin'den gerek resmi, gerek liberal Rus basınında yeniden söz edilmeye başlanmıştır, ancak bu kez anarşizmin babasının adı bir saygı halesiyle çevrilidir. "*Ruskiye Vedomosti*" onun savaş üzerine mektuplarını yayınlar. Her zaman savaşa, militarizme karşı olan, geleceğin toplumunda militaristlere asla yer olmayacağını haykıran, burjuva diplomasisinin çıkarıcı yüzünü sergileyen Kropotkin, 1914 yılında "zafere kadar savaş" diye haykırır. Bir oportünist ya da sosyal şovenist için anlaşılabilir olan bu tavır, anarşizmin ideoloğu için nasıl açıklanacaktı? Vardı, kuşkusuz, bu tavrın açıklaması. Bir kez, Kropotkin için bu savaştaki güç ayrışımı önemliydi: Militarizmin temel gücü olarak gördüğü Almanya, devrimci geleneğin sürdürücüsü olarak nitelediği Fransa'ya karşıydı. Böyle bir durumda tarafsız kalabilmesi mümkün değildi; Alman militarizminin bu savaştan yengiyle çıkmasının, Avrupa'da uzun bir süre için toplumsal ilerlemeyi durduracağına inanıyordu.

Ulusal alçalmanın hiçbir zaman hiçbir halka yarar getirmeyeceğine derinden inanması savaştaki tavrı için belirleyici oldu. V.N. Figner'in, Pyotr Alekseyeviç'in "soydan gelen asker damarlarının kabardığı" şeklindeki şaka yollu açıklamasında da belli bir doğruluk payı vardı belki.. Kropotkin'in yurtsever açıklaması, hem resmi, hem de burjuva Rus basınına övgüyle

karşılandı. Rusya'ya dönüşündeki görkemli karşılama törenlerinde bu olgunun da payı olduğuna kuşku yok.

Şubat devriminden sonra döndü yurduna. Aralarında Geçici Hükümetin bakanlarının da bulunduğu binlerce kişilik bir kalabalık tarafından görkemle karşılandı. Kadınlar, çiçekler, basit halk, dalga dalga kara bayraklar, Semyonovskiy Alayının tören kıtası, hoş geldin konuşmalarını boğan orkestra... Pyotr Alekseyeviç anlamaktan çok hissetti sanırsız Şubat'la işin daha bitmemiş olduğunu... ve devrimin "olabildiğince az kurbanla" tamamlanması için elinden gelen bütün çabayı gösterdi.

Kropotkin, V.İ. Lénin'le de birkaç kez görüştü. "Pyotr Alekseyeviç bütün o güzel geçmişiyile ve yaptığı işlerle bizim için çok değerlidir" dedi Lenin, "Rus devriminin dedesi" için. Ancak, anlaşılan yalnızca "o güzel geçmiş"ini değil, bugüne ilişkin düşüncelerini de ilginç buluyordu Lenin, Kropotkin'in. Yaşlı bilgin, anarşizmin dur durak bilmez önderi gürültülü Moskova'dan, çalışması için kendisine daha uygun koşullar sunan sakin Dmitrov'a taşındıktan sonra Lenin'e art arda eleştiri dolu, "yerinde (belli merkezlerde değil, her yerde ayrı ayrı - çev.) yaratıcı çalışmaların başlatılması" türünden öğütler içeren mektuplar yazdı. 1918, 1919 ve 1920 yıllarında yazdığı mektuplarında gerek "kızıl terör"ü, gerek başka uygulamalarını çok sert bulduğu Sovyet iktidarına dönük, hayli sert eleştiriler yer alıyordu. Kropotkin'in Sovyet Halk Komiserleri'ne ya da şahsen Lenin'e yazdığı mektupların leitmotivi, "yığınlara inisiyatif sağlayacak, onları kendiliklerinden harekete geçmeye özendirecek özgür koşullar yaratılması" ve "hangi biçim altında olursa olsun, kooperatifleşmenin olabildiğince teşvik edilmesi"ydi. Lenin'e yazdığı 4 Mart 1920 tarihli mektubunda, "yerel güçlerle girişilecek yerel inşa!" diyordu. "Bu çok önemlidir. Yerel güçler harekete geçirilmedikçe, inşa ya en alttan -köylü ve işçiden- başlanmadıkça, yeni hayatın kurulabilmesi olanaksızdır".

Lenin, sermayenin kendiliğinden ve kolayca egemen olmasına kapı aralayabilecek kimi noktaları bir yana bırakılırsa, Kropotkin'in kooperatifçilik önerisini yerinde buluyordu. Nitekim çok geçmeden, "... tarım ve zanaatçılıkta en üstün üretim biçimlerinin teşvik edilmesi, yerel girişimciliğin her yönüyle geliştirilmesi, üretim kooperatiflerine çok daha kapsamlı biçimde destek olunması..." şeklinde ifadelerin yer aldığı bir kooperatifçilik kararnamesi imzaladı (Toplu Yapıtlar, c.40, s.74).

Pyotr Alekseyeviç Kropotkin 8 Şubat 1921'de Dmitrov'da öldü, çocukluğunun kenti Moskova'da toprağa verildi. Başlarının üzerinde kıızıl ve kara bayraklar dalgalandıran on binlerce kişilik mahşeri bir kalabalık kendisini son yolculuğu için Novodeviçye Mezarlığına dek uğurladı; mezarına Sovyet Halk Komiserleri adına da bir çelenk konuldu; çelenk üzerinde şunlar yazıyordu: "Çarlığa ve burjuvaziye karşı yılmadan savaştan P.A. Kropotkin'e saygıyla". Bütün gazetelerde yaşamını, mücadelesini ve anarko-komünist ülküsünü irdeleyen yazılar yer aldı. Kropotkin'le vedalaşma tam anlamıyla toplumsal bir olay oldu.

İnsanlık, kendi arasında, kendisiyle birlikte yaşayan, mücadele eden, yaratan, üreten; aklına, vicdanına, ahlaki ilkelerine sınırsızca güvendiği, inandığı böyle insanları yitirdiğinde kendini daha bir yoksullaşmış duyumsuyor. Bu nedenle insanlık, yüzyıllar boyu içinde besleyip büyüttüğü eşitlik ve kardeşlik düşünden vazgeçmedikçe, Pyotr Alekseyeviç Kropotkin'i de unutmayacak*.

* Bayan Tvardovskaya'nın bu önsözünü, 1980'ler Rusyasında (Sovyetler'de) Kropotkin'e nasıl bakıldığının anlaşılması için çevirdik. 80'lerden önce nasıl bakıldığı, yazarın kitaplarının hemen hiç yayınlanmamasından ya da seçilen bazı bölümlerin yayınlanmasıyla vetinilmesinden anlaşılıyor.

RUSÇA BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitapta anlatılanların çoğu, Rus okurlar için yeni değil; Rus okurun ilgisini çekebilecek pek çok şey ise, belki biraz fazla kısa tutulmuş gibi gelebilir. Ama serflik hukukunun yıkılışına tanık olduğumuz son yıllar (ki tüm tarihi boyunca hiç bu kadar sağlam-yıkılmaz görünmüyordu serflik); ardından 60'lı yıllar (Rusya'da büyük Uyanış dönemi); ve son olarak da aldatılan, czilen, sömürülen halkına karşı Rus gençliğinde toplumsal vicdan duygusunun uyandığı şu ünlü "yetmişli yıllar" -bu üç on yıl- Rus hayatı için öylesine önemlidir ve yurdumuzun geleceğini öylesine silinmez biçimde damgalamıştır ki, bazen ister kişisel yaşama ilişkin olsun, ister toplumsal yapılanmaya, küçücük bir ayrıntının bile alabildiğine önemli, anlamlı olabildiği görülmektedir.

Öte yandan Rusya son yarım yüzyılı nasıl da hızlı yaşamıştır! Serflik hukuku ve bu toplumsal yapıya ilişkin geleneklerin, törelerin üzerinden altmışlı yıllar geçti önce (hem de ne büyük bir hızla!), nihilizmin acımasızca eleştirildiği bir arınma döne-

mi yaşandı ve bunlar sanki çok uzak bir yerlere, zamanın sisli, dumanlı bir boyutuna uzaklaşıp gittiler. Büyük Uyanış bile unutulup gitti nerdeyse; günümüz gençliği için masalsı bir kahramanlık dönemi olarak anımsanıyor artık bu hareket; sanki çok uzak geçmişe ait bir olaymış gibi, kimilerinin adeta dinsel bir saygıyla, kimilerininse "düzenin koruyucuları"nın tavrı içinde burun kıvrıp küçük gördüğü, sonuç olarak, herkesin keyfince yorumladığı bir hareket oldu şimdiden o bile.

Oysa, serflik hukuku, serflik gelenekleri tarihsel perspektif içinde bizden ne denli uzaklaşmış olursa olsun, Polonya'yı kan gölüne çevirerek kendisine karşı ayaklananları bastıran serflik devlet ideali bize ne kadar unutulmuş gelirse gelsin, bunların her ikisi de tüm izleriyle aramızda yaşıyor. Bunların izleri hükümetlerin yapıp eylediklerinde de, feodal devletin baskı ve zulmünü yaşayan ilerici insanların düşüncelerinde de görülüyor. Ülkede köylülüğün özgürleşmesiyle ilgili olarak çözümlenmesine girişilen, ama yeniden şahlanan gericilik nedeniyle çözümlenmeden bırakılan sorunlar, Rus hayatının önünde dikilen en büyük sorunlar olarak duruyor; öte yandan Nikolayevcilik'in bugün bile ülkeye yeniden yerleştirilmeye çalışıldığı görülüyor.

Almışlı yılların başında, köylünün bireysel kölelikten ve "ayrıcalıksızlar"ın her yerde zulme uğramaktan kurtarılmalayla atılan -önemini ve anlamını ancak bizim kuşağın değerlendirebileceği- büyük adım, yavaş yavaş belleklerden siliniyor. 1861'de kırılan feodal yapının, üzerine yeni bir üniforma geçirmiş ancak yığınların ayrıcalıklılar ve yönetenler yararına olarak sömürülmeleri hedefini ve bunun yöntemlerini aynen koruyarak geri döndüğü görülüyor. 1863 yılında Polonya'ya karşı -hatta Rusya'nın gidişatından hoşnutsuz olanlara karşı- tahtın çevresinde kenetlenen merkezi güçlü jandarma devletinin, yani merkezi devlet idealinin Rusya'da yeniden canlanmakta oldu-

ğunu görüyoruz. Bu ideal, kendilerinde Rusya'nın yazgısına e-gemen olmak misyonunu görenleri çevresinde topluyor; yeni-den, yerel yaşamın, özerk yönetimlerin önünde bir engel olarak yükseliyor. Ve son olarak, -ellili yılların sonunda ülkenin aklı başında insanlarını çileden çıkaran ve Bazarov'u şiddetli pro-testoya yönelten- bilimde, otoritelere karşı düşünce köleliğinin ve hayatta, üniformaya karşı kulluk ruhunun aramızda yeniden canlanmaya başladığına tanık oluyoruz.

Ve bugün de, tıpkı o zaman olduğu gibi, köylülerin ve kent işçilerinin artık bilinçlenmekte olduklarına bakmaksızın -belki de, tersine, özellikle bu yüzden, yani yüzyıllardır ezilen köylü başını kaldırmaya ve yüzyıllardır çiğnenen özgür olma hakkını dile getirmeye başladığı için- ayrıcalıklı sınıflardan düşünen her genç insanın önüne, bizim kendimize otuz yıl önce sorduğumuz şu soru bir kez daha dikiliyor: "Sınıfım dolayısıyla sahip olduğum ayrıcalıklardan yararlanmayı sürdüreceğim ve köylülerle iş-çilerin özgürleşme savaşımını onların kendi sınıfsal sorunları olarak görüp onların bu çabalarına kayıtsız mı kalacağım? Ya da: İnsanlığın ilerlemesi bölük pörçük olamaz, bunu biliyorum; ve ilerlemenin, ancak herkesi kapsadığında ilerleme olduğunu; bu arada birilerinin yoksulluğunun sürmesinin ya da sömürölüp ezilmesinin, herkesin ruh yoksulu ve köle olması sonucunu ge-tireceğini de biliyorum; bu durumda ben, kendimi büyük bütü-nün küçük bir parçası gibi görerek beni özgürleştiren, beynim-deki kör inançları ve köleci geçmişin mirası olan her şeyi söküp atmamı sağlayan bilgiyi, ışığı, özgürlük inancını ve özgürlüğü halka taşıma savaşımında yer alacak mıyım, almayacak mıyım?

Bu kitap, birilerinin yukardaki soruları yanıtlamasına yar-dımcı olabilirse kendini amacına ulaşmış sayacaktır.

Bir iki söz daha. Bir Rus'un, çoğunluğu Rus yaşamı üzerine anılarının neden bir başka dilden, İngilizceden çevrildiği de a-çıklama gerektiren bir durum.

Bu anıları elbette Rusça yazmaya başladım. 1897 güzünde Amerika'ya gittiğimde ilk bölüm, "*Çocukluk*", bitmişti bile. Amerika'da "*Atlantic Monthly*" adlı bir dergi yayınlamakta olan gerçekten çok sevimli, içten bir arkadaşla, Walter Pedge'le tanıştım. Bu arkadaş, anılarımı dergisinde yayınlacağını söyleyerek, oturup bir an önce bitirmem gerektiğine beni ikna etti. Dediği gibi yaptım, yine Rusça olarak yazmayı sürdürdüm, ancak gençlik dönemimi bu kitapta yer aldığından biraz daha ayrıntılı yazdım. Sonra bütün bu yazdıklarımı, "*Atlantic Monthly*" için, yeniden ama bu kez İngilizce ve kısaltılmış olarak yazdım. Sonra, yazdıklarımın dergide yayını sürerken, yalnızca bazı bölümlerin bir kısmını Rusça yazma fırsatı bulabildim, sonra yeniden İngilizce tekste döndüm.

Yurtdışındaki kimi Rus arkadaşlarla konuşmalarımızda, "*Devrimcinin Anıları*"nın Rusçada da yayınlanmasından söz ettiğimizde, hangi teksti yayınlayacağımız konusunda ikirciklendik: İngilizce tekste göre daha kapsamlı ve ayrıntılı olan (özellikle Rus hayatı konusunda) Rusça teksti mi yayınlamalıydık, yoksa İngilizce tekstin Rusçaya çevrilmesiyle mi yetinmeliydik? Birinci seçenекle ilgili olarak, Rusça yazdıklarım tam ve düzenli bir tekst durumunda olmadığından, önemli birtakım zaman boşluklarını doldurmak için İngilizce tekstten çeviri yapılması zorunluluğu vardı ve bu da metnin bütünselliğini bozacaktı. Bu arada İngilizceden Rusçaya çeviri yapan işinin uzmanı bir arkadaşın işi üstlenmesi, ister istemez ikinci seçeneği yeğlememizde etken oldu. Burada, yazdığım İngilizce metni tam benim kalemimden çıktığı gibi Rusçada yaratan çevirmen arkadaşla güzel çevirisi için yürekten teşekkürlerimi sunuyorum.

Haziran 1902

P.Kropotkin

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLUK

I

Stáraya Konyúşennaya

Tarihsel büyümesi yavaş bir kenttir, Moskova. O yüzdendir ki, değişik bölgeleri tarihsel gelişme içinde zamanın yüzlerine vurduğu damgayı aynen korumuşlardır. Geniş, uykulu caddele-ri, kapıları gece gündüz kapalı tek tip, boz evleriyle Moskova Irmağı'nın karşı yakası, tüccar takımının en sevdiği yer, eski tip yaşam biçimi yanlılarının iç karartıcı kalelerinin yükseldiği semttir. Kremlin bugün bile¹ devletin ve kilisenin kalesidir. O-nun önündeki, çok uzak geçmişte de bin bir dükkânla dolu koca alan ise, bugün de o uzak geçmişte olduğu gibi, koca impara-torluğun kalabalık iç ticaret merkezidir. Daha çok zanaatçı ta-kımının toplandığı Plyuşçiha ve Dorogomílovka nasıl Moskova çarlığı zamanındaki bıçkınların yatağı olma özelliğini sürdür-

mekteyse, Tverskáya ve Kuznetsiy Most'da eskiden beri modern giyim mağazalarının en belli başlılarının toplandığı yer olma özelliğini sürdürmektedir. Böylece, Moskova'nın her semti kendine özgü çehresi, kendine özgü yaşamı olan ayrı, küçük bir dünyadır. Demiryolları bile, -her ne kadar bu aralar eski başkent merkezini de istila etmeye başladıysa da- depoları, işlikleri, ağız ağıza dolu vagonları ve buharlar saçan lokomotifleriyle kent dışında, ayrı yaşamı olan ayrı bir merkez oluşturur.

Ve bütün Moskova semtleri içinde herhalde en kendine özgü olanı, Kremlin'in arkasında, Arbát'la Preçistenka² arasına dağılan tertemiz, sakin, büksül sokakları ve kavşaklarıyla Stáraya Kanyúşennaya*dır.

Bundan yaklaşık elli yıl öncesinin, -I. Petro'dan önceki Rus tarihinde adları sıkça geçen- Rus soyluları burada yaşamışlardır. Bu adlar, yerlerini, kurulmakta olan Rus imparatorluğu için göreve çağrılan yeni insanlara, "raznoçinets"lere bırakarak yavaş yavaş yitip gittiler. Kendilerini Petersburg'un arka plana ittiğini duyumsayan bu kökten soylular, ya Staraya Konyuşennaya'daki evlerinde ya da Moskova banliyölerindeki tablo gibi köşklerinde asude bir yaşama bıraktılar kendilerini. Çekildikleri köşelerden, Nevá Irmağı kıyısındaki yeni başkentte yüksek devlet görevlerini dolduran alaca bulaca kalabalığı biraz küçük görerek, biraz da gizli bir kıskançlıkla izlediler.

Gençliklerinde onlar da, çoğunlukla askeri olmak üzere, devlette yüksek görevler üstlenmişler, ama yüksek rütbelere ulaşamadan, her biri değişik nedenlerle askerlikten ayrılmışlardı. İçlerinde en şanslı olanları (babam da onlardan biriydi), doğup büyüdükleri kentte kendilerine işi çok olmayan, sakin, onursal bir görev verilenlerdi; çoğunluk, doğrudan emekliye ayrılırdı.

* *Stáraya Kanyúşennaya* - Eski Tavla (Mahallesi).

Ama görevleri gereği Rusya'nın hangi uzak yörelerine gitmek zorunda kalırlarsa kalsınlar, bunlar, yaşlılık günlerini ne yapar eder, doğumlarında vaftiz edildikleri, yıllar sonra da ana babalarının cenaze ayinini yaptıkları kilisenin hemen yakınındaki kendi evlerinde geçirmenin bir yolunu bulurlardı. Moskova'nın bu bölgesinde kilise çoktur; kimi kırmızıya boyanmıştır bunların, kimi sarıya, kimi de beyaza ya da kahverengine... ve herkesi ille de kendi kırmızı ya da sarı kilisesi çeker; yaşlıların şöyle söyledikleri sıkça duyulur: "Beni burda vaftiz etmişlerdi; anemin cenaze töreni de burda yapılmıştı; dilerim benim cenazem de burdan kalkar".

Eski kökler yeni sürgünler verdiler. Bunlardan kimileri Rusya'nın az ya da çok uzak yerlerine gittiler; kimilerinin Moskova'nın başka semtlerinde ya da Petersburg'da yeni stilde, lüks evleri oldu; ama taze sürgün olarak soyağacındaki konumu ne olursa olsun, aile olayları için önemli merkezin, yani kendi kırmızı, sarı ya da kahverengi kilisesinin yakınında oturanlar, soyun gerçek temsilcisi sayıldılar. Soyun eski moda temsilcileri büyük saygı görürlerdi; aslına bakılırsa hafif bir ironiyle karışık bir saygıydı bu; ama yine de, öz kentlerini terk etmiş ve hassa birliklerinde ya da sarayda parlak bir kariyer yapmış genç temsilciler için bunlar, soyun, gelenekleri olan bir soy olduğunun, köklerinin çok eskilere dayandığının canlı birer timsaliydiler.

Moskova'nın ticaret merkezinin telaşından, dağdağasından uzaktaki bu sessiz sokaklarda bütün evler birbirine çok benzerdi. Çoğu ahşap olan bu evlerin çatıları parlak yeşil sacdan olurdu; hepsinin ön yüzleri sütunluydu, dış cepheleri canlı renklerdeydi. Hemen hepsi tek katlı olan evlerin yola bakan büyük, aydınlık yedi-dokuz dolayında penceresi olurdu ve bu yan yana pencereler, camdan bir duvar gibi sokağa bakardı. İki üç penceresi sokağa, dört penceresi avluya bakan kocaman, boş ve soğuk salonun duvarlarına boydan boya sandalyeler sıralanmış

olurdu; köşelerde yüksek ayaklı abajurlar, kollu şamdanlar, duvar önünde büyük bir kuyruklu piyano bulunurdu; danslı toplantılar, törensel yemekler ve kâğıt oyunları için açılırdı salon kapıları.

Sonra değişmez divanı, divan üzerinde büyük aynası ve diplerde bir yerde yuvarlak masasıyla -yine üç pencere- konuk odası... Divanın iki yanında koltuklar, sehpa, pencere aralarında yine büyüklü küçüklü sehpa, duvarın pencere aralarına düşen dilimini boydan boya kaplayan dar aynalar... Möbleler hep masif cevizden ve ipekle kaplı olurdu, koltuk ve divanların üzerinde her zaman kılıf bulunurdu. Sonraları, Staraya Konyuşennaya da bile, yeni moda akımlarının etkisiyle üç kanatlı ayna vb. gibi birtakım süslü püsülü eşyalar da girdi bu salonlara; ancak bizim çocukluğumuzda böyle şeyler hiç hoş görülmezdi ve bütün salonlar tektip denilebilecek biçimde dekore edilirdi. Büyük konuk odasından ayrı olarak, bir de, parlak renkte abajurları, hiçbir zaman hiç kimsenin kullanmadığı, ama yine de üzeri bir sürü porselen biblolarla dolu "kadın yazı masası"yla küçük konuk odası olurdu. Küçük konuk odasının bitişiğinde giyinme odası bulunurdu; buradaki -kadınların baloya giderken karşısında giyindikleri kocaman boy aynasında- büyük salona giren çıkan herkesi ve salonun sıra pencerelerini görebilirdiniz. Bazı evlerde, -göz yumulan tek değişiklik buydu- bazen, küçük salonla giyinme odası tek bir oda halinde birleşmiş olurdu. Giyinme odasının yanında, bununla tam bir dik açı yaparak, yatak odası yer alırdı; bunun yanında ise bir dizi alçak tavanlı oda bulunurdu: Kadın hizmetçiler odası, yemek odası ve çalışma odası... Büyük avluya açılan bölümde ise mutfak, tavla, samanlık, kiler ve hizmetli odaları bulunurdu. Avlunun çift kanatlı kocaman kapısı üzerindeki bir bakır plakada "Kurmay Süvarî Yüzbaşı falancanın evi" gibi bir yazı bulunurdu. Bu plakada "Tuğgeneral" -ya da buna denk düşen sivil bir unvan-

bulunması sık görülen bir durum değildi. Burdaki sokaklarda, tek tük de olsa, avlu kapısı demirden, parmaklıkları altın yaldız boyalı, öbürlerinden daha gösterişli evler de bulunurdu; bunların kapı üzerindeki plakalarında "Ticaret Müsteşarı filanca", ya da "Saygıdeğer bilmem kim" gibi bir yazı olurdu. Mahalleye sonradan sokulmuş davetsiz konuklardı bunlar ve komşularından pek kabul görmezlerdi.

Bu sokaklarda mahalle kilisesine ait tahtadan yapılma bir manav ya da ufak tefek şeyler satan bir iki küçük dükkân dışındaydı, mağaza vb. satış yeri bulunmazdı. Ama bir köşede, sanırım, bir bekçi kulübesi vardı; gündüzleri, elinde uzun saplı sekiriyle -gelen geçen subaylara selama dururken aksesuar görevi görmekten başka bir işe yaramazdı herhalde bu zararsız silah- bir bekçi dururdu kulübenin kapısı önünde. Havanın kararmasıyla birlikte kulübesine giren bekçi ya çizmesini onarmakla, ya da komşu evlerin yaşlı hizmetkârlarının çokça rağbet ettikleri enfiyelik tütün hazırlamakla uğraşırdı.

Hayat, bu Moskova Saint-Germain'inde sessiz, sakin akar giderdi -en azından dışardan bakanlara bu böyle gelirdi-. Öğle üzeri, Fransız eğitimcileri ya da Alınan dadıları eşliğinde, karla kaplı sokaklarda gezdirilmek üzere dışarı çıkarılmış çocuklar görülürdü. Bir süre sonra ise, arkada bir uşağın durduğu iki atlı kızakları ya da dört atlı, önde arabacı, arkada iki uşağın durduğu eski usul kocaman yaylı arabalarıyla hanımlar ortaya çıkardı. Akşamları evlerin çoğunda bütün ışıklar pırıl pırıl yanar, perdeler de kapatılmadığı için yoldan gelip geçenler kâğıt oynayanları ya da dans edenleri merakla, ilgiyle izlerdi. O günlerde "fikir" henüz moda değildi; evlerde "babalarla oğullar" arasında, ya bir aile dramıyla ya da geceleyin eve jandarmaların gelmesiyle sona eren savaş henüz başlamamıştı. Elli yıl önce kimsenin aklından bile geçmezdi böyle şeyler. Her şey sessiz, sakindi; en azından dışardan bakıldığında böyleydi.

Ben de işte 1842 yılında, Staraya Konyuşennaya denilen bu semtte doğdum³; yaşamımın ilk on beş yıllık dilimi burada geçti. Babam, sonra, benim doğduğum, annemin öldüğü bu evi sattı ve başka bir ev aldı; sonra bu evi de sattı ve biz babam, kendisinin vaftiz olduğu, annesininse ölüm ayınınin yapıldığı kiliseye birkaç adım ötede, zevkine uygun yeni bir ev bulana dek birkaç kış kiralık bir evde oturduk. Bütün bu süre içinde Staraya Konyuşennaya'yı yalnız yaz aylarında terk ettik, çünkü yaz geldi mi köyümüze göçüyorduk.

II

Annemin ölümü

Yüksek tavanlı, kocaman bir oda: Evimizin köşe odası. Annem beyaz karyolasında yatıyor; bizim bebek iskemlelerimiz ve küçük sehpa karyolanın yanına doğru itilmiş. Sehpaların üzerine, çok güzel cam kâseler içinde şekerlemeler, jöleler... Ve biz çocuklar bu odaya olağandışı bir zamanda sokuluyoruz. Veremden ölüm döşeginde yatmakta olan anneme ilişkin ilk anılarım böyle. Silik, soluk anılar bunlar. Hepi topu otuz beş yaşında, annem. Bizi sonsuzcasına terk etmeden önce, hepimizi yanında görmek, okşamak, sevincimizle bir an olsun sevinç duy-mak istemiş... Artık doğrulmanın bile kendisi için olanaksız olduğu yatağının başında bizi ağırlamak da onun fikri. Solgun, zayıf yüzünü, iri, koyu-kestane gözlerini anımsıyorum. Bize okşarcasına bakıyor, usulca, sevecenlikle şekerlemelerden yememizi istiyor, yatağına çıkabileceğimizi söylüyor, sonra gözleri yaşlarla doluyor... derken bir öksürük nöbeti... bizi odadan çıkarıyorlar.

Bir süre sonra bizi, yani beni ve ağabeyim Aleksandr'ı evden çıkarıp avludaki küçük bir ek-yapıya götürüyorlar. Nisan güneşiyle pırıl pırıl ek yapının odaları, ama Alman bakıcımız Madam Burman'la Rus bakıcımız Ulyána bize yatıp uyumamızı söylüyorlar. İkisi de gözyaşları içinde. Bize kenarlarında geniş, beyaz şeritler olan, kara gömlekler diyorlar. Aleksandr da, ben de uyuyamıyoruz; bir belirsizlik duyumsuyoruz ve bundan korkuyoruz; dadılarımızın kendilerini tutarak, kısık sesli konuşmalarına kulak veriyoruz. Annemiz hakkında, anlayamadığımız bir şeyler söylüyorlar. Sonunda fırladığımız gibi yerimizden kalkıyor ve "Annemiz nerde? Annemiz nerde?" diye soruyoruz. Her iki kadın da hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlıyorlar, kıvrıkcık saçlarımızı okşuyor ve bize "Zavallı öksüzler!" diyorlar. Ulyana daha fazla gizleyemeyip "Anneniz... oraya... gökyüzüne... meleklerin yanına uçtu!" diyor.

Çocuk düşgücümüzün kavrayamadığı bu açıklamaya,

"Nasıl gökyüzüne? Niçin?" sorularıyla karşılık veriyoruz.

1846 Nisanında oluyordu bunlar. Ben daha üç buçuk yaşındaydım, ağabeyimse beşini doldurmamıştı. Büyük ağabeyim Nikoláy'la kız kardeşim Yeléna'nın o sırada nerde olduklarını bilmiyorum; büyük olasılıkla okuldaydılar. Nikolay on iki yaşındaydı. Lena ise, on bir. İkisi her zaman birlikte olurdu ve biz onları pek seyrek görürdük. Böylece, Aleksandr'la ben, avludaki bu ek yapıda Madam Burman'la Ulyana'nın gözetiminde kaldık. Dünyada hiç kimsesi olmayan iyi yürekli, yaşlı Alman dadımız, annemizin yerine geçti. Elinden geldiğince eğitti bizi; zaman zaman basit oyuncaklar aldı bize, arada bir de, kapımıza dek gelen, yine kendisi gibi yaşlı ve büyük olasılıkla da onun gibi yersiz-yurtsuz, bekâr bir Alman satıcıdan baharatlı çörekler alıp yedirdi bize. Babamızı pek seyrek görürdük. Sonraki iki yıla ilişkin belleğimde hiçbir iz yok.

III

Kropotkinlerin soyu – Babam - Annem

Babam, soyuyla çok övünür ve çalışma odasının duvarında asılı bir parşömeni övünçle gösterirdi. Aile armamız (Smolensk presliğı arması) ile süslü, üzerinde Monomah tacı bulunan erminle kaplı parşömende bizim soyumuzun Rostisláv Mstisláviç Událiy'in torunundan başladığı, atalarımızın Smolénsk Büyük Prensiei' olduğu yazıyordu ve belge Heraldry departmanınca mühürlenip onaylanmıştı.

"Bu parşömene tam üç yüz ruble ödedim" derdi babam.

Kuşağından çoğu kişi gibi Rus tarihi konusunda fazla iddialı değildi ve parşömen onun için tarihsel bir belge olarak değil, ödediğı para yönüyle değerliydi.

Soyumuz gerçekten de çok eskilere dayanıyordu, ama köklerini ta Rürik'e dek uzatan çoğu soylar gibi, belli bir dönem sona erip de Rusya'yı birleştiren Románovların tahta geçişinden sonra geri plana itilmişti. Soyumuz çok eskilere dayanmakla birlikte tarihte herhangi bir yönüyle öne çıkmış bir soy değildi. Solovvey'in "Tarih"inin bir yerlerinde İvan Kropotkin diye bi-

rinin Narva'da voyvodalık yaptığını ve Çar Gróznıy zamanında az kalsın falakada telef olacağını okumuştum. Bir başka Kropotkin ise, Tuşin'li hırsızlarla, daha doğrusu Moskova boyarlığına karşı ayaklanan ayaktakımıyla birlikte gezer dolaşmış; bu yüzden de Kropotkin soyu galiba Románovların ve bunların boyarlarının gözünden düşmüş; Kropotkinlerden birinin Aleksey Mihayloviç zamanında anılmasının nedeni ise, "çarın kanatları altında çılgınca bir skandala neden olması" ve her sabah öcümüz alınsın diyenlerin bey kapısında toplanmaları imiş. Son zamanlarda ise, anlaşıldığı kadarıyla Kropotkinlerden kimse devlet hizmetine girmeye heves etmemiş. Benim büyük dedem ve dedem önce asker imişler, sonra gencecik yaşlarında emekliliklerini isteyip aile çiftliklerine çekilmişler. Bu arada şunu da belirtmeliyim: Bu aile çiftliklerinden biri, Ryazán ilinde Urúsova'da bulunanı, yemyeşil tepeler arasında uzanan göz alabildiğine meraları, serin gölgeli ormanları, kıvrıla büküle akan dereleriyle görene iç geçiren bir güzellikteymiş. Dedem poruçik* rütbesiyle emekliye ayrılıp Urusova'ya çekilmiş, çiftçilikle uğraşıp komşu illerden de çiftlikler satın almış.

Büyük olasılıkla bizim kuşak da aynı şeyleri yapardı; ancak benim dedem, bambaşka soydan biriyle, Prenses Gagárina'yla evlenmiş. Prensesin erkek kardeşi tutkulu bir tiyatro sever olarak ünlüydü. Kendi tiyatrosunu kurmuş ve ailesini dehşet içinde bırakarak serf kökenli ünlü tiyatro oyuncusu, Rusya'da dramatik ekolün kurucusu olan Semyónova ile evlenmişti (Bu hanımın, kişilik olarak da tiyatro dünyasının en çekici tiplerinden biri olduğundan hiç kuşku yok. Dediklerine göre Semyonova, evlendikten sonra da, "bütün Moskova'yı dehşet içinde bırakarak sahneye çıkmayı sürdürmüş).

* Eski Rus ordusunda mülazım rütbesinde subay.

Ninem de, erkek kardeşi gibi, teatral ve yazınsal zevklere sahip miydi, bunu bilmiyorum. Onu, inme indikten sonra, ancak fısıltıyla konuşabilirkenki haliyle anımsayabiliyorum. Bununla birlikte, ailemizin sonraki kuşağının yazına eğilimli bir kuşak olduğuna kuşku yok. Babamın kardeşi Dmitriy Petroviç Kropotkin arada bir şiir yazardı; hatta birkaç şiiri "Yüz Rus Yazıncısı" başlıklı bir güldesteye girmişti. Amcam, hatta, şiirlerini ayrı bir kitap halinde de yayınlamış... (ki, babamın, hatırlamaktan hep utanç duyduğu bir olguydu bu). Kuzenlerim, ağabeyim ve ben de yazına ilgiliydik, zamanımızın yazını az ya da çok izlemeye çalışırdık.

Babam, tipik bir I. Nikolay dönemi subayıydı. Hassa erbaş okulunda eğitim görmüş, sonra, -tam da Nikolay'ın çarlık koltuğuna oturduğu yıl- kendini Semyonov alayında subay olarak bulmuş, bundan sonraki yaşam çizgisi de bütün öteki hassa subaylarınıninki gibi olmuş. İki yıl sonra Türk savaşı patlak verince, babam da, uşağı Frol'le birlikte savaşa gitmiş. Savaşa gitmesinin, savaççı bir yüreği olmasından ya da seferi halleri, ateş hatlarını sevmesinden olduğunu hiç sanmıyorum; hatta bir tek gece olsun açık ordugâhta kaldığından, tek bir çarpışmaya katıldığından da kuşkuluyum; ama Nikolay döneminde bunlar ikinci derecede önemi olan şeylerdi. O sıralar, üniformaya tapınan ve sivil giysiyi aşağılayanlar; askeri talim ve terbiyeyi inanılmaz ölçüde abartanlar, ayaklarıyla, tüfekleriyle akıl almaz gösteriler yapanlar gerçek asker olarak görülüyordu (örneğin o zamanlar, nöbet değiştirme töreni sırasında coşup tüfek dipçliğini parçalamak pek yaygındı); resmi geçit sırasında, ip gibi düzgün bir sıra oluşturmak, canlı değil oyuncak askerler gibi şaşmaz bir uyum içinde olmak da makbul asker olmanın gereklerindendi.

Bir kezinde Büyük Prens (Grandük) Miháail, bütün bir alayı yarım saat boyunca tüfekte selam dur pozisyonunda tuttuktan sonra,

"Harika!" demişti, "yalnız soluk alıp veriyorlar!"

Kuşkusuz babamın da ideali, elinden geldiğince zamanının askeri olabilmekti.

Yukarda da dediğim gibi, gerçekten de 1828 Türk savaşına katılmış, ama nasıl becerdiyse hep karargâhta kalmıştı. O bakından biz çocuklar, keyfinin yerinde olduğu zamanı kollayıp bize savaşı anlatmasını istediğimizde, bütün anlatabildiği, sadık uşağı Frol'le birlikte bir köyden geçerlerken üzerlerine onlarca köpekten oluşan azgın bir sürünün nasıl saldırdığı, aç köpeklerle yem olmamak için nasıl kılıçlarına davranmak zorunda kaldıkları olurdu. Kuşkusuz, köpeklerin yerinde Türklerin olmasını isterdik biz çocuklar, ama çaresiz köpeklerle yetinirdik. Hele, uzun yalvarmalarımızdan sonra, Anna nişanıyla altın kılıç alışını anlattırdığımızda büsbütün düş kırıklığına uğramıştık. İnaniçsiz ölçüde yavan bir öyküydü bu. Karargâh subayları bir Türk köyündelerken, köyde bir yangın çıkmış. Yangın göz açıp kapayana dek bütün köyü kaplamış. Herkes hemen kaçışmış, ancak evlerden birinde bir bebek kalmış; bebeğin annesi umarsız, çığlıklar atıyormuş. Bu sırada, babamın yanından hiç ayrılmayan Frol, alevlerin arasına atılıp bebeği kurtarmış. Bu olayın üzerine Başkomutan babama cesaretinden dolayı madalya vermiş.

"Ama babacığım..." diye haykırırdık bir ağızdan, "bebeği Frol kurtarmış!?"

Babam, alabildiğine masum,

"Ne var bunda?" derdi. "Frol benim serfim değil mi? Onun her yaptığı benim için değil mi?"

Babamız 1831 devrimi sırasında Polonyalılara karşı açılan savaşa da katılmıştı. Varşova'da, kolordu komutanı general Sulima'nın küçük kızına âşık olmuş. Lazenkov sarayında görkemli bir düğünle evlenmişler. Gelin tarafının "düğün babası" Paskeviç'miş.

"Ama," diye eklerdi babam, her zaman, "anneniz bana hiç çeyiz getirmedi. Oysa dedeniz, ihtiyar Sulima, bana neler vaat etmişti! Ama ne oldu, bir süre sonra çekti, Sibirya'ya gitti... Sonuçta da ben beş parasız ortalıkta kalakaldım."

İşte bu tümüyle doğruydı! Annemizin babası Nikoláy Semyónoviç Sulima⁴, kariyer yapmayı da, servet edinmeyi de becerememiş biriydi. Kim bilir, belki de damarlarında biraz fazla Zaporojye kanı* dolaşıyordu: kusursuz bir şekilde silahlanmış gözü pek Polonyalılarla ve onlardan çok daha güçlü Türk ordusuyla savaşmayı göze alabiliyor, buna karşılık Moskova'nın diplomatik ayak oyunlarından sakınacak kurnazlığı gösteremiyordu! Bilindiği gibi, Polonya Cumhuriyeti için sonun başı olan 1648 yılındaki korkunç ayaklanmadan ve Polonyalılarla kanlı çarpışmalardan sonra, Kazaklar tüm özgürlüklerini yitirip Rus çarının boyunduruğu altına girdiler. Polonyalılar Sulimalardan birini kaçırıp Varşova'da öldüresiye işkence ettirerse de, bu durum, aynı çifte su verilmiş çelikten yapılma öbür "albaylar"ı yıldırmadı, daha büyük bir dirençle sürdürdüler savaş ve sonuçta Polonya, Küçük Rusya'yı kaybetti.

Dedem, 1812 yılında zırhlı alay komutanı olarak I. Napolyon'un bir süngü ormanını andıran Fransız kare**sini yarmayı başarmış; savaş alanında vurulup düşmüş, öldü diye

* *Zaporojye* - Ukrayna'da Dinyeper Kazaklarının yaşadığı bölge ve bu bölgedeki kent merkezi.

** *Kare* - 19. yüzyıla dek geçerliliğini koruyan bir savaş düzeni: Yaya askerlerin dört yandan da gelebilecek saldırılara karşı kare biçiminde oluşturdıkları saf.

bırakıldıktan sonra da başında derin bir yarayla toparlanıp kalkmayı başarmış bir askerdir. Ne var ki, I. Aleksandr'ın gözüdesi, astığı astık-keştiği kestik Arakçeyev'in oyuncağı olmak istemediği için, ona bir tür "saygın sürgün" diyebileceğim ceza reva görülmüş ve önce Batı, sonra da Doğu Sibiry'a ya general-vali olarak atanmıştı. O sıralar bu görevler, altın madeni sayılırdı; ama dedem Sibiry'a ya nasıl yoksul gittiyse ordan da öyle döndü. Üç oğluna ve üç kızına önemsiz bir kalıt bıraktı. 1862 yılında Sibiry'a ya gittiğimde dedemin adını çok sık duydum, herkes büyük bir saygıyla anıyordu onu. Dedem, o sıralar Sibiry'a'da süren akıl almaz talanla baş edememiş ve bu da onu derin bir umutsuzluğa düşürmüştü.

Babamın, 1831 devrimi sırasında Polonyalılara karşı açılan savaşa katıldıktan sonra nerede görevlendirildiğini bilmiyorum; bildiğim, onun hep Moskova'da yaşadığı, gerek annem sağken, gerek -ve özellikle de- onun ölümünde sonra korkunç bir şekilde kâğıt oynadığıdır. Hep kaybederdi oyunda babam. Oyun biraz uzadı mı, masa başında bir yandan uyuklar, bir yandan oynardı; ve hep kaybederdi. Yaşlandığında da, üvey annemizin onu oyun masalarından uzak tutmak için gösterdiği onca çabaya karşın, geçmedi bu tutkusu. Moskova'da olduğu zamanlar iyi kötü başarabiliyordu üvey annemiz onu kâğıttan uzak tutmayı, ama kışın Tambov'daki çiftliğin buğdayını satmaya gittiğinde, Tambov'lu çiftlik sahipleri, hilekârlar, dolandırıcılar bir çete halinde bekliyor olurlardı kendisini ve acımasızca yolarlardı.

Tambov'da kurulan oyun tezgâhının kahramanlarından biri, kafası hafif tütsülüken bir gün bana,

"Ah, ne güzel zamanlardı!" demişti. "Babacığınızı az şey etmedik... Buğday satışından aldığı bütün parayı burda bırakırdı. Onun saflığından bayağı yararlanmışızdır yani... Hele oyun sırasında uyuklamaya başladı mı..."

Annemizin ölümünden sonra, yana yana bitmiş bir mumun külleşmiş, uzun, sarkık fitilini anımsıyorum; kadın hizmetçiler bölümünde herkes gizemli bir havayla birbirine bu fitili gösteriyordu. O akşam babam kâğıtta çok büyük bir para kaybetmişti. Fasulyeyle oynuyorlarmış oyunu; oyun sonunda bir hesap yapmışlar, babamın 35.000 ruble kaybettiği ortaya çıkmış: o zaman için büyük para! Borcunu ya hemen ödemesini, ya da borç senedi imzalamasını istemişler. Direnmiş, senet imzalamak istememiş, ama zorlamışlar. İçini açtığı bir sırada bana, "Kapıyı içerden kilitleyip göğsüme tabancayı dayadılar, ben de imzalamak zorunda kaldım" diye anlatmıştı. Senedi imzaladıktan sonra eve dönmüş, doğruca çalışma odasına gidip değişmez koltuğuna oturmuş, mumu yakmış. Sabaha doğru uykuya dalmış, mumsa ha bire yanıyormuş; yanan fitil masaya düşmüş, masadaki kâğıtları tutuşturmuş. Bu büyük kayıptan sonra babam sanırım canına kıymak istemiş, ama sadık Frol buna engel olmuştu. Gösterdiği bu yararlığa karşılık kendisi evin kâhyası yapılmış ve Frol Fadeyiç olarak anılmaya başlanmıştı evde.

Annemi sever miydi, babam, bilmiyorum. Seviyor idiyse bile, kendine özgü bir sevgiydi bu. Yalnız, annemin babamla mutlu olmadığını biliyorum. Ciğerlerini çürüten veremden kurtulmak için Avrupa'ya su tedavisi için gittiğinde Almanya'da tutmaya başladığı günlükte hüznü satırlara dökülmüş büyük bir acı seziliyor babamla ilgili olarak. Annemin, yaşadığı dönem için olağanüstü bir kadın olduğuna kuşku yok. Ölümünden yıllar sonra, köy evimizin sandık odasında, onun kararlı, güzel elyazısıyla doldurduğu pek çok defter buldum. Günlüğü de bunların arasındaydı: Almanya'da doğanın güzelliğini, kendi hüznünü, mutlu olmaya duyduğu derin özlemi anlatıyordu bu günlükte. Ayrıca yasaklanmış Rus şiirleriyle (örneğin I. Nikoláy'ın 1826 yılında astırdığı Rıleyev'in Eleji'si) dolu defterler, nota defterleri, Fransız oyunlarını içeren defterler,

Lamartine'in, Byron'ın şiirleriyle dolu defterler vardı. Annem müzik severdi ve sanırım çok da iyi anlıyordu müzikten. Bu arada onun fırçasından çıkma pek çok suluboya resim buldum. Babam, Petróvskiy'de bir kilise yaptırmaya niyetlendiğinde annem kilise için ikonlar çizmişti: bunlardan biri olan "Allahın Adamı Aleksey" ikonunu, Petrovskiy'i bir ziyaretim sırasında köylüler sevgiyle göstermişlerdi bana.

Usta bir ressamın, sevgiyle yaptığı yağlıboya bir tablosu var annemin: Uzun boyu, düzgün bedeni, gür-kestane saçları, koyu kahve gözleri, küçücük ağzıyla canlı gibi bakar bu resimden. Her zaman canlı, neşeliydi annem, dans etmeyi çok severdi. Köylü kadınlar anlatırlardı sık sık: Annem balkondan onların halka olup şarkı söyleyerek dans etmelerini hayranlıkla izler, sonra da dayanamayıp bir koşu aşağı iner ve aralarına katılmış. Sanatçı ruhlu bir kadındı besbelli. Hastalanması da bir baloda soğuk almasıyla olmuş; bu basit üşütme ciğer yangısına dönüştü ve onu ölüme götürdü.

Tanımış olan herkes severdi annemi. Hele kadın hizmetçiler, onun anısına nasıl saygı duyarlardı! Madam Burman'ın bakımımızı üstlenmesi, Ulyana'nın bize aşırı düşkünlüğü hep anneme duydukları sevgidendi. Saçlarımızı tararken ya da uykudan önce haç çıkarıp bizi kutsarken, "Zavallı öksüzler!" diye mırıldanırdı, Ulyana, "anneniz şu anda gökyüzünden sizlere bakıyor, sizler için gözyaşı döküyor!"

Bütün çocukluğum, anneme ilişkin anılarla iç içe geçmiştir. Evimizin yarı karanlık bir koridorunda uşaklardan ya da hizmetçilerden birinin benim ya da Aleksandr'ın başımızı sevecenlikle okşamalarına tanık olurduk sık sık. Tarlalarda karşılaştığımız köylü kadınlar hep, "Sizler de anneniz gibi iyi insan olacak mısınız büyüyünce?" derlerdi. "O bize acırdı; sizler de acıyacak mısınız?"

"Bize" dedikleri, tabii serflerdi. Evdeki tüm uşak ve hizmetçilerden böylesine büyük, karşılıksız bir sevgi görmeseydik, bilmem halimiz ne olurdu? Biz annemizin çocuklarıydık; ona benziyorduk; bu yüzden de köydeki tüm serflerin özenli ilgileriyle kuşatılmıştık; kimi zaman, ileride anlatacağım gibi, oldukça dokunaklı bir ilgiydi bu. Annemizi tanıyamamıştık, çok erken terk etmişti bizi; ama tüm çocukluğumuzu derinden etkiledi onun anıları, içimizi ısıttı. O yoktu artık, ama anıları evin her yerindeydi; ve ben şu anda dönüp de çocukluğuma baktığımda, o minik çocuk yüreğime işleyen en güzel duyguları hep ondan aldığımı görüyorum.

İnsanlar oldum olası ölümsüzlük peşindedirler; ama nedense, gerçekten iyi insanların anılarının sonsuza dek yaşadığını hep gözden kaçırmışlar. Bu anılar bir sonraki kuşağı etkiler, ve onlar da kendi çocuklarına aktarırlar bunları. Az şey mi böylesi bir ölümsüzlük?

IV

*Madam Burman – Ulyana – Poulain - Fransızca ve
eski tarih dersleri - Pazar eğlenceleri -
Tiyatro tutkusu*

Annemizin ölümünden iki yıl sonra babam ikinci evliliğini yaptı. Varlıklı bir aileden güzel bir kız bakıyordu kendine, ama yazgısı başka türlü oldu. Bir sabah, babam daha üzerinde gecelik entarisiyle otururken hizmetliler telaşla odasına daldılar ve babamın da bir zamanlar görevli olduğu 6. Kolordunun komutanı general Timofeyev'in geldiğini bildirdiler. I. Nikolay'ın gözdesi, korkunç bir adamdı bu. Tören geçiti sırasında yaptığı bir yanlış yüzünden bir askeri öldüresiye kırbaçlayabilirdi. Boyu saran yüksek, sert yakalığının düğmeleri açık diye bir subayın rütbesini indirip Sibiry'a sürebilirdi. Nikolay onun bir dediğini iki etmezdi. O sabaha dek evimize adım atmamış olan general o gün kendiliğinden, karısının yeğeni, Yelizavéta Markóvna Karandinó'ya dünürlük yapmak için gelmişti. Karadeniz Filosu amiralinin çok sayıdaki kızından biri olan

Yelizaveta Markovna, dediklerine göre klasik Yunan profilli, çok güzel bir kızmış o sıralar. Babam razı oldu ve ilk düğünü gibi çok görkemli bir düğünle ikinci evliliğini yaptı..

Babam bu öyküyü her anlatışında, alabildiğine incelikli bir humorla, "Siz gençler bu işlerden anlamazsınız" diye bitirirdi sözlerini. "Kolordu komutanı ne demek o zamanlar biliyor musun? Üstelik, tek gözlü şeytan, başkasını da göndermiyor, doğruca kendisi geliyor dünürlüğe! Tabii, çeyiz adına, içi kadın çul-çaputuyla dolu koca bir sandıktan başka bir şey yoktu; sandığın üzerinde de Marfa adında, çingene gibi kara bir kız oturuyor, serfıymış gelin hanımın."

Bu evliliğe ilişkin hiçbir şey anımsamıyorum. Anımsadığım, tek, zengin döşenmiş bir evin büyük konuk odası ve bu odadaki, güneyle, gözleri biraz fazla çekik, genç, çekici bir kadın... Kadın bize cilveler yaparak yaltaklanıyor ve durmadarı, "Gördünüz mü, ne kadar neşeli bir anneciğiniz olacak!" diyor. Ama Saşa'yla ben somurtarak, "Bizim annemiz göğe uçtu!" diyoruz. Bu kadar aşırı bir canlılığı biraz kuşkuyla karşılıyoruz.

Babamın düğününe dek biz Madam Burman'ın gözetiminde, avludaki ek yapıda kalıyorduk. Ama -yine bir aristokratik kilisede yapılan- düğünden hemen sonra evde her şey değişti ve bizim için yeni bir hayat başladı. Eski ev satılıp yeni bir ev alındı ve baştan başa yeniden döşendi. Annemi anımsatacak her şey yok olmuştu: Portreleri, resimleri, gergef işlemeleri... Madam Burman'ın, evde kalmasına izin verilmesi için yalvarmaları kâr etmedi; kendini tümüyle üvey annemizin beklediği bebeğe adayacağını söylemesinin bile yararı olmadı, kadıncağızın işine son verildi.

"Evimde Sulima'dan kalma hiçbir şey istemiyorum!" diyordu üvey annemiz. Dayılarımızla, teyzelerimizle, anneannemizle bütün ilişkimizi kesti. Ulyana, kâhya Frol'le evlendirildi ve evin

bütün anahtarları kendisine teslim edildi. Büyük ağabeyim Kólya, Moskova'da askeri lisede okuyordu, okul yatılıydı ancak Kolya her cumartesi evci çıkabileceksen, ne yapıldı edildi, yalnız Noel ve paskalya gibi uzun tatillerde evci çıkması sağlandı; yaz tatillerini ise zaten okulcak kampta geçiriyorlardı. Kolya'dan yalnızca bir yaş küçük olan -buna karşılık Sâşa'dan altı yaş büyük olan- ablam Léna, enstitüde okuyordu ve o zamanki kurallara göre öğrencilere ancak olağanüstü durumlarda (örneğin ninemizin ölümü) ve birkaç saatliğine -üstelik de sınıf matmazellerinden birinin eşliğinde- eve gitme izni veriliyordu.

Hep Aleksándr'la birlikte olmamın nedeni bu. Bu birliktelik bizi birbirimize çok yakınlaştırdı. Benden yalnızca on altı ay büyük olan Aleksandr'la bu sıkı dostluğumuz, kader bizi zindanlara, sürgünlere atana dek hep sürdü. Bizi eğitmesi için bir pahalı, bir de ucuz iki öğretmen tutuldu: pahalı öğretmen Fransız Mösyö Poulain, ucuz öğretmen, Rus üniversite öğrencisi N.P. Smirnov'du. O sıralar Moskova'da pek çok aile çocuklarının eğitimi için Fransız eğiticiler tutardı; bunlar Napolyon'un "Grande Armée"sinin kılıçartıklarıydılar. M.Poulain de bunlardan biriydi. Ünlü romancı Zagóskin'in küçük oğlunun eğitimini henüz bitirmişti. Seryója Zagoskin, aldığı üstün eğitim dolayısıyla bütün Staraya Konyuşennaya'da parmakla gösterilen bir delikanlıydı. O bakımdan babam hiç tereddüt etmeden, o dönem için oldukça yüksek bir ücret olan yıllık 600 ruble ödeme-yi kabul ederek Poulain'i bize öğretmen olarak tuttu.

Derken bir gün M.Poulain, av köpeği Trézor, Napolyon kahve fincanı ve Fransızca ders kitaplarıyla çıktı geldi ve Aleksandr'la beni ve bir de bizim hizmetimizi görmesi için yanımıza kattıkları serf Matvéy'i eğitmeye başladı. Eğitim programı çok basitti. Bizi uyandırdıktan sonra kendisine bir kahve pişirir ve bunu odasında içerdi. Biz derslerimizi hazırlarken, o büyük bir özenle tuvaletini yapardı: Kır saçlarını, kafasının gi-

derek genişleyen kelini örtecek biçimde dikkatle tarar, frakını giyer, üzerine koku püskürtür, kolonyalar sürünür, sonra anne-babamızla selamlaşmamız için bizi aşağı indirirdi. Genellikle sabah kahvelerini içerken bulduğumuz babamızla üvey annemizin yanına yaklaşıp ve resmi bir tonla:

"Bonjour, mon cher papa," "Bonjour, ma chère maman" der, sonra ellerini öperdik. M. Poulain, karmaşık ama çok zarif bir dans figürü gibi, tek ayağının parmak uçlarında tam bir dönüş yaparak, *"Bonjour, monsieur le prince" "Bonjour, madame la princesse"* derdi.

Bundan sonra kendi odamıza çekilirdik; bütün bu tören her sabah yinelenirdi.

Ardından derse başlardık. M.Poulain frakını çıkarır, üzerine robdöşambrını ve siyah deri şapkasını giyer, koltuğuna kurulur, "Okuyun dersinizi" derdi.

Kitapta tırnağımızla işaretlediğimiz iki çizgi arasındaki bölümü "ezbere" okumaya başlardık. M.Poulain kitaplarıyla birlikte gelmişti bize; kim bilir kaç kuşak Rus çocuğunun belleğinde unutulmaz bir yeri olan kitaplardı bunlar: Noël ve Chapsal'ın dilbilgisi kitabı, Fransızca konuşma kitabı ve tek ciltlik dünya tarihiyle yine tek ciltlik genel coğrafya kitapları... Bu kitapların tümünü bölüm bölüm ezberlerdik. "Dilbilgisi nedir? Dilbilgisi doğru okumak ve yazmak sanatıdır." ünlü cümlesiyle başlayan dilbilgisi dersinden yana sorunumuz yoktu. Ama tarih kitabının, ne yazık ki, bu bilimi öğrenmenin yararlarının sayılıp döküldüğü bir önsözü vardı. İlk cümlelerin iyi kötü altından kalkabiliyorduk. "Hükümdar, halkını yönetirken kendisinin de izleyeceği pek çok yüce gönüllülük örneği bulur tarihte; ve komutan, soylu savaşçılık sanatını bunlardan öğrenir..." Ama iş hukuk bilimine geldiğinde her şey berbat oluyor-

du. "Jurisconsult*un tarihte bulacağı..." Jurisconsultun tarihte tam olarak neyi bulacağını bir türlü anlayamıyorduk. "Jurisconsult" sözcüğü her şeyi berbat ediyordu; bu zor sözcüğe geldiğimizde zınk diye duruyorduk. Bunun üzerine M.Poulain:

"Diz üstü, *gros pouff**!*" (bu bendim) ve "Diz üstü, *grand dada***!*" (bu ağabeyimdi) diyordu. Ve ikimiz de diz çöküp, gözyaşları içinde jurisconsultun tarihte ne bulduğunu anlamaya çalışıyorduk.

Bu önsöz bize çok pahalıya mal oldu! Romalıları iyice öğrenmiştik. Artık Ulyana pirinç tartarken biz de "tıpkı Brennus gibi" terazinin kefelerine çubuklarımızı sokuyorduk; masamızın üzerine çıkıp tıpkı Curtius gibi "vatanımızı kurtarmak için" kendimizi boşluğa bırakıyorduk; M.Poulain'se aklına estikçe ünlü önsöze dönüyor ve şu kahrolası jurisconsult yüzünden bize diz çöktürüyordu. Bundan sonra hem benim, hem kardeşimin hukuk bilimine karşı önüne geçilmez bir tiksinti duymamıza şaşılır mı!

Poulain'in coğrafya kitabında da böyle bir önsöz bulunsaydı bilmem halimiz ne olurdu? Bereket versin kitabın ilk yirmi sayfası koparılmıştı (bu eşsiz hizmeti sanırım Seryoja Zagoskin'e borçluyduk). O bakımdan derse doğrudan yirmi birinci sayfadan, "Fransa topraklarını sulayan ırmaklardan..." tümcesiyle başladık.

İtiraf etmem gerekir ki, aldığımız tek ceza diz çökme cezası olmuyordu. Sınıfta bir de ince sopa vardı ve M. Poulain, önsözde ya da erdem ve edep üzerine diyaloglarda hiçbir ilerleme kaydetme umudumuz kalmadığında buna başvururdu. Böyle

* *Jurisconsult* - Hukuk danışmanı.

** *Gros pouff* - Tombul.

*** *Grand dada* - Tahta at (değnekten at).

durumlarda yüksekçe bir rafta duran sopayı alır, ikimizden birini yakaladığı gibi düğmelerini çözüp pantolonumuzu indirir, başımızı sol kolunun altında sıkıştırıp popomuza vurmaya başlardı. Tabii kolunun altından kaçıp kurtulmaya çabalandık, bu durumda da sopanın ölçülü ısıkları eşliğinde umutsuz bir vals başlardı sınıfta.

Bu valsler, "*Catherine Institut de Demoiselles*"i bitirip eve dönen ve bizim altımızda bir odaya yerleşen ablamız Lena'yi müthiş bir umutsuzluğa düşürüyordu. Bir kezinde yine bizim ağlamalarımızı duyunca dayanamamış ve fırladığı gibi babamın çalışma odasına dalmış ve bizi eğitimimiz için "emekli bir Fransız davulcusuna" emanet eden üvey anne elinde bıraktığı için babama acı sitemler etmiş.

"Tabii," diye bağıırıyormuş gözyaşları içinde, "kimse arka çıkmıyor burda onlara. Ama ben davulcunun kardeşlerime böyle davranmasına katlanamıyorum!"

Bu çıkış karşısında gafil avlanan babam şaşırmış; önce Lena'ya çıkışacak olmuş, sonra kardeşlerine duyduğu sevgiden dolayı onu övmüş. Bundan sonra vals olayları iyice seyrekleşti, ama sopa uzunca bir süre hep o yüksek rafta durdu; Poulain artık bizi dövmek için değil, burnumuzun ucuna kadar uzatıp "koku! koku!" (kokla) demek için kullanıyordu sopayı. Bir süre sonra ise sopa yalnızca Tresor'u terbiye etmek için kullanılır oldu.

Ağır öğretmenlik görevini tamamlayan M.Poulain bir anda bambaşka bir adam olup çıktı; artık acımasız bir pedagog değil, neşeli bir arkadaş vardı karşımızda. Kahvaltıdan sonra hep birlikte yürüyüşe çıkıyorduk ve o anlatıyor, anlatıyordu. Kuşlar gibi cıvıl cıvıldık üçümüz. Sözdizimi kitabının ilk sayfasından ileri gitmemiştik derslerimizde, ama kısa sürede "doğru konuşma"yı öğrenmiştik. Artık Fransızca düşünüyorduk. Mitoloji

kitabının nerdeyse yarısını bize dikte ettirdiği için (her ne kadar sözcüklerin niye öyle değil de ille böyle yazılması gerektiğini hiç açıklamadıysa da) Fransızca "doğru yazma"yı da öğrenmiş-tik.

Öğleden sonraları Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi olan Rus dili öğretmenimizle çalışıyorduk; o da bize dil, matematik gibi "Rusça" dersleri anlatıyordu. Ancak o yıllarda ciddi eğitimimiz henüz başlamamıştı. Bu öğretmenimiz de bize her gün tarih kitabından sayfaları dikte ettirdiği için, Rusçayı da kusursuz yazabilir duruma gelmiştik.

En güzel zamanımız, biz çocuklar dışında tüm ailenin Madame la Générale Timoféyeva'ya yemeğe gittiği pazar gün-leriydi. Bazen Poulain'le Nikolay Pavloviç Smirnov da izinli olurlardı pazarları. Böyle durumlarda biz Ulyana'ya emanet edilirdik. Yemeğimizi çabucak yedikten sonra büyük salona geçerdik, bir süre sonra evdeki hizmetlilerin çocukları da oraya gelirlerdi ve biz hep birlikte körebeden çaylağa kadar aklımıza gelen bütün oyunları oynardık. Bir süre sonra beş parmağında beş hüner, Tihon görünürdü kemanıyla. Böylece dans başlardı: "lastik pabuçlu" Fransız dans öğretmenimizin (tabii dans da vardı eğitim programımız içinde) o ölçülü, sıkıcı danslarından değil; ders olmayan, capcanlı danslardı bunlar. Yirmi ayrı çift, değişik yönlerde dönerdik; ama bu dans, az sonra başlayacak canlı mı canlı bir "kazaçok"un giriş bölümünü oluştururdu yalnızca. Bu bölüm başlamadan Tihon kemanını yaşlılardan birine verir ve bacaklarıyla öyle akıl durdurucu figürler yapardı ki, az sonra, yüreklerinde apayrı bir yeri olan bu dansı izlemek isteyen aşçı, hatta arabacı görünürdü salonun kapısında.

Saat dokuz gibi bizimkileri alması için büyük yaylı gönderi-lirdi. Tihon hemen eline fırçalar alıp parkeleri eskisi gibi pırıl pırıl yapmaya girişirdi. Ertesi gün ağabeyimle ben ne kadar büyük bir sorgudan geçirilirsek geçirelim, önceki günkü eğlenti-

mize ilişkin tek söz etmezdik; biz hizmetlilerden kimseyi ele vermediğimiz gibi, onlar da bizi ele vermezlerdi.

Bir pazar ağabeyimle ben, yalnız ikimiz, büyük salonda oynuyorduk. Oynarken, çok pahalı bir lambanın ayağına çarpmamızla lambanın devrilmesi ve paramparça olması bir oldu. Hemen kadın erkek bütün hizmetliler salona toplandı. İçlerinden hiçbiri bize serzenişte bulunmadığı gibi, durumun nasıl düzeltilebileceğini görüştüler. Sonuçta, ertesi sabah erkenden Tihon'un bütün sorumluluğu üstlenip gizlice Kuznétskiy Móst'a gitmesi ve kırılan lambanın aynısından alması kararlaştırıldı. Lambanın fiyatı on beş rubleydi; serfler için büyük paraydı bu. Ama lambayı satın alıp salondaki yerine koydular ve hiçbiri hiçbir zaman bunu başımıza kakmadı.

Şu anda geçmişi ve bütün bu sahneleri düşündüğümde, oyunlar sırasında kimseden tek bir kaba söz işitmediğimizi, dans sırasında, bugün tiyatrolarda küçücük çocuklara bile sunulan şeyleri görmediğimizi de anımsıyorum. Evin hizmetliler bölümünde kendi aralarında serflerin kuşkusuz kaba sözcükler kullandıkları olurdu. Ama biz "onun" çocuklarıydık, dolayısıyla bütün kötülüklere karşı korunmalıydık.

O sıralar çocukların şimdi olduğu gibi yığınla oyuncağı yoktu. Hatta bizim hiç oyuncağımız yoktu, o bakımdan kendi yaratıcılığımıza başvurmak zorundaydık oyun için. Öte yandan bende de, ağabeyimde de, tiyatro zevki çok erken yaşlarda gelişmişti. Apukurya karnavallarında derme çatma barakalarda oynanan ve çoğu haydutlarla mücadeleyle anlatan oyunların üzerimizde bıraktığı etki fazla sürmedi: Çok geçmeden biz kendimiz başarıyla canlandırmaya başladık kazaklarla haydutların serüvenlerini. Ama bir gün Moskova'da büyük bale yıldızı Fanny Elssler'i izledik. Babam tiyatroya bilet aldığı zaman paraya kıyar ve en iyi locadan alırdı yerimizi. Ve bu büyük parayla satın alınan keyiften tüm ailenin yararlanmasını isterdi. O

sıralar yaşım çok küçük olduğu halde gösteriye beni de götürmüşlerdi. Fanny Elssler büyüklüğüyle, hareketlerinin inceliği, güzelliği, uçarcılığıyla beni öylesine etkilemişti ki, o günden sonra, sanattan çok jimnastik alanına girebilecek danslar hiç ilgimi çekmedi.

Fanny Elssler'den izlediğimiz, "İspanyol Çingenesi Gitana" balesini evde hemen sahnelemeye giriştiğimizi belirtmemem gerek var mı? Tabii, dansları değil de, balenin konusunu. Sahnemiz hazır sayılırdı. Yatak odamızı sınıfa bağlayan kapıya bir perde asmamız yetiyordu sahne için. Yarım daire biçiminde dizilmiş birkaç iskemle, M.Poulain için bir koltuk ve bir de "çarlocası"yla izleyici salonumuzu da kolayca yapıvermiştik. İzleyicileri derlemek de zor olmamıştı: Ulyana, Rus öğretmenimiz ve birkaç da hizmetçi. Baleden ne olursa olsun canlandırmak istediğimiz iki sahne vardı: Bunlardan biri küçük Gitana'nın bir el arabası içinde çingene obasına getirildiği sahne; öbürü ise Gitana'nın bir yamaçtan inerek dere üzerindeki köprüden geçtiği ve bu sırada suda suretinin yansıdığı sahneydi. Gitana'nın o yunda ilk kez görüldüğü bu sahnede oyuncular öylesine çılgınca alkışlamışlardı ki, sudaki yansımaya bu alkışların neden olduğuna hükmetmiştik.

Gitana rolü için evin hizmetçiler odasından küçük bir kızı seçtik. Üzerindeki entarinin yırtık pırtık olması onun Fanny Elssler'in rolüne çıkması için engel değildi. Ters çevrilmiş bir sandalye el arabası oldu. Peki dere!? İki koltuğun arasına terzi Andréy'in ütü tahtasını uzattık, bu köprü oldu; köprünün altına boylu boyunca serdiğimiz mavi bir kumaş da dere oldu. Sudaki yansıyı elde etmek için de M.Poulain'in tıraş olduğu yuvarlak aynayı mavi kumaş üzerine koyduk. Ama nice uğraştıysak da tam bir yansı elde edemedik. Sonunda ayna buluşumuzdan vazgeçmek zorunda kaldık. Bunun yerine, Ulyana'ya, suda sanki yansıma görmüş gibi çılgınca alkışlamasını rica ettik. So-

nuçta, biz bile suda bir şeylerin görüldüğüne inanmaya başladık.

Racine'in "Phèdre" adlı trajedisinde, -en azından son perde- elde ettiğimiz sonuç da fena sayılmazdı; özellikle de Saşa'nın okuduğu ezgili dizeler:

"A peine nous sortions des portes de Trezène".

Ben, oğlumun ölümünü duyuran bu trajik monolog boyunca kımıltısız oturuyordum. Ta ki, kitapta benim repliğim olarak işaretlenmiş olan *"O dieux!"* diye bağıracağım yere kadar.

Oynadığımız bütün oyunların sonunda hep cehennem oluyordu. Bir tanesi dışında bütün mumları söndürüyorduk; o yanan tek mumu da alevi yansıması için kırmızıya boyanmış saydam bir kâğıdın arkasına koyuyorduk. Sonra kardeşimle birlikte sahnenin bir yerine gizlenip cehennemlik olmuş günahkârlar gibi ağlıyor, inliyor, hıçkırıyorduk. Bir kandil ve bir kâğıt parçasıyla canlandırdığımız bu alabildiğine gerçekçi cehennem sahnelerinin, hem ağabeyimin hem de benim daha çocuk yaşlarımızdayken "sonsuz ateş" korkularından kurtulmamıza acaba katkısı olmuş mudur, diye düşünürüm zaman zaman. Gösterimiz insanın içinde en ufak bir kuşku kırıntısı uyandırmayacak denli gerçekçiydi. Nitekim, gece şeytanın adının anılmasından bile hoşlanmayan Ulyana, bayağı bayağı korkmuş gibiydi.

Ünlü Moskovalı aktörler Şçépkın, Sadóvskiy ve Şúmskiy'i "Müfettiş"te ve "Kreçinskiy'nin Düğünü"nde izlediğimde herhalde çok küçüktüm. Yine de, her iki güldürünün de yalnızca ünlü sahneleri değil, gerçekçilik okulundan bu büyük aktörlerimizin vurgulamaları bile capcanlı belleğimdedir; onların oyunları beni öylesine etkilemiştir ki, çok sonraları aynı oyunları Petersburg'da bir Fransız tiyatrosunun göstermeci okuldan oyuncularından izlediğimde hiç zevk almadım. Bende tiyatro

zevkinin gelişmesini sağlayan aktör Şçepkin ve Sadovki'yle karşılaştırdım durdum Fransız tiyatrosunun oyuncularını. Yeri gelmişken, burdan çıkardığım bir sonucu da belirteyim burada: Çocuklarında sanat zevki, sanata karşı duyarlık geliştirmek isteyen ana-babalar, onları zaman zaman "çocuk pantomimleri" yerine usta oyuncuların oynadıkları nitelikli oyunlara götürmeliler.

V

I.Nikolay onuruna balo - Paj olmam*

Sekiz yaşıma geldiğimde, öğrenimimin bundan sonrasının ne yolda olacağını belirleyen bir gelişme oldu. Bunun tam ne olduğunu anımsayamıyorum, ama sanırım, I. Nikolay'ın tahta çıkışının yirmi beşinci yıldönümü dolayısıyla Moskova'da verilen görkemli baloda geçen bir olaydı bu. İmparator ailesi eski başkente gelecekti, bunun onuruna Moskova soyluları, çocukların öncelikli yerlerinin olduğu görkemli bir maskeli balo düzenlemişlerdi. Baloda, imparatorluk sınırları içinde yer alan bütün halkların kendi giysileriyle temsil edilmesi ve böylece yüce imparatorun tüm uyruklarınca selamlanması kararlaştırılmıştı. Gerek bizim evde, gerek komşularımızda müthiş bir hazırlık başladı. Üvey annemiz için göz alıcı bir Rus giysisi dikildi. Babamız subay olduğu için, kuşkusuz, kendi üniformasıyla

* *Paj* - Maiyet beyzadesi. Soylu çocuklarının okudukları (Kropotkin'in de okuduğu) ayrıcalıklı askeri okul öğrencisi.

katılacaktı baloya. Subay olmayan akrabalarımızsa, eşleriyle birlikte Rus, Yunan, Kafkas, Moğol ve öteki halkların kostümlerini giydiler. Moskova soylularının hükümdar onuruna verdikleri balolar, inanılmaz ölçüde görkemli olur, uzun süre kendinden söz ettirirdi. Benimle ağabeyimi ise baloya katılmamız için fazla küçük bulmuşlardı.

Ama ben bazı gelişmeler sonucunda bu baloya katıldım. Annemiz, kocası sonraları Vilno genel-valisi olan Nazimova'nın yakın arkadaşıydı. Çok güzel bir kadın olan Nazimova, diktirdiği şahane bir İranlı prenses kostümüyle katılacaktı baloya; tabii sekiz yaşındaki oğlu da İranlı prens kostümü giyecekti. Ancak, kemeri değerli taşlarla süslü göz alıcı bir kostüm dikilen oğlu balo öncesi hastalandığı için, Nazimova, en iyi arkadaşının oğullarından birinin bu kostümü giyip baloya katılmasını uygun bulmuştu. Kostümü denememiz için benimle Saşa'yı Nazimova'nın evine götürdüler. Saşa ben-den daha uzun olduğu için kostüm ona dar ve kısa geldi; benimse tam üzerime oturdu. Böylece de İranlı prensin ben olmama karar verildi.

Moskova soylular evinin muazzam salonu konuklarla doluydu. Her çocuğa Rus İmparatorluğunun altmış vilayetinden birinin armasıyla süslü bir asa verilmişti. Benim asamda, mavi deniz üzerinde süzülen bir kartal vardı (daha sonra öğrendiğime göre Astrahan vilayetinin armasıymış bu). Biz çocukları salonun en gerisine yerleştirdiler; sonra ikişer ikişer, tüm salonu geçerek, imparator ve ailesinin durdukları yükseltiye doğru yürüttüler. Her çift, yükselti önüne geldiğinde, sağa sola ayrıldı; böylece imparatorun karşısında birerli sıra oluşturacak biçimde dizilmiş olduk. Verilen bir buyrukla armalı asalarımızı Nikolay'ın önünde yere indirdik. Doğrusu, müthiş bir ululama olmuştu bu. Nikolay'ın kapıldığı coşku duyumsanabiliyordu. Bütün vilayetler, yüceler yücesi hükümdarları önünde yere eği-

liyordu. Sonra bütün çocuklar ağır ağır salonun en gerisine doğru çekilmeye başladık.

Tam bu sırada bir karışıklık oldu. Giysileri altın sırmalı ya-verler telaşlandılar, beni sıradan ayırdılar. Derken, dayım Prens Gagarin (ki üzerinde Tunguz giysisi vardı ve ben onun ince gü-deriden kaftanına, yayına, oklarla dolu sadağına doya doya ba-kamamıştım) beni kucağına alıp kaldırdı, imparator ailesinin oturduğu yükseltiye, tam çarın karşısına koydu.

Bilmiyorum, tören geçidindeki çocuklar arasında en küçük-leri olduğum için mi, yoksa, kocaman astragan kalpağımın iki yanından sarkan buklelerin çevirdiği yuvarlak yüzümü çok gü-lünç bulduğu için mi, ama Nikolay beni görmek istemiş ve o-turmakta oldukları yükseltiye, yanına çağırıyordu. Beni yukardan aşağıya dikkatle süzen generallerin ve prenseslerin arasında di-kilirken, -daha sonra öğrendiğime göre "kışla tipi espriler"den hoşlanan Nikolay- beni elimden tutup o sırada üçüncü çocuğu-nu beklemekte olan Mariya Aleksándrovna'nın (veliahtın anne-si) yanına götürüp askersi bir edayla "İşte senden bunun gibi bir arslan parçası bekliyorum!" demişti. Bu şaka karşısında Mariya Aleksandrovna kıpkırmızı kesilmişti. Ne olursa olsun, kesin o-larak anımsadığım şey, çarın bana şekerleme isteyip istemedi-ğimi sormasıydı. Ancak ben şekerleme değil, bizim evde ancak çok önemli günlerde çayın yanında verilen, B harfi gibi iki kü-çük halka biçimli bisküvilerden istemiştım. Nikolay hemen gö-revliyi çağırdı, adamın elindeki bir tepsi bisküviyi benim astragan kalpağımın içine boşalttı.

"Saşa'ya götüreceğim onları," dedim Nikolay'a.

Bu sırada, Nikolay'ın, üzerinde asker giysisi gibi bir giysi bulunan, nüktedanlığıyla ünlü kardeşi Mihail beni ağılattı.

"Uslu çocuk olursan seni böyle okşarlar" diyerek, kocaman eliyle yüzümü alnımdan çeneme doğru sıvazladı; "ama yaramaz

çocuk olursan, böyle okşarlar!" Bu kez de eliyle yüzümü aşağıdan yukarı doğru sıvazlamış, ama bunu yaparken, zaten yukarı doğru kıvrılıp duran burnuma sertçe çarpmıştı elinin keskin kenarını. Gözlerime dolan yaşları boş yere engellemeye çalışıyordum. İyi yürekli Çariçe Mariya Aleksandrovna beni korumasına aldı, hemen yanındaki yüksek arkılığı altın işlemeli kadife iskemleye oturttu. Bana sonradan anlatıldığına göre, iskemleye oturur oturmaz, başımı Mariya Aleksandrovna'nın dizine koyup hemen uyumuşum; kadıncağız da balo boyunca yerinden kımıldamadan öylece oturmuş. Daha sonra, dışarda arabamızı beklerken üvey annemle babamın başımı okşayıp beni öptüklerini ve "Pétya, sen artık paj oldun" dediklerini, benim de onlara, "Ben paj falan değilim, ben evime gitmek istiyorum" dediğimi anımsıyorum. O anda, aklım fikrim Sáša'ya götüreceğim nefis bisküvilerle dolu astragan kalpağımdaydı.

Bilmiyorum, Sáša kendisine bu kadar çok bisküvi getirdiğim için sevincinden mi yaptı bunu, ama kendisine kalpağın üstüne nasıl titrediğimi anlattıklarında beni sımsıkı kucakladı.

O sıralar Pajeskiy Korpus'ta öğrenim görmeye aday olmak büyük bir lütuftu. Nikolay, Moskovalı soylulara pek sık göstermezdi bu lütfu. Babamın içi içine sığmıyor, oğlunu sarayda bekleyen parlak kariyer onu müthiş heyecanlandırıyordu. Üvey annemse, daha sonra aile içinde bu balodan söz edildiğinde hep, "Baloya gitmeden önce Tanrıya dua ettim, ondan oldu bütün bunlar" derdi.

Olup bitenlerden heyecana kapılan Nazimova da bir ressama suluboya portresini sipariş etmişti: Kendisi İran prensesi kostümleri içindeydi, yanında da İranlı şehzade kostümümle ben duruyordum.

Bir yıl sonra Aleksandr'ın da yazgısı belli oldu. Petersburg'da, vaktiyle babamın da hizmet ettiği İzmáilovsk a-

layımın yıldönümü⁵ kutlaması yapılıyordu. Bir gece evde herkes derin uykudayken, avlu kapısının önünde zillerini şingirdatacak bir troyka durdu. Troykadan çevik bir hareketle atlayan bir ulak, "Kapıyı açın! Majesteleri imparatorudan buyruk var!" diye bağırdı.

Bu gece yarısı ziyaretinin tüm evde nasıl bir dehşet havası yarattığını anlatamam. Babam tir tir titreyerek robdöşambrını giyip çalışma odasına indi.

"Askeri mahkemeden rütbe indirme kararı!" O sıralar her subayın korkulu düşüdü bu. Gerçekten korkunç bir dönemden geçiyordu Rusya⁶. Ne var ki, Nikolay yalnızca, bir vakitler İzmailovsk Alayı'nda hizmet etmiş subayların çocuklarının adlarını istiyormuş; bu çocuklar şu ana dek herhangi bir okula yazılmamışlarsa, bunların askeri okullara öğrenci olarak kabul edilmeleri için buyruk vermiş. Bu amaçla da Petersburg'dan Moskova'ya özel bir ulak göndermiş; eski İzmailovsk Alayı subaylarının kapılarının gece demeden gündüz demeden çalınmasının nedeni buymuş.

Babam heyecandan titreyen eliyle büyük oğlu Nikolay'ın Moskova'da Birinci Kadet Korpusu'nda öğrenci olduğunu, küçük oğlu Pyotr'un Pajeskiy Korpus adayı olduğunu, bir tek ortanca oğlu Aleksandr'ın henüz herhangi bir askeri okulla ilişkisinin olmadığını yazdı. Birkaç hafta sonra babama "hükümdarın lütfu"nu bildiren bir yazı geldi; yazıda Aleksandr'ın, küçük bir taşra kenti olan Orlov'daki Kadet Korpusu'na yazdırılması buyuruluyordu. Babam epeyce bir uğraşarak ve epeyce bir para harcayarak Aleksandr'ı Moskova'daki Kadet Korpusu'na kabul ettirmeyi başardı. Yapılan açıklamaya göre majestelerinin bu "yeni lütfu"nun tek nedeni, büyük oğulun da bu korpusta eğitim görüyor olmasıydı.

Böylece, I. Nikolay öyle istedi diye hem ben, hem de ağabeyim Aleksandr askeri eğitim alacaktık. Ne var ki, birkaç yıl sonra, inanılmaz ölçüdeki saçmalığından dolayı her ikimiz de askerlikten nefret ettik. Nikolay, bütün soylu çocuklarının -hastalıklı olanlar dışında- askeri eğitim görmeleri konusunda çok titizdi. Sonuçta, üç oğlunun da askeri okullara yazılması ve üçüne de subaylık yolunun açılması babamı çok mutlandırmıştı.

VI

Eski zenginlerin görenekleri – Serfler - Staraya Konyuşennaya tipleri

O vakitler bir toprak sahibinin zenginliği, sahibi olduğu "can" sayısı ile ölçülürdü. Erkek serflere "can" denilirdi, kadınlar hesaba katılmazdı. Benim babam oldukça zengin sayılırdı; üç ile (Kalúga, Ryázan, Tambov) dağılmış durumda bin iki yüzün üzerinde canı ve çok geniş toprakları vardı ve durumuna uygun bir yaşam sürerdi. Bu, evin kapılarının gelen bütün konuklara açık olması ve evde çok sayıda hizmetçi, uşak bulunması demekti. Biz sekiz kişilik bir aileydik; bu sayı bazen ona ya da on ikiye de çıkabilirdi; buna karşın Moskova'daki evimizde elli, köydeki evimizde ise altmış dolayında hizmetlimiz vardı ve bu fazla geniş bir kadro olarak görülmezdi. O yıllarda on iki attan sorumlu dört arabacı, efendiler için üç, uşaklar-hizmetçiler için bir aşçı, yemek masasında servisle görevli on iki uşak (herkesin arkasında elinde tabakla bir uşak dururdu) ve

sayısı bellisiz oda hizmetçileri olmaksızın bir yaşam düşünülemezdi.

O yıllarda her toprak sahibinin en büyük düşü, evindeki her işin, kendi adamlarınca görülmesiydi. Örneğin bir çiftlik sahibine,

"Piyanonuzun akordu ne güzel! Akortçunuz kim. Herr Schimmel mi?" diye sorduklarında, buna göğsünü gere gere:

"Benim kendi akortçum var" diye yanıt verebilmek büyük prestijdi.

Ya da, yemeğin sonuna doğru bir sanat yapıtını andıran güzellikte dondurmalı pasta geldi diyelim; konuklardan biri bir çığlık atar:

"Ah, ne harika pasta bu! Kabul edin, prens, pastanız Tremblé'den!(o dönemin gözde pastanesi)"

"Hayır, bir vakitler Tremblé'de çalışan kendi pastacımız yaptı. Bugün hünerini göstermesi için izin verdim kendisine".

Evet, her varlıklı ve soylu toprak sahibinin en büyük düşü, kendi adamlarınca yapılmış mobilyalara, at koşumlarına, dantellere vb. sahip olmaktı. Serflerin çocukları on yaşını doldurdular mı, günün modası el sanatlarını öğrenmeleri için, işliklere çıraklığa gönderilirlerdi. Beş altı yıl boyunca dükkân süpüren, ha bire dayak yiyen ve daha çok getir götür işlerine bakarak buyruk kulluğu yapan bu çocukların pek azı mükemmel denilebilecek düzeyde sanat öğrenebilirdi. Terziler ya da ayakkabıcılar yalnızca hizmetlilere giysi ya da ayakkabı dikebilirlerdi. Gerçekten çok güzel bir pastaya gereksinim duyulduğunda bu Tremblé'a ısmarlanırdı; bu sırada bizim pastacı serf orkestrasında davul çalardı. Bu orkestra da babamın övündüğü şeylerden biriydi. Yalnızca kendisi de büyük bir müziksever olduğu için değil, önemli kişi olmanın bir gereği idi bu. O bakımdan her serf kendi asli görevinin yanında, orkesrada bas, trombon,

klarnet vb. çalardı. Örneğin piyano akortçusu Makar'ın asıl görevi kâhya yardımcılığıydı, aynı zamanda orkestrada flüt çalardı; terzi Andrey, Fransız kornosu çalardı; pastacınız önce orkestrada davul çalmakla görevlendirilmişti, ancak davula tokmağı öyle bir coşkuyla indiriyordu ki, herkesin kulağını sağır etti; bunun üzerine ciğerleri belki kolları kadar güçlü değildir umuduyla kendisine trompet alındı, ama burda da umutlar boşa çıktı ve pastacı askere yazdırıldı. Tihon'a gelince, evdeki lambacılık, tahta siliciliği ya da gezgin uşaklık gibi sayısız görevlerinin yanında, orkestrada da pek çok sazın hakkını verirdi: Bir gün trombon, bir gün kontrbas, hatta bir gün ikinci keman.

İki birinci keman orkestanın tek ayrıcalıklı üyeleri idi. Yalnız kemancıydı bunlar. Babam büyük paralar ödeyerek kız kardeşinden satın almıştı ikisini de (babam asla yabancılardan serf satın almaz, yabancılara serf satmazdı). Kendisinin kulübe gitmediği ya da evimize yemeğe konuk geldiği akşamlar, babam kâhyaya "müzişyenler gelsin" komutu verirdi. Bizim orkestra bayağı ünlüydü, özellikle de köyde komşular danslı partiler verdiklerinde evlerinde bizim orkestranın çalmasını isterlerdi. Tabii, bunun için babamın izni gerekirdi.

Hiçbir şey babama orkestrasının istenmesi ya da bir işi ancak onun çözeceği söylenerek kendisinden bu konuda yardım istenmesi kadar zevk vermezdi: Örneğin bir çocuğun devlet hesabına okutulması ya da birinin mahkemece verilen bir cezadan kurtarılması gibi. Babamın gerçi öfkesi ünlüydü, bir anda parlar, kırar geçirirdi ortalığı; ama özünde oldukça yumuşak bir insandı. O bakımdan kendisinden yardım istendiğinde, bu işi çözümüleme olasılığı olan her yere, bütün yüksek mevki sahibi tanıdıklarına mektuplar yazardı. Böylesi durumlarda zaten yoğun olan mektuplaşması, yazdığı bu son derece kendine özgü, yarı resmi-yarı şaka tonlu yarım düzine mektupla büsbütün artardı. Kuşkusuz her mektup babamın arma-mührüyle mühürle-

nirdi. Mektubun konulduğu kocaman kare zarf, içine doldurulan kumdan dolayı (o sıralar kurutma kâğıdı henüz bilinmiyordu) çocuk çingırağı gibi şıkırdardı. Kendisinden istenen şey ne denli zorlu, çetinse, babam da o denli çaba gösterirdi ve çoğu kez hiç görmediğı insanlar için yapardı bunu.

Babam evinde konukları olsun isterdi. Yemeğı dörtte yedik, saat yedide ise tüm aile semaver başında toplanırdık. Bu sırada çevremizden herkes kapımızı çalabilirdi. Özellikle de Lena'nın enstitüden dönmesinden sonra hiç konuk sıkıntısı çekmedik. Sokağı bakan pencerelerimiz aydınlıksa eğer, dostlarımız bilirlerdi ki, evdeyiz ve konuklarımıza hoş geldiniz demeye hazırız.

Hemen her akşam konuklarımız olurdu. Erkekler salondaki yeşil çuha masaların çevresinde toplanırken; gençler ve bayanlar konuk odasında kalır ya da piyano başında toplanırlardı. Gecenin sonunda bayanlar evlerine dönerler, ama kâğıt oyunu bazen sabahın erken saatlerine dek sürerdi ve bu arada önemli denilebilecek miktarda para el değıştirirdi. Babam sürekli kaybederdi. Ancak onun için asıl tehlike, evde değil, İngiliz Kulübünde oynamaktı, çünkü burada ortaya konan para çok daha yüksek olurdu. Hele hele, Staraya Konyuşennaya'nın en saygın evlerinden birinde, "son derece saygıdeğer baylarla" oynanacak bir oyuna çağrı aldığı zaman, gece boyunca süren oyunda babam çok büyük miktarda para kaybederdi.

Her kış geleneksel olarak verilen iki balo dışında, sık sık danslı akşamlar da düzenlenirdi evimizde. Böyle gecelerde babam parayı hiç düşünmez, her şeyin mükemmel olmasını isterdi. Oysa gündelik yaşamımızda öyle cimrilikler yapıldı ki, ben bunları ayrıntılarıyla anlatacak oldum mu, abarttığım söylenirdi. Fransız kraliyet ailesinden, göz kamaştırıcı av partileriyle ünlü birinin evinde yağ kandillerinin bile hesabı tutulmuş. Böylesi küçük şeylerde savurgan olmamak, tutumlu ol-

mak bizim evin de değişmez kuralıydı. Hasislik o kerteye var-
dırılırdı ki, biz çocuklar büyüdüğümüzde tutumlu olmaktan, he-
saplı olmaktan nefret ettik. Öte yandan bu yaşam biçimi,
Staraya Konyuşennaya'da babama duyulan saygıyı artırıyordu.

"Yaşlı prens," diyorlardı, "evinin harcamalarında hasislik et-
se de, bir soylunun nasıl yaşaması gerektiğini iyi bilir".

Bizim o sessiz, tertemiz sokaklarımızda saygı duyulan ya-
şam biçimi işte buydu. Komşularımızdan biri olan General
Durnovo, alabildiğine görkemli bir yaşam sürmesine karşın, yi-
ne de her gün aşçısıyla didişirdi. Sabah çayından sonra general
bir yandan piposunu çekiştirirken, bir yandan da yemek için
malzeme siparişini bizzat verirdi ve bu sırada, küçük yemek o-
dasına bembeyaz ceket, bembeyaz külahıyla gelen aşçıyla ara-
sında şu gülünç konuşmalar geçerdi:

"Evet, kardeş, bugün pek kalabalık değiliz, iki üç konuğu-
muz olacak, o kadar. Tabii önce bir çorba, ardından ilk yemek
olarak bezelye, fasulye gibi bir şeyler ayarlarsın..."

"Emredersiniz, ekselans."

"İkinci yemek olarak da sen kendin bir şeyler düşün."

"Emredersiniz ekselans."

"Kuşkonmaz, mevsimi tam gelmediği için hâlâ pahalıdır
herhalde... gerçi geçen gün manavda demet demet şahane kuş-
konmazlar gördüm ama..."

"Evet, ekselans, demedi dört kaat."

"Çok haklısın. Yalnız, şu senin kızarmış piliç ve hindiden de
gına geldi artık; biraz yeni bir şeyler tatsak artık diyorum..."

"A v etine ne dersiniz, ekselans?"

"Tamam, kardeş, öyle bir şeyler yap."

Altı çeşit yemek böylece tartışılıp saptandıktan sonra, yaşlı
general sorardı:

"E, ne kadar tutar bugünkü harcaman? Üç ruble yeter herhalde?"

"On kaat, ekselans."

"Saçmalama, kardeş. Al sen şu üç rubleyi... Göreceksin, bu para yeter de artar bile."

"Olur mu, ekselans? Dört kaat sade kuşkonmaz, iki buçuk da yeşillikler tutar..."

"Yahu insaf et. Bak, üç çeyrek daha ekliyorum, gerisini idare et artık."

Aşağı yukarı yarım saat sürerdi bu pazarlık. Sonunda, ertesi günün yemeğinin bir buçuk rubleyi aşmaması koşuluyla, yedi ruble bir çeyrekte anlaşılırdı. General işin içinden az bir parayla çıkmayı başardığı için mutlu, moda mağazalarına gitmek için kızağının hazırlanmasını emreder, birkaç saat sonra da sevinçten gözleri ıslı ıslı dönerdi: Akıl almaz bir para ödeyerek karısına Fransız mağazasından bir şişe parfüm almıştır; bu arada biricik kızına da, madamın, denemesi için "çok sade" ama çok pahalı, kadifeden bir İspanyol başörtüsü göndereceğini bildirir.

Baba tarafından bütün yakınlarımızın yaşam biçimi böyleydi. Yeni bir akıma heves ettiklerinde, bu genellikle dinsel bir şey olurdu. Örneğin, dayım Prens Gagarin, "bütün Moskova'yı hayretler içinde bırakarak Cizvit tarikatına girmişti. Bir başka genç prens manastıra kapanmış, birkaç yaşlı hanım ise fanatik sofı olmuşlardı.

İstisnalar da vardı tabii. Yakın akrabalarımızdan biri -adı Prens Mirskiy olsun- gençliğini muhafız alayında subay olarak geçirmişti. Mobilyacı ya da terzi bir serfi olması umurunda değildi. Evi nefis dekore edilmişti. Giyim kuşamı Petersburg'un en iyi terzilerinin elinden çıkmaydı. Kâğıt oynamayı sevmezdi,

daha doğrusu yalnız kadınlarla oynardı. Buna karşılık boğazına çok düşküdü, yeme-içmeye inanılmaz paralar harcardı.

Bu tutkusu özellikle paskalya ve oruç zamanlarında şiddetlenirdi. Et, krema, tereyağı gibi yiyeceklerin yasak olduğu büyük oruç zamanını, bin bir çeşit balık yemeği yaratmak için bir fırsat olarak değerlendirirdi. Bu amaçla eski ve yeni her iki başkentin de bütün balıkçı tezgâhlarını dolaşır, baba yurdundaki çiftlikten ise Vólga ağzına özel ulaklar gönderip en irisinden taze mersinbalığı ya da güneşte kurutulmuş balık sırtı bulmalarını ve (o sıralar henüz tren olmadığı için) atlı postacılara verip Petersburg'a göndermelerini isterdi. Hele paskalyada yaratıcılığı sınır tanımazdı.

Paskalya, Rusya'da en saygı duyulan, en neşeli geçen bayramdır; baharın bayramıdır. Kış boyunca yollarda dağ gibi yığılı duran kar kümeleri erir, dere olup yollardan çağıl çağıl akardı. Bahar öyle usul usul, saklana gizlene değil, açık açık, bağıra bağıra gelirdi. Değişiklikler hem kar yığınlarından, hem de dallara su yürümesinden, tomurcukların olgunlaşmasından anlaşılırdı. Gece ayazları buzların erimesini ancak birazcık geciktirebilirdi. Benim çocukluğumda paskalyanın son haftası Moskova'da son derece görkemli bir biçimde kutlanırdı. Halk, özellikle de perşembe günü, İncil'de İsa'nın çektiği acıları anlatan o acıklı bölümleri bir kez daha dinlemek için akın akın kiliseleri doldururdu. Bu son hafta yalnızca et, yumurta, tereyağı değil, balık bile yenmezdi; aşırı dindarlar ise son haftanın perşembe günü ellerini hiçbir yiyeceğe sürmezlerdi. Bayramın başlayışı ise bu oruç günleriyle tam bir çelişki oluştururdu.

Cumartesi günü kiliseye gece ayinine gidilir. Bilindiği gibi, başlangıcı çok hüznülüdür bu ayinin. Derken, tam gece yarısı, İsa'nın dirildiği müjdelenir. Tüm kilise bir anda aydınlatılır. Yüzlerce çan hep birden sevinçle çalmaya başlar. Herkes sevinç içindedir. Baştan aşağı ışık seli içindeki kiliselerde şık ha-

nımların rengârenk tuvaletleri ortaya çıkar. En yoksul kadın bile paskalyada yeni bir giysi giymeye çalışır; eğer kendine yıl-da tek bir giysi dikebiliyorsa, bunu ne yapar eder bu güne denk getirir.

Paskalya, aynı zamanda, -şimdi olduğu gibi benim çocukluk günlerimde de-, yemek konusunda ölçünün kaçırıldığı bir dönemdi. Zengin evlerinde bu günlerde inanılmaz ölçüde gösterişli pásha* ve kúliç**ler hazırlanırdı; ne kadar yoksul olursa olsun herkesin, kilisede kutsattıktan sonra orucunu açacağı hiç değilse bir pasha'sı, küçük bir parça kuliç'i ve bir tanecik de olsa, kırmızı yumurtası olurdu.

Çoğu kişi, gece yarısından sonra, sabahın ilk saatlerinde yapılan bayram duasını izleyen ilk dakikalarda, kutsanan kuliçlerin dağıtılmasıyla birlikte orucunu bozar ve yemeye başlardı. Büyük toprak sahibi zenginlerin evlerinde etliler yenerek oruç bozulması pazar gününe ertelenirdi. Sabah erkenden birbirinden lezzetli yemeklerle muazzam bir masa donatılır, efendilerin yemek odasına girmeleriyle birlikte, bulaşıkçıya varana dek evin bütün hizmetkârları paskalya bayramlaşması için içeri doluşurlardı.

Paskalya haftası boyunca, gelen konukların yiyip içmeleri için üzeri birbirinden gösterişli yiyeceklerle dolu masa hep hazır dururdu. İşte bu, bizim Prens Mirski'nin her türlü ölçüyü kaçır-dığı dönemdi. Paskalyayı Petersburg'da karşılamışsa bile, köye, çiftliğe gönderilen özel bir ulak aşçının paskalya onuruna bir sanat yapıtı gibi süsleyerek biçim verdiği krem peyniri kendisi-ne yetiştirir; Prens hazretlerinin paskalya sofrası için özel olarak tütsülenmiş ayı budunu getirmesi içinse Nóvgorod'daki köye bir başka özel ulak gönderilirdi.

* Oruçtan sonra et, süt, tereyağı kullanılarak yapılan özel paskalya yemeği.

** Paskalya dolayısıyla yapılan özel bir tatlı çörek.

Prenses ise orucun son haftası boyunca son derece üzgün, bitkin olurdu; iki kızıyla birlikte, her ayının üç dört saat sürdüğü en yoksul manastırlara gider, iki ayın arasında yalnızca kuru ekmek parçası yer, yalnız Ortodoks değil, Katolik, Protestan vaizleri ziyaret ederdi. Bu arada kocası, damağına düşkünlerin dünyanın dört köşesinden getirtilmiş birbirinden leziz yiyecekleri bulabildikleri Petersburg'un ünlü Miliütün mağazalarını dolaşır, bu mağazalardan paskalya sofrası için en pahalı, en nadir yiyecekleri satın alır, paskalya haftası boyunca eve gelen yüzlerce konuktan, masadaki birbirinden ilginç, sıra dışı yiyeceklerin "bari bir tadına bakmalarını" rica etmenin keyfini yaşırdı.

Prensin öyküsü, bitmez tükenmez görünen servetini, sözcüğün gerçek anlamıyla yemesiyle sona erdi. Son derece lüks döşeli evi ve güzelim çiftliği satıldı; yaşlılık yıllarında prensin ve karısının ellerinde hiçbir şey kalmamıştı; hatta başlarını sokacak evleri bile... Son günlerini çocuklarının yanında geçirmek zorunda kaldılar.

İşte böyle yaşanırdı bizde; o bakımdan köylülerin özgürleşmesinden sonra Staraya Konyuşennaya'nın hemen bütün ailelerinin iflas bayrağını çekmelerine şaşmamak gerekir. Ama bu fasıl bu kadar yeter.

VII

Muhtara buyruklar - Nikólskoye'ye göçme - Poulain, Napolyon ordusunun kahramanlıklarını anlatıyor - Askeri talimler - Demokratik ruhun uyanması - Komşularımız

Bütün yiyecek-içecekleri Moskova'dan satın alacak olsaydık, bizdeki kadar çok hizmetçi-uşağın bakımı çok masraflı olurdu. Ama serflik hukukunun geçerli olduğu dönemde bu işin altından çok kolay kalkılırdı. Kış başında babam çalışma masasına oturur ve yazmaya başlardı:

"Ben, süvari albay, prens, Alekséy Petóviç Kropotkin; Meşçóvsk bölgesinin Kaluga vilayetinde, Siréna ırmağı boyunca bulunan köyüm Nikolskoye'nin muhtar*ına,

B u y r u ğ u m d u r :

* *Muhtar* - Bugün anladığımız anlamda seçilmiş bir muhtar değil, büyük toprak sahiplerinin, çiftliklerini yönetmesi, köylüleri gözetim altında tutması, köyde düzeni sağlaması için atadıkları görevli (Rusçası *burmistr*; Lehçe *burmistrz*'den).

Bu yazıyı aldıktan sonra, kış ulaşım koşulları elverdiği anda, her haneden bir at, her iki haneden bir adam ve bir yük kızağı alacak, her birine çift at koşacağın bu yirmi beş kızağı şu kadar ölçek yulaf, şu kadar ölçek buğday, şu kadar ölçek çavdar ve ayrıca bu kış kesilip güzelce dondurulmuş ve sıkıca paketlenmiş şu kadar tavuk, şu kadar kaz ve şu kadar ördekle dolduracak ve eksiksiz bir listesini tutacağın tüm bu malzemeyi güvenilir adamlara emanet ederek Moskova'daki evime göndereceksin ve..."

Böylece, en küçük ayrıntılara inerek iki sayfa boyunca uzar giderdi bu liste. Daha sonra, listesi verilen bu erzak, Moskova'da falanca sokak, falanca nolu eve tam vaktinde ve bozulmamış olarak yetiştirilmezse sorumlulara verilecek cezalar sıralanırdı.

Gerçekten de paskalyanın hemen öncesinde, yirmi beş kızak birbiri ardınca avlu kapımızdan içeri girer ve koca avluda adım atacak yer kalmazdı.

Bu önemli olay kendisine haber verilir verilmez, babam bağırmağa başlardı:

"Frol! Kiryúška! Yegórka! Neredesiniz? Çalacaklar şimdi her şeyi! Frol, yulafları teslim al! Ulyana, kanatlıları sen teslim al! Kiryuška, prensesi çağır!"

Evde bir koşuşturmadır başlardı. Hizmetkârlar telaşla avludan sofaya, sofadan avluya koşuşurlar, ama en çok Nikolskoye'den gelen haberleri iletmek için hizmetçiler bölümüne uğrarlardı. "Páşa, paskalyadan sonra evleniyormuş. Anna teyze rahmetlik olmuş." vb. Bu arada köyden mektuplar da gelirdi. Hizmetçi kızlardan biri yukarı, benim odama gelir, sorardı:

"Pétenka, yalnız mısınız? Öğretmeniniz yok ya?"

"Yok. Üniversitede kendisi."

"Lütfen, annemden gelen şu mektubumu okur musunuz?"

Alabildiğine yalın, saf bir dille kaleme alınmış mektubu okurdum. Değişmez bir biçimde hep şu satırlarla başlardı mektuplar: "Annen-baban sana hayır dualarını gönderir, rızalarını bildirirler." Bunun ardından köyden haberler başlardı: "Afrosinya teyze hasta, bütün kemiklerinin sızım sızım sızladığını söylüyor. Bratan henüz evlenmedi, ama paskalyadan sonra sanki düğün var gibi. Stepanida halanın ineği Bütün Azizler Günü'nde öldü." Bu haberleri yaklaşık iki sayfalık selam faslı izlerdi: "Kardeşin Pavel selam eder, bacıların Marya ile Darya selam ederler, Dmitri dayın çok selam eder" vb. Sayılıp dökülenler tekdüze gibi görünse de, her adın ardında bir anlam gizli olurdu: "Demek sağ daha, garibim benim, dokuz yıldır öylece elden ayaktan kesilmiş yatıyordu". Ya da, "Bak sen, demek unutmamış beni. Anlaşılan paskalya tatili dolayısıyla köye dönmüş... Doğrusu çok hoş çocuk... Benim için mektup yazarsınız, değil mi Petenka? O zaman onu da unutmamalıyım". Ne zaman isterse mektubunu yazacağını söylerdim, vakti geldiğinde de, o söyler ben yazardım: Ona gelenin tıpkısı bir mektup olurdu bu.

Kızaklar boşaltıldı mı girişteki sofa köylülerle dolardı. Üzerlerinde gocukları, paltoları, yarım kürkleriyle, babam, "bu kış ne kadar kar yağdı, nasıl bir ürün bekleniyor" sorularını sormak için kendilerini çalışma odasına çağırana dek beklerlerdi. Kaba saba ayakkabılarıyla ıslıl ıslıl parlayan parkelere basmaktan korkarlardı; içlerinden pek azı ordaki meşe peykenin ucuna ilişme cesareti gösterirdi. Sandalyeye oturmayı kesinlikle reddederlerdi. Böylece, babamın çalışma odasına girip çıkanların yüzlerine hüznle bakarak saatlerce beklerlerdi. Bir süre sonra -çoğunlukla ertesi gün- hizmetkârlardan biri usulca sınıfımıza girer ve sorardı:

"Küçük prens, yalnız mısınız?"

"Evet."

"Bir koşu aşağı, sofaya kadar iner misiniz? Köylüler sizi görmek istiyorlar. Sütananızdan size armağan getirmişler".

Sofaya indiğimde köylülerden biri elime renk renk çiçekli bir başörtüsünden yapılmış küçük bir çıkın tutuştururdu. Çavdar unundan birkaç bazlama, beş altı lop yumurta ve birkaç elma çıkardı çıkından.

"Sütanneniz Vasilisa'nın size armağanı bunlar. İnşallah elmalar donmamıştır. Yok yok, donmamış gibi. Donmasınlar diye yol boyunca hep koynumda tuttum onları. Aman yarabbim, ne soğuktu öyle!" Bunları söylerken kocaman, sakallı yüzü bir gülümsemeyle aydınlanır, gür bıyıklarının altından iki sıra bembeyaz dişleri ışıldardı.

Bir başka köylü de, yine küçük bir çıkını uzatarak:

"Bu da ağabeyine," derdi, "onun sütanesi Anna'dan. Garibim benim, dedi Anna, okulda doğru dürüst bir şey yiyemiyordur çocukçağız."

Kızarır, bozarır, ne diyeceğimi bilemezdim. Sonunda, "Vasilisa'ya onu öptüğümü söyle, aynı şeyi ağabeyimden yana da Anna'ya söyle" diye mırıldanırdım. Benim ağzımdan bu sözleri duyan köylülerin yüzlerindeki gülümseme daha da büyürdü.

"Tabii söylerim, söylemez olur muyum!"

Bu sırada, babamın çalışma odasının kapısında nöbet tutmakta olan Kiril, bir yandan beni merdivenlere doğru sürerken, telaşla "Hemen odanıza!" diye fısıldardı. "Babanız şimdi çıkıyor. Başörtülerini unutmayın, onları geri götürecekler". Armağanlarımı sıkıca tutarak odama çıkarken, keşke ben de Vasilisa'ya bir şeyler gönderebilsem diye düşünürdüm. Ama hiçbir şeyim yoktu gönderecek. Oyunağım bile yoktu. Ve bize hiç cep harçlığı vermezlerdi.

Tabii ki en mutlu zamanlarımız köyde geçen günlerdi. Bahar gelir, karlar erir, Preçistenka'dan aşağı, kaldırım boyunca şırıl şırıl eriyen kar suları akardı. Ana caddenin ordaysa kar suları adeta bir dere gibi olurdu: Boş şişeler, öğrencilerin defterleri, her türden çer çöpü önüne katıp götüren bu sular cadde-nin altında küçük bir göl oluştururdu. Havalarda her gün biraz daha ısınır, bizim de aklımız fikrimiz Nikolskoye'de olurdu.

Nikolskoye'de leylaklar açıp geçmiştir... gel gelelim, evde yolculuk hazırlıkları bir türlü başlamıyor... derken, güzel bir gün avluya yulaf ve un yüklü beş-altı köylü arabası girer. "Göç katarı"ımızdır bu arabalar.

Toplanma başlar. Dersler iyice gevşemiştir. Ders arasında ikide bir, şu kitabı da götürsek mi Nikolskoye'ye diye sormaya başlamışızdır; ve herkesten önce biz başlarız hazırlanmaya: kitaplarımızı, yazı tahtamızı, kâğıtlarımızı, kendi yaptığımız oyuncaklarımızı bir sandığa yerleştiririz. Bu arada arabalıktan ite ite önce altı kişilik yaylı, uzun yol arabası, ardından kaleska ve tarantas çıkarılır. Çalışma odasındansa babamın bağırıltıları duyulur: Uşaklara, arabacılar, üvey annemize... önüne kim gelirse veriştiirmektedir: Meğer arabaların onarım görmesi gereken yerleri varmış, meğer bazı atların nallanması, bazı hamutlarınsa onarılmaları gerekiyormuş.

Gerçekten de görüldüğü denli kolay değildi köye göçmek. On-on iki kişiyi bulan aile üyelerinin, bütün uşakların, hizmetçilerin, mutfak gereçlerinin, onca pılı pırtının, Moskova'ya 230 verst uzaklıktaki köye taşınması söz konusuydu.

Sonunda arabalar da, hamutlar da onarılmış, atlar nallanmış, "vaj", yani kocaman, düz bavullar büyük arabaya üst üste dizilmiş, bütün yük ve (dönüşte hepsinin içi çeşit çeşit reçellerle dolacak boş cam kavonozlar) sandıklar içinde arabalara yüklenmiştir. Bir başka arabaya şilteler, minderler, yataklar, yor-

ganlar, kentteki evde pek işe yaramayan, ama köyde işe yarayacak birtakım mobilyalar tepeleme yığılmıştır. Nasıl çekecek köylülerin lağar beygirleri bu yükü!

Köylüler her gün hareket emrinin verilmesi için sofada bekleşir dururlar; inlerler, selamlaşırlar, ceplerinden çıkardıkları kocaman, kareli paçavralarla silinirler, derin derin iç geçirirler. Köye bir dönebilselerdi... iş güç onları bekliyordu. Moskova'ya bey hesabına gönderilmişlerdi, ama burda geçen günlerini hesaba katıp katmayacaklarını Tanrı bilirdi. Derken Aksinya, uygun bir anını kollayıp üvey annemize, laf arasındaymış gibi, "Köylüler bir an önce köye dönmek için sızlanıyorlar, ot biçme zamanı iyice yaklaştı" deyiverir.

"Çoktan gitmemiz gerekirdi," diye karşılık verir üvey annemiz, "ama prens burdaki işlerini bir türlü yoluna koyamıyor".

Bir gün daha geçer, bir başka gün daha, bir başka gün daha... Babam gündüzleri çalışma odasında ha bire bir şeyler yazar, akşamları kulübe gider, arabalarsa avluda, yüklenmiş olarak öylece beklerler.

Sonunda bir akşam babam kâhya Frol'ü ve birinci keman Mihail Aléyev'i çağırır yanına. Frol'e, bütün hizmetkârlara beher gün başına, erkeklere on beşer gümüş kopek, kadınlara onar kopek olmak üzere "boğaz parası" dağıtmasını emreder, kırkı aşkın kişinin adını içeren bir liste verir: Listede bütün orkestra elemanlarına ek olarak aşçı, aşçı yardımcısı, bulaşıkçı, ayrıca kadın aşçılar, aşçı Andrey'in (bir de terzi Andrey var) karısı Sekletinya ve onun altı oğlu, "Şaşı Polka", aşçı-Mişka (kırk yaşında) vb. gibi adlar tek tek sayılır.

Sonra Mihail Aleyev'e (birinci keman olduğunu söylemiştim onun), koca koca harflerle yazdığı ve içi kum dolu kocaman bir zarfa koyduğu "yazılı emrini" verir:

"Ben, Süvari Albay, Prens Aleksey Petroviç Kropotkin; hizmetkârım Mihail Alejev'e,

B u y r u ğ u m d u r :

Filanca gün sabah saat altıda, Moskova'dan, Meşçovskiy bölgesinin Kaluga vilayetinde, Serena ırmağı boyunda bulunan ve Moskova'daki evime 230 verst uzaklıkta olan çiftliğime gitmek üzere göç katarımla birlikte yola çıkacaksın; çiftlikteki adamların durumuna bakacak, eğer aralarında suç işleyen, sarhoş olan ya da buyruklara karşı gelen varsa, derhal en yakın kente - Podólsk ya da Máloyaroslávets'e gidip jandarmadan benim adıma bu kişilerin cezalandırılmasını isteyeceksin. Ayrıca tüm yüküyle birlikte katardan hiçbir şey eksilmemesine sıkı sıkıya dikkat edecek ve yolculuk sırasında aşağıdaki programa uya-caksın:

Falanca köyde - mola

Podolsk kentinde - gece yatısı vb. vb."

Ertesi gün, sabah altı yerine saat onda -Rusların erdemleri arasında dakiklik yoktur (gerçek Rusların hep söyledikleri gibi "Tanrıya şükür biz Alman değiliz!")- bizim "kervan" yola koyulurdu. Ştatnıy ve Denejny sokaklarıyla Preçistenka boyunca ta Kırım köprüsüne ve Kaluga Kapılarına dek hizmetkârlar arabaların ardı sıra yürüyüp gelirlerdi. Üzerlerine Kazak cüppelerine benzer cüppeler giydirilmiş "Orkestra" üyeleri çingenemsi bir havaya bürünürler; yaşlı-genç bütün kadınlar ve çocuklar Kaluga kapılarına dek Moskova caddelerinde ağır ağır yürürlerdi. Moskova içinden geçerken "adamlarımız"ın üstlerinin başlarının düzgün olmasına çok dikkat edilirdi. Pantolon paçalarının çizmenin konçu içine sokulması ya da bele kayış bağlanması kesinlikle yasaktı. Ama Büyük Varşova Şosesi'ne çıkıldı mı, disiplin diye bir şey kalmazdı dizide. Hele aradan bir iki gün geçti mi, hele babam Moskova'da kalmış ve birkaç gün

sonra postayla gelecekse, -yüzleri güneşten yanmış, üstleri başları toz toprak içinde- kendi yaptıkları birtakım sopalara dayanarak yürüyen- "adamlarımız" ve bizim "kervan", yazlığına göçen bir prensin kafilesinden çok, sefer halindeki bir çingene obasını andırırdı. Çocuklara arabalarda, yüklerin üstünde ya da yüklerin gerisindeki boşlukta yer bulunurdu, kimi kez kadınlar da çıkarlardı buralara; ama erkekler 230 versti o sıcakta, toz toprağa bulanarak ya da vıcık vıcık çamurlara bata çıka yürürlerdi.

Sataraya Konyuşennaya'da bu hep böyle olurdu. Her ilkyaz, her soylu ailesinin evinden böyle bir dizi yola çıkar, ve hizmetkârlar böyle yolculuk yaparlardı. Yolda bir hizmetkâr kalabalığına rastladığımızda, hemen anlardık: İşte, Apúhtinler ya da Pryànişnikov'lar da çiftliklerine göçüyorlar.

Dizi yola çıktı, ama ailemiz hâlâ Moskova'da. İki üç gün sonra, en nihayet bizim için de sevinçli an geldi. Boşalmış odalarda, her birinin üzerine kılıflar geçirilmiş (aynanın, bronz saatın üzerine bile!) mobilyaların arasında avare avare dolaşmaktan herkes bıkip usanmış ve o kutlu saatın gelmesini bekliyordu.

Nihayet babamdan beklediğimiz son buyruklar da gelirdi: Saşa'yla beni çağırır, Nikolskoye, Basov ve Kamenka köyleri muhtarlarına gönderilecek yeni ve yine bitmez tükenmez buyruklar yazdırırdı, sonra üvey annemizi çağırıp gri bir kâğıda iri iri harflerle onun için yazdığı yazıyı yüksek sesle okurdu:

"Süvari Albay, Prens Aleksey Petroviç Kropotkin'in zevcesi, Karandino'dan olma Prenses Yelizaveta Markovna Kropotkina'nın,

G ü z e r g â h ç i z e l g e s i

Mayıs ayının 29. günü sabah saat 8'de hareket.

1. 15 verst ötedeki falanca istasyona varış.

2. Podolsk kentine varış..."

Çizelgede Nikolskoye'ye varana dek mola verilecek, gecele-necek yerler tek tek sayılır, liste böylece uzar giderdi.

Oysa mayıs çoktan geçmiştir; ve biz çizelgedeki sabah saat 8 yerine öğleden sonra saat 3'te yola çıkmışsızdır; ama babam bunu da öngörür ve çizelgeye şöyle bir not ekler:

"Şayet herhangi bir nedenle, belirlenen gün ve saatte hareket edilemezse, hizmetinizdeki atların olabildiğince az yorulmalarını sağlayacak ve kendilerinden en yüksek verim alınacak şekilde zatiâîlileri kendi uygun görecekləri bir program uygulayabirirler."

Bu kâğıdın okunmasının hepimizi nasıl sevince boğduğunu belirtmem gerek var mı? Sonra, hizmetçiler de dahil hepimiz bir dakika için salonda toplanıp iskemlelere ilişirdik ve üvey annemiz hepimizi yapmacıklı bir ciddiyetle yolculuk için kut-sardı. Sonra da babamla vedalaşırdık.

Dört atın çektiği altı kişilik büyük yaylı araba merdivenlerin önüne yanaşırdı. Arabacımız, topal Filka olurdu (hem bacağı çıkıktı, hem de çocukken at teptiği için burnu yana doğru eğikti; zavalıcık, şimdi 25 yaşında olmasına karşın, görünüşü yeni yetme gibiydi, bu yüzden kendisini arabacı yapmışlardı).

Neler neler doldurulmazdı arabaya! Babam:

"Varşova işidir bu araba," derdi. "Annen için Varşova'dan almıştım."

Açılır-kapanır sırası çıkarılınca altı, hatta yedi kişi rahat rahat sığabilirdi bu arabaya. Böylece, üvey annemiz, Lenočka, Polinka, Mariya Markovna, Sofiya Markovna, zaman zaman da Yelena Markovna ve Aksinya bu arabada yolculuk yaparlardı.

Onun ardından kolyaska yanaşırdı kapıya, ona da Fransız öğretmenimiz Poulain, Rus öğretmenimiz N.P. Smirnov ve biz binerdik, zaman zaman Yelena Markovna'yla hizmetçilerden

biri binerdi; her şey "güzergâh çizelgesi"ne uygun olurdu. Babamın tarantas'ı ise yerli yerinde dururdu. (Babamın Moskova'da birkaç gün daha kalmak için her zaman gerekçeleri olurdu.)

Vedalaşırlarken üvey annemizin:

"Aleksis, yalvarırım, kulübe gitme!" diye fısıldadığını duyardık.

Derken herkesi mutluluğa boğan şey gerçekleşir ve hareket ederdik.

Babam hemen hep bizden sonraya kalırdı; Moskova'dan çıktıktan sonra köylerinin bağlı olduğu güvenlik birimlerini dolaşır ve Nikolskoye'ye bizden epey sonra, ancak ağustosta, doğum gününe doğru gelirdi.

Moskova'dan Nikolskoye'ye 5 gün süren bu ağır aksak yolculuk ne büyük mutluluk verirdi bize!

Güzergâh çizelgesinde istasyon aralıkları kısa tutulurdu; öğleden önce, sıcak basana dek, 20-25 verst, öğleden sonra yine bu kadar yol alırdık. Acele etmezdik. Bayır aşağı iniş ya da bayır yukarı çıkışlarda arabaların hızı yürüyüş hızına iner, böyle durumlarda biz arabadan atlayıp ya yol boyu uzanan ormanda dağ çileği toplar, ya da şose boyunca uzanan patikaada yürüyerek izlerdik arabayı; bu arada, bir köyden öbürüne yayan yapıldak yürüyen hacılarla ve başka her türden insanla karşılaşırdık.

Mola vermek ya da geceyi geçirmek için, şose üzerinde, kırmızı tuğladan yapılmış en güzel istasyonları ya da, yine şose üzerindeki büyük köylerin hanlarını yeğlerdik. O yıllarda demiryolu henüz yoktu, bu yüzden de Varşova'dan Moskova'ya uzanan şose, özellikle de güz mevsiminde, bizimki gibi atlı araba katarlarıyla dolu olurdu. Bir yerde konaklamadan önce, on parmağı on hünerli Tihon konaklanacak hana gönderilir, arpa

ve saman fiyatları öğrenilirdi. Uzayıp giden pazarlıktan insanın midesi bulanırdı.

Üvey annemiz, han sahibine:

"İnsaf et, cancağızım," derdi, "bir prensese saygı göstermelisin, ben her yıl senin hanında konaklarım."

Hancı da:

"Aman efendim," derdi, "prenseler hazretlerine saygı göstermemek ne haddimize!"

Sonunda hanın vıcık vıcı çamurlu, geniş avlusuna girilir, yükler indirilmeye başlanırdı.

Aşçı Andrey tavuk satın alır, çorba pişirirdi. Küp içinde kaymağı alınmamış süt gelir, masanın üzerine semaver kurulurdu.

Bu arada biz, her şeyi bizim için yeni ve ilginç olan hanın avlusunda koşar oynardık: Boğazlarına dek balçık çamura batmış domuzlar, bir buzağı, gübrelerin üzerinde eşinen tavuklar... Handaki başka çocuklarla oynamak isterdik, ama izin vermezlerdi. Atların karnı doyurulana dek, bir koşu yakındaki ormana gider böğürtlen toplardık.

Akşamleyin, daha da büyük bir telaş olurdu. Arabalardan şilteler, yastıklar indirilir, bizim için özel getirilen yeni kuru otlar üzerine yataklar serilir, çok geçmeden de bütün kafile derin bir uykuya daldı. Sabah uyandığımızda çarşıflarımıza, yorganlarımıza kuru otlar yapışmış olurdu.

Bu şekilde birbirini izleyen beş gün!

Malı Yaroslovets kesinlikle gecelediğimiz yerlerden biriydi; buraya geldiğimizde M. Poulain, 1812 yılında Moskova'dan geri çekilişi sırasında Napolyon ordusuyla onu durdurmak isteyen Rus ordusu arasında savaşın geçtiği meydana görme fırsatını asla kaçırmaz, bize savaşla ilgili açıklamalarda bulunurdu. Ruslar nasıl Napolyon ordusunu durdurmak istemiş, ama

Grande Armée nasıl Rus saflarını yarıp geçmiş, bütün bunları sanki savaşa kendisi de katılmış gibi inanılmaz ayrıntılarla anlatırdı. Şurda Kazaklar Napolyon kuvvetlerini arkadan çevirmeye kalkışmış, ama ya Davoust ya da bir başka mareşal bu planı bozmuş ve Kazakları ta şurda, sağda görülen tepeye kadar sürmüştü. Şurda, Napolyon ordusunun sol kanadı, Rus piyadelerini mevzilerinden söküp atmış, hemen şurdaysa bizzat Napolyon, Eski Hassa birliğinin başında olarak, Kutúzov ordusunun merkezine karşı çarpışmış ve hem kendinin, hem de hassa birliğinin şanına şan katmıştı.

Bir seferinde eski Kaluga yolundan geçiyorduk ve Tarútino'da mola vermiştik. Burda M.Poulain'in o coşkulu konuşmasından iz yoktu; çünkü güneye inmeyi kuran Napolyon burada geçen çok kanlı bir savaştan sonra, Moskova'ya saldırısı sırasında yakıp yıktığı yerlerden geçerek gerisin geri Smolensk yolunu izlemek zorunda kalmıştı. Ama, Poulain'e göre bunun tek nedeni, mareşallerinin Napolyon'u aldatmasıydı. "Yoksa doğrudan Kiev, Odéssa üzerine yürür ve bayrağını Karadeniz kıyısında dalgalandırır."

Yolculuğun en keyifli menzili Kaluga'ydı; buranın tartılarak değil, metreyle ölçülerek satılan ünlü zencefilli ekmeğinden çok, yolculuğumuzun "geniş yol" bölümünün burada sona ermesi idi bunun nedeni.. Bundan sonra durmadan dağ çıkılır, dağ inilirdi; ve dağların dibi, hava ister yağmurlu ister kuru olsun, her zaman bataklık gibi vıcık vıcık çamur olurdu. Aslında burda küçük bir köprü vardı, ama kimse cesaret edemezdi o köprüden geçmeye. Bizim ağır arabalar şurda dursun, troykalar bile hep köprünün çevresinden dolanırlardı. Bataklık, önceden birkaç kez keşif yapıldıktan ve bütün yolcuları arabaların sağına soluna dengeli biçimde dağıttıktan sonra, çılgınlık, bağırtılar eşliğinde geçilirdi.

Zavallı atlar, çoğu kez yardım olarak yandan koşulan atların desteğiyle ancak çekip çıkarabilirlerdi arabaları balçıktan.

O tarihlerde bu yolda Çumak*ların bitmez tükenmez tuz yüklü araba katarlarına rastlardık ve bizim "adamlar"ın en büyük keyifleri, batağa saplanmış tuz arabalarının sürücülerıyla dalga geçmekti: "Adama bakın, katran fıçısına düşmüş sanki!" Keten pantolonları, keten gömlekleri katrana bulanmış Çumaklar bizimkilerin bu takılmalarına sövgüyle karşılık verirlerdi. Kaluga'dan hemen sonra büyük bir çam ormanı başlardı. Yedi verst boyunca hışır hışır kumların içinde ilerleyen arabalar, poyralarına dek kuma gömülürlerdi. Ve biz Ugra'ya dek bu yedi verstlik yolu arabalardan inip yürüyerek aşardık. Yüzyıllık çamların arasında yedi verstlik bu yürüyüş, çocukluğunun en mutlu, en ışıklı anısıdır.

Herkes bir yana dağılarak yürür, bense herkesten epeyce önde, tek başıma yürürdüm (tabii M. Poulain bizden ayrıldıktan sonra). Dört yanın yüzyıllık, görkemli çamlarla çevrilidir. Derken az ötedeki bir çukurlukta suyu buz gibi bir pınar görürsün: Kim bilir kim, gelip geçenler su içsin diye, ince bir sopanın ucuna tutturduğu akağaç kabuğundan yapılma bir kepçe bırakmıştır pınar başına. Buz gibi sudan kana kana içer, yürümeye devam edersin... Koca ormanda yapayalnız yürürsün, yürürsün... ta, ormandan çıkana, düzgün yolda ilerlemeye başlayan arabalar arkadan sana yetişene dek. Benim sınırsız doğa sevgim ve doğadaki yaşamın sonsuzluğu üzerine o ilk, bulanık düşüncelerim bu ormanda gövermiştir.

Ormanı geride bırakıp Ugrá'yı da tekneyle geçtikten sonra, birdenbire inanılmaz derecede yoksul, çıırılçıplak köylere doğru yükselen bir yola gireriz. Bu köylerin yoksul olmalarının nede-

* Çumak - Eskiden Ukrayna'da, tuz, balık, ekmek vb. gibi malların taşımasını ve alım satımını yapanlar.

ni, "udelnıy"* olmaları. Bu köyleri de geride bırakınca bizim geniş yol birden küçük bir toprak yola, hatta "patika"ya dönüşür.

Atlar belki daha da zorlanırlar bu daracık, engebeli yolda arabaları çekerken; ama eğilsen, ağırlaşmış başlarını eğmiş başsakları elinle tutabileceğin tarlaların arasında açılmış derin tekerlek izlerini hoplaya zıplaya izlerken herkes nedense neşelenir. Destek için yandan koşulan atların koşumları çözülür; troykanın yandan koşulularıysa araba okuna iyice sokularak tırmanırılar yamaçları; arada bir yolun iki yanındaki otları koparıp yeme fırsatını bulan atlar bile sanki bitmez tükenmez görünen yolun sonuna gelindiğini duyumsarlar.

Ve sonunda işte, alçacık, yürek paralayan evleriyle Kramino; onun hemen ardındaysa, artık bildik bir yer: Prens Volkónskiy'nin köyü Vısókoye; yedi verst kadar ötede ise bizim Nikolskoye'nin tepe üstündeki açık sarı çan kulesi seçilmeye başlanır. Derken, "son söğüt", "papaz çayırı"... Ve işte, Nikolskoye panayırının kurulduğu büyük alanı da geçiyoruz... upuzun bir taş duvar boyunca gidiyoruz... ve atlar duruyor, yolculuk sona ermiştir.

O zamanki büyük toprak sahibi soyluların sessiz, dingin yaşamlarını Nikolskoye denli güzel anlatabilecek bir başka yer daha olamaz. Daha varlıklıların çiftliklerinde görülen göz alıcı, görkemli hiçbir şey yoktu burda. Ama gerek bahçede, gerek evde ve bütün öteki ayrıntılarda tam bir sanatsal zevk görülürdü. Babamın bu yakınlarda yaptırdığı ana yapıdan başka, avlu-ya birkaç küçük ek yapı serpilmişti. Bu dağınık yapılar hem buralarda oturanlara bağımsızlık duygusu verir, hem de ailenin birlik duygusunu bozmazdı. Ağırlıklı olarak meyve ağaçlarından oluşan "üst bahçe" kiliseye dek uzanırken; ırmağa dek inen

* *Udel* - Çarlık Rusyasında, büyük toprak sahibi prenlere ait köyler.

güneydeki eğimli kesim ise yürüyüş bahçesi olarak düzenlenmişti. İki yanında ıhlamur, akasya ağaçlarıyla leylakların sıralandığı yol boyunca birbirini izleyen çiçek tarhları vardı. Ana yapının balkonunun, Moğol istilasısı sırasında Rusların içine girip canlarını kurtardıkları topraktan yapılmış Serena kalesini ve ırmağı da içine alarak; ufukta ormanın yeşil çizgisine dek altın rengi başaklarla kaplı uçsuz bucaksız tarlaları kucaklayan nefis bir manzarası vardı.

Biz büyüyüp de M.Poulain yanımızdan ayrılan dek, çocukluğum boyunca ben, ağabeyim ve Poulain, üçümüz avludaki ek yapılardan birinde kalırdık. Lena'nın babama çıkışmasından sonra eğitim yöntemini yumuşatan Fransız öğretmenimizle aramızda çok iyi bir ilişki kurulmuştu. Babam yaz boyunca hiç evde olmaz, bütün zamanını çevreyi teftiş etmekle geçirirdi. Üvey annemizse bize aldırmazdı, hele Polina'nın doğumundan sonra bizimle büsbütün ilgilenmez olmuştu. Böylece biz iki kardeş bütün zamanımızı M.Poulain'le geçirebiliyorduk; ikimiz için de son derece keyifliydi onunla olmak. Bizimle birlikte yüzer, ormanda mantar toplar, karatavuk, hatta serçe avlardı. Bizim cesur olmamız için çaba gösterir; karanlıktan korktuğumuzu görünce, bizi önce karanlık bir odada yürüterek, ardından da hava karardıktan sonra karanlık bahçede dolaştırarak bu korkumuzu yenmemizi sağlardı. Yürüyüş sırasında burgulu cep çakısını bahçedeki bir bankın altına bırakır, sonra hava karardıktan sonra bizi çakısını alıp getirmemiz için bahçeye gönderirdi. Köyün bize sunduğu güzellikler bitip tükenecek gibi değildi: Orman, ırmak boyunca yürüyüşler, eski kalenin bulunduğu tepeye tırmanış, Poulain'in Rusların bu kaleyi Tatarlara karşı nasıl savunduklarını, ama sonunda Tatarların kaleyi nasıl ele geçirdiğini anlatmaları, arada bir karşımıza çıkıveren kurtlar...

Serüvenler de eksik değildi, bu mutlu zaman diliminde: Bunlardan birinde, Aleksandr az kalsın ırmakta boğulacaktı ki,

M. Poulain suya atladığı gibi kendisini kurtarmış ve kahramanımız olmuştu. Kimi kez tüm ailenin, hatta hizmetçilerin de katıldığı büyük partiler düzenlenir, ormana mantar toplamaya giderdik. Bu büyük gezintiler sırasında ya yüz yaşındaki arıcımızın küçük torunuyla birlikte yaşadığı kovanlıkta semaver kurar, çay içerdik, ya da babamın, derince kazılarak açılmış yapay gölünde binlerce altınbaş sazanın dolaştığı bir başka köyüne yönelirdik. Tutulan balıkların bir bölümü toprak sahibine verilir, kalanları köylüler arasında dağıtılırdı. Benim sütannem de bu göllü köyde yaşıyordu. O ve ailesi köyün en yoksullarıydı. Ailesinde kocasından başka artık rençber yardımcılığı yapabilecek kadar büyümüş oğluyla, daha sonra ayrılıkçı bir mezhebe girip burada vaiz ve "azize" olan benim süt kız kardeşim vardı. Kendisini görmeye gittiğimde, sütannemin nasıl sevindiğini anlatamam. Bana ikram edebileceği krema, yumurta, elma ve baldan başka bir şeyi yoktu zavallılığın. Ama bana gösterdiği sevgi, sevecenlik üzerimde silinmez bir iz bırakmıştır. Masanın üzerine bembeyaz, tertemiz bir örtü yayarlar (temizlik, ayrılıkçı mezhep için başlı başına bir dindi), yiyecekleri pırıl pırıl parlayan tahta tabaklar içinde sunarlardı. Sütannem benimle öz oğluyla konuşurmuş gibi, mırıl mırıl konuşurdu. Aynı şeyleri iki ağabeyimin, Nikolay'la Aleksandr'ın süt anneleri için de söyleyeceğim. Onlar da Nikolskoye'deki iki ayrılıkçı mezhepten birinin önde gelen üyelerindendiler. Yüreklerine kin tohumları ekmesi beklenen yüzyıllık acımasız ezgiye, sömürüye karşın Rus köylüsünün yüreğinin nasıl iyilikle dolup taşıdığını pek az insan bilir.

Havanın kapalı olduğu günler M.Poulain'in bize tarihten, özellikle de İspanya savaşından anlatacak çok öyküsü vardı. İspanya savaşında nasıl yaralandığını anlatmasını isterdik ha bire ve tam çizmesinin içine ılık ılık kanların doluşunu hissettiği ye-

re gelince üzerine atılıp öpmeye başlar ve akla gelebilecek en sevecen adları takardık kendisine.

Bizi her yolla askerlik mesleğine hazırlıyor gibiydiler. Babamın asker olmamız konusundaki büyük tutkusu (bize aldığını anımsadığım tek oyuncak, bir tüfek ve gerçek bir nöbetçi kulübesiydi), M.Poulain'in askeri öyküleri ve kullanımımıza sunulan askerlikle ilgili kitaplardan yana çok zengin kitaplık bunun kanıtıydı. Bu kitaplık, annemizin dedesi, XVIII. yüzyılın ünlü komutanlarından General Repninski'ye aitti; kitapların tümü deri ciltliydi ve çok hoş gravürlerle süslüydü; çoğu Fransızca olmak üzere, savaş tarihi, taktik ve strateji üzerine kitaplardı bunlar. Yağmurlu, kapalı havalarda bu kitapları karıştırmaktan, Yahudiler zamanından bu yana kullanılan silahların çizimlerine ve Büyük İskender zamanından bu yana olan bütün savaşların planlarına bakmaktan büyük keyif alırdık. En ağır ciltler, koçbaşı ve Arşimed katapultu (mancınık) saldırılarına dayanabilecek kalelerin nasıl yapılacağını açıklayan ciltlerdi (pencerelere gelip camları kıran taşlardan sonra hemen yasaklandı bunlar). Bütün bu çabalara karşın, ne ben askerlik mesleğini seçtim, ne de Aleksandr. Altmışlı yılların yazın yaşamı, bize çocukluğumuzda öğretilen her şeyi yok etti gitti.

Poulain'in, devrimler konusundaki görüşleri, Arbat'ta boyacılık yapan bir Fransız dostundan aldığı ve bizim içindeki resimleri artık ezberlediğimiz Orleanist dergi "*Illustration Française*"in eski bir sayısında savunulan görüşlerdi. Uzunca bir süre boyunca benim için devrim, bir elinde kırmızı bayrak, bir elinde insanları biçeceği tırpanla at üzerinde dörtmala giden ölümden başka bir şey değildi. Çünkü "*Illustration*"da devrim böyle çizilmişti. Ancak şimdi düşünüyorum da, Poulain'in devrimi sevmeyişi yalnızca 1848 devrimiyle sınırlıydı, çünkü kendisinden 1789 devrimine ilişkin dinlediğim bir olay beni derinden etkilemişti.

Bizim evde prens-prenses unvanı yerli yersiz kullanılırdı. Büyük olasılıkla bu Poulain'ın sinirine dokunuyordu, çünkü bir seferinde bize Büyük Devrim'de geçmiş bir olayı anlatma gereksinimi duymuştu. Şu anda tümünü anımsayamıyorum anlatıklarının; belleğimde kalan yalnızca şu: "Kont Mirabeau" ve onun gibi başka bazı soylular, soyluluk unvanlarını reddetmişler ve Mirabeau bu türden aristokratik sahiplenişleri küçük gördüğünü göstermek için bir ışık açıp kapısına da "Terzi Mirabeau" diye tabela asmıştı (öyküyü aynen Poulain'den duyduğum gibi aktarıyorum). Öyküyü dinledikten sonra uzun süre böyle bir şey yapacak olsam kapıya asacağım tabelada kendime hangi uğraş alanını seçeceğimi düşünmüştüm: "Bilmem ne ustası Kropotkin". Sonraları, Rus öğretmenim N.P. Smirnov ve Rus yazınına o sıralar egemen olan genel demokratik hava, beni ister istemez bu yöne yöneltti: 12 yaşındayken yazmaya başladığım öykülerimde kısaca P.Kropotkin imzasını kullandım. Subay olduktan sonra da, komutanlarımdan bütün uyarılarına karşı aynı imzayı kullandım.

Nikolskoye'nin çevresinde başka toprak sahiplerine ait pek çok çiftlik vardı.

Orta Rusya'da yaz mevsimini geçirmek için Serena ırmağı kıyılarından daha güzel bir yer bulabilmek zordur. Yüksek, kalkar tepeler yer yer derin yalıyarlar oluşturarak ırmağa inerler. Irmak boyu çoğu kez sulu çayırlıktır. Ufka doğru ormanın karartısı seçilir; ormanı orasından burasından hızla akan küçük derelerin yayvan vadileri keser. Orda burda, meyve bahçeleri içinde çiftlikler seçilir. Tepeler üzerinde ise bir anda yedi sekiz tane çan kulesi sayılabilir. Çavdar tarlaları arasına serpilmiş onlarca köy vardır.

Ailemizin komşularla pek ilişkisi yoktur. Yalnızca çiftlikleri bize en yakın olan birkaç toprak sahibi arada bir ziyaretimize gelir. En yakın ilişkide olduğumuz komşumuz, Tolmaçovlar'dır. Avlumuzda Tolmaçovlar'ın büyük yaylısının gıcirtılarını duymadığınız hafta geçmez. Araba evimizin merdivenleri önünde durur durmaz içinden bir anda bütün aile iner: Anne, baba ve çocuklar.

Ailenin reisi, baba İvan Sidoroviç Tolmaçov, uzun boylu, yapılı, gösterişli bir adamdı. Sürekli olarak köylüleriyle davalıydı ve bu yüzden gerek Petersburg'a, gerek yerel makamlara dilekçeler yağdırır, çiftlik sahiplerinin köylüler üzerinde daha fazla güç sahibi olmalarını sağlayacak projeler üretirdi.

Tolmaçov daha konuk odasına girmeden gümbür gümbür konuşmaya başlardı:

"Günaydın, prenses! Biliyor musunuz, dün Petersburg'a, sayın bakana bir mektup yazdım; bu ona ikinci yazışım, ilkinin yanıt alamamıştım. Petersburg'un bizi umursadığı yok... İyi ama o zaman köylü denen hayvanlarla tek başımıza nasıl baş edebiliriz biz? Düşünebiliyor musunuz, geçen gün bunlardan biri beni tehdit etti? Evet evet, beni, doğuştan soylu, on sekiz yıl devlete hizmet etmiş ve kaç yıldır prens ve prenses hazretlerinin teveccühünü kazanmış benim gibi birini tehdit edebildi bu adam! Ne diyorsunuz bu işe?"

Tolmaçov'un emekli general bir kardeşi vardı. Albayken, başka pek çokları gibi, askerlerin iaşelerinden, kaputluk kuşmaşlarından biraz biraz alarak kendine büyük bir servet yapmıştı. Ayrıca ellerinden iş gelen hünerli askerleri kendi hesabına çalıştırmıştı. Kendini dev aynasında gören biriydi general Tolmaçov. Müthiş bir kendine güven duygusuyla ve azametli bir havayla konuşurdu.

Kendisinden daha yoksul çiftlik sahiplerine ya da unvanları kendisinden daha aşağı komşularına el sıkışırken yalnızca iki parmağını uzatırdı, üstelik de bunu büyük bir lütufta bulunuyormuş gibi yapardı. Ama üvey annemizin "minik el"ini yerlere eğilerek sıkır, bu sırada değişmez bir biçimde hep aynı sözleri yinelerdi:

"Petersburg'da, aziz prenses, yazları sizin gibi son derece saygıdeğer bir komşuya sahip olmanın onurunu yaşadığımı söylerim hep."

Bundan sonra sigara içmesine izin verilmesini diler, sigarasını tütürürken de:

"Efendim, bendeniz alay komutanıyken içki olarak saf Rus votkası, tütün olaraksa bildiğiniz mahorka*dan başka bir şey içmezdim. Katışıksız, saf mahorka kadar sağlığa yararlı bir şey daha yoktur."

Hanımlara duyduğu saygıyı bir kez daha vurgulamak için söylerdi bunu.

Tolmaçovlar bize genellikle iki kızları ve bir oğullarıyla birlikte gelirlerdi. Büyük kızları sessiz sedasız biriydi. Zavallı kızcağız, Petersburg'da "soylu kızları" için açılmış, gerçek hayatla hiç ilgisi olmayan saçma sapan şeylerin öğretildiği bir moda ve zarafet okulunda okumuş ve burayı bitirip de gerçek hayatı, insanları tanıyınca öyle bir düş kırıklığına uğramıştı ki, manastıra kapanıp rahibe olmuştu.

Küçüğü ise onun tam tersiydi. Sağlıklı, neşe dolu bir kızdı bu; kendisine ne söylense, -isterse çok ciddi bir şey olsun söylenen- kahkahalarla gülerdi; ama isterik oluşundan değil, neşeli oluşundan kaynaklanan bir gülüştü bu. Masada yemek yerken bazen erkek kardeşi kendisine çok ciddi bir edayla:

* mahorka - kalitesiz tütün.

"Bak, Kátya, sinekler tavanda nasıl baş aşağı yürüyorlar?" mı dedi, Katya'nın gülmekten katılmasına yeterdi bu. Öyle katılırcasına gülerdi ki, sonunda masadan kalkıp sakinleşene dek bir süre bahçede doluşmak zorunda kalırdı. Gülmediği zamanlarda, yaşam sevinci öpücüklerinde ortaya çıkardı: Oyun arkadaşlarını kız erkek demeden durmadan öperdi. Poulain bunu fark edince bizi sertçe uyarmış ve kızların bizi sık sık öpmelelerine izin verirse, dudağımızda bıyık çıkacağını, bunun da bizim yaşımızdaki çocuklar için çok ayıp bir şey olduğunu söylemişti.

Tolmaçovlar'a konukluğa gitmek çok hoşumuza giderdi. Kocaman bir meyve bahçeleri vardı ve burda "hırsız-polis" oynardık. Bahçede bir de eski, kullanılmayan bir bekçi kulübesi vardı; bu kulübeden, hırsızların gizlendiği mağara olarak yararlanırdık.

Oyunumuza kızlar da katılırdı: Katya'yla onun iki arkadaşı Várenka ve Yúlya. Katya, oyun arkadaşı olarak benzersiz biyirdi; ondan daha iyi bir oyun arkadaşı düşünülemezdi. Ne var ki biz oğlanların sevgisini kazanan, daha çok Varenka'ydı. Güzel, ciddi bir kız olan Varenka'ya hepimiz âşıktık: Önce Katya Tolmaçova'nın kardeşi, sonra ağabeyim Saşa ve son olarak da ben. Bu arada şunu da belirtiyim: Varenka, içimizde en büyük olandan iki yaş daha büyüktü. Bizler on iki-on üç yaşındaydık, o ise on beş yaşındaydı. Ancak Varenka'nın, hayranlarını umursadığı bile yoktu, biz onun için oğlancıklar'dık. Arkadaşı Yulenka ise bizim ona hayranlığımızın farkındaydı; bize hınçlanır, hepimizle alay eder ve arkadaşını müthiş kıskanırdı.

Bir gün üçümüz -Katya Tolmaçova'nın oğlan kardeşi, ağabeyim Saşa ve ben- "toplantı" yapıp Varenka'yla Yulenka'yı kaçırmayı ve ikisini de "mağara"mıza kapatıp Varenka'yı hepimizi ayrı ayrı öpmeye zorlamayı kararlaştırdık. Okuduğumuz savaş tarihi kitaplarından Perslerle Grekler arasında geçmiş bir

savaşın planlarından esinlenerek saptadığımız çok karmaşık bir strateji izleyecektik. Planımızı başarıyla uyguladık. Katya'yı dehşet içinde bırakarak iki arkadaşını kaçırp bekçi kulübesine kapattık. Ama Katya haydutların inine dalıp iki arkadaşını kurtarmak için kahramanca mücadele etmeye başladı. Ama bu arada Yulenska elimizden kurtuldu ve ağlaya ağlaya M. Poulain'e koşup bizi şikâyet etti. Katya Tolmaçova hem kendisi bize kızmayıp hem de kızları bizimle barıştırmasaydı kim bilir bu hikâyenin sonu ne olurdu? Bu olaydan sonra Yulya'yı kızdırmaktan vazgeçtik, Varenka'ya ise sevgimiz büsbütün arttı. Ama çok geçmeden güz geldi, Moskova'ya göçtük ve Varenka'yı da çabucak unuttuk.

Tolmaçovlar'ın çiftliklerinin öyle fazla temiz ve düzenli olduğunu söylemek zordu. İnekler, kazlar, tavuklar dışarda özgürce dolaşırlardı; çiftlik evinin avlusunda ise büyük bir inşaat çalışması başlatılmıştı. Yaşlı general resim sanatına çok düşküncüydü. Petersburg'da yaşadığı günlerde inanılmaz sayıda resim satın almıştı; bunların çoğu eski ustaların yapıtlarının kötü kopyalarıydı. Pek de büyük olmayan evinin bütün duvarları tablolarla doluydu; bazı tabiolarsa paketlenmemiş olarak kutular içinde ambara konulmuştu.

İşte generalin aklına resimler için özel bir yer yaptırma fikri burdan gelmişti; bir tür "resim galerisi" olacaktı burası. Barok-gotik karışımı bu yapıdan daha çirkin bir yapı daha görmedim ömrümde. Tabii yapı işinde Tolmaçov'un köylülerin çalıştırıldığını, yaz kış demeden yirmi verst ötedeki Kaluga'dan tuğla, kireç taşıdıklarını ayrıca belirtmeme gerek yok.

Bir başka yazlık komşumuzsa çiftlik evini muazzam bir korunun içine yaptırmıştı; bitmez tükenmez ağaçlıklı yollar, çiçek tarhları, kameriyeler, limonluklar, yapay göller vardı çiftliğinde. Kendisi topçu generalliğinden emekli olduğu için, tüm tahkimatıyla gerçeğine çok benzeyen küçük bir kale yaptırmıştı

korunun bir köşesine; kaleye birkaç da top koymuştu; ailenin önemli günlerinde selam atışı yapılırdı bu toplardan.

1861 yılında köylülerin özgürlüklerine kavuşmaları, bu türden saltanatlarla son verdi. Tolmaçovlar'ın resim galerisi yarım kaldı; topçu generalin kalesi ise, biçimsiz bir toprak yığına dönüştü; gölleri kamışlar bürüdü; geçmiş görkemli günlerin anıtları, serf sahiplerinin zııırlıklarının kanıtı oldu.

Hepsinden üzücü olan da, bütün bunların, zorunlu serf emeğiyle yapılmış olmasıydı. Toprak sahiplerine bol keseden yaşam sürdüren yurtluklar genellikle iki yüz-üç yüz canı aşmayan küçük köylerden oluşurdu ve buralarda yaşayan köylülerin haftanın üç gününü toprak sahibi için çalışmak gibi ağır bir yükümlölükleri vardı. Köylü kadınlar, kızlar toprak işlerinin yanı sıra, dantel, nakış, keten dokumak gibi türlü el işleri de yapardı.

Çoğu toprak sahibinin çiftliğı ipotekliydı; bu açıdan komşularımızın hemen tümü aynı durumdaydı. Genç çiftlik sahiplerinin de ötekilerden fazlaca bir farkı yoktu. Bunlardan, Petersburg'da yüksek eğitim almış biri, çiftliğinde modern tarım yapmaya karar vermiş ve İngiltere'ye makineler sipariş etmiş, çiftliğin başına da bir Almanı geçirmişti. Ancak gelen makineler, tiridi çıkmış köylü beygirlerinin çekemeyeceğı kadar ağır çıkmıştı, ayrıca bozulduklarında çoğu kez Moskova'ya götürölmeleri gerekiyordu. Alman yönetici, aşağılayıcı tavırlarıyla köylölöleri öylesine çileden çıkarmıştı ki, genç çiftlik sahibi adamı görevinden almak ve babasının zamanındaki kâhyayı yeniden çiftliğin başına geçirmek zorunda kalmıştı; anasının gözü bir adam olan kâhya da tez zamanda, acımasızlığıyla bütün mujiklerin yüreğine korku salmıştı. Modern tarım yapma hevesleri hemen hep böyle sonuçlanmıştı.

Biz çocuklar, çiftlik komşularımız içinde en çok Sorókina'yı severdik. Yaşlı bir dul olan Sorokina çiftliğini kendisi yöneti-

yordu ve elde ettiği fazla sayılmayacak gelirle de yedi kızının ve Moskova Üniversitesi'nde okuyan tek oğlunun bakımının üstesinden geliyordu. Babamızın Sorokina'yı sevmemesine ve onun için "kurumundan yanına varılmıyor" demesine karşın, ablam Yelena'yla ben bu aileyi ziyaret etmekten, onların küçük evlerinde konuk olmak, bakımsız, eski bahçelerinde dolaşmaktan çok hoşlanırdık.

Bu ailede, üniversite öğrencisi oğuldan, Yelena'yla aynı enstitüde okuyan büyük ablaya dek herkes ciddi sorunlara ilgi duyar, edebiyat severdi.

Sorokinalar, Turgényev'in yapıtlarında anlattığı ailelerdendi. Turgenyev de ailede en sevilen yazardı. Yuvarlak bir masanın çevresine oturup ne çok öyküsünü okumuştuk Turgenyev'in. Köylülerin serflikten kurtulmalarından birkaç yıl sonraki toplumsal hareketliliği yaratan Rusya'nın genç entelektüel gücü böyle evlerden çıkmıştır.

VIII

*Serflik hukuku – Makar - Emirle evlendirme - Terzi Andrey -
Askere yollama - Oda hizmetçisi Pólya - Doktor Saşa -
Gerásim Kruglón - Máşa'nın özgürlüğüne kavuşması*

1852 güzünde Aleksandr, Kadetskiy Korpus*da öğrenci oldu, ondan sonra da kendisiyle ancak bayramlarda, arada bir de pazar günleri görüşebildik. Evimizle okulun arası yedi verst kadardı, Evde onlarca at bulunmasına karşın, Aleksandr'ı alması için bir kızak gönderilmesi gerektiğinde, atların hepsi de bir yerlerde olur ve kızağa koşulacak at bulunamazdı. Aleksandr'ın okulda bulduğu görelî özgürlük, özellikle de iki yazın öğretmenin etkisi, ağabeyimde hızlı bir gelişmenin ateşleyicisi olmuştu. Aleksandr'daki bu gelişmenin, benim gelişmem üzerinde de çok olumlu etkileri olduğunu söylemeliyim. Sevgi dolu, bilgili bir ağabeye sahip olmanın büyük mutluluğunu yaşadım.

* *Kadetskiy Korpus* - Soylu çocukları için askeri lise.

Bu arada ben evdeydim; Pajeskiy Korpus'a girme zamanının gelmesini bekliyordum. O zaman, on beşime bastığımda geldi. Poulain, 1853 yılında görevinden ayrılmış, onun yerine bir Alman öğretmen tutulmuştu. Evimizde topu topu tek bir kış kalan Karl İvánoviç, Almanlarda sıkça görülen idealistlerdendi. Onun Schiller okuyuşlarını özellikle unutamamışımdır; yapmacıksız, arı-duru edası beni adeta büyülerdi.

1853 güzünde Moskova Birinci Lisesi⁷ne yazıldım, evde alacağım özel dersler içinse babam Moskova Üniversitesi öğrencisi N.P. Smirnov'u tuttu. Lise, Preçistenka'da, nerdeyse evimizin dibindeydi. Beni üçüncü sınıftan başlattılar, yaşım henüz 11'di ve çoğunu bu yaştaki bir çocuğun anlayamayacağı pek çok dersi görmek zorundaydım. Ne kadar anlamsızca öğretmeye çalışırlardı bütün bu dersleri! Geometri dersimize, öğrencilere sözde şakayla karışık kabaca davranan Nevenglovskiy diye biri girerdi. Onun tahtaya çiziktirdiği şeylerden hiçbir şey anlamaz, kitaptan Öklit teoremlerini ezberlemeye çalışırdık. Nevenglovskiy bana "beş" vermişti, ama bunu ne yaparak hak etmiştim, hiç bilmiyorum. Lisede geometriden hiçbir şey öğrenemedim ve dört yıl sonra, bu kez Pajeskiy Korpus'ta, yeniden geometri dersleri başladığında, bu derse ilişkin en basit konular bile benim için yeniydi. Aritmetiğin dört işlemini çok iyi biliyordum, yalnızca.

En başarılı olduğum ders Rusçaydı. Dikte dersinde hiç yanlışım çıkmıyordu. "Kompozisyon"da yazdıklarım öğretmenimiz Magnitskiy'i her bakımdan tatmin ediyordu. Sınıfta herkesin korktuğu bir öğretmendi, ama bana sınavlara dek hep "beş" verdi; sınavda ise ulaçlar konusunu bilemediğim için "iki" verip çaktırdı.

Tarihte de durumum berbattı. Bize tarih dersini şöyle veriyorlardı: Sınıfa minik minik karelere bölünmüş bir tahta getiriyorlardı; her kare bir yılı, her yüz kare ise bir yüzyılı oluşturu-

yordu. Tahta yerine yerleştirilir yerleştirilmez işkence başlıyordu. Her karenin içinde bir sürü işaret vardı: Yuvarlaklar, düz çizgiler, haçlar... Öğretmen, eline sopasını alır ve bu işaretlerden birini, örneğin düz çizgiyi (ki bir çarın tahta çıkışı anlamına gelirdi) göstererek: "Grigoryev, bunun anlamını söyle" derdi. Sonra sopasını bir yuvarlağın üstüne getirir (ki bu da savaş anlamına geliyordu) "Evet, Nikolayev, bu sana ne anlam ifade ediyor?" diye sorardı.

Sınıfta sinirler gerilmeye başladılar. Soruya çabucak yanıt vermek zorundaydınız; daire ya da düz çizginin içinde bulunduğu kare her ne kadar belli bir yılı ve o yıl bir çarın tahta çıktığını ya da bir savaşın olduğunu imliyorsa da, çoğu kez aceleden yanlış yanıt verirdik, en çok da yüzyılı şaşırırdık, ya bir yüzyıl öncesini, ya bir yüzyıl sonrasını söylerdik; ya da savaşla "tahta çıkma"yı karıştırdık, bu durumda da sınıfa "iki"ler, "bir"ler yağmaya başladılar. Tarihten, sınavlara dek sınıf defterindeki adımın karşısını hep "iki"ler süsledi. Sınavda çektiğim soru I. Aleksandr dönemi ve 1812 savaşıydı; Poulain'den sayısız kez dinlediğim Napolyon savaşını öylesine tutarlı ve öylesine büyük bir coşkuyla anlattım ki, sınav kurulu üyeleri oybirliğiyle bana "beş" (hatta yıldızlı beş) verdiler ve böylece "iki"lerin silinmez izleriyle dolu tarih talihim kökten değişmiş oldu.

Coğrafyayla da başım beladaydı. Aslında coğrafyayı sever, bu derse çalışmaktan zevk duyardım. Hatta arkadaşım Nikolayev'le birlikte çeşitli harita ve planlarla bizim "lisenin coğrafyası"nı çıkartmıştık: Güneyinde "Preçistenka" denizi, kuzeyinde "ikinci sınıflar devleti" yer alır; doğusunda ise Latince diye bir dil konuşan büyük "dördüncü sınıflar devleti"yle komşudur.

Sınıfımızın "yüzey şekilleri"ni de kürsü "dağı", karatahta "volkanı" ve öğrenci sıraları arası "vadileri" olarak belirlemiştik; sınıfın nüfus yapısı ise şöyleydi: İlk sıralarda oturanların

uslu, ağırbaşlı oldukları görülürken; ülkemizi korku ve paniğe salan düşmanların gemileriyle kolayca aştıkları ana "kör-fez"den, yani öğretmenden arkalara doğru uzaklaştıkça azgın ve kabına sığmazlar takımında bir artış gözlemlenir. Burda ülkemizin tarihine geçiyor ve bir yabancıнын, tahtıyla birlikte kürsü dağından ülkemize nasıl düştüğünü anlatıyorduk: Dağlılar, kürsü dağıyla duvar arasındaki kanalı aşmayı başarmışlar (yani kürsüyü duvardan biraz uzaklaştırmışlar) ve yabancıнын tahtını "uçurum"un kıyısına, tam kürsü dağının ucuna yerleştirmişlerdi; düşmanlarının kendisine kurdukları tuzağın farkında olmayan yabancı tahtına oturur oturmaz, tahtıyla birlikte uçurumdan aşağı yuvarlanmış ve bu sırada kafasını duvara çarpmıştı. "Formel" coğrafyayı iyi öğrenmiştim, haritalarımı büyük özen göstererek çiziyordum. Yine de bize coğrafya öğreten "yabancı"nın gözüne giremediğim gibi haritalarıma aşırı özen gösterdiğim için kırık not alıyordum.

Coğrafya öğretmenimiz ülkelerin haritalarını çizmemizi istediğinde bunları yalnızca atlastan kopya etmemizin yeterli olacağını söylerdi. Ama bu kadarı bana yeterli gelmezdi. Bir seferinde N.P. Sınırnov'la birlikte, milimetrik kâğıt üzerine, ölçekli olarak bir İngiltere haritası çizmiş, bunu güzelce boyanmışım; haritayı kendisine gösterdiğimde coğrafya öğretmeni hayret verici bir tepki göstererek bana çok kızdı, "iki" verdi.

Lise öğrenimim çok kısa sürdü, ama çoğu yaşça benden büyük çocuklar arasında geçirdiğim bir kış dönemi, gelişmemde önemli bir etken oldu. Bu lise günlerimle birlikte yaşamımın bilinçli dönemi başlamış oldu. Yaşamımın bu günlerden önceki erken çocukluk dönemine ilişkin anımsadığım her şey, birbirinden kopuk, aralarında büyük boşluklar bulunan ayrı ayrı sahnelerdir.

1854 ilkyazından, yani on bir buçuk yaşımdan başlayarak tüm olayları yıl yıl anımsıyorum. Çevremdeki insanları, onların

yüzlerini, davranış biçimlerini... bunların tümü belleğime kazınmışlardır. Ciddi denebilecek okumalara ve daha sonra öğretmenim N.P. Smirnov'un büyük katkıda bulunacağı yazma alıştırmalarına başlamam hep bu yıllarla birlikte dir.

Çocukluktan yeni yetmeliğe geçiş dönemimdir bu. Şimdi çocukluğumun bu en güzel döneminde, Liseyle Pajeskiy Korpus arasında geçen üç yıl içinde çevremde tanık olduğum şeyleri anlatacağım.

Öğretmenim N.P. Smirnov üniversiteyi bitirmiş ve belediye meclisinde küçük bir işe girmişti. Onun sabahtan öğleye dek işinde bulunduğu sırada ben evde yalnız kalıyordum. Derslerime çalıştıktan, yürüyüşümü yaptıktan sonra, okuyacak, özellikle de yazacak çok vakit kalıyordu. Öğretmenimin Moskova'ya dönüp de bizim bir süre daha çiftlikte kaldığımız güz günleri de yalnız kalıyordum. Üstelik bu sırada ders falan da olmuyordu. Ailemle bir süre gevezelik edip minik kız kardeşim Polinka'yla biraz oynadıktan sonra, kendimi okumaya ve yazmaya veriyordum.

Rusya'da serfliğin son yılları yaşanıyor artık. Bütün bunlar bana dün gibi geliyor, oysa Rusya'da bugün pek az insan serfliğin ne olduğunu bilinçle algılayabiliyor. Kuşkusuz pek çok insan o yılların koşullarının kötü olduğunu biliyor; ama bu kötü koşulların insanların yaşamlarını fiziksel ve ruhsal olarak nasıl etkilediğini bilen, anımsayan çok kişi olduğunu sanmıyorum. Kurumların ve onların yarattığı toplumsal koşulların, bu kurumlar ortadan kalkar kalkmaz unutulupvermeleri ne kadar ilginç! İnsanlar ve koşullar nasıl da hızlı değişiyorlar! O bakımdan, şimdi biraz, insanların serflik hukuku altında nasıl yaşadıklarını anlatmak istiyorum. Anlatacağlarım duyduklarıma değil, kendi gözlerimle gördüklerime dayanıyor.

Kilerlerden sorumlu Ulyana, babamın çalışma odasına giden koridorda duruyor ve haç çıkarıyor; içeri girmeye de, geri dönüp gitmeye de cesaret edemiyor. Sonunda bir dua okuyor ve içeri girip duyulur duyulmaz bir sesle evde çayın bitmek üzere olduğunu, şekerin yalnızca yirmi funt kaldığını, öbür yiyecek içecek yedeklerinin de çok azaldığını açıklıyor.

"Hırsızlar! Soyguncular!" diye gürlüyor babam. "Sen de onlarla birliksin!"

Babamın bağirtısı evin dört yanından duyuluyor. Ulyana'yı gönderen, üvey annem; babamın şiddetli öfkesini kendisinin yerine onun göğüslemesini istiyor.

"Frol! Prensesi çağır!" diye bağıyor babam. "Prenses nerde?"

Üvey annem içeri girince, ona da Ulyana'ya söylediğini söylüyor:

"Sen de bu pis hırsızlarla birliksin! Sen de bu rezillerden yanasın!"

Yarım saat, hatta bazen daha uzun bir süre bu bağirtı böylece sürüyor.

Sonra her şeyi tek tek hesaplamaya girişiyor babam. Derken aklına birden kuru ot geliyor. Frol'ü otları tartmaya gönderiyor; üvey anneme tartı sırasında orda bulunmasını söylüyor, kendisi de ambarda ne kadar ot kalması gerektiğini hesaplamaya girişiyor. Hesap-kitap derken, sonuçta, epeyce bir kilo kuru ot eksikmiş gibi geliyor kendisine. Bu arada Ulyana, bilmem hangi erzaktan birkaç kilonun nereye harcanmış olabileceğinin hesabını veremiyor. Babamın bağirtısı gitgide daha korkunçlaşıyor. Ulyana tir tir titriyor. Derken ot hesabını vermesi için arabacı çağırılıyor. Müthiş bir bombardıman da arabacıya. Hatta babam, üzerine atılıp adamı dövmeye başlıyor. Arabacı durmadan aynı sözü yineliyor: "Efendimiz, yanılıyorsunuz."

Babam yeniden hesaplamaya başlıyor. Ve bu kez, olması gerekenden daha çok kuru ot bulunduğu anlaşıyor ambarda. Babam yine bağılıyor. Bu kez, atlara vermesi gerekenden daha az ot verdiği için bağılıyor arabacıya. Arabacı bütün azizler üstüne yeminler edip atlara tam gerektiği kadar yem verdiğini söylüyor. Frol, arabacının doğru söylediğine Meryem Ana'yı tanık gösteriyor.

Ama babam yatışmıyor bir türlü. Piyano akortçusu ve tabak çanak sorumlusu Makar'ı çağırıp bu yakınlar da işlediği suçları sayıp dökerek ona bağırma ya başlıyor. Makar galiba geçen hafta çok içmiş, dün gece de sarhoşmuş ve bu yüzden de birkaç tabak kırmış. Aslında bütün bu büyük gürültünün en önemli nedeni kırılan tabaklardı. Üvey annem sabahleyin babama tabak olayını bildirmiş, Ulyana da bu nedenle, erzakların tükenmekte olduğunu bildirdiği diğer zamanlardan daha ağır küfürlerle karşılaşmıştı. Kuru otları tartmanın nedeni de buydu. Babam bağırma ya devam ediyor, "pis hırsızlar"ın en ağır cezaları hak ettiklerini söylüyordu.

Derken bir anda kaskatı bir sessizlik. Babam masasına oturuyor ve bir pusula yazma ya başlıyor.

"Makar bu pusulayla bölge güvenlik merkezine gidecek ve kendisine yüz değnek vurulacak".

Bütün evde tam bir dehşet havası. Herkes donup kalıyor.

Saat dördü vuruyor. Hepimiz yemek masasına geçiyoruz, ama kimsenin tek lokma bir şey yeme isteği yok... kimse çorbasına dokunmuyor bile. Masada on kişiyiz. Oturan herkesin arkasında, ellerinde temiz tabaklarla "keman", "trombon" vb. duruyor, ama Makar yok.

"Makar nerde?" diye soruyor üvey annem. "Çağırın gelsin".

Ama Makar görünmüyor; buyruk yineleniyor. Biraz sonra Makar içeri giriyor: solgun, çarpılmış yüzünde derin bir utanç,

gözleri çökmüş. Babam önündeki tabağına bakıyor. Hiçbirimin çorbalarımıza dokunmadığını gören üvey annem, bizi canlandırmaya çalışıyor:

"Siz de bugünkü çorbayı harika bulmuyor musunuz, çocuklar?" diyor Fransızca.

Gözyaşlarından boğulacak gibiyim. Yemekten kalkar kalkmaz koşup karanlık holde Makar'a yetişiyorum; ellerini öpmek istiyorum; ama o çekip elini kurtarıyor ve biraz sitem, biraz soru gibi:

"Bırak beni. Büyüdüğünde herhalde sen de böyle olacaksın?" diyor.

"Hayır, hayır, hiçbir zaman!"

Bu arada belirtmeliyim ki, babam acımasız toprak sahiplerinden değildi. Tam tersine, hizmetkârları, hatta köylüleri onu iyi bir efendi olarak görürlerdi. Şu demin anlattığım olaysa her yerde, üstelik de çok daha acımasız bir biçimde ve sık sık yinelenen bir olaydı. Serflerin dövülmesi polisin ve itfaiyecilerin görev alanına giriyordu.

Bir gün bir çiftlik sahibi - emekli general, bir başka çiftlik sahibine:

"Niye bizim köylerde can sayımız çok yavaş artıyor?" diye sordu. "Sanırım canların evlilik konusuyla ciddi biçimde ilgilenmiyoruz?"

Birkaç gün sonra köyüne dönen general, kendisine köylülerin tam bir listesinin getirilmesini istedi ve erkeklerde on sekiz, kızlarda on altı yaşını dolduranların, yani yasal olarak evlenecek çağa gelenlerin karşısına birer işaret koydu, sonra da buyruğunu verdi: "İvan, Anna'yla; Pavel, Paraşka'yla; Fyodor, Praskovya'yla..." vb. "evlenecek!" Bu şekilde beş çift işaretle-

mişti. "Bu beş çift," diye devam ediyordu buyruk, "on gün sonra, pazar günü yapılacak düğünle dünya evine girecek."

Tam bir kargaşa başladı köyde. Her kulübeden genç-yaşlı kadın çığlıkları duyuluyordu. Anna, Grigori'yle evlenmeyi umuyordu. Pavel'in ana babası, Fedotov'ların yakında on altısını doldurup evlenme çağına gelecek kızlarıyla söz kesmişlerdi. Üstüne üstlük, zaman hiç düğün, çalıp oynama zamanı değildi, tam toprağı sürme günleriydi. Bu da bir yana, on gün içinde düğün hazırlıkları nasıl görülecekti? Onlarca köylü efendiyle görüşmek için eve geldiler. Bir grup kadınsa, ellerinde ince birer keten bezi, efendinin hanımının desteğini almak için onun kapısı önüne yığılmışlardı. Ama her şey boşunaydı. Efendi, düğünün on gün sonra olacağını söylemişti, her şey söylenildiği gibi olacaktı.

Belirlenen günde, cenaze alayını andıran düğün alayı kilisenin yolunu tuttu. Kadınlar tıpkı bir ölünün arkasından yaptıkları gibi, hıçkıra hıçkıra ağlıyorlar, dualar okuyorlardı. Evlenme işinin resmen tamamlandığını efendiye bildirmek için kiliseye bir uşak gönderildi. Az sonra bu uşak koşarak geri döndü; şapkası elinde, rengi kül gibi:

"Paraşka ayak diriyor," dedi. "Pavel'le evlenmek istemiyor. Rahip, 'Pavel'in karısı olmayı kabul ediyor musun?' diye sordugunda, 'hayır, kabul etmiyorum!' diye bağırdı."

Efendi çileden çıkmış gibi:

"Git ve o uzun saçlıya, eğer Paraşka'yı evlendirmeyi başaramazsa, kendisini Piskoposa sorhoş diye şikâyet edeceğimi söyle!" diye bağırdı. "Nasıl cesaret edebilir bu alçak benim buyruğumu yerine getirmemeye! Onu burdan bir kovdum mu ömrünün sonuna dek manastırlarda sürünür! Paraşkına'nın ana babasına da, kendilerine bozkır köylerinden köy beğenmelerini söyle."

Uşak koşup efendinin buyruklarını aktardı. Tüm yakınları ve papaz Paraşka'nın çevresini aldılar. Annesi kızının ayaklarına kapanıp bunca insana kıymaması için yalvardı. Genç kız "istemiyorum" diyor başka bir şey demiyordu. Ama sesi gitgide cılızlaştı, ardından fısıltıya dönüştü, son olarak da büsbütün kesildi. Başına gelin tacını giydirdiler, karşı koymadı. Uşak yıldırım gibi koşup müjdeyi verdi: "Evlendiler!"

Yarım saat sonra, efendinin avlu kapısının önünde düğün alayını taşıyan arabaların atlarından yükselen çingirak sesleri duyuldu. Beş yeni evli çift arabalardan inip avluyu geçtiler, sofaya girdiler. Toprak sahibi onları kabul etti ve hepsine birer kadeh votka verilmesini emretti. İki gözü iki çeşme ağlayan kızların gerisinde duran ana babalar, çocuklarına, efendilerini yerlere dek eğilerek selamlamalarını emrettiler.

Emirle evlendirme öylesine yaygın ve sıradan bir olaydı ki, bizim adamlardan, kendileri için böyle bir tehlikeyi sezen ama birbirlerini sevmeyenler, aynı çocuğun vaftiz anası ve vaftiz babası olduklarını söylerlerdi; yasalara göre böyle bir çiftin evlenmesi olanaksızdı. Bu kurnazlık çoğu kez başarıya ulaşırdı; ama bizim evde bir keresinde tam bir trajediyle sonuçlandı. Terzi Andrey, komşu çiftlik sahibinin serfi olan bir kıza âşıktı. Yıllardır terzi olarak çalıştığı ve zorunlu serflik ödemelerini yaptığı için babamın kendisine özgürlüğünü vereceğini, özgürlüğüne kavuştuktan sonra canla başla çalışarak kızın özgürlüğünü satın alacak parayı da biriktirebileceğini umuyordu Andrey (Evlendikleri adam kimin serfiyse kızlar da onun serfi oluyorlardı; dolayısıyla Andrey'in evlenmek istediği kız da, evlilikten sonra babamın serfi olacaktı). Andrey, kendisini bizim oda hizmetçilerinden biriyle evlendirebileceklerini sezdiği için, bir yolunu bulup hizmetçi kızın vaftiz anası olduğu bir vaftiz töreninde kendisi de vaftiz babası olmuştu. Derken bir gün korkulan şey başa geldi. Hizmetçi kızla Andrey babamın odasına

çağrıldılar ve "evleneceksiniz!" buyruğu aldılar. Bunun üzerine:

"Efendim," dediler, "biz sizin buyruklarınızı her zaman büyük bir sevinçle yerine getirdik. Ne var ki, birkaç hafta önce, bir çocuğun birimiz vaftiz anası, birimiz vaftiz babası olduk."

Bu arada Andrey gönlünden geçenleri de söylemişti... Öykü, Andrey'in askere yollanmasıyla bitti.

I. Nikolay zamanında şimdi olduğu gibi genel ve zorunlu askerlik yoktu. Soylular ve tüccarlar askerlik yapma zorunda değildi. Merkezden gelen her yeni asker toplama açıklamasında, toprak sahipleri belli sayıda serfi acemi er olarak ayırmak zorundaydı. Köylerde genellikle köylüler belirlerdi askere gideceklerin sırasını; ama hizmetkârların kaderi olduğu gibi toprak sahibinin elindeydi. Herhangi bir adamından hoşnut olmayan toprak sahibi onu askere yollar, karşılığında asker yükümlülüğünü yerine getirdiğini belirten bir aklanma senedi alırdı; yüklüce bir parasal değeri olan bu senet, askere gitmek zorunda olanlara bu değer üzerinden satılabilirdi.

O yıllarda askerlik korkunçtu: Süresi tam yirmi beş yıldır. Asker olmak demek, köyünden, ana babandan, yakınlarından sonsuzcasına kopmak ve örneğin, daha önce sözünü ettiğim Timofeyev gibi bir adamın emri altında yaşamak demektir. Dayak, değnek, sopa, sövgü hiç eksik olmazdı. Acımasızlığın hangi boyutlara ulaşabildiğini gözde canlandırmak bile olanaksızdı. Soylu çocuklarının eğitim gördüğü bir askeri okul olan Kadetskiy Korpus'ta bile, bir sigara içmenin cezası, tüm öğrencilerin toplandığı bir meydanda, bin değnek yemek olabiliyordu. Cezalı öğrencinin yanında bir hekim durur ve çocuğun nabızını durmak üzereyse sopalamayı durdururdu. Kanlar içinde kendinden geçen suçlu, bir sedyeyle revire götürülürdü. Askeri okullar komutanı Büyük Prens Mihail, yılda bir ya da iki kez bile

olsa bu türden bir olayın geçtiği okul yöneticisini "Bu okulda disiplin kalmamış!" diyerek hemen görevden alırdı.

Sıradan askerlerin durumu ise büsbütün içler acısıydı. Askeri mahkemeye düşüldü mü karar hemen hep aynı olur, suçlu, elleri sopalı iki sıra askerin arasından geçme cezasına çarptırılırdı. Elllerinde serçe parmak kalınlığında sopalar bulunan (bu sopalar Almanca adıyla Spitzruthen diye anılırdı) bin asker iki sıra halinde dizilir ve suçlu bu koridordan sopa vuruşları altında üç, beş, yedi kez geçirilirdi. Çavuşlar, diziyi oluşturan askerlerin olanca güçleriyle vurup vurmadıklarını gözlerlerdi. Bin, iki bin sopadan sonra her yanı kan içinde kalan kurban hastaneye götürülür ve ancak cezasını tamamlayacak hale gelece dek tedavi edilirdi; bir parça toparlanır gibi oldu mu, yenisinden sopa koridorundan geçirilirdi. Sopalanırken ölmek, cezanın da bitmesi anlamına gelmezdi; kurbanın cesedi bir el arabasına bağlanır ve mahkemenin verdiği sayıya ulaşılan dek sopalanırdı. I. Nikolay ve kardeşi Mihail son derece acımasızdılar. Cezada en ufak bir indirme, yumuşatma kesinlikle olası değildi.

"Yoksa canın koridordan mı geçmek istiyor! Değnek darbeleri altında derin nasıl dökülüyor gör!" O yılların en yaygın gözdağı sözleriydi.

Hizmetkârlardan birinin askere yollanacağı belli oldu mu, evimizde son derece üzgün bir hava eserdi. Talihsiz adam büroda zincire vurulur ve kendi canına kıymaması için başına da bir nöbetçi dikilirdi. Sonra büronun kapısına bir araba yaklaşır ve iki nöbetçi eşliğinde adam götürülürdü. Arabaya bindirilmeden önce çevresini saran hizmetkârların hepsinin önünde yerlere dek eğilerek helalleşir, bilerek ya da bilmeyerek yaptığı bir haksızlık varsa kendisini bağışlamalarını dilerdi. Köydeki anası babası sağsa, uğurlamaya onlar da gelirdi. "Asker", onların da önünde yerlere dek eğilir, hepsinden haklarını helal etmelerini dilerdi. Bu arada annesi ve yakını öteki kadınlar cenaze evin-

deymiş gibi ağıt yakarlardı: "Bizi terk edip de nereye gidiyorsun? Kim sana göz kulak olacak gurbet ellerde? Ey öksüz oğul, kötü insanlardan kim seni koruyacak?.."

Andrey de işte yirmi beş yıl sürecek korkunç bir askerlik çilesiyle karşı karşıyaydı şu anda. Tüm mutluluk düşleri bir anda yerle bir olmuştu.

Pelagey ya da evdeki yaygın adıyla Polya diye bir hizmetçi kızın evlenmesi de Andrey'in askere yollanmasından daha az trajik değildi. Çocukluğunda kendisini bir işliğe vermişlerdi ve burada dantel-nakış işlerini bütün inceliğiyle öğrenmişti Polya. Nikolskoye'ye göçtüğümüzde gergefi hep ablam Lena'nın odasında dururdu; Polya, Lena'yla ve onun odasında kalan üvey annemizin kız kardeşi arasındaki konuşmalara rahatça katılırdı. Gerek konuşması, gerek tavırlarıyla hizmetçiden çok bir hanımefendiye benzerdi, Polya.

Başına gelen felaket şuydu Polya'nın: Yakında bir doğum yapıp anne olacağını anlayan Polya, her şeyi üvey anneme anlatmıştı. Üvey annemin tepkisi beklenmedik ölçüde sert olmuştu: "Bu aşağılık yarattığı evimde istemiyorum! Utanç verici bir şey bu! Gitsin bu süprüntü kadın evimden!" vb. Lena'nın gözü yaşlı yalvarmalarının da bir yararı olmadı ve Polya saçları kesilip ahıra gönderildi. Ama tam o günlerde inanılmaz ince işlerle dolu bir etek dikmekte olduğu için, elindeki işi ahırda, ahırın küçücük penceresi önünde tamamlaması istendi. Polya eteği dikip bitirdi, bağışlanabilirim umuduyla başka pek çok incelikli dikiş nakış işleri de yaptı. Ama umduğu bağış gelmedi. Bebeğin babası, -bir komşumuzun hizmetkârıydı- evlenmelerine izin verilmesi için yalvarıp yakardı, ama Polya'nın özgürlüğünü satın alacak kadar parası olmadığından, isteği geri çevrildi. Polya'nın "soylulara özgü tavır ve davranışları", suçunu ağırlaştıran bir öge olarak değerlendirildi ve çok acı bir son belirlendi kızcağız için. Hizmetkârlarımız arasında, arabalara ko-

şulan atların en öndekine binerek sürücülük yapan bir "çarpık bacak" Filka vardı. Çocukken bir attan şiddetli bir çifte yediği için boyu büyümemişti; bacakları eğri, ayakları içe dönük, burunu hem kırık hem yana doğru çarpıktı, çenesinde ise çene denecek hal kalmamıştı. İşte bu çirkin adamımıza vermeyi kararlaştırdılar Polya'yı, verdiler de; tabii zorla. Yeni evli çifti, köy işlerinde çalışmaları için babamın Ryazan'daki çiftliğine yolladılar.

İnsanca duyguların serflerde de bulunduğu kabul edilmediği gibi, böyle bir şeyden kuşkulanılmazdı bile. Turgenyev "Mumu" adlı öyküsünü, Grigoroviç ise serflerin yaşadıkları mutsuzluk karşısında insanları hüngür hüngür ağlatan romanlarını yazdıklarında, çoğu okur için tam bir keşif oldu bu durum. Ellerinden düşürmedikleri Fransız romanlarında soylu baylarla bayanların hicranlı öykülerini okurken gözyaşları içinde kalan duygusal hanımefendiler, Turgenyev'i ya da Grigoroviçi okuduktan sonra "Ay, serfler de tıpkı bizim gibi âşık oluyorlarmış, olacak şey mi..?!" diye şaşkınlık çığlıkları attılar.

Toprak sahiplerinin, kimi serflerinin eğitim almalarını sağlamaları da bunlar için yeni bir mutsuzluk kaynağı olurdu. Babam, köylerinden birindeki bir kulübede yetenekli bir çocuk keşfetmiş ve onu eğitim için sağlık meslek okuluna göndermişti. Çocuk çalışkandı, birkaç yıl sonra başarıyla okulunu bitirdi. Babam, iyi bir eczanede bulunması zorunlu bütün gereçleri satın alıp Nikolskoye'deki çiftlik evinin avlusundaki bir ek yapıya bunları yerleştirdi. Her yaz doktor Saşa -evde bu ad takılmıştı delikanlıya- canla başla sağaltıcı özellikleri olan otlar toplar, bunları kuruturdu. Kısa sürede hem Nikolskoye'de, hem de çevre köylerde çok sevilen biri oldu bizim doktor: Çevre köylerden bile hastalar geliyordu Nikolskoye'ye ve babam eczanesiyle büyük övünç duyuyordu. Ancak fazla uzun sürmedi bu mutluluk. Bir kış babam Nikolskoye'ye geldi, burda birkaç gün kaldı, sonra gitti. Aynı gece doktor Saşa ateşli silahla kendini öldür-

dü. Kaza, diye rapor edildi. Ancak gerçek neden bir aşk öyküsüydü. Bir başka toprak sahibinin serfi olduğu için asla evlenemeyeceği bir kıza âşık olmuştu, Saşa.

Babamın Moskova'da tarım meslek okuluna yazdırdığı bir başka delikanlının, Gerasim Kruglov'un da yine üzücü bir öyküsü vardı. Okulu altın madalya alarak, birincilikle bitirmişti Gerasim. Okul müdürü, babamı, serfler üniversitelere kabul edilmedikleri için Gerasim Kruglov'a özgürlüğünü vermesi ve böylece ona üniversite yolunu açması için çok çaba harcadı.

"Kruglov, ilerde belki de Rusya'nın övüncü olabilecek yetekte bir çocuk. Sizin payınıza ise, onun yeteneğini değerlendirmiş olmanın ve böylece onu Rus bilimine armağan etmenin gururu düşecek."

Babamın bu ısrarcı ricacıya yanıtı çok kısa oldu:

"O bana köyde lazım."

Gerçekteyse, çiftlikte yürütülen -ve babamın asla ödün vermeyeceği- ilkel tarım koşullarında Gerasim'den hiçbir şekilde yararlanılamazdı. Nitekim Gerasim çiftliğin planını çıkardıktan sonra kendisine elde tabak yemek masasında servis yapma emri verildi. Bunun, üniversite, bilimsel çalışma düşleri kuran Gerasim'i şiddetle etkilediğine kuşku yok. Gözleri duyduğu acıyı yansıtıyordu. Üvey annemizse, her fırsatta Gerasim'i aşağılamaktan özel bir zevk duyuyor gibiydi. Bir güz, avlu kapısı rüzgârdan açılınca, ordan geçmekte olan Kruglov'u çağırıp "Garaska, git kapıyı kapa!" diye bağırdı.

Bardağı taşıran damla oldu bu. Gerasim sertçe: "Bu iş için kapıcınız var," diye karşılık verdi ve yoluna devam etti.

Üvey annem ağlaya ağlaya babamın çalışma odasına gitti ve "Adamlarınız sizin evinizde bana hakaret ediyorlar," diyerek Gerasim'i şikâyet etti.

Gerasim askere yollanmak için hemen zincire vuruldu, başına bir nöbetçi dikildi. Yaşlı ana babanın, oğullarının bağışlanması için yalvarmaları, hayatımda tanık olduğum en yürek burkucu sahneydi.

Ancak bu kez kader öcünü aldı. I. Nikolay ölmüş, askerlik bir hayli yumuşamıştı. Ayrıca Gerasim'in olağanüstü yetenekleri çabucak fark edilmiş ve birkaç yıl sonra Savunma Bakanlığında bir dairede baş yazıcı, daha doğrusu o dairenin can damarı, her şeyi olmuştu. Bir gün babamın başına bir iş geldi. Herkesin rüşvetten büyük servetler edindiği bir dönemde, rüşvet nedir bilmeyen, çok dürüst bir insan olan babam, bağlı olduğu Kolordu Komutanı General Hartung'a yaranayım derken, bir hizmet hatası yaptı: Kolordu karargâhında görevli bir askeri, "işe yaramazlar" sınıfına ayırdı. Az kalsın babamın emekli olurken almayı umduğu generallik rütbesine mal olacaktı bu hata. Otuz beş yıllık askerlik hizmetinin biricik ve en büyük amacı tehlikeye girmişti. Sorunu çözümlemek amacıyla üvey annem alelacele Petersburg'a gitti. Uzunca bir süre bir oraya bir buraya koşuşturduktan sonra en nihayet kendisine bu işten tek kurtuluş yolunun Savunma Bakanlığının falanca dairesindeki filanca yazıcıya başvurmak olduğunu söylemişlerdi. Her ne kadar sıradan bir baş yazıcıysa da, demişlerdi, amirleri de dahil herkes onun ağzına bakar, o daireyi gerçekte yöneten odur ve o istediği her şeyi yapar. Adı da Gerasim İvanoviç Kruglov'dur.

"Düşünebiliyor musun," diye anlatmıştı üvey annem bana daha sonra olayı, "bizim Garaska'ydı bu! Ben onun çok yetenekli olduğunun hep farkındaydım zaten. Gittim, kendisine olayı anlattım, bana aynen şöyle dedi: 'Yaşlı prene karşı içimde kötü hiçbir duygu yok, onun için elimden gelen her şeyi yapacağımdan emin olabilirsiniz.' "

Gerasim sözünü tuttu, mükemmel bir rapor kaleme aldı, babam da beklediği terfiye kavuştu. Nicedir düşlerini süsleyen

kırmızı pantolonu, kırmızı astarlı kaputu ve tüylü şapkayı giye-bilecekti artık.

Böyleydi işte durumlar benim çocukluğumda. Gördükleri-min yanı sıra duyduklarımı da anlatacak olsam, ortaya çok daha karamsar bir tablo çıkardı. Ailelerinden koparılan kadınlar, er-kekler; satılan, kumarda kaybedilen, bir çift taziyle değiştirilen, yeni bir köy oluşturmaları için Rusya'nın uzak yerlerine gönde-rilen serfler... ana babalarından koparılıp acımasız ya da ahlak-sız toprak sahiplerine satılan çocuklar, her gün ahırda akıl al-maz bir acımasızlıkla dövülenler; zulümden kurtulmak için ır-mağa atlayıp boğulan kızlar... Sonra, çocukluğundan saçları a-pak olana dek toprak sahibinin hizmetinde çalışan, sonra da kendini onun penceresinin altında asan yaşlı adamın öyküsü; Nikolay'ın generallerinin, her beş ya da on adamdan birini öl-düresiye kırbaçlayarak ve köyleri boşaltarak ancak bastırabil-dikleri köylü ayaklanmaları... Köyü boşaltılmış ve kendisi her nasılsa kırbaç altında ölmemiş köylüler, komşu beldelere gidip dilenirlerdi. Yolculuklarımız sırasında bazı köylerde, özellikle de imparator ailesine ait köylerde gördüğüm yoksulluğu ise ta-nımlayabilmem olanaksız.

Serflerin, yüreklerinde besleyip büyüttükleri en aziz düşleri özgürlüktü. Ama özgürlüklerinin karşılığı olarak toprak sahibi-ne büyük para ödemek zorunda oldukları için bu düşlerine ka-vuşabilmeleri çok zordu.

"Biliyor musun," dedi babam bir gün bana, "ben annenizi öldükten sonra da gördüm. Siz gençler böyle şeylere inanmaz-sınız, ama ister inanın ister inanmayın bu söylediğim gerçekten oldu. Bir gece geç vakit, yazı masamın koltuğunda uyukluyor-dum. Derken birden o girdi odaya. Beyazlar içindeydi. Yüzü solgundu, ama gözleri kor gibi yanıyordu. Annen ölürken, oda hizmetçisi Máşa'ya özgürlüğünü vermem konusunda benden söz almıştı. Ama işte ben o iş bu iş derken, bir yıldır verdiğim

sözü tutamamıştım. Annen boğuk bir sesle, 'Alexis,' dedi, 'Máşa'ya özgürlüğünü vereceğine dair bana söz vermiştin, yoksa unuttun mu?' Nasıl dehşete kapıldığımı anlatamam. Fırlayıp kalktım koltuğumdan. Ama annen kaybolmuştu. Bağırıp adamları çağırdım ama onlar da bir şey göremediler. Ertesi gün mezarına gidip dualar okudum, hemen ardından da Máşa'ya özgürlüğünü verdim."

Babam ölünce cenazesine Máşa da geldi. Evlenmişti ve çok mutluydu. Ağabeyim Aleksandr şaka yollu babamın bu anlatıklarını aktardı kendisine ve bu hayal görme olayından haberi olup olmadığını sordu.

"Üzerinden çok uzun zaman geçtiği için artık size gerçeği söyleyebilirim, çocuklar," dedi Máşa. "Baktım ki prens verdiği sözü bir türlü hatırlamıyor, tıpkı anneniz gibi beyazlar giyip prene verdiği sözü hatırlattım. Bunun için bana kızmadınız, değil mi?"

"Tabii ki, hayır."

Bu bölümün başında anlattığım olaydan on, on iki yıl kadar sonra, bir gece babamla onun çalışma odasında oturmuş geçmişten konuşuyorduk. Serflik hukukuna son verilmişti; babam, fazla olmasa da yeni düzenden yakınıyordu. Biraz mırın kırın etmekle birlikte zorluk çekmeden benimsemişti yeni düzeni.

"Kabul edin ki," dedim ben, "çok sık, üstelik de acımasızca cezalandırıyordunuz adamlarımızı, hatta kimi kez ortada hiçbir neden olmadan..."

"Onlarla başka türlü baş edemezsin... hem, insan mı ki onlar?"

Koltuğuna kaykıldı, düşünceye daldı. Uzun süren bir suskunluktan sonra:

"Benim yaptıklarım ne ki!?" dedi. "Sözü edilmeye bile değmez. Şu tatlı bir sesle, yumuşak yumuşak konuşan Sablev'in

serflerine yaptıklarını bir bilsen! Kaç kez kendisini öldürmeye niyetlendiler! Ben hiç değilse kızlara dokunmadım. Ama şu yaşlı şeytan, Tolmaçov yok mu, köylü kadınların kendisini canını çıkarasıya dövmek için kaç kez toplandılarını biliyorum... Neyse, hoşça kal. *Bonne nuit!*"

IX

Kırım Savaşı - I. Nikolay'ın ölümü

Kırım savaşını çok iyi anımsıyorum. Doğrusunu söylemek gerekirse Moskova'da fazla derin bir etki yaratmamıştı bu savaş. Gerçi akşamları her evde bezler didiklenerek yaralılar için pamuk yapılıyordu; ama bu pamukların pek azı Rus askerlerine ulaşıyor, büyük bölümü çalınıp düşmana satılıyordu. Savaşa müttefikler de karşınca hepimiz yurtseverlik duygusuyla dolup taşmaya başlamıştık; sık sık, o sıralar pek moda olan bir şarkıyı söylüyorduk:

Savaşın ateşiyle coşan
Voyvoda Palmerston
Vuruyor da vuruyor Rusya'ya
İşaret parmağıyla haritada!
Coşup onun bu yiğitliğiyle
Fransız da koşturup geliyor
Sallayıp amcasının kılıcını
Bağırıyor: "Allons, courage!" diye.

Ama bu büyük savaş, Moskova'da toplumsal hayatın olağan akışını pek değiştirmemişti. Köylerde ise moral olarak herkes perişandı. Birbiri ardınca asker toplama kampanyaları düzenleniyordu. Sürekli olarak köylü kadınların ağıtlarını dinliyorduk. Halk, savaşı Tanrının verdiği bir ceza olarak görüyor ve çok ciddiye alıyordu; bu tutum, daha sonra Batı Avrupa'da tanık olacağım savaş konusundaki hoppaca diyebileceğim, ciddiyetsiz yaklaşımla tam bir aykırılık içindeydi. O sıra çok genç olmama karşın, köylülerdeki, alın yazısına görkemle boyun eğme duygusunun ayırdındaydım.

Ağabeyim Nikolay, başka pek çokları gibi, savaş sıtmasına tutulmuş ve daha öğrencisi olduğu Kadetskiy Korpus'u bile bitirmeden koşup Kafkas Ordusuna katılmıştı. Kendisini bir daha hiç göremeyecektik.

1854 yılında, üvey annemizin iki kız kardeşinin daha bize gelmesiyle, ailemiz biraz daha büyümüştü. Sivastopol'da evleri ve üzüm bağları vardı kardeşlerin, ama savaş dolayısıyla evsiz kaldıkları için bize sığınmışlardı. Müttefikler Kırım'a çıktıklarında Sivastopol halkına korkacak hiçbir şey olmadığını, sakın sakın işleriyle güçleriyle uğraşabileceklerini açıklamışlardı. Ama Karadere yenilgisinden sonra, birkaç gün içinde kenti işgal edeceklerini, bu nedenle çabucak kenti terk etmelerini emretmişlerdi. İnsanlar at bulamıyorlardı, bu yetmezmiş gibi yollar bir anda güneye doğru inen askeri birliklerle dolmuştu. Bir araba kiralayabilmek nerdeyse olanaksızdı. Üvey annemizin kardeşleri hemen bütün varlıklarını yolda bırakmışlar ve Moskova'ya ulaşana dek analarından emdikleri süt burunlarından gelmişti. Kız kardeşlerden küçük olanıyla çabucak dost olmuştum: otuz yaşlarında, sigara ardına sigara yakan bir kızdı bu ve yolda karşılaştığı dehşet tablolarını çok canlı bir biçimde anlatıyordu. Sivastopol koyu ağzında batırılan güzelim savaş gemilerini anlatırken gözyaşlarına boğuluyor, hiçbir müstahkem mevzisi ol-

mayan kentin karadan nasıl savulacağını hiç anlayamadığını yineliyordu durmadan. Anlattıklarıyla, kuşatılmış kentin tablosunu gözümde hiç eksiksiz canlandırmamı sağlamıştı.

O sıralar üniversiteyi bitiren ve il meclisinde yedi ruble aylıkla işe giren N.P. Smirnov, iş dönüşü Aleksandrov parkının ordaki kitapçıdan bana savaşa ilgili broşürler alıp getiriyor ve ben de bu broşürlerden Sivastopol'da çarpışan askerlerimizin yiğitliklerini öğrenebiliyordum.

I. Nikolay öldüğünde 13 yaşındaydım. 18 Şubat akşamı geç vakit zabıta memurları evlere çarın hasta olduğunu bildiren ve iyileşmesi için herkesi kiliseye duaya çağıran bir bülten dağıtılar. Oysa çar ölmüştü ve Moskova'yla Petersburg arasında telgraf bağlantısı kurulmuş olduğu için yöneticiler gerçeği biliyorlardı. Ama son ana dek çarın hastalığına ilişkin tek kelime-lik olsun açıklama yapılmadığına göre "halk"a durumun alıştıra alıştıra söylenmesine karar verilmişti. Hepimiz kiliseye gittik ve çarın bir an önce iyileşmesi için canı gönülden dua ettik.

Ertesi gün, cumartesi günü, aynı şey yinelendi. Hatta pazar sabahı bile çarın sağlık durumuyla ilgili bir bülten yayınlandı. Ancak öğleden sonra, Smolensk'teki pazardan dönen hizmetkârimizden öğrenebildik çarın öldüğünü. Haber yayıldığında hem bizim evde, hem de komşularımızda tam bir dehşet havası esiyordu. Kulaktan kulağa pazar yerindeki "halk"ın davranışlarının çok kuşkulu olduğu, çarın ölümünden üzülmüş görünmediği gibi, tehlikeli düşünceler dile getirdiği fısıldanıyordu. Yetişkinler aralarında fısıltıyla konuşuyorlar, üvey annemiz ise kaygıyla ve hep Fransızca, "Ah, insanların yanında söylemeyin bunları" diyordu. Hizmetkârlar da -yine fısıltıyla- yakında "özgürlük"lerinin verileceğinden söz ediyorlardı. Toprak sahipleri her an serflerin ayaklanmasını bekliyorlardı; yeni bir Pugaçov isyanı kapıdaydı, onlara göre.

Bu arada Petersburg caddelerinden entelektüeller birbirlerine hayırlı haberi vererek kucaklaşıyorlardı. Tüm topluma, hem savaşın, hem de "demir tiran"ın yarattığı dehşet ortamının sonuna gelindiği önsezisi egemen olmuş gibiydi. Bu arada Nikolay'ın zehirlendiği öne sürülüyordu, buna kanıt olarak da cesedinin çok çabuk çürümesi gösteriliyordu. Ancak bir süre sonra, Nikolay'ın aşırı dozda uyarıcı ilaç aldığı için öldüğü anlaşıldı.

1855 yazında taşrada, her karış mevsimin savunulması için kahramanca bir mücadelenin verildiği Sivastopol savaşı son derece yoğun bir ilgiyle izleniyordu. Bizim evden haftada iki kez Nikolskoye'nin bağlı olduğu kaza merkezine "Moskova Haberleri" gazetesini alması için özel adam gönderiliyor, atından inmesine fırsat vermeden adamın elindeki gazete kapılıyordu. Gazete yüksek sesle okuması için Lena'ya veriliyordu. Haberler çabucak önce uşaklar bölümüne, ordan mutfığa, ordan yazıhaneye, ordan papaza ulaşıyor, en sonra da köylülere yayılıyordu.

Sivastopol'un düştüğü ve teslimden üç gün önce birliklerimiz korkunç kayıplar verdiği haberini okuduğumda hepimiz hüngür hüngür ağladık. Ancak çok sevilen bir yakını kaybettiği zaman böyle olurdu insan. Nikolay'ın ölüm haberi duyulduğunda kimse tek damla gözyaşı dökmedi. Bir tek bizde değil, bütün komşu çiftliklerde de.

X

*Öğrenci-öğretmenlerin olumlu etkileri - N.P. Smirnov -
Yazına eğilimli olduğum ortaya çıkıyor - İlk yazın
denemeleri - "Vremennik"*

1857 Ağustosunda, "Pajeskiy Korpus" sıram geldi ve üvey annem beni Petersburg'a götürdü. On beş yaşımıdaydım. Yani evden ayrıldığımda çocuktum; ama genel olarak sanıldığından daha erken oluşuyor insanın kişiliği; o bakımdan, daha sonra ne olduysam, o sıralarda da -henüz yeniyetme olmama karşın- yine o olduğumu düşünüyorum, bundan en ufak kuşkum yok. Beğenilerim, eğilimlerin o yaştayken iyice belirginleşmişti.

Daha önce de söylediğim gibi, beni önemli ölçüde ilk etkileyen kişi Rus dili öğretmenimiz Nikolay Pavloviç Smirnov'du. O zamanların, evin çocukları liseye başladıklarında bile derslerine yardımcı olması için kendilerine üniversite öğrencisinden öğretmen tutma âdetini -bugün ne yazık ki yitip giden bu güzel âdeti- çok olumlu ve yararlı bulduğumu belirtmeliyim. Böyle

bir öğretmenin, hem okulda verilen dersleri daha iyi kavramak, hem de genel olarak bilgi dağarını genişletmek açısından değeri hiçbir şeyle ölçülemez. Bunlara ek olarak aileye yeni bir kültür öğesinin girdiğini de unutmamak gerek. Üniversite öğrencisi, evdeki çocuklara ağabey olur, hatta çoğu kez kendi ağabeyinizden bile daha iyi ağabey olur, çünkü eğitimlerini üstlendiği çocukların başarılarında belli bir sorumluluğu vardır. Öte yandan eğitim yöntemleri kuşaktan kuşağa değişim gösterdiği için, bir üniversite öğrencisinin çocukların eğitimi üzerindeki etkisi, en aydın ana babaninkinden bile daha yararlıdır.

Nikolay Pavloviç Smirnov yüksek bir yazınsal beğeni düzeyine sahipti. Nikolay zorbalığının ortalığı kasıp kavurduğu dönemde en değerli yazarlarımızın pek çok masum yapıtı basılıp yayılabilmek olanağına kavuşamamıştı. Kimi yapıtlarsa sansür tarafından iler tutar yeri bırakılmadıktan, yani tüm anlamı iğdiş edildikten sonra ancak yayınlanabiliyordu. Örneğin Griboyedov'un dâhiyane güldürüsü "Albay Skalozub", ancak adı "Bay Skalozub"a dönüştürüldükten sonra yayınlanabilmiş, böylece de hem yapıtın özü, hem de içindeki kimi şiirler önemli ölçüde anlamlarını yitirmişlerdi. Bir albayın gülünçleştirilmesi orduyu aşağılama olarak değerlendirilmişti. "Ölü Canlar" gibi masum bir kitabın ikinci cildi yasaklandığı gibi, ilk cildin de birinci baskısının satılıp bitmesinden sonra, ikinci baskısının yapılması yasaklanmıştı.

Puşkin'in, Lermontov'un, Aleksey Tolstoy'un, Rıléyev'in ve öteki ozanların şiirleri sansürce yasaklanmıştı. Düzeni eleştiren, siyasal içerikli şiirlerden söz etmiyorum burada, pek çok ozanın, yazarın alabildiğine masum, siyasetle hiç ilgisi olmayan yapıtlarının da basılmasına izin verilmiyordu. Yine de bütün bu yapıtların elyazması kopyaları elden ele dolaşıyordu. Smirnov da hem kendisi, hem de dostları için bu yapıtları çoğaltırdı; bu işte arada bir ben de yardım ederdim kendisine. Gogol'le

Lermontov'un kapsamlı yapıtlarının bile elyazması kopyaları çıkarılır, elden ele dolaştırılırdı. N.P. Smirnov gerçek bir Moskovalı olarak bu kentte (kimileri hatta bizim mahallede, Staraya Konyuşennaya'da) yaşayan yazarlara derin bir saygı beslerdi. Yakın komşumuz Kontes Salias'ın (Yevgenya Tur) evini bana derin bir saygıyla gösterirdi. Hertsen'in evini⁸ ise, Nikolay Pavloviç, saygının da ötesinde bir tür perestişe gösterirdi. Gogol'ün öldüğü eve gelince (Nikitskiy Bulvarı, No 7) burası her ikimiz için de son derece özel, aziz bir yerdi. Gogol öldüğünde (1852) ben gerçi henüz on yaşımıydım ve ondan daha tek satır bir şey okumamıştım, ama yine de onun ölümünün bütün Moskova'yı nasıl derin bir kedere boğduğunu çok iyi anımsıyorum. Bu genel acıyı Turgenyev çok güzel dile getirmiştir notlarında; ki bunun bedelini de Nikolay tarafından önce tutuklatılmak, sonra da köye sürgüne yollanmakla ödemiştir.

Puşkin'in ünlü şiir-romanı "Yevgeniy Onégin" nedense üzerimde fazla bir etki bırakmamıştır. Bugün bile bu romanın biçimsel yalınlığı ve güzelliği, içeriğinden daha büyük hayranlık uyandırır bende. Buna karşılık, on bir ya da on iki yaşımıdayken okuduğum Gogol, beni tam anlamıyla allak bullak etmiştir. Bu yüzden olacak, ilk yazın denemelerim de -Gogol'e öykünerek-gülmece türünde oldu. Zagoskin'in "Yuriy Miloslavskiy"i, Puşkin'in "Yüzbaşının Kızı", Aleksandr Dumas'ının "Kraliçe Margot"su ilgimi uzunca bir süre için tarihe yöneltti. Öbür Fransız romanlarına gelince, onları ancak Zola ve Daudet'nin yazın dünyasına girmelerinden sonra okumaya başladım. Erken çocukluk dönemimin en gözde ozanı Nekrasov'du. Çoğu şiirlerini ezbere bilirdim Nekrasov'un.

Nikolay Pavloviç bende erken yaşta yazmaya karşı heves uyandırdı. Onun yardımıyla "Grivennik'in Öyküsü"nü yazıyor-

* Grivennik - On kopek.

dum. Eline bir grivennik geçen değişik insanların karakterleri üzerine bir çeşitlemeydi yazdığım. Saşa bu sıralarda daha çok şiirle ilgileniyordu. Önce romantik öyküler yazmış sonra erken yaşta şiire geçmişti ve çok hoş, ezgisel yanı güçlü şiirler yazıyordu. Sonraları kendini bütünüyle doğa bilimlerine ve felsefeye vermeseydi herhalde iyi bir şair olabilirdi. Esin gelmesi için, o sıralar en sevdiği yer olan penceremizin hemen altına denk düşen damda usul usul dolaşırdı; bu arada ben de kendisine takılmadan edemezdim: "Oturmuş baca dibine, şiir döktürüyor ozan." Bazen bu yüzden kavga çıkardı aramızda ve zavallı Lena'yı çok üzerdi bu durum. Ama Saşa kin nedir bilmezdi; çabucak barıştık ve birbirimizi yine deliler gibi severdik. Çocuklarda sevgi ve dövüş çoğu kez hep el eledir.

O sıralar gazeteci bile olmak istemiştım. Bin sekiz yüz elli ikide, "Günlük Haberler" adlı bir de gazete çıkarmıştım. Kâğıt çok kıt olduğu için, benim gazete, bir sayfanın otuz ikide biri kadardı. Kırım Savaşı henüz başlamadığı için de babam yalnızca "Moskova Polis Haberleri" gazetesi alırdı, o bakımdan öykünmek için önümde fazla seçenek yoktu. "Günlük Haberler"de, her güne ilişkin şu türden haberler yer alırdı: "Sabah ders çalıştım, sonra N.P. Smirnov'la yürüyüşe çıktım, akşam falancalar bize geldi." Ya da: "Bugün yürüyüş yapmadım, karnım ağrıyordu." Yazları çiftliğe, Nikolskoye'ye gittiğimizde gazetemın içeriği biraz değişirdi: "Kostino'ya gittik, iki karata-vukla bir ardiç vurdum!" vb.

Ancak, bir süre sonra bu kadarı bana az gelmeye başladı ve 1855 yılında "Vremennik" adında aylık bir dergi çıkarmaya başladım. Dergimde Aleksandr'ın şiirlerine, kendi öykülerime ve başka çeşit çeşit yazılara yer veriyordum⁹. Yeterli sayıda abonesi olduğu için maddi açıdan derginin sıkıntısı yoktu; dergimin ilk abonesi, yayıncı ve redaktör olarak bendim, ikincisiyse, o sıralar evimizden ayrılmış olmasına karşın, abone ücretini

belli miktarda tabaka kâğıt bırakarak ödeyen N.P. Smimov'du ve ben bu kâğıtlara karşılık ikinci sayıdan itibaren kendisini sürekli abone kaydetmişim.

Smimov bizi bıraktığında, tıp öğrencisi N.M. Pavlov onun yerini aldı ve o da yayıncılık çalışmalarımda bana yardımcı oldu. Nikolay Mihayloviç'in altın gibi bir yüreği vardı, uzun boylu, kızıl saçlıydı; yüzü baştan aşağı çil içindeydi. Tıp fakültesinden döndüğünde, üzerinden yoğun bir kadavra ve tütün kokusu yükselirdi. N.M. Pavlov, dergim için bir dostundan şiir ve -daha önemlisi- Moskovalı bir coğrafya profesöründen, fiziksel coğrafyaya giriş yazısı almıştı! Yazı, kuşkusuz basında ilk kez yer alıyordu: Dergimiz başka yayın organlarından alıntı yapmaya asla gönül indirmezdi!

Saşa'nın dergiyle ne kadar candan ilgilendiğini belirtmeme gerek yok sanırım; onun sayesinde dergim kısa sürede Kadetskiy Korpus'ta da tanındı. Kimi genç yazarlar rakip dergiler çıkarma girişiminde bulundular. İş bayağı bayağı ciddileşiyordu. Şiir ve öykü konusunda üstünlük bizdeydi, ama rakibimizin "eleştirmen"i vardı. Yeni yayınlanan öykü ve romanlardaki tipleri ve buralarda yer verilen yaşam sahnelerini, başka hiçbir yerde yapılamayacak bir şekilde, her boyutuyla irdeleyen eleştirmen, bilindiği gibi Rus dergiciliğinde her şey demektir. Rakibimizde eleştirmen var, bizdeyse yoktu! Hatta ilk sayı için de bir eleştiri yazmış ve yazıyı Aleksandr'a göstermişti. Aslında biraz yüksekte atıp tutan, iddialı, zayıf bir yazıydı bu. Aleksandr hemen eleştirinin eleştirisini yazdı ve eleştirmenle bir güzel dalga geçerek, yazısını yerin dibine batırdı. Rakiple-
rimizi esaslı yıldırmaştık: Yayınlayacakları her eleştirinin bizim derginin ilk sayısında yayınlanacak eleştirinin eleştirisiyle hemen değerlendirileceğini anlamışlardı. Böylece rakiplerimiz dergilerini kapattılar, onların en iyi yazarları da bize geçti. Çok

nl yazarlarla yazı kadromuzun zenginleştiğini büyük bir zafer havası içinde duyurduk.

Dergide yayınlanan yapıtlarımdan yalnızca bir tanesini anımsayabiliyorum. Meşovskiy'deki bir panayır yerini, Gogol'e öykünerek, gülmece havası içinde anlattığım "Untsovskiy Günleri" adlı bir öyküydü bu.

Dergi, iki yıl yayınlandıktan sonra 1857'de yayın yaşamına son verdi. Çünkü ben artık Petersburg'a gidiyordum; yepyeni bir ortam ve yaşam bekliyordu beni orda. Moskova'dan ayrılmak çok üzücüydü, çünkü Moskova'dan ayrılmak demek, sevgili ağabeyimden, Aleksandr'dan ayrılmak demektir. Üstelik askeri okula girmeyi tam bir bahtsızlık olarak görmeye başlamıştım.

İKİNCİ BÖLÜM

PAJESKİY KORPUS

I

Okula giriş – Sınavlar - Albay Girardot - Okulun düzeni

Babamın en içrek, en aziz dileği gerçekleşiyordu nihayet. Pajeskiy Korpus'ta bir yer boşalmıştı ve ben yaşıma daha giriş sınırına ulaşmamış olmasına karşın, bu boş yere girebilecektim (yaş sınırını aşanları almıyorlardı). Üvey annem beni Petersburg'a götürdü ve okula yazdırdı. Özel kuralları olan askeri okulla, saray okulu niteliklerini kendinde birleştiren bu ayrıcalıklı okul, yönetsel açıdan saray çerçevesinde yer alıyor ve çoğu sarayda görevli üst düzey soylularının çocukları olmak üzere yalnızca yüz elli öğrenciye eğitim veriyordu¹⁰. Buradaki dört beş yıllık eğitimden sonra okulu bitirenler, boş kadro olup olmadığına bakılmaksızın, isterlerse hassa, isterlerse ordu birliklerine subay olarak gönderiliyorlardı. Ayrıca, son sınıftan ilk

on altı öğrenci, her yıl imparator ailesi bireylerinin (çar, çariçe, büyük prens, büyük prenses gibi) emrine *pages de chambre** olarak atanıyorlardı; çok büyük bir onur olarak değerlendiriliyordu bu. Çünkü bu onura erişenler sarayda tanındıkları gibi, ilerde de ya imparatorun, ya da büyük prenslerden birinin yaveri olma olanağını elde ediyorlardı. Böylece de çok parlak bir mesleki yaşamın kapıları açılmış oluyordu önlerinde. O bakımdan, sarayla ilişkileri olan annem ve babam, çocuklarının Pajeskiy Korpus'a girmesi için var güçleriyle çaba harcamışlardı. En büyük dileği böylece gerçekleşen babamın hayal gücü artık ikbalperestliğin akıl almaz enginlerine doğru pervasızca kanat çırpabiliyordu.

Korpusta beş sınıf vardı: son sınıf, birinci; en küçük sınıfsa beşinci sınıftı. Ben dördüncü sınıftan başlayacaktım, ama yapılan sınavda ondalık kesirlerde yeterli bulunmadığım için, dördüncü sınıf yerine beşinci sınıftan başlatıldım; beşinci sınıfa henüz yirmi öğrenci bile kabul edilmemişken, dördüncü sınıfta 40 öğrenci bulunması da etken olmuştu bunda.

Büsbütün tepemi attırdı bu karar. Çünkü zaten isteksiz girmiştim askeri okula, bir de dört yerine, beş yıl okumam gerekecekti. Hem orda öğretilecek her şeyi bildiğime göre ne yapacaktım ben beşinci sınıfta? Okul müfettişine gözyaşları içinde bu durumu açtığımda, şaka yollu şu yanıtı verdi bana: "Yoksa siz Sezar'ın sözünü bilmiyor musunuz: Roma'da ikinci olmaksansa, köyde birinci olmak yeğdir." Şiddetle itiraz ettim kendisine, askeri okulu bir an önce bitireyim de, ben sonuncu olmaya da razıyım, dedim.

* *Page* - (Fr.) Ortaçağ Avrupa'sında şövalyeliğe geçişin ilk basamağı olarak, kralın ya da feodalın hizmetindeki soylu aileden çocuklara; Çarlık Rusya'sında, soylu çocuklarının okuduğu bir askeri okul olan Pajeskiy Korpus öğrencilerine; *pages de chambre* ise, bu öğrencilerden imparatorluk ailesi üyelerinin özel hizmetine atananlara verilen addır.

"Zamanla belki seversiniz okulunuzu," dedi müfettiş (Albay Pavel Petroviç Vinkler); o zamana göre harika bir insandı; bu konuşmamızdan sonra da bana hep çok iyi davrandı.

Topçu subayı olan aritmetik öğretmenimiz Çigârev de beni yatıştırmaya çalışmıştı; ona da kızgınlıkla, kitabını ders yılı boyunca bir kez bile açmayacağımı söyledim, "ama yine de bana en yüksek notu vereceksiniz" diye eklemeyi de unutmadım. Dediğimi de yaptım. Daha o zamandan kimi özelliklerim ortaya çıkmaya başlamıştı anlaşılan.

Oysa şimdi, iyi ki beni bir alt sınıftan başlatmışlar diye düşünüyorum ve bu kararı verenlere gönül borcu duyuyorum. İlk (beşinci) sınıfta hep benim bildiğim konuları geçtiğimiz için, dersi derste (öğretmenin açıklamalarından) öğrenmeye alıştım. Böylece de ders saatleri dışındaki zamanımı dilediğimce okumaya ve yazmaya ayırabildim. Üstelik, kış döneminin nerdeyse yarısından çoğunu hastanede geçirdim. Petersburg'da doğup büyümeyen bütün çocuklar gibi, "soğuk Fin kıyıları"nın başkentine ben de haracımı ödedim: Önce şiddetli bir mide-bağırsak bozukluğu, ardından da tifo tanısıyla uzun bir süre hastanede yattım. İlk yıllar sınavlara bile hazırlanmıyor, yalnızca mütalaa saatlerinde birkaç arkadaşına yüksek sesle Shakespeare ve Ostrovski okuyordum. Özel sınıflara -üst sınıflara yani- geçtiğimde ise, bütün dersleri dinleyerek öğrenmeye alışmış bulunuyordum.

Ben Pajeskiy Korpus'a girdiğimde, okulun iç düzeni tepeden tırnağa değiştiriliyordu. Tüm Rusya derin bir uykudan uyanmış, Nikolay kâbusundan kurtulmaya çalışıyordu. Bu uyanış bizim okulda da yansısını bulmuştu. Okula bir iki yıl önce girmiş olsaydım kim bilir başıma neler gelirdi? Herhalde ya bütün iradem kırırdı yok ederler, ya da beni okuldan atarlardı. Benim şansıma, 1857 yılı, geçiş döneminin bütün açılımlarıyla yaşandığı bir yıl oldu.

Okul müdürü General Jeltuhin, harika bir ihtiyarcıktı. Ama onun müdürlüğü yalnızca kâğıt üzerindeydi; gerçek müdürse bir "albay"dı: Rusya'nın hizmetine girmiş bir Fransız olan, "albay" Girardot! Kendisinin Cizvit tarikatından olduğu söylenirdi ve sanırım öyleydi de. Her durumda uyguladığı taktik, Loyola öğretisine dayanırdı, eğitim yöntemi ise Fransız Cizvitlerinin eğitim yöntemi idi.

Gözünüzün önüne çok zayıf, kısa boylu, çökük göğüslü, fıldır fıldır kara gözlerinde delici bakışları olan, kısacık kesilmiş bıyıklarının kedi havası verdiği bir adam getirin; duygularını ele vermeyen, kendini tutmayı bilen, fazla akıllı olmayan ama çok kurnaz bir insan... kişilik olarak despot ve öğrencilerden, özellikle de bütünüyle kendisinin denetimi altına girmeyen öğrencilerden nefret edebilen, hem de şiddetle nefret edebilen ve bu nefretini anlamsız bir şekilde ve uluorta değil, ama tüm davranışlarıyla, jestleriyle, gülümsemesiyle, çılgılık atarcasına bağırışlarıyla sürekli olarak duyumsatan biri... Yürümekten çok kayar gibi ilerleyişi ve bu sırada başı sabit dururken gözleriyle sürekli çevresini tarayışı kediye benzerliğini büsbütün artırır. Albay Girardot'nun. Yumuşak yürekli, iyilik sever görünmeye çalıştığı anlarda bile buz gibi soğukluğu dudaklarından belli olurdu. Hoşnutsuzluk ya da küçük görme gülümsemesiyle çarpıldığında dudaklarındaki bu anlam daha bir ortaya çıkardı. Bütün bunlara karşın yöneticilik yeteneğinden eser yoktu kendisinde. İlk bakışta, hoşgörülü bir babanın çocuklarıyla büyük insanlarmış gibi konuşmakta olduğu izlenimi uyandırır. Ama her şeyi ve herkesi kendi iradesine boyun eğdirmek isteğiyle yanıp tutuştuğu hemen belli olurdu. Albayın gösterdiği az ya da çok sevecenliği kendisi için mutluluk ya da mutsuzluk nedeni olarak görmeyen çocuğun vay haline!

Herkesin ağzında "Albay" sözcüğü dolaşırdı. Bütün öteki subayların lakapları vardı, ama Girardot'ya lakap takmayı kim-

se göze alamamıştı. Her yerde var olan, her şeyi gören ve bilen biriymişçesine bir gizem içindeydi. Gerçekte de bütün gününü ve gecesinin bir bölümünü okulda geçirirdi. Biz sınıflarımıza girdiğimizde Albay her yanı dolaşır, yedekleri kendisinde bulunan anahtarla dolaplarımızı açıp gözden geçirirdi. Gece geç saatlere dek, küçük küçük defterlere (sayısı pek çoktu bu defterlerin) değişik renkte mürekkeplerle ve özel işaretlerle, her birimizin olumlu ya da olumsuz yanlarına ilişkin değerlendirmelerde bulunurdu.

Kocaman salonumuzda, gözdelerinden birinin koluna girmiş, hafiften ileri geri sallanarak geldiğini gördük mü, bir anda her türlü oyun, şaka, söyleşi bıçakla kesilmiş gibi sona ererdi. Birine hafifçe gülümser, bir başkasının gözlerine delici bir bakış fırlatır, bir üçüncüsünden umursamazca kaydırdığı bakışlarını -dudağını da hafif çarpıtarak- dördüncüye yöneltirdi. Bu bakışlardan herkes anlardı ki, Girardot: Birinciye seviyor, ikinciye umursamıyor, üçüncüyü bilerek fark etmiyor, dördüncüden nefret ediyor. Bu nefret, kurbanların çoğunun dehşete kapılmaları için yeterliydi, özellikle de kimse nedenini bilmiyorsa. Gerek bu sessiz nefret anlatımı, gerek kuşkucu bakışlar, duygulu çocukları tam bir umutsuzluğa düşürürdü. Girardot'nun düşmanca tavırları, kimilerinde de iradenin tümüyle çözülmesi, yıkılması sonucunu yarattı; tıpkı yine onun öğrencilerinden olan ve bu olguya "İrade Hastalığı" adlı özyaşamöyküsel romanında yer veren Fyodor Tolstoy¹¹'da olduğu gibi.

Girardot yönetimindeki Korpus'ta öğrencilerin acınası bir yaşamı vardı. Benzeri bütün kapalı eğitim kurumlarında olduğu gibi, yeni öğrenciler hep izlenir, oldukça ağır denemelerden geçirilirlerdi. "Dedeler", aceminin değerini öğrenmeye çalışırlardı. Laf taşır mı, jurnalcilik yapar mı, sebatlı mıdır? Ardından, yenilere, okulda mevcut arkadaşlığın parlak örneklerini gös-

terme faslı başlardı. Cezaevlerinde de bu durum böyledir. Ama Girardot yönetimindeki Pajeskiy Korpus'ta yeni öğrencilerin izlenmesi çok daha titizce yapıldı ve yeniler, kendileriyle aynı sınıfta olan arkadaşlarınca değil, üst sınıflardan öğrenciler -yani Girardot'nun kendilerine ayrıcalıklı bir konum sağladığı *pages de chambre* "erbaşlar"- tarafından izlenirlerdi. Albayın taktığı, son sınıf öğrencilerine tam bir özgürlük sağlamaya dayanıyordu; onların alt sınıflara yönelik ne büyük bir terör estirdiklerini de bilmezden gelirdi; ama işte okuldaki o müthiş disiplini de böylece, -kamer paj'lar aracılığıyla- sağlardı. I. Nikolay zamanında bir kamer paj'ın zorbalığına karşılık veren acemi, -olay eğer yöneticilerin kulağına giderse- derhal çavuş çıkarılır ve soluğu küt'ada alırdı. Kamer paj'ların kaprislerine boyun eğmeyen çocuklar, sopa kalınlığındaki cetvellerle silahlanmış 20 son sınıf öğrencisi tarafından -Girardot'nun da göz yummasıyla- eşek sudan gelene kadar pataklanırdı.

Kısacası kamer pajların dediği dedikti. Benim okula girmemden daha bir yıl öncesine dek bunların en sevdikleri eğlence, geceleyin bütün acemileri bir odaya toplamak, sonra da halka şeklinde dizip gecelik entarileriyle hepsini sirk atları gibi koşturmakmış. Bu arada kimi halkanın içinden, kimi de dışından gütaperka denen Sumatra zamkından yapılmış kamçılarla çocukları acımasızca döverlermiş. "Sirk" genellikle Doğu usulü işret âlemiyle sona erermiş. Doğrusu, Pajeskiy Korpus'a o sıralar egemen olan ahlak anlayışından ve okulda "sirk" gecelerinde neler olup bittiğine ilişkin olarak anlatılanlardan ne kadar az söz edersek, o kadar iyi olur.

Albayın kuşkusuz bütün bunlardan haberi vardı. Kusursuz bir jurnalcilik ağı kurmuştu çünkü ve ondan herhangi bir şey gizleyebilmek olanaksızdı. Üst sınıfların bütün edepsizliklerine göz yummak gibi bir taktığı vardı.

Ancak yeni hayat bizim okulda da etkisini duyumsatmıştı ve benim Pajeskiy Korpus'a girmemden yalnızca birkaç ay önce burada bir devrim olmuştu. O yıl çok farklı bir üçüncü sınıf oluşmuştu. Büyük çoğunluk ciddiyetle kendini derslere ve okumaya vermişti; bunların arasından ilerde pek çok ünlü kişi çıkmıştır. Bunlardan biriyle -adına von Schauuff diyelim- tanışmam, kendisini Kant'ın "*Saf Aklın Eleştirisi*"ni okurken görmemle oldu. Bu arada okulun pehlivanları, en güçlü kuvvetlileri de yine üçüncü sınıf öğrencileri arasındaydı. Örneğin von Schauuff'un yakın dostu ünlü pehlivan Koştov da bunlardan biriydi. Ayrıca bu üçüncü sınıf, kendinden öncekiler gibi kamer pajların boyunduruğuna uysalca boynunu uzatmıyordu. Sonuçta kaçınılmaz şey oldu ve birinci sınıfla üçüncü sınıf arasında büyük bir kavga çıktı ve kamer pajlar bu kavgada esaslı dayak yediler. Girardot, olayı suskunlukla geçiştirdi, ama sonuçta birinci sınıfın otoritesi kırılmış oldu. Kamçılar yok edilmedi ama bir daha hiç kullanılmadılar. "Sirk" ve başka her türden eşek şakaları tarihe karıştı.

Bunlar büyük kazanımlardı; ama okula yeni giren ve yaşları çok küçük öğrencilerden oluşan beşinci sınıf, yine de kamer pajların küçük birtakım kaprislerine boyun eğmek zorunda kaldılar. Yüzyıllık ağaçlardan oluşan çok güzel bir parkı vardı okulumuzun ama beşinci sınıflar pek az yararlanırlardı buradan. Küçükler parka geldiklerinde kamer pajlar onlara ya oturdukları atlıkarıncayı çevirtirler, ya da aralarında çelik çomak oynarlarken uzağa kaçan topu getirtirlerdi. Okula girişimden iki gün sonra parkta işlerin nasıl döndüğünü anladığım için bir daha hiç parka çıkmadım, yukarda kaldım. Yüzü çilli, saçları kestane kızılı kamer paj içeri girdiğinde kitap okuyordum. Bana hemen parka gitmemi ve atlıkarıncayı döndürmemi emretti.

"Gidemem," dedim. "Görmüyor musunuz, kitap okuyorum."

Zaten çirkin yüzü öfkeden büsbütün çarpıldı. Üzerime saldırmaya hazırды. Ben de hemen savunma pozisyonu aldım. Kasketiyle vurmaya denedi, elimden geldiğince darbeyi savuşturdum. Bunun üzerine kasketini yere fırlattı.

"Kasketi alın ve bana verin!"

"Kendiniz alın!"

Okulda bugüne dek böylesi küstahça bir davranış duyulmuş şey değildi. Bilmiyorum, o anda niye vurmadı bana. Benden hem büyük, hem de daha güçlüydü.

Ertesi ve sonraki günler de bu türden emirler aldım, ama hiçbirini yerine getirmediğim gibi parka da hiç gitmedim, hep yukarda kaldım. Bunun üzerine küçük ama sistemli tacizler başladı; küçük yaşta bir öğrenciyi çileden çıkarmaya yetecek şeylerdi bunlar, ama bereket versin benim moralim hep yerindeydi, hep neşeliydim ve tacizlere ya şakayla karşılık verdim, ya da aldırış etmedim.

Zaten bir süre sonra her şey kendiliğinden sona erdi. Yağmurlar başladığı için zamanımızın büyük bölümü dört duvar arasında geçiyordu. Yine de, burda da olaylar oldu. Birinci sınıf parkta rahatça sigara içebiliyordu, ama bina içinde sigara içme yerleri "kule"ydi. Burası çok temiz tutulur ve şöminesi gün boyu yanardı.

Kamer pajlar küçük çocukları elinde sigarayla gördüler mi, şiddetle cezalandırırlardı, ama kendileri ateşin başında oturup sigaralarını tütürürler, çene çalarlardı. Bu iş için en sevdikleri zaman dilimi de, herkesin yataklarına çekildiği akşam saat ondan sonrasıydı. "Kule muhabbeti" gecenin on bir buçuğuna dek sürerdi; Girardot'nun ani bir baskınına yakalanmamak için de bize nöbet tuttururlardı. Beşinci sınıfları sırayla ve ikişer ikişer yataklarından kaldırır, on bir buçuğa dek merdivenlerde

dolaşıp Albayın geldiğini görür görmez kendilerine haber vermelerini isterlerdi.

Biz bu gece nöbetlerine son vermeyi kararlaştırdık aramızda. Üst sınıfların bu baskılarına karşı nasıl bir tavır takınacağımız konusunda uzun toplantılar yaptık. Sonunda aldığımız kararı bütün arkadaşlara ilettik: "Nöbet tutmayı reddedeceksiniz. Kamer pajlar sizi dövecek olursa -ki büyük olasılıkla da dövceklerdir- olabildiğince kalabalık bir grup halinde gidip Girardot'yu çağıracaksınız. O, tabii, her şeyin farkındadır, ama yine de nöbeti yasaklayacaktır." Bunun "jurnalcilik" sayılıp sayılmayacağı konusundaki kuşkumuzu da onur, mertlik konularının uzmanı bir arkadaş, "kamer pajlar bize arkadaşlarıymış gibi davranmadıkları için sayılmaz" diyerek giderdi.

O gece nöbet sırası "kulağı kesiklerden" Şahovskiy ile son derece ürkek, sesi de kız sesi gibi incecik olan Sevastyanov'daydı. İki kamer paj önce Şahovski'ye kalkmasını söylediler, Şahovskiy reddedince onu atladılar ve yatağında yatmakta olan Sevastyanov'un yanına gittiler, o da reddedince pantolon askılarıyla çocuğu acımasızca dövmeye başladılar. Bu arada Şahovskiy ve onun, hemen yakınında yatmakta olanlardan uyandırdığı üç beş arkadaş daha, doğruca Girardot'nun yolunu tuttular.

İki kamer paj yanıma gelip nöbete kalkmamı söylediğinde ben de uyuyordum. Kalkmayacağımı söyledim kendilerine. Bunun üzerine ordan iki pantolon askısı kapıp (giysilerimizi çok düzgün bir biçimde katlar ve yatağımızın yanı başındaki taburenin üzerine koyardık; en üstte pantolon askılarımız dururdu, kravatımızı da ona çapraz biçimde yerleştirdik) bana vurmaya başladılar. Ellerimle kendimi korumaya çalışırken tam bir iki esaslı darbe yemiştım ki, "Birinci sınıf, albaya!" diye bir bağırış duyuldu. Bizim kabadayılar bir anda kuzu gibi oldular ve giysilerimi çabucak ve aynı özenle tabureye yerleştirdiler.

"Bakın, albaya bir şey söylemek yok ha!" diye fısıldayarak gözdağı vermeyi de unutmadılar.

Ben de, sırtım ve kolum yediğim darbelerden cayır cayır yarken şaka yapmaktan geri durmadım:

"Kravatımı çapraz koymadınız! Düzeltin!"

Girardot birinci sınıflara neler söyledi bunu öğrenemedik, ama ertesi gün yemekhaneye inmek için sıra olduğumuzda albay bize üzgün bir havayla konuştu: Kamer pajlar küçük bir çocuğu dövmekle çok ayıp etmişler; üstelik öğrenci nöbet tutmayı reddetmekte tümüyle haklıymış; hem kimi dövmüşlermiş: Okula yeni girmiş, Sevastyanov gibi ürkek yaradılışlı birini!.. Bu Cizvitçe söylevden herkes büyük bir tiksinti duydu okulda.

Bilmem, gece nöbetlerinin sona erdiğini belirtmeme gerek var mı? Böylece, "acemileri taciz" sistemine nihai darbe indirilmiş oldu.

Bu olayla, bütün bu tacizlerden rahatsız olmak şurda dursun, hoşlanır bir tavır sergileyen Girardot'nun tartışılmaz otoritesi de sarsılmış oldu. Bizim sınıfa, özellikle de bana karşı büsbütün kindarca bir tutum içine girdi (atlıkarınca olayı kuşkusuz iletilmişti kendisine) ve kinini her fırsatta sergiledi.

İlk kış sık sık hastaneye yatmam gerekti, aralıkta da tifo oldum. Hastalığım sırasında okul müdürü ve doktor gerçekten babaca bir ilgi gösterdiler bana. Tifodan sonra, mide yangısından kaynaklanan çok acılı bir dönem geçirdim. Girardot, günlük denetleme turları sırasında hastaneye bana da uğruyor ve Fransızca, şaka yollu: "Yeni Köprü gibi sapasağlam bir delikanlı da hastane köşelerinde sürünüyor" diye takılıyordu. Bir iki kez bu şakaya ben de şakayla karşılık verdim, ama sonunda aynı kötü niyetli şakanın bitmez tükenmezce yinelenmesinden öfkeye kapılarak:

"Nasıl böyle konuşabilirsiniz?" diye bağırdım. "Doktordan size bu koğuşa girmeyi yasaklamasını rica edeceğim!" Ve bu havada başka bir iki şey daha söyledim.

Girardot iki adım geriledi. Kara, boncuk gözleri ıslıl ıslıl ya-
nıyordu; incecik dudakları büsbütün incelmmişti. Sonunda: "İn-
cittim mi sizi?" dedi. "Sanırım, incittim? Pekâlâ, salonda iki top
var. Onlarla düello yapmaya var mısınız benimle?"

"Ben şaka yapmıyorum" dedim. "Bu dokundurmalarınızı da
bir daha duymak istemiyorum."

Albay o günden sonra şakasını bir daha yinelemedi, ancak,
bakışlarındaki kin ve öfke donukluğu daha da koyulaştı.

Herkes Girardot'nun bana olan düşmanlığından söz ediyor-
du, ama benim buna aldırdığım bile yoktu; çok olasıdır ki, be-
nim bu umursamazlığım albayı büsbütün çileden çıkarıyordu.

Okula giren öğrencilere bir, en geç iki ay içinde -askerlikle
ilgili temel bazı bilgileri almalarından sonra- apolet takılırdı;
albay, tam bir buçuk yıl boyunca benim apoletimi vermedi. A-
ma ben omuzumda o süs olmadan da kendimi gayet mutlu his-
sediyordum. Sonunda bir subay -okulun en iyi askerlik öğret-
meni- gönüllü olarak bana yardımcı olmak istedi. Askerlikle
ilgili bilgilerimde bir eksiklik bulunmadığına inanç getirince
de, beni Girardot'ya götürüp apolet için takdim etmeye karar
verdi. Ancak Girardot, bana apolet vermeyi yine reddetti, bir
süre sonra subay aynı girişimde bulunduğunda, albayın yanıtı
yine ret oldu ve subay bunu kendisine hakaret olarak kabul etti.
Bir gün okul müdürü bu subaya benim niçin apoletim olmadı-
ğını sorduğunda, sözü döndürüp dolaştırmadan açık gerçeği
söyledi: "Çocuk her şeyi biliyor, ama nedense Albay vermek
istemiyor." Bunun üzerine -herhalde müdürün kendisini uyar-
masıyla- Girardot beni bir kez daha sınavdan geçirdi ve aynı
gün apoletlerim verildi.

Bu olaylar sonunda Albayın otoritesi derin bir yara aldı. Okulun niteliği tepeden tırnağa değişti. Yirmi yıl boyunca Girardot okulda ideallerini gerçekleştirmeye çalışmış, öğrencilerin saçlarının XIV. Louis'nin saray hizmetkârları gibi kıvrılmış, düzgün taranmış olmasına özen göstermişti. Öğrencilerin okulda bir şeyler öğrenip öğrenmedikleri umurunda değildi. Onun en sevdiği öğrenciler, tuvalet kutularında boy ve çeşit çeşit tırnak fırçası, şişe şişe parfüm bulunduranlarla, "özel" üniformalarını (izinli olduğumuz pazar günleri giydiğimiz üniformalar) en iyi terzilere diktirenler ve en güzel *salut oblique** verenlerdi. Sık sık saray törenlerinin provalarını yaptırırdı. Bu amaçla paj'lardan birinin bedenine kırmızı bir yatak örtüsü sarı-lırdı; bu paj *baisemain*** törenindeki imparatoriçeyi temsil ederdi; ondan sonra öğrenciler sırayla, sanki dinsel bir törendeymişçesine, hayali imparatoriçenin elini öperler ve zarif bir reverans yaparak yana çekilirlerdi. Ama şimdi, sarayda zara-fetleriyle tanınanlar bile öyle "ayıca" reverans yapıyorlardı ki, kendimizi tutamayıp kıkır kıkır gülüyorduk ve tabii bu da Girardot'yu çileden çıkarıyordu. Eskiden saraydaki resepsiyon-lar için görevlendirilen çocuklar saçlarındaki kıvrımların açıl-madan olabildiğince uzun süre durmasına çalışırlardı, şimdiyse saraydan döner dönmez doğruca musluğa koşuyor ve kıvrımla-rın açılması için saçlarını suyun altına tutuyorlardı. Kadınsı gö-rünümle dalga geçiliyordu. Saray törenlerinde görevlendirilmek ve orada bir dekorasyon ögesi gibi dikilip durmak, artık lütuf olmaktan çok, bir tür angarya olarak değerlendiriliyordu. Kü-çük "grand duke"lerle (büyük prenslerle) oynamaları için sara-ya gönderilen okulumuzun küçük öğrencilerinden biri, mendil oyunu sırasında çocuklardan birinin, mendiline iri ve sert bir

* *salut oblique* - Yarı dönük olarak verilen selam.

** *baisemain* - el öpme.

düğüm attığını ve öyle vurduğunu fark edince; kendisi de ucunu düğümlediği mendille vurmaya başlamış prence, öylesine ki, çocuğun gözünden yaşlar fışkırmış. Olayı duyunca Girardot dehşete kapıldıysa da, küçük grandükün eğitiminden sorumlu eski Sivastopol filosu amiralinin bizim arkadaşına "aferim sana" dediğini duyduk.

Yine de, bir konuda Girardot'nun hakkını yememek gerek. Fiziksel gelişmemizle çok ilgiliydi Albay. Özellikle de jimnastik ve eskrim konusunda çok özendiriciydi. Göğüs ilerde dimdik durmayı bize öğreten odur. Bütün çok okuyanlar gibi bende de kambur durma eğilimi vardı. Girardot, masama arkadan yaklaşır ve omuzlarımı düzeltirdi; bıkmadan usanmadan kim bilir kaç kez yaptı bunu.

Okulumuzda, bütün başka okullarda olduğu gibi öğrenme konusunda yepyeni bir heves uyanmıştı. Daha önce herkes önünde sonunda gereken notları alıp hassa birliklerine katılacağından emin olduğu için ilk yıllar hiç ders çalışmaz, yalnız son iki sınıfta çalışırdı. Şimdiyse küçük sınıflar da harıl harıl ders çalışıyordu. Okuldaki moral atmosfer de önceki birkaç yıla göre çok değişmişti. Önceki düzene dönme yolundaki bir iki girişim tam bir skandalla sonuçlandı. Girardot istifa etti, ancak kendisinin okul içinde bulunan bekâr dairesinde kalmasına izin verdiler, böylece de kendisini hep görmeye devam ettik: Kaputuna sıkı sıkıya sarınmış, dalgın, düşünceli geçer giderdi önümüzden; herhalde üzücü düşünceler olmalıydı kafasından geçenler, çünkü Albayın ülkede değişen havayı da, bunun okula yansımalarını da fark etmemiş olması düşünülemezdi.

II

Rusya'daki uyanışın Pajeskiy Korpus'a yansıması - Öğretmenler

Tüm Rusya'da eğitim konuşuluyordu o sıralar. Paris'te barış antlaşmasının imzalanmasından sonra katı sansür uygulamalarında da biraz gevşeme olmuş, büyük bir coşkuyla eğitim konusu tartışılmaya başlanmıştı. Basında, aydınlar çevresinde, hatta yüksek sosyetenin salonlarında en çok konuşulan, tartışılan konu halkın cahilliği, okumak isteyenlerin karşısına bugüne dek dikilen engeller, köylerde okul olmayışı, köhne eğitim metotları ve tüm bu sorunların nasıl çözümlenebileceğiydi. İlk kız lisesi 1857 yılında açıldı. Gerek eğitim programı, gerek öğretmen kadrosu mükemmel bir okuldu bu. Kendilerini bütünüyle bu davaya adanmış, pedagojik yetenekleri üstün, kadın-erkek bunca öğretmenin ortaya çıkivermesi sanki büyümlü bir dokunuşun sonucuydu. Yürüttükleri çalışmalar yurtdışında biliniyor olsaydı, Batı eğitim tarihinde saygın bir yer alabilecek insanlardı bunlar.

Bu canlanış, kuşkusuz Pajeskiy Korpus'a da yansdı. Pek az öğrenci dışında tüm ilk üç sınıf okuyup öğrenmeye çok hevesliydi. Eğitim bölümünün başı-müfettiş P.P. Vinkler (kültürlü bir topçu albayı, çok iyi bir matematikçi ve ilerici bir insandı) bu hevesi daha da geliştirmek için çok başarılı bir planı uygulamaya koydu. Küçük sınıflar için eski orta halli öğretmenler yerine, en iyi öğretmenleri görevlendirdi. Vinkler'in görüşüne göre, en iyi öğretmenler küçük sınıflardaki çocuklara temel kavramları en iyi öğretirlerdi. Böylece dördüncü sınıfta cebire başlangıç dersi için Vinkler, nerdeyse doğuştan öğretmen diyebileceğim matematikçi yüzbaşı Suhonin'i görevlendirdi. Bu arada şunu ekleyeyim: Yüzbaşı, taht varisi Nikolay Aleksandroviç'in de özel öğretmeni idi, o bakımdan haftada bir kez Yüzbaşı Suhonin'in cebir dersine Nikolay Aleksandroviç de katılırdı. İmparatoriçe Mariya Aleksandrovna kültürlü bir kadındı ve oğlunun çalışkan öğrencilerle birlikte olmasının onda da öğrenme hevesi uyandıracağını düşünmüştü. Taht varisi öbür öğrencilerle birlikte sıraya oturur ve herkes gibi sorulara yanıt verirdi. Ama ders sırasında Nikolay Aleksandroviç çoğu kez ya resim çizer (hiç fena değildi çizgisi), ya da sıra arkadaşına fısıltıyla gülünç şeyler anlatırdı. Taht varisi, iyi yürekli, yumuşak mizaçlı bir çocuktu, ama gerek derslerde, gerek arkadaşlıklarında uçar, hopyaydı. Yirmi iki yaşında öldü.

Beşinci sınıf için müfettiş Vinkler iki harika öğretmeni görevlendirmişti. Bir gün sınıfımıza sevinçten ışıldayan bir yüzle girmiş ve bizim kıskanılacak denli şanslı olduğumuzu söylemişti. Dediğine göre klasik edebiyatla Rus edebiyatının büyük ustası Klassovski, bize Rusça dilbilgisi öğretmeyi kabul etmişti, ve beşinci sınıftan birinci sınıfa dek bizden hiç ayrılmayacak, derslerini sürdürecekti. Almanca derslerimiz için de benzeri bir bahtiyarlık söz konusuydu: Üniversitedeki profesörlüğünün yanı sıra, imparatorluk kitaplığının da yöneticisi o-

lan, Herr Becker de Almanca öğretmenimiz olacaktı. Vinkler bize, profesör Klassovski bu kış kendini biraz rahatsız hissettiği için sınıfta uslu duracağımızdan emin olduğunu, yoksa böyle değerli bir öğretmene sahip olma şansını yitirebileceğimizi söyledi.

Vinkler yanılmamıştı. Üniversiteden bir profesörün bize öğretmenlik yapacağını bilmek bizi müthiş gururlandırmıştı. Gerçi "Kamçatka"da (Rusya'da sınıfın en arka sıraları bu çok uzak ve gelişmemiş yarım adanın adıyla anılırdı), "sosisçi"nin (bu da Alman öğretmendi) tez zamanda kuzuya çevrilmesi planları yapılıyordu, ama sınıftaki genel hava profesörlerden yanaydı.

Ne var ki, "sosisçi" kısa sürede saygımızı kazandı, en sevdiğimiz öğretmenlerimizden biri oldu çıktı. Uzun boylu, geniş alınlı; temiz, zeki bakışlı ve gözlerinde mizah kıvılcımları yanıp sönen bir adamdı; sınıfa ilk girdiği gün, çok temiz bir Rusçayla, sınıfı üçe ayırmak niyetinde olduğunu söyledi. İlk gruba, dili önceden bilen Almanlar girecekti; çok ciddi ve kapsamlı bir program uygulayacaktı onlara; ikinci gruba önce dilbilgisi, ardından da, okul programına uygun olarak Alman edebiyatı öğretecekti. "Üçüncü grubu ise," dedi profesör, gözlerinde çok tatlı bir gülümsemeyle, 'Kamçatka' oluşturacak; bu gruptan yalnızca, kitapta göstereceğim yerden dört satırı defterlerine geçirmelerini isteyeceğim ders sırasında. Bu dört satırı yazıp bitirdiğinde 'Kamçatka' serbesttir, başkalarını rahatsız etmemek koşuluyla ne isterse yapabilir. Ve size söz veriyorum, Kamçatkalılar, beş yıl sonunda sizler de Alman dili ve edebiyatından bir şeyler öğrenmiş olacaksınız. Evet, şimdi Alman grubuna girecek olanlar kimler? Siz, Stackelberg? Siz, Lambsdorf? Ruslardan bu gruba girecek olan yok mu? Peki 'Kamçatka'ya girmek isteyen var mı?" Almancanın a'sından haberi olmayan beş-altı arkadaş bu uzak yarımada da yer almaya istekli oldular. Bunlar kendilerine verilen dört satırı (üst sınıf-

larda bu on iki - yirmi satır oluyordu) büyük bir dürüstlikle defterlerine kopya ettiler; Becker anlaşılan bu satırları büyük bir özenle seçmiş ve öğrencilere çok farklı bir ilgi göstermişti ki, gerçekten de beş yıl sonunda "Kamçatkalılar" da Alman dili ve edebiyatı üzerine bir şeyler öğrendiler.

Ben Almanlar grubuna girdim. Ağabeyim Saşa yazdığı mektuplarda, yalnızca zengin bir edebiyatı değil, dünyanın bilimsel-sanatsal değeri olan tüm kitaplarının çevirilerinin bulunduğu Almancayı ne yapıp edip mükemmel bir şekilde öğren-meme beni ikna ettiği için, ben ne zamandır kendiliğimden bu dille ilgilenmeye başlamıştım. Fırtınayı betimleyen, oldukça zor-dil anlamında- şiirsel bir metin üzerinde çeviri çalışması yapı-yordum o sıralarda. Profesörün öğütlemesiyle bütün çekimleri, zarfları, edatları ezberledim ve çeviriler yapmaya başladım. Dil öğrenmede en iyi yöntemdir bu. Becker, ayrıca, bana ucuz bir haftalık resimli dergi olan "Garten-laube"ye abone olmamı öğütledi. Dergideki resimler ve kısa öyküler, okuma hevesi u-yandırıyor du insanda.

Kış sonuna doğru Becker'den bana "Faust"u vermesini istedim. Rusçasını okumuştum "Faust"un; ayrıca Turgenyev'in o harika "Faust" uzun öyküsünü de okumuştum; şimdi bu ulu yapıtı kendi dilinde okumaya gelmişti sıra.

"Hiçbir şey anlamayacaksınız," dedi Becker, yüzünde tatlı bir gülümsemeyle, "ağır bir felsefi yapıttır."

Yine de, yaprakları zamanla sararmış, kare biçiminde küçük bir kitap getirdi. Faust'un felsefesi ve şiirin müziği beni derinden etkiledi. O harikulade ithaftan başlayıp kısa sürede pek çok sayfayı ezberledim. Faust'un ormandaki monoloğu beni tam anlamıyla kendimden geçiriyordu, özellikle de doğayı kavrayışına ilişkin dizeler:

Erhabner Geist, du gabst mir, gabst mir alles,
 Warum ich bat. Du hast mir nicht umsonst.
 Dein Angeischt im Feuer zugewendet... vb.*

Bugün bile bu bölüm beni derinden etkiler. Büyük ozanın her şiiri yavaş yavaş benim için bir öncekinden daha değerli olmaya başladı. Çok iyi bilmediğiniz bir dilde şiir okumaktan daha büyük bir estetik haz var mıdır acaba? Her şey şiire tam denk düşen, kendine özgü, belli belirsiz bir sisle örtülür sanki. Konuşma dilinden bildiğimiz sözcükler, doğrudan ve gündelik anlamları yerine ilettikleri o çok ince, yüce anlamlarıyla kulağımızda nasıl da farklı bir tını bırakırlar! Şiirin müziği daha bir sezilir olur.

V.İ. Klassovskiy'nin ilk dersi bizim için tam bir keşif oldu. Yaşı ellinin altındaydı; kısaca boylu, hareketleri tutkulu, bir ozaninki gibi zekâ ve ironi ışıkları çakan gözleri ve geniş alnı vardı. İlk derste, usulca, yüksek sesle konuşmasına engel olan süregelen bir hastalığı olduğunu, bu nedenle yüksek sesle konuşamayacağını söyledi, dolayısıyla olabildiğince kendisine yakın oturmalıydık. Klassovskiy, iskemlesini ilk sıra dizisinin önüne çekti ve biz arı oğlu gibi çevresini sardık.

Klassovskiy bize dilbilgisi öğretecekti, ama bu sıkıcı konu yerine bize bambaşka şeyler anlattı. Elbette dilbilgisi dersi de verdi; ama, bazen eski Rus halk destanlarıyla, Rusçaya çevirilerinden büyük tat aldığımız Homeros ve Mahabharata destanları arasında karşılaştırmalar yaptı, bazen Schiller'den dizeler oku-

* Yüce ruh, ne istediysem senden, verdin bana.
 Ateş ısıltılı yüzünü boş yere göstermedin bana
 Tansıksal doğa krallığını tanıma ve onun
 Tadına varma gücünü verdin bana...
 Hayatın var ettiği nice şeyi gösterdin
 Dalgalarda, havada, sessiz korularda
 Kardeşlerimi görmeyi öğrettin bana.

du, bazen da zehir gibi bir ironiyle çağdaş körinancılara göndermeler yaptı; sonra yeniden dilbilgisi dersine döndü; sonra, apansız, çok kapsamlı şiirsel - felsefi genellemeler dünyasına daldı.

Kuşkusuz anlattığı her şeyi anlayamıyor, çoğu anlam derinliklerine ulaşamıyorduk; ama öğrenmenin büyüleyici gücü de, özellikle, önünüzde yavaş yavaş hiç beklenmedik ufukların açılmasında değil midir? Evet, henüz her şeyi bütünüyle kavrayamıyorduk, ama başlangıçta belirsiz çizgileriyle görür gibi olduğumuz şeyler bize el ediyor, kendilerine, daha uzaklara çağırıyorlardı. Kiminin başı yanındaki arkadaşının omuzuna yaslanmış, kimi Klassovski'nin yanında ayakta duruyor... Herkesin gözlerinde sonsuz bir ışıltı.. Dersin sonuna doğru profesörün sesi büsbütün gider, buna karşılık biz de soluk almaktan bile korkarak kaskatı bir dikkatle dinlerdik kendisini. Bir gün, yeni öğretmenle işlerin nasıl yürüdüğünü görmek için kapıyı usulca aralayan müfettiş, bizi arı oğlu gibi Klassovski'nin başına toplanmış görünce, parmak uçlarına basarak uzaklaşmıştı. Asi ruhlu Donaurov bile, gözlerini Klassovski'ye dikmiş, "Demek böyle bir adamdın sen ha?" der gibiydi. Kafkasyalı bir Alman ailenin oğlu, iflah olmaz Klyugenau bile hiç kımıltısız oturuyordu. Önümüzde bugüne dek varlığından haberimizin olmadığı yepyeni bir dünya açılmışçasına çoğumuzun yüreğinde güzel, yüce bir şeylerin kaynaşması başlamıştı. Hele benim üzerimde Klassovski'nin muazzam etkisi oldu ve bu etki yıllar geçtikçe daha da arttı. Okulumu önünde sonunda seveceğime ilişkin Vinkler'in öngörüsü gerçekleşmişti.

Ama ne yazık ki, kış sonuna doğru Klassovski hastalandı ve Petersburg'dan ayrılmak zorunda kaldı. Onun yerine Timofeyev adında bir başka öğretmen görevlendirildi; bu da iyi bir insandı, ama bir başka türlü. Klassovski, siyasaldı, radikal siyasaldı. Timofeyev ise, estetik. Shakespeare'e hayrandı, uzun

uzun Shakespeare'i anlattı bize. Onun sayesinde Shakespeare'i çok sevdim, bütün oyunlarını, Rusça çevirilerinden birkaç kez okudum; genellikle de yüksek sesle okurdum, arkadaşlarımdan birine.

Üçüncü sınıfa geçtiğimizde Klassovski okula döndü ve ben ona daha da bağlandım.

Batı Avrupa -ve büyük olasılıkla Amerika da- Rusya'da çok görülen bu öğretmen tipini bilmez. Bizde, yazın ya da toplumsal eylem alanlarında önde gelen biri olup da, gelişmesinin ilk itici dürtüsünü edebiyat öğretmenlerine borçlu olmayan tek kişi gösteremezsiniz. Her okulda böyle bir öğretmen mutlaka vardır. Her öğretmenin kendi konusu vardır ve farklı konular arasında herhangi bir bağlantı bulunmaz. Biri edebiyat dersi verir; genel çizgi olarak programı izler, ancak bunu kendi öngördüğü biçimde izleme özgürlüğü vardır; tüm insan bilimlerini aynı bağlam içinde ele alır, geniş bir felsefi dünya görüşü çevresinde bunları genelleştirir ve böylece de gençlerin yüreklerinde yüce ideallere dönük bir heves uyandırır. Rusya'da bu görev, doğal olarak, Rus Edebiyatı öğretmeninindir. Önce dilin gelişmesinden ve en eski destanlardan, halk şarkılarından ve müziğinden başlar, ardından çağdaş roman, öykü ve şiirden ve bunlarda kendini gösteren bilimsel-siyasal ve felsefi akımlardan söz eder; böylece, ele aldığı her konuyla, insan aklının gelişmesine ilişkin genel bir düşünsel taban oluşturmaya çalışır.

Kanımcı, doğal bilimlere ilişkin derslerde de aynı tutumun izlenmesi gerekir. Fizik ve kimya, astronomi ve meteoroloji, zooloji ve botanik öğretmek yetmez. Çocuklara, örneğin Humboldt'un "Kosmos"un ilk bölümünde yaptığı gibi, doğal bilimlerin felsefesi anlatılmalı, doğa üzerine genel anlamda fikir edinebilmeleri sağlanmalıdır.

Doğanın felsefesi ve şiiri, müspet bilimlerin araştırma yöntemleri ve doğadaki yaşam üzerine geniş bilgi - öğrencilerde gerçek doğabilimsel bir dünya görüşü oluşturabilmek için onlara verilmesi gereken şeyler işte bunlardır. Bana kalırsa bu görevi en iyi yapabilecek olanlar coğrafya öğretmenleridir; ama kuşkusuz, ister ortaöğretimde olsun, isterse yüksek, şimdiki coğrafya öğretmenleriyle olmaz bu iş. Bugün coğrafya teriminin neler anlaşıyor olursa olsun, bu anlaşılanların hiçbirisi coğrafya değildir.

Askeri okuldaki coğrafya dersimize de "ünlü" bir öğretmen, Beloha geliyordu. Tahtaya kaldırdığı her öğrencinin, karatahtaya önce tebeşirle derece mikyası, ardından da bunun üzerine harita çizmesini isterdi. Herkes yapabilse aslında güzel bir şey. Ama bir yere bakmadan, yalnızca bellekten, iyi-kötü bir şeye benzeyen haritaları ancak beş altı kişi yapabiliirdi sınıfımızda. Tahtada harita çizemeyenlere Beloha hiç acımadı, "sıfır"ı basardı.

"Sıfır"dan kurtulmak için, adına her nedense kopya adını verdiğimiz, beş santimetre uzunluğunda minik haritalar hazırlamıştık. Bunları şöyle kullanırdık: Beloha, diyelim, Donaurov'u tahtaya kaldırdı.

Donaurov tahtaya kalkar, sonra bir ara yeniden yerine döner ve:

"Kropotkin, mendilini versene, ben kendiminkini unutmuşum" derdi.

Ben bu arada Beloha'nın Donaurov'dan çizmesini istediği Avrupa haritasını hazırlamış olur ve mendille birlikte bunu Donaurov'a verirdim. Donaurov sümkürmek için mendili açar, bu arada da haritayı sol avucuna alırdı. Beloha bir başka öğrenciye sorular sorarken ya da bir dergi karıştırırken Donaurov elindeki kopyadan tahtaya haritayı çizer, kentlerin, dağların, ır-

makların adlarını iyi kötü yazar ve "manevi huzur notu", yani "altı" alırdı. Kopya olmasa, alacağı not ya "iki", ya "üç" olurdu; ya da hatta "sıfır"... ki bu, iki pazar izinsiz kalmak demekti.

Harita kopyası hazırlama benim işimdi; coşkuyla yürüttüğüm bu çalışma sonunda eksiksiz bir minyatür coğrafya atlasına (hem de iki-üç nüsha) sahip oldum. Petropavlovsk zindanının yarı karanlık tecritinde yataarken sanatsal öğelerle bezeli bir Finlandiya haritası çizmiş ve yapıtımaya duyduğum hayranlıkla kaç kez:

"Sağ olasın, Beloha!" demiştim. "Sayende kopya hazırlamak zorunda kalmasaydım, böyle güzel harita çizebilmem olanaksızdı!"

Kuşkusuz, Beloha, basılı milimetrik kâğıtlar dağıtıp da bizden her haritayı bellekten değil, atlası bakarak iki kez bu kâğıtlara kopya etmemizi isteseydi, ülkelerin coğrafi çizgileri belleğimizde çok daha yanlızsız yer ederdi.

Hiçbirimize coğrafya sevgisi aşılamadı, Beloha. Oysa ne kadar ilginç, çekici hale getirilebilir coğrafya dersleri. Öğretmen, öğrencilerin gözlerinde bütün çeşitliliği ve uyumlu karmaşıklığıyla tüm dünya haritasını canlandırabilir. Ama ne yazık ki okullarımızda coğrafya dersleri en sıkıcı derslerden biridir.

Bizim epeyce gürültücü sayılabilecek sınıfımızı bir başka öğretmen de bambaşka bir yoldan dize getirdi. Pedagoji tekerleğinin son parmağı olan güzelyazı öğretmeniye bu. "Putataparlara" yani Almanca ve Fransızca öğretmenlerine fazla saygı duymazdık, ama bir Alman Yahudisi olan güzelyazı öğretmeni Ebert'e karşı tavrımız bundan da kötüydü. Tam bir işkenceci başıydı bu adam. Ebert'e saygısızlık etmek bizim için nerdeyse en büyük caka olup çıkmıştı. Bizim okulda öğretmenlik yapmayı kabul etmesinin nedeni herhalde yoksulluğuydu. Özellikle de, beşinci sınıfta iki-üç yıldır üst üste çakan "mo-

ruklar" saygısızca davranırlardı Ebert'e. Sonuçta Ebert onlarla şöyle bir anlaşmaya vardı: "Her derste yalnızca bir edepsiz, tek bir kez edepsizlik yapacak." Üzülerek belirtmek zorundayım ki, bu anlaşmaya her zaman titizlikle uymadık.

Bir gün, "Kamçatkalılardan" biri, tahtayı temizlemekte kullandığımız süngerini mürekkebe batırmış, üzerine de tebeşir tozu serpmiş ve ahmakça bir gülümsemeyle gülerek "Ebert, yakala!" diye bağırarak güzelyazı öğretmenimizin üzerine fırlatmıştı. Sünger, Ebert'in omuzuna çarptı; üzerinde beyaz tozlar yüzen mürekkep damlacıkları yüzüne sıçradı, beyaz gömleği berbat oldu.

Bu kez Ebert'in sınıftan çıkıp müfettişe şikâyet edeceğinden emindik; ama o cebinden mendilini çıkarıp silindi ve "Beyler," dedi, "günün edepsizliği yapıldı, fazlası yok!" Sonra da kırık bir sesle, "Gömleğim berbat oldu," diye ekledi ve birinin defterini düzeltmeye başladı.

Biz utançtan donup kalmıştık. Neden gidip şikâyet edecek yerde, anlaşmayı anımsatmayı yeğlemişti? Sınıfta hava birdenbire öğretmenden yana dönmüştü.

"Yaptığın hayvanlıktı!" dedik Kamçatkalıya. "Adam yoksul ve sen onun gömleğini mahvettin!"

Suçlu hemen öğretmene gidip özürler dilemeye başladı.

"Dersimize bakalım beyler, dersimize bakalım!" dedi Ebert, hüznü hüznü. "Başka her şeyi bir yana bırakın!"

Bunun üzerine tüm sınıfa kaskatı bir sessizlik egemen oldu. Bir sonraki derste, anlaşmaya uyarak, çoğumuz büyük bir coşkuyla yazımızı yazdık ve yarışircasına defterlerimizi Ebert'e göstermeye giriştik. Yüzü sevinçten aydınlanmıştı öğretmenimizin, o gün kendini çok mutlu duyduğu belliydi.

Bu olay beni derinden etkiledi ve bu etki zaman içinde de hiç yok olmadı. Bize verdiği yaşam derslerinden dolayı bugün de bu öğretmenime karşı gönül borcu doluyum.

Resim öğretmenimiz Ganz'la böyle bir barış anlaşması yapma imkânımız olmadı. Dersi sırasında yaramazlık edenleri hep sınıf defterine "kaydeder"di; bizim görüşümüze göreyse, böyle yapmaya hakkı yoktu, çünkü, ilkin, yalnızca bir resim öğretmeni-ydi kendisi, ikincisi ve daha önemlisiyse, iyi yürekli bir insan değildi. Ders sırasında çoğumuzla hiç ilgilenmez, yalnızca kendisinden özel resim dersi alan ya da kendisine sınavlık resim sipariş edenlerin resimlerini düzeltirdi. Bizim ona resim siparişi veren arkadaşlarımıza karşı düşmanca bir duygumuz yoktu. Tam tersine, matematiğe yeteneği olmayan ya da coğrafya dersini ezberleyecek bellekten yoksun olan, dolayısıyla da bu derslerden kötü not alan arkadaşlarımızın, çizgisi güzel birine resim ya da topoğrafya haritası sipariş ederek "tam oniki" almaları ve böylece de ortalamalarını yükseltmek istemelerini doğal görürdük. Yalnız sınıfın ilk iki öğrencisine bunu yapmaması gerekirdi. Ama asıl, "öğretmene, öğrencisinin siparişi üzerine resim yapmak hiç yakışmıyor," diye düşünürdük. "Madem o böyle yapıyor, bizim gürültümüzü de, edepsizliklerimizi de çekmek zorunda!" Ne var ki Ganz dize gelecek yerde, her dersten sonra şikâyetlerini sürdürdü ve her ders daha da çok öğrencinin adını "kaydetti".

Dördüncü sınıfa geçip de Korpus'un en geniş haklara sahip yurttaşları olduğumuzda, Ganz'ı yola getirmeye karar verdik.

"Karşınızda böyle hindi gibi kabarıbiliyorsa, bunun suçlusu sizsiniz!" diyordu bir üst sınıftaki arkadaşlar. "Bizim zamanımızda süt dökmüş kedi gibiydi!"

Bunun üzerine biz de dersini vermeyi kararlaştırdık.

Bir gün sınıfımızın en iyilerinden iki arkadaşımız sıralarından kalkıp ellerinde sigaralarla Ganz'a gittiler ve ateş istediler. Bu kuşkusuz yalnızca bir şakaydı, yoksa sınıfta sigara içmeyi kimse aklından bile geçirmezdi. Bizim beklentimiz, Ganz'ın bu iki arkadaşına "Hadi yerlerinize!" demesiydi, ama o bunun yerine ikisini de sınıf defterine kaydetti ve bu iki arkadaşımız ağır bir ceza aldılar. Bardağı taşıran damla oldu bu. Kendisi için bir "temaşa" düzenlemeye karar verdik. Bu şu demekti: Üst sınıftaki arkadaşlardan ödünç aldığımız cetvellerle, Ganz sınıfı terk edene dek, bütün sınıf, sıralarda trampet çalacaktık.

Ancak planı uygulamamızın önünde bazı engeller var gibiydi. Sınıfımızda epeyce ana kuzusu vardı; toplu gösteriye katılma sözü verseler de, uygulama anında korkup cayabilirdi bunlar. O zaman da öğretmen bunların dışındakileri şikâyet ederdi. Bizim görüşümüze göreyse, bu tür girişimlerde hep birlikte olmak çok önemliydi, verilecek ceza ne olursa olsun, birkaç kişiye değil de, tüm sınıfa verilirse çok daha kolay çekilirdi.

Tam bir Makyevelist hileyle zorluğun üstesinden geldik. Verilecek işaretle, herkes sırtını Ganz'a dönecek ve gizlediğimiz cetvelleri çıkarıp hep birlikte sıralara vurmaya başlayacaktık. Böylece ana kuzuları da Ganz'ın yüzünü görüp korkmayacaklardı. Ya işaret!? Masallardaki haydut ıslığı, ya da çığlık, hapsirme vb. uygun olmazdı; Ganz hemen ıslık çalanı ya da hapsirani deftere geçirir, jurnallerdi. Sessiz bir işaret bulmamız gerekiyordu. Sonunda şuna karar verdik: İçimizden iyi resim yapan biri kalkıp resmini göstermek için Ganz'a gidecek, dönüp yerine oturduğu an da, işaret sayılacak ve biz harekete geçecektik.

Her şey harika oldu. Nesterov kalkıp resmini gösterdi, bize sonsuzluk kadar uzun gelen birkaç dakika boyunca Ganz resimde bazı düzeltmeler yaptı; ama işte sonunda Nesterov sıra-

sına döndü, bir an bize baktı... ve yerine oturdu. Bir anda bütün sınıf, öğretmene arkamızı döndük; cetveller canhıraş şakırtılarla sıralara inip kalkmaya başladı. Birkaç kişi cetvel gürültülerini bastıran bir sesle, "Def ol, Ganz!" diye bağırdı. Kulakları sağırlaştırıcı bir düzeye yükseldi ses. Bütün sınıf, Ganz'ın "temaşa"dan gerekli dersi çıkardığından emindi. Ganz yerinden kalkıp bir şeyler homurdandı, sonra da sınıftan çıkıp gitti. Koşarak bir subay girdi içeri. Gürültü devam ediyordu. Bunun üzerine önce müfettiş yardımcısı, ardından da müfettiş geldi. Gürültü kesildi, kovuşturma başladı.

"Kıdemliyi tutuklayın!" diye emretti müfettiş.

Sınıf birincisi olduğum için kıdemli de bendim, böylece de önce beni götürüp hücreye kapattılar. Bu nedenle daha sonra olup bitenlere tanık olamadım. Okul müdürü gelmiş ve Ganz'a elebaşları göstermesini söylemiş, ancak kimsenin adını verememiş Ganz.

"Hep birlikte arkalarını döndüler ve gürültü etmeye başladılar," diye yakınmış yalnızca.

Bunun üzerine bütün sınıfı bodruma tıktılar. O sıralar bedensel cezalar uygulamadan tümüyle kalmıştı, ama yine de Ganz'dan ateş istedikleri için rapor edilen iki paj'ı sopayla dövmüşlerdi; temaşayı da bunların dövülmelerinin öcünü almak için düzenlediğimiz kanısına varmışlardı.

Bütün bunları on gün sonra, yeniden sınıfa dönmeme izin verdiklerinde öğrenebildim. Okulun onur listesinin yer aldığı kırmızı tahtadan adımı sildiler, ama ben umursamadım bile bunu. Buna karşılık, yanımda tek bir kitap olmadan hücrede geçirdiğim on gün bana epey uzun geldi. Zamanı kolay geçirmek için dördüncü sınıfın yiğitliklerini anlatan kasideler yazdım kaba bir dille.

Bütün okulda herkesin parmakla gösterdiği kişiler olduğumuzu söylememe bilmem gerek var mı? Bir ay boyunca öbür sınıflara bu işi nasıl kotardığımızı ayrıntılarıyla anlattık ve tek bir fire vermeden ve kimseyi tek yakalatmadan böylesi bir işi becerdiğimiz için herkesten övgüler topladık. Sonra, Noel'e dek, pazar izinlerimizin elimizden alındığı günler başladı. Bütün sınıf pazar izninden yoksun bırakılmıştı. Ancak hep birlikte olduğumuz için okulda geçen pazar günlerinde de neşelenmenin bir yolunu bulduk. Ana kuzularına sepet sepet tatlılar geldi bu arada; yanında parası olanlar kekler, pastalar satın aldılar. Asıl yemeği öğleye dek bitiriyor, öğleden sonra tatlılara girişiyorduk. Akşamlarıysa, öbür sınıflardan arkadaşlar, şanlı dördüncü sınıfa kaçak yoldan meyve gönderiyorlardı.

Ganz bir daha kimsenin adını sınıf defterine kaydetmediyse de, biz resim dersini defterden silip atmıştık. Kimsede bu satılmıştan resim öğrenme hevesi kalmamıştı.

III

Saşa'yla mektuplaşmalarımız - Saşa'nın felsefe ve siyasal ekonomiye heves duyması – Din - Büyük düş kırıklığı - Ağabeyimle gizlice vedalaşmamız

Ben Korpus'a girdikten hemen sonra başladı Saşa'yla mektuplaşmalarımız. Ben Petersburg'da Pajeskiy Korpus'tayken, Saşa da Moskova'da Kadetskiy Korpus'taydı. Saşa'nın Moskova'ya gidip de benim cvde kaldığım dönem içinde mektuplaşmamıza ara vermemiz gerekmişti; babam eve gelen bütün mektupları açma hakkına sahipti ve sıradışı mektuplaşmalara derhal son verebilirdi. Şimdiyse, ikimiz de istediğimiz konulardan söz açabiliyorduk. Tek zorluğumuz posta harcamalarını karşılayacak para bulmaktı. Ancak bir süre sonra mini minnacık yazma yöntemini geliştirdik ve yığınla şeyi küçücük bir kâğıt parçasına sıkıştırmayı öğrendik. Aleksandr harikaydı bu konuda. Dört kitap sayfasını, sıradan bir mektup kâğıdının bir yüzüne sıkıştırabiliyordu. Yazısı öyle güzeldi ki, mikroskopik diyebileceğim harflerini, basılı bir metni okur gibi rahatça okuya-

biliyordum. Kutsal bir emanet gibi koruduğum bu mektuplardan bazılarının kaybolmasına hâlâ yanar içim. Aramalar sırasında jandarmalar bulup almışlar bunları ağabeyimden¹².

İlk mektuplarımızda Korpus yaşamının gündelik ayrıntılarından söz ediyorduk, ama sonra birden ciddileşti mektuplarımız. Ağabeyim hava-cıva şeyler üzerine yazmayı bilmezdi. Hatta bir topluluk içinde bulunduğunda da konuşma ancak ciddi bir mecraya dökülürse canlanır, incir çekirdeğini doldurmaz boş şeyler üzerine çene çalan insanlar arasında kaldığında "başım çatlıyor sanki" diye yakınırdı ("fiziksel bir ağrı", derdi o buna). Saşa düşünsel anlamda benden çok daha önce gelişmiş ve benim de bu yönde gelişmemi o sağlamıştı. Bu amaçla mektuplarında birbiri ardınca felsefi ve bilimsel sorunları dile getirir, çok önemli bilimsel tezlerden söz eder, beni uyarır, okumam gereken kitapları, öğrenmem gereken şeyleri öğütlerdi. Böyle bir kardeşim olduğu için ne kadar mutluyum! Üstüne üstlük, bir de beni tutkuyla seviyordu bu kardeş! Gelişmemi, herkesten ve her şeyden çok ona borçluyum.

Bazen, örneğin, şiir okumamı salık verir bana ve mektuplarında Lermontov'dan, A.K. Tolstoy'dan uzun şiir alıntılarına -bazense bütün şiire, olduğu gibi- yer verir ve bunu kitaba bakarak değil, ezberinden yapardı. "Şiir oku; şiir insanı daha iyi yapar," diye yazardı. Sonraları pek çok kez anımsadım onun bu uyarısını ve hep çok yerinde bir uyarı olduğuna inandım. Şiir okuyun: Şiir insanı daha iyi yapar! Saşa'nın kendisi de şairdi ve olağanüstü güzel ezgili şiirler yazardı. Ama altmışlı yılların başında gençler arasında görülmeye başlanan sanata karşı -Turgenyev'in "Babalar ve Oğullar"da dile getirdiği- tepki, ağabeyimin kendi şiir denemelerini küçük görmesine neden oldu. Tüm varlığıyla doğal bilimlere vuruldu, Saşa. Bununla birlikte belirtmem gerekir ki, benim en sevdiğim şair, ağabeyimin en sevdiği şair değildi. Saşa Venevitinov'a çok değer verirdi, be-

nim gözdemse Nekrasov'du. Evet, Nekrasov'un şiirlerinde çoğu kez müzikalite eksikliği vardır, ama bu şiirler "ezilenler, hor görülenler"den yana oluşlarıyla tam benim yüreğime seslenen şiirlerdi¹³.

"İnsanın hayatta belli bir hedefi olmalıdır," diye yazıyordu ağabeyim. "Hedefi olmayan hayat hayat değildir." Ve bana uğruna yaşamaya değecek bir hedef belirlememi öğütlüyordu. O sıralar böyle bir hedefi bulamayacak kadar gençtim; ama Saşa'nın yaptığı bu çağrının gücüyle, belirsiz-bulanık, "güzel" bir şeyler harekete geçmişti içimde; bu "güzel" şeylerin neler olduğunun ben bile tam ayırında değildim daha.

Babam bize pek az cep harçlığı verirdi. Cebimde, tek bir tanecek olsun kitap alabilecek para olmamıştı hiçbir zaman. Ama Aleksandr, teyzelerimizden birinden birkaç ruble aldı mı bunu kesinlikle kendisi için harcamaz, kitap satın alıp bana yollardı. Düzensiz okumaya karşıydı, Saşa. "Kitap okumaya girişecek herkesin, kafasında çözmek istediği bir sorun olmalıdır," diye yazmıştı bana. Ama ben o sıralar bu uyarının hakkını verememişim galiba. Şimdi, bilimin her dalında, kimisi çok özel nitelikli ve çoğunluğu tarih konusunda olmak üzere okuduğum kitapların çokluğunu düşündükçe şaşırırmaktan kendimi alamıyorum. Fransız romanları okumakla öldürmemiştim zamanımı; Aleksandr'ın, "Hepsi ahmakça ve son derece bayağı bir dilleri var!" yargısı, bu romanlarla bütün ilişkimi kesmeme yetmişti.

Mektuplaşmalarımızın temel konusu, kuşkusuz, dünya görüşünün oluşturulması sorununa ilişkindi. Çocukluğumuzda dinle fazla bir içli dışlılığımız olmamıştı. Bizi kiliseye götürürlerdi elbet, ama küçük köy kilisesindeki halkın coşkulu havası, bizi ayinin kendisinden daha çok etkilerdi. Kilisede dinlediklerimizden iki şey beni çok etkilemiştir: "On İki İncil"den kutsal perşembe bölümü ve hem yalınlığı, hem de duygularındaki derin-

likle gerçekten çok güzel bir bölüm olan Yevrem Sirin'in duası. Bilindiği gibi Puşkin de Rus şiirine taşımıştır bu bölümü.

Bir de, dadımız Ulyana'yla birlikte kutsal cuma sabah ayinine giderken içimde dinselliğe benzer birtakım duyguların kılmıdadığını anımsıyorum: Sabahın hafif ayazı, donmuş su birikintileri, ilkbahar esintisi, ufukta yükselmeye başlayan güneş... bütün bunlar insanda özel bir ruh hali yaratıyordu. İyi de, burada önemli olan neydi: Sabah ayini mi, yoksa doğanın şiiri mi? Ayine ilişkin hiçbir şey anımsamıyorum, ama hava, buz tutmuş su birikintileri, sabah güneşi... bunların tümü Turgenyev'den canlı bir sayfa gibi gözümün önünde.

Aslında Ortodoks kiliselerinde, özellikle de küçük yerlerde, köy kiliselerinde, ayinin kendisinden çok, ayine katılan, dua eden halk etkileyicidir. Örneğin Nikolskoye'de papaz hemen hep acele ederdi (ot biçme zamanıdır çünkü), çar ailesinin üye adlarını büyük bir hızla yuvarlar geçerdi (I. Nikolay zamanında Hollanda kraliçesi Anna Pavlovna'ya varana dek -biz o sıralar kendisine Medelyanskaya Kraliçesi derdik- bütün çar ailesi üyelerinin adları her ayinde baştan sona dört kez yinelenirdi).

Sarışın papaz yardımcısı, ardı ardına kırk kez "Tanrım başla" demesi gerektiğinde, bunu öyle hızlı söyler ve ağzının içinde öyle bir yuvarlardı ki, tüm kilise de yalnızca "tam-başla... tam-başla" diye bir ses duyulurdu. Kilisenin, gür saçları hiç tarak yüzü görmemiş kutsal eşya muhafızı İvan Stepanoviç, -saçlarına, sakallarına ya bir saman, ya bir dulavratotu takılmıştır daima- bir yandan "Ve onun melekleri" ilahisini okurken, bir yandan da ağzına kuru et tıktıracak zamanı bulurdu: "Ve o-nun me (eti yutar) lek-le-ri"; sonra sakallarının arasından bir böcek bulur, "...gizlice o-lu (böceği ezer) şan..." vb. vb.

Moskova kiliseleri çok mu farklıydı sanki! Büyük ilahiyat bilgini İppolit Mihayloviç'in yönettiği bir ayini anımsıyorum. Bizim Staraya Konyuşennaya'nın bütün hanımefendileri özel-

likle onun yönettiği ayinlere giderlerdi. İlahileri okuyan koro güzel, vaaz harika... Kendisi armağanlarla uğraşır, papaz yardımcısı bas sesiyle "dürüstler dürüstü, ulu hükümdarımız" diye yırtınırken, İppolit Mihayloviç bir ara, boylu poslu, yakışıklı bir uşağın, vaaz kürsüsünün hemen yakınında durmakta olan bizim mahallenin güzel kızlarından birine sokulduğunu fark edince, güya duyulmayacağını sandığı boğuk bir fısıltıyla, ama olduğu gibi duyulan bir sesle: "Ne sokuluyorsun ulan ayı! Geri çekil, geri!" demişti.

Aslında bu ayinlerde çar ailesi üyelerinin adlarının sayılması bende hep bir burkuntu yaratırdı. Katedralde, rahibin biri bas, öbürü hımhım, üçüncüsü yaşlılıktan çatlamış bir sesle "...ve onun çok sayın zevceleri, asaletli-i... ve Büyük Prens... falanca-nı-ın..." diye biri bırakıp öbürü başlayarak çar sülalesini saymaya durdular mı, içimde bir tiksinti yükselir ve bütün bu ayinden yalnızca komik yanlar aklımda kalırdı.

Sonraları Petersburg'da Katolik kilisesine de gittim birkaç kez; ama burda gördüğüm gerçeklik duygusundan yoksunluk ve teatrallik beni çok şaşırttı. Hele kilisenin uzak bir köşesinde dua eden basit bir Polonyalı neferin ya da köylü kızın saf, yalın inançlarına tanık olduğumda bu duygum büsbütün güçlendi. Protestan kilisesine de gittim; ama kiliseden çıktığımda kendimi Goethe'nin dizelerini mırıldanırken yakaladım:

... Bu sizin yaptığınız, bir bönlerin
Bir de çocukların hoşuna gider
Yürekten yüreğe söz gitmez, eğer
Yüreğinizden çıkmıyorsa o söz sizin.

Aleksandr bu arada her zamanki tutkusuyla kendini Lutherciliğe vermişti. Michelet'nin Servetus üzerine kitabını okumuş ve bu büyük mücadele adamını örnek alarak kendi dinini yaratmıştı. Augsburg deklerasyonunu¹⁴ büyük bir coşkuyla okumuş, çevirisini yapmış ve bana yollamıştı. O sıralardaki

mektuplarımız mağfiret, havariyundan Pavel ve Yakov'un metinleri vb. gibi şeylerle doluydu. Kardeşimi dikkatle izliyor, ancak bu ilahiyat söyleşileri benim fazla da ilgimi çekmiyordu. Tifodan ayağa kalktıktan sonra bambaşka kitaplar okumaya başlamıştım ben.

Bu arada ablamız Lena evlenmiş ve Petersburg'da yaşamaya başlamıştı. Ben de cumartesi akşamları okuldan çıkıp onların evine gidiyordum. Lena'nın kocasının hatırı sayılır bir kitaplığı vardı; ansiklopedicilerin ve çağdaş Fransız filozoflarının en iyilerinin kitapları dizi dizi yer alıyordu kitaplıkta. Büyük bir coşkuyla bu kitapları okumaya giriştim. Yasaklı kitaplar oldukları için bunları yanımda okula götüremiyordum; ama cumartesi gecelerimi geç vakte kadar ansiklopedicileri, Voltaire'in "Felsefe Sözlüğü"nü, stoacıları, özellikle de Marcus Aurelius ve benzerlerini okumakla geçiriyordum. Evrenin sonsuzluğu, doğanın yüceliği, şiiri ve onda bir nabız gibi sürekli atan hayat beni gitgide daha çok etkiliyor; doğadaki sonsuz hayat ve uyum, gençlerin hep susuzluğunu çektikleri coşkulu bir kendinden geçişe, bir tür esrikliğe sürüklüyordu beni. Bu arada sevdiğim ozanlarda, insanda ilerlemeye karşı uyanan sevgi ve inancı dile getiren imgeleri buluyordum; gençliği güzelleştiren ve etkisi yaşam boyu süren şeylerdir bunlar, bilindiği gibi.

Aleksandr ise yavaş yavaş Kantçı kritisizme, daha doğrusu agnostisizme doğru yol alıyordu. Mektupları "algılarımızın göreliliği", "zamanda ve uzamda algı ve yalnız zamanda algı" gibi kavramlarla doluydu. Konular ciddileştikçe elyazısı da büsbütün mikroskopikleşiyordu. Ama ne o sıralarda, ne de daha sonraları, saatler süren Kant felsefesi tartışmalarımızın sonunda, beni Koenigsberg filozofunun çizgisine çekmeyi başaramadı, Saşa.

Benim gözdem artık müspet bilimlerdi: Matematik, fizik, astronomi.

1858 yılında, Darwin'in ölümsüz yapıtı yayınlanana dek, Moskova Üniversitesi zooloji profesörü K.F.Roulier, transformizm üzerine üç ders notunu bastırmıştı¹⁵. Ağabeyim kendini hemen türlerin değişmesi konusuna verdi; ama yaklaşık değerlendirmelerle yetinmeyerek, kalıtım vb. gibi özel konuları araştırmaya girişti. Mektuplarında bana belli başlı olguları, çıkardığı sonuçları ve kuşkularını bildiriyordu. "*Türlerin Kökeni*"nin yayınlanması bazı konularla ilgili kuşkularını tümüyle gidermedi; Darwin'in kitabı yalnızca yeni birtakım soruların ortaya atılmasına neden oldu, bu da Saşa'nın çok daha büyük bir çabayla bu sorularla ilgilenmesine yol açtı. Sonraları, türlerdeki sapmanın kökeni ve bu sapmanın kalıtsal yolla aktarılma ve daha da güçlenme olasılığı aramızda yıllarca sürecektir bir tartışmanın başlamasına neden oldu. Kısacası, doğal ayıklanma kuramıyla ilgili olarak, o günlerde Spencer'le Weismann arasında bilimsel tartışmaya neden olan¹⁶, Galton'un araştırmalarıyla, çağdaş yeni-Lamarkçıların yapıtlarında sergilenen sorunlar son derece ilgimizi çekiyordu. Pek çok bilim adamı, konuya ilişkin herhangi bir öngöründe bulunmazken; Felsefeye, eleştirel düşünmeye yatkın kafasıyla Aleksandr, bu sorunların, türlerin değişimi kuramı açısından ne denli önemli olduğunu hemen fark etmişti.

Bu arada, siyasetin de esaslı bir şekilde ilgi alanımıza girdiğini belirtmem gerek. 1858 - 1859 yıllarında Rusya'da herkes siyaset ekonomiden söz ediyordu. Korumacılık ve serbest ticaret konularında yapılan konuşmalar yığınla dinleyici topluyordu. Fazla uzun sürmese de, ona özgü coşkuyla Aleksandr da ilgilendi bir süre siyaset ekonomi sorunlarıyla (o sıralar türlerin kökeni konusuna vermemişti henüz kendisini). Okumam için Jean Baptiste Say'ın "*Politik Ekonomi*"sini gönderdi bana; kitabın ancak birkaç bölümünü okuyabildim: Tarifeler ve bankacılık işlemleri ilgimi çekmedi. Buna karşılık

Aleksandr bütün bu konuları büyük bir tutkuyla inceliyordu, öylesine ki gümrük vergileri konusuna ilgisini çekmek için üvey annemize bile konuya ilişkin bilgilerle dolu ayrıntılı bir mektup yazmıştı. Daha sonra, Sibiry'a'da o döneme ilişkin mektupları yeniden okurken, Saşa'nın yazdığı bir mektup beni çocuklar gibi güldürdü: Saşa bu mektubunda üvey annemizin böylesine önemli konulara bile ilgi duyma yeteneği olmadığından ve yolda rastladığı bir zerzevatçının tavrından söz ediyordu: Çok sayıda ünlem işaretleriyle, "Düşünebiliyor musun," di-yordu, "bu odun kafalı, ticaretle uğraştığı halde gümrük tarifeleri sorunuyla şuncacık olsun ilgilenmedi!!"

Her yaz, öğrencilerin yarısı Petergof'a kampa giderdi. Yalnız küçük sınıflar (ilk iki sınıf) için bu zorunluluk yoktu; böylece ben de iki yıl yaz tatillerimi Nikolskoye'de geçirdim. Okuldan ayrılmak, Moskova'ya gitmek, orda Aleksandr'la buluşmak öyle büyük bir mutluluktur ki, gün saymaya başladım. Yalnız bir kezinde Moskova'da tam bir düş kırıklığı bekliyordu. Aleksandr sınavlarda başarısız olduğu için, sınıfta kalmıştı. Aslında, okumakta olduğu özel sınıf için Saşa'nın yaşı çok küçük sayılırdı, ama yine de babam sınıfta kalmasına çok içerlemiş ve bizim birbirimizi görmemize izin vermemişti. Bu durum çok canımı sıktı. Bir kez, çocuk değildik artık, ikincisi de, ne zamandır görüşmediğimiz için birbirimize söyleyeceğimiz şeyler birikmişti. Belki kardeşimle orda karşılaşabilirim umu-duyla Sulima teyzemin evine gitmeye izin vermesini rica ettim babamdan ve kesin bir ret cevabı aldım. Babam, bilmem neden, annemizin akrabalarını ziyaret etmemizi yasaklamıştı.

O yaz Moskova'daki evimiz konuklarla doldu taşı. Konuk odası her akşam ıslık ısıldı; orkestra çalıyor, pastacımız dondurmalar, çörekler hazırlıyor, büyük salonda iskambil oyunları gecenin geç vakitlerine dek sürüyordu. Pırıl pırıl aydınlatılmış odalarda amaçsızca dolaşıyor, kendimi mutsuz hissediyordum.

Bir gece, saat ondan sonra, hizmetlilerden biri bana bir işaret yaptı ve usulca, sofaya kadar gelmemi söyledi. Deddiğini yaptım. Yaşlı kâhyamız Frol, "Uşaklar bölümüne gidin," dedi, "Aleksandr Alekseyeviç sizi bekliyor."

"Saşa, canım benim, nerden çıktın?" Birbirimizi sımsıkı kucakladık. Heyecandan, bir süre bir şey konuşamadık. "Biraz yavaş olun, çocuklar," dedi aşçı Praskovya, önlüğünün ucuyla gözyaşını silerek. "Zavallı öksüzler! Anacığınız sağ olsaydı..."

Yaşlı Frol de başını eğmiş, oracıkta duruyor, gözlerini kır-pıştırıyordu.

"Bak ha, Petya," dedi, "kimseye tek kelime etmek yok! Beni duyuyor musun, hiç kimseye!"

Bu arada Praskovya, Saşa'nın önüne bir çanak lapa koymuştu.

Her yanından sağlık fişkıran Saşa bir yandan lapayı kaşıklarken, bir yandan da değişik şeylerden söz ediyordu. Çanak çabucak boşaldı. Bu arada ben de, Saşa'nın geç vakit buraya nasıl gelebildiğini düşünmeyi ancak akıl edebildim. O sıralar Smolenskiy bulvarında, Levşinskiy sokağında, annemizin öldüğü eve birkaç adım uzaklıkta bir evde oturuyorduk; Aleksandr'ın öğrenim gördüğü Kadetsiy Korpus ise, Moskova'nın öbür ucunda. yedi verst ötedeki Lefortov'da bulunuyordu.

Aleksandr, yorganının altına korkuluk gibi bir şey koyup "kule"nin penceresinden sığırmış ve yedi verst yürüyerek gelmişti.

"Okulun ordaki boş yerlerde korkmadın mı?" diye sordum.

"Neden korkacağım?" dedi. "Köpekler saldırdı üzerime bir tek, ama onları da ben kızdırdım. Yarın yanıma kasaturamı alacağım."

Bu arada arabacılar ve öteki hizmetliler girdi içeri. Göğüs geçirerek bize baktılar, sonra duvar dibine oturup, bizi rahatsız

etmemek için fısıldaşarak konuşmaya başladılar. Bizse gece yarısına dek nebula, Laplace'ın hipotezleri, maddenin yapısı, papa VIII. Bonifacius ile Fransa kralı arasındaki savaş vb. gibi çeşitli konulardan söz ettik.

Arada bir hizmetkârlardan biri koşarak içeri giriyor ve:

"Petenka, git bir salonda görün istersen," diyordu, "iskambil masasından kalkınlar, senin yokluğunu fark edebilirler."

Saşa'ya yarın akşam da aynı çılgınlığı yapıp gelmemesi için yalvardım; ama o köpeklere karşı kasaturasını da yanına almış olarak yine çıktı geldi. İşareti aldığım da bu kez yıldırım hızıyla ulaştım uşaklar bölümüne. Saşa bu gelişinde yolun bir bölümünde arabaya binmişti. Dün gece uşaklardan biri, iskambil oynayan konuklarımızdan birinin kendisine verdiği parayı kabul etmesi için Saşa'ya yalvarmış, Saşa da arabaya binmesine yetecek kadar bir miktar bozukluk almış, bu nedenle bugün dünden daha erken gelmişti.

Ertesi gün de gelmeye niyetliydi, ama bu buluşmalarımızın uşakları zor durumda bırakacağını düşünerek sonbahara kadar görüşmemek üzere ayrılmaya karar verdik. Ertesi gün aldığım, resmi bir üslupla yazdığı kısacık bir mektuptan, iki gecelik serüveninin okulda anlaşılmadığını anladım. Eğer gece okuldan kaçtığı bir anlaşılsaydı, alacağı ceza korkunç olurdu. Bunu düşünmek bile dehşet verici! Bütün okulun gözü önünde bilincini yitirene dek sopayla dövülmek (sonra da baygın durumda bir çarşaf içinde hastaneye götürülmek), rütbe indirimiyle er çocukları için açılan askeri okullardan birine gönderilmek... öyle bir dönemdi ki, her şey olabilir.

Gizli görüşmelerimizden haberi olsaydı babam da bizim uşaklara çok ağır cezalar verirdi. Ama hepsinin ağzı sıkıydı; Aleksandr'ın gece ziyaretlerini bütün hizmetliler bildiği halde, bir teki bile bizimkilerin yanında gereksiz tek laf etmedi. Onlarla benim gizimiz olarak kaldı evde bu buluşmalar.

IV

Nikolskoye'de Panayır - İlk istatistik çalışması - "Teke"yle yolculuk - Beyaz lokanta

Halk yaşamını inceleme konusundaki ilk deneyimim de o yıl gerçekleşti. Bu deneyim beni köylülerimize bir adım daha yaklaştırdığı, onları yeni ve bambaşka bir açıdan görmemi sağladığı gibi, daha sonra Sibirya'da da çok işime yaradı.

Her yıl temmuzda, -aynı zamanda bizim kilisenin de tapınak bayramı olan- "Kazan Meryemi" gününde Nikolskoye'de panayır kurulurdu. Komşu kentlerden tüccarlar ve kırk verst içindeki çevre köylerden birkaç yüz bin köylü gelir, bizim köyde toplanırdı ve Nikolskoye iki gün boyunca insan kaynardı. Aksakov da, Ukrayna panayırları üzerine o harika incelemesini o yıl yayınlamıştı. O sıralar siyasal ekonominin çekimine kapılan ve bu kapılışın doruklarında bulunan Saşa, bana bizim köy panayırındaki alım satımla ilgili verileri ortaya koyacak istatistiksel bir çalışma yapmamı önermişti. Öneriye uydum, çalışmayı yaptım; hem de beni bile şaşırtacak bir başarıyla. Şu anda a-

nımsayabildiğim kadarıyla yaptığım ticaret hacmi hesaplamaları, pek çok istatistiksel araştırmada yer verilen sayılarla benzerlik içindeydi.

Yirmi dört saatten biraz fazla sürerdi bizim panayır; kilise bayramının arife gününden başlardı, panayır meydanındaki canlılık. Çarçabuk kuruluveren sundurmalar, çardaklar, tenteler sıra sıra dizilir, bunların altında basma, iplik, kurdele ve köylü kadınların işine yarayacak her türden ıvır zıvır satılırdı. Taştan yapılma büyük samanlığa masalar, sandalyeler, sıralar taşınır; burası lokantaya dönüştürülürdü; zemine ise pırıl pırıl, sarı kumlar dökülürdü. Bu arada kaşla göz arasında üç yeni meyhane açılıverir ve kapılarının önüne dikilmiş uzun bir sıırığın ucuna geçirilmiş ot süpürgeyle uzaktaki köylülerin dikkatleri çekilmeye çalışılırdı. Akıl almaz bir hızla orda burda yeni tezgâhlar belirirdi: Kap kakak, çizme, börek, çörek ve akla gelebilecek her türden eşya satılırdı buralarda. Panayır alanının öbür ucunda, yer kazılarak sahra mutfağı kurulur; burada kocaman kazanlarda bütün koyunlar, karambuğday, darı, yarma kaynatılır, tüm panayır halkı için lahana çorbası, lapa pişirilirdi. Arife günü öğleye doğru köye uzanan yollar, ağzına kadar çanak çömlek, katran fiçileri, tahıl ve başka bir yığın ıvır zıvırla dolu köylü arabalarından, yedekte sürülen büyükbaş hayvanlardan geçilmez olurdu.

Bizim kilisede gece ayini inanılmaz görkemli olurdu. Çevredeki komşu köylerin kiliselerinden gelen çok sayıda rahip ve diyakoz hep birlikte yönetirlerdi ayini. Sunak taşının iki yanındaki -genç tüccarların elden geçirip berkittikleri- koro yeri yükseltisinden ise ancak Kaluga'daki piskoposluk korusundan duyulabilecek güzellikte sesler yükselirdi. Kilisede iğne atsanız yere düşmezdi. Herkes büyük bir coşkuyla, canı gönülden yakarırdı Tanrıya. Tüccarlar, ticaretin canlı, başarılı geçmesi için ikonaların önüne diktikleri mumların sayısı ve büyüklüğü açı-

sından yarışırlandı; kiliseye geç gelenler, kalabalıktan sunak taşına yaklaşamazlardı bile. Bu nedenle de, kilisenin kapısından sunak taşına doğru, uzunluğu ve kalınlığı herkesin ekonomik durumuna göre değişen beyaz, sarı mumlar elden ele geçirilirdi. Mumları birbirine uzatanlar, "Koruyucumuz kutsal Kazan Bakiresine", "Aziz Nikolay'a", "Frol ve Lavr'a" ya da hiç ad vermeden, "Bütün azizlere" diye fısıldarlardı.

Gece ayininin hemen ardından "ön alım-satım" başlardı. Ben de kendimi büyük bir ciddiyetle işime kaptırmıştım: Yüzlerce köylüye panayıra getirdiği malın fiyatını soruyordum. Şaşılabilecek şey, ama çalışmam başarıyla ilerliyordu. Kuşkusuz bana da soru soranlar oluyordu: "Niye öğrenmek istiyorsun? Yaşlı prens adına mı soruyorsun? Panayır vergisini artırmaya mı niyetleniyor yoksa?" Ama ben güvence veriyordum: "yaşlı prens"in haberi bile yoktu bu işten, asla da olmayacaktı (oğlunun böyle bir soruşturma yaptığını duysa, utançtan yerin dibine geçerdi, kuşkusuz). Kısa sürede, soruları nasıl sormam gerektiğini de öğrendim; tezgâh sahibiyle, lokantada içilen birkaç bardak çaydan sonra (hele bunu bir duysa babam resmen çılgına dönerdi), her şey kolayca yoluna giriyordu. Nikolskoye'nin genç, yakışıklı, akıllı bakışlı, ipeksi-kumral sakallı muhtarı Vasiliy İvanov da ilgilendi yaptığım çalışmayla.

"Madem senin bilimin için gerekli bu bilgiler sana, topla o zaman; bakarsın bizim de işimize yarar" dedi, sonra da köylülere benim sorularımdan çekinmelerine hiç gerek olmadığını söyledi.

Sonuçta, panayıra "gelen mallar"ı tama yakın saptayabildimse de, ertesi gün başlayan satış konusunda bazı güçlüklerle karşılaştım. Manifaturacılar mallarını kaçça sattıklarını henüz kendileri de bilmiyordu. Genç köylü kadınlar tezgâhları adeta yağmalamışlardı; kendilerinin el tezgâhlarında ürettikleri el dokumalarını sattıktan sonra, kurdele, basma, renkli başörtüsü,

kocaları için büyük mendil, evdeki yaşlılar ve çocuklar için de şekerleme vb. satın almışlardı. Kap kakak, çörek, büyükbaş hayvan, kenevir vb. satıcılarına gelince, sorduğumda (özellikle de yaşlı kadınlar) satış rakamlarını hemen söylüyorlardı.

"Nasıl gitti ticaret, nineciğim?"

"Yakınp da günah işleyecek değilim, oğlum. Tanrıya şükür! Hemen bütün mallarımı sattım."

Bana verdikleri rakamları alt alta koyup da topladığımda ortaya on binlerce rublelik bir sonuç çıktı. Aydınlatılmamış yalnız bir nokta kaldı. Yakıcı güneşin altında yüzlerce köylü kadın duruyordu. Bunların her biri panayıra evlerinde kendilerinin dokudukları ince keten bezlerden getirmişlerdi. Çingene yüzlü, şahin gözlü onlarca da keten alıcısı dolaşıyordu pazar yerinde. Bu alışverişin tutarını ancak yaklaşık olarak ve Vasiliy İvanov'un yardımıyla hesaplayabildim.

O sıralar bu deneyimim üzerine uzun boylu düşünmüyor, yalnızca başarıyla sonuçlandığı için seviniyordum. Ama bu iki gün içinde tanık olduğum, Rus köylü kadınlarının sağduyu ve yetenekleri beni çok etkiledi. Sonraları halk içinde devrimci propaganda yapmaya başladığımızda, benden çok daha donanımlı arkadaşların köylülerle ya da küçük üreticilerle ilişki kurmada benim kadar başarılı olamadıklarını gördüm. Çünkü halk ağzıyla konuşmaya çalışıyorlar, sözlerinin arasına bol bol köylülerin kullandığı deyimleri yerleştiriyorlar, böylece de sözlerini büsbütün anlaşılabilir hale getiriyorlardı.

Oysa halkla konuşurken ya da halk için yazarken böyle şeylere hiç gerek yok. Büyük Rus köylüsü, konuşmasında yabancı sözcüklere yer vermedikçe, bir aydının ne dediğini çok güzel anlar. Elle tutulur, gözle görülür örneklerle açıklanmadıkça yalnız soyut kavramları anlayamaz köylüler. Deneyimlerim bana gösterdi ki, doğal bilimlerden ya da toplumbilimden

köylülere, Rusya'nın ya da dünyanın herhangi bir ülkesinin kırsal kesim insanlarına anlatılamayacak hiçbir şey yoktur. Yeter ki, konuştuğunuz konuyu siz iyi kavramış olun ve somut örneklerle ve yalın bir dille konuşun. Eğitimli insanla eğitimsiz insan arasındaki en büyük ayırım, ikincinin, akıl yürütme zincirini izleyememesidir. Zincirin ilk halkasını kavrar, belki ikinci-yi de yakalar, ama hedeflediğiniz nihai yargıyı hâlâ göremiyorsa üçüncüde yorulur. Söz aramızda, sık sık eğitimli kişilerde de rastlanır bu duruma.

Bu gençlik deneyimimden, sonraları farkına vardığım ve sanırım pek çok okurumu şaşırtacak bir izlenim daha edindim: Bu, -yalnızca Rus köylülerinde de değil, tüm halkların kırsal kesim insanlarında- çok açık, net bir biçimde dile getirilen eşitlikçilik ruhudur. Bir mujik, toprak sahibine ya da polis memuruna kölece boyun eğebilir; onların iradeleri karşısında sesini en ufak bir şekilde yükseltemez; ama bu hiç de onları kendisinden daha yüksek gördüğünden değildir. Bir dakika sonra bu köylü, konu eğer saman ya da avlanma vb. gibi bir konuysa, toprak sahibiyle tam eşitiymiş gibi konuşabilir. Başka bir deyişle, ben Rus köylüsünde hiçbir zaman, küçük memurun amiriyle ya da bir uşağın efendisiyle konuşmasındaki -bu kişilerde adeta ikinci bir kimliğe dönüşmüş olan- yaltaklanmaya tanık olmadım. Köylü güç karşısında kolayca boyun eğer, ama ona asla hayranlık duymaz, tapınmaz.

O yaz Nikolskoye'den Moskova'ya alışılmışın dışında bir yoldan döndüm. O sıralar Kaluga ile Moskova arasında henüz demiryolu kurulmamıştı. "Teke" denilen bir adam bu iki kent arasında posta arabaları çalıştırırdı. Bizimkiler tabii kendi atları ve arabaları olduğu için bu yolu asla kullanmazlardı; ama babam, üvey annemi iki kez yolculuk yapmaktan kurtarmak için, bana şaka yollu "Teke"yle gitmemi önerdiğinde, sevinçle kabul ettim öneriyi. Üvey annem Kaluga'ya dek götürdü beni, ordan

Moskova'ya Teke'nin yaylısıyla yolculuk ettim. Arabada dört kişiydik: Şişman bir tüccar karısı, ben, ön koltukta da bir tüccarla bir esnaf. Harika bir yolculuk oldu bu; her şeyden önce, ilk kez yalnız seyahat ediyordum (hepi topu on altı yaşımıydım daha), sonra tüccar karısı üç günlük yolculuk için koca bir sepet dolusu yiyecek almıştı yanına, bana ha bire kekler, çörekler, meyveler ikram etti durdu.

Ama belleğimde en çok yer eden bir akşam yaşadıklarımızdır. Büyük bir köyün hanında mola vermiştik. Yaşlı tüccar karısı kendine bir semaver söyledi, ben de dolaşmak için yola çıktım. Bembeyaz bir lokanta dikkatimi çekti, oraya yöneldim. Beyaz örtüler serili masalarda köylüler oturmuşlar çay içiyorlardı. İki bardak çay da ben kendime ısmarladım.

Her şey benim için yeniydi. Köy, bir toprak sahibinin değil, devlet köylülerinindi. Dokumacılık geliştiği için varlıklı sayılabilecek bir köydü burası. Masalarda usul, sakın konuşmalar... yalnızca arada bir gülüşler duyuluyordu. Birisi bana nerden gelip nereye gittiğimi sordu. Bir anda, bizim oralarda kaldırılan ürünler, havalar, kuru ot, saman üzerine on kadar köylüyle konuşuyor buldum kendimi. Köylüler art arda sorular soruyorlardı bana: Petersburg üzerine her şeyi bilmek istiyorlar, özellikle de o sıralar söylentileri büsbütün yayılmış olan serfliğe son verilmesi konusunda bilgilenmek istiyorlardı. İçimde, köylüler arasında sonraları da hep duyumsayacağım yalınlığın, içtenliğin ve eşitlik bilincinin ılık esintilerinin dolaştığını duyumsadım. Aslında o akşam özel hiçbir şey olmamıştı, o bakımdan da, anımsanmaya değer nesi vardı ki o akşamın, diye sordum durdum kendime. Ama işte köye inen ılık gece, küçük lokanta, köylülerin usul söyleşileri, gündelik hayatlarının dışında kalan yüzlerce konu üzerine bana yönelttikleri meraklı sorular... bütün bunlar o yoksul, beyaz köy lokantasını benim için en gösterişli, en lüks restoranlardan daha çekici yapmıştır.

V

Okulda fırtınalı dönem - İmparatoriçe Aleksandra Fyodorovna'nın cenaze töreni

1860 yılı Korpus için fırtınalı bir dönem oldu. Girardot emekli edilince yerine bizden bir subay, Yüzbaşı Fyodor Kondratyeviç von Brevern atandı. Yüzbaşı aslında iyi bir insandı, ama nedense kendisine, işgal ettiği makama uygun saygı göstermediğimiz gibi bir saplantısı vardı. Bu yüzden de, kendisine daha çok saygı göstermemizi sağlamak için olur olmaz bahanelerle son sınıfa eziyet etmeye başladı. Daha da kötüsü, kökeni zamanın karanlıklarına dek uzanan "hürriyetlerimiz"e göz koydu. Bunlar gerçi küçük şeylerdi, ama bizim gözümüzde değerleri pek büyüktü.

Sonuçta korpus "isyan" etti; bunu isyancılara ağır cezaların yağdırılması, hatta iki çok sevdiğimiz arkadaşımızın okuldan atılması izledi.

Bunun ardından yüzbaşı, ders başlamadan bir saat önce, başlayacak dersle ilgili hazırlıklarımızı gördüğümüz sırada sı-nıflara uğramaya başladı. Bu bizim için, muharip subaylardan uzak, öğretmen subayların denetiminde olduğumuz bir zaman dilimiydi. Bu baskınlar son derece ağırımıza gittiği için, bir gün ben, sesimi de epeyce yükselterek, "bu saatte burada yüzbaşının değil, öğretmenlerimizin bulunması gerektiğini" söyledim. Bu küstahlığının karşılığı birkaç haftalık hücre hapsi cezası oldu.

Korpus'ta bu cezaların çekildiği yerler, son derece karanlık, dar iki odaydı, ki beni de bunlardan birine tıkmışlardı. Cezalıya bir parça kuru ekmekle, bir maşrapa sudan başka bir şey verilmezdi. Karanlık hücrede kendimi yapayalnız bulunca müthiş bir sıkıntı duydum. Yapacak hiçbir şeyin olmaması korkunç boğucu bir duyguydu. Önce biraz jimnastik yaptım, sonra operalardan bir iki aria söyledim, ama yok, zaman geçmek bilmiyordu.

Bir hafta geçti, ben hep hücredeydim. Bunun üzerine yeni bir uğraş buldum kendime: Köpek gibi havlama, uluma talimleri yapmaya başladım. Birkaç gün içinde mükemmel bir şekilde çıkarmaya başladım bu sesleri. Köpeklerin aya doğru ulumalarını ve bir büyük köpekle bir küçük köpeğin karşılaşmasını taklit ediyordum: Büyük, bas bir sesle havlarken; küçük, kuyruğunu kıstırıp gizlendiği köşeden korkuyla büyüğe doğru pavkırıyordu.

Bu son derece gereksiz gibi görünen uğraşın sonraları pratik yararını gördüm. Sibiry'a'da geceleri posta kayığıyla Amur nehrinde yol alırken, köpek gibi havlayabilme yeteneğim çok işimize yaradı. Aysız gecelerde kıyı çizgisini gözden yitiriyor ve köylerin nerde olduğunu anlayamıyorduk. Böyle durumlarda, ne zaman kıyıya yanaşmamız gerek, posta telmesinin komutanı arkadaşım bana gayet ciddi bir şekilde, "Pyotr Alekseyeviç," derdi, "lütfen biraz havlar mısın?"

Ben dünden hazırdım buna: Bir anda uçsuz bucaksız ırmağın her yanına yayılırdı havlamam. Çok geçmeden de köyün köpekleri yanıt verirlerdi bana; biz de böylece köyün nerde olduğunu saptar, güven içinde kıyıya doğru dümen kınardık. İşte böyle, hayatta işe yaramayacak bilgi yoktur.

Hücrede iki haftadan fazla kaldım. Bir gün bitişik hücreye de bir paj'ı kapattılar ve ondan duvarı yumruklama yoluyla okul haberlerini aldım. Arkadaşı dinledikten sonra, ona hünerimi göstermek istedim ve çeşitli tellerden havlamaya, ulumaya başladım. Arkadaş öyle korkmuş ki, serbest bırakılır bırakılmaz sınıfta:

"Kropotkin," demiş "hücrede yata yata oynatmış gibi. Ben ona okuldan haberler verdim, o ise yanıt olarak bana köpek gibi bir havladı, bir uludu!"

Bu sansasyonel haber çabucak okul yönetimine de ulaşmış. Ertesi gün bana, gündüzleri dersleri izleyebileceğimi, yalnız geceleri hücrede kalacağımı söylediler.

Sonunda, okul müdürü general Jeltuhin çağırdı beni yanına. Çok iyi bir insandı müdür, ama ben odaya girer girmez, yüzüne sert, kızgın bir ifade verip bağırıp çağırmaya başladı, hatta okuldan uzaklaştırmakla bile tehdit etti.

"Yüzbaşıya nasıl hakaret edersin! Müfettişe öyle cevap vermeye nasıl cesaret edersin? Üzerine koyun postu gocuk giydirip doğru babana göndermeli aslında seni..."

General öfkeden kudurmuş bir ifade vermeye çalışıyordu o tatlılar tatlısı yüzüne. Askeri disiplin, benim hiç ses çıkarmadan ve "esas duruş"ta dinlememi gerektiriyordu generali. Ama az sonra generalin yüzü her zamanki haline döndü. Bunu fark edince, "doğru hücrene, marş marş!" dedi. Çıktım odasından. Ertesi gün de hücre cezamın bittiği bildirildi.

Özgürlüğüme kavuşmam bayram havasıyla karşılandı sınıfta. General anlaşılan yüzbaşıyla da bir konuşma yapmıştı, çünkü bu olaydan sonra yüzbaşı bir daha sınıfımıza hiç gelmedi. Zafer benimdi.

Yönetim, müfettişin aşırı gittiği ve nedensiz çıkışmalarıyla bizim sabrımızı taşırdığı kanaatine ulaştığı için benim tepkim, ağır cezayı gerektiren bir davranış olarak görülmedi. Okuldan atılmadım, iki haftalık hücre cezasıyla yetinildi; bir de herkesin başarı durumuyla hal ve gidişinin kaydedildiği sınıf defterine bu durum not edildi.

Bu olaydan sonra okulda yaşam eski yolunda akmaya başladı, yüzbaşı da bir daha "kadim özgürlüklerimiz"i elimizden almaya kalkmadı.

Bu heyecan henüz bitmişti ki, I. Nikolay'ın dul eşi imparatoriçenin ölümü okuldaki eğitimin normal akışını kesen yeni bir olay oldu.

İmparator ailesinden kişilerin cenaze törenleri her zaman halkı derinden etkileyecek biçimde düzenlenirdi. İmparatoriçenin cenazesi de, öldüğü Tsarskoye Selo'dan alınıp önce Petersburg istasyonuna, oradan da ana caddelerden geçirilerek Petropavlovsk kalesine getirilmişti. Cenaze alayına tüm imparator ailesi, yüksek devlet memurları, on binlerce memur ve sayısız birlik ve lonca üyesi eşlik etmişti. En önde yüzlerce rahipten oluşan din adamları ve korolor yer alıyordu. Caddeler boyunca yüz bin muhafız dizilmişti. Tören giysilerini giymiş binlerce insan da cenaze arabasının önünde, yanında, ardında yürüyordu. Bütün önemli kavşaklarda, duaların herkesçe bilinen ezgili bölümleri hep bir ağızdan yineleniyordu. Kiliselerin hep birden çalan çanları, koroların şarkıları, askeri mızıkalar-dan yükselen müzik... bütün bu ses karmaşası, halkta, imparator-

riçenin ölümüne bütün bu kalabalığın gerçekten ağladığı izlenimi yaratmak içindi.

İmparatoriçenin cenazesi Petropavlovsk kalesi katedralinde beklerken, paj'lar, cenaze başında gece-gündüz nöbet tutarlardı. Üç kamer-paj'la üç nedime katafalk üzerinde duran cenaze başında nöbet tutarken, yirmi kamer-paj da imparatorun ve tüm aile üyelerinin katıldığı ve günde iki kez gerçekleştirilen cenaze ayininin yapıldığı platformda nöbet tutarlardı. Bu nedenle okul mevcudunun nerdeyse yarısını her gün kaleye çağırırlardı. Her iki saatte bir nöbet değişirdi. Gündüzler hadi neyseydi, ama gece nöbetleri korkunçtu: Gecenin bir vakti kalkacaksın, saray-tören giysilerini giyeceksin, yas tutan, kederli-karanlık yüzlü saray görevlileriyle kalenin loş koridorlarından geçip katedrale gideceksin ve katedral kulelerindeki saatlerin iç karartıcı vuruşları eşliğinde iki saat nöbet tutacaksın. Bu kalenin, bu Rusya Bastilinin loş, karanlık hücrelerine kapatılmış tutuklular hatırıma geldikçe sırtımdan aşağı soğuk ürpertiler yürürdü: "Kim bilir," diye düşünürdüm, "bir gün belki ben de onların arasında yer alacağım."

Her cenaze töreninde, muhakkak, çok ağır sonuçlar doğuran bir olay olurdu. Katafalk üzerinde, tam katedralin kubbesi altında, kocaman bir altın kaplama taçla süslenmiş bir ağırlık asılıydı. Bunu izleyen ve kubbeyi tutan dördüncü sütundan aşağı kakım kürkü kaplı büyük bir erguvan pelerin asılıydı. Yaratılan etki çok güçlüydü. Ama biz, paj'lar, altın kaplama tacın karton ve ağaçtan yapıldığını, pelerinin yalnızca alt kısmının erguvan kadifeden, üst kısmınınsa basit kırmızı bezden dikildiğini, pelerinin tümünün kakım kürkü kaplı olmadığını, üst bölümünde kakım yerine sincap kuyruğu kullanıldığını ayırt etmiştik. Üzerlerine imparatorluk arması basılmış kreple kaplı kalkanların da kartondan yapıldığını anlamıştık. Ama ancak akşamları, hava karardıktan sonra, tabutu örten simli kumaşa yüz sürmeleri

için katafalk önünden geçmelerine izin verilen halkın bütün bu ayrıntıları sezinleyebilmesine olanak yoktu. Arzulanan teatral etki çok ucuza getirilmiş oluyordu böylece.

Ayin sırasında imparator ailesi üyeleri, ellerinde, ancak belli dualar okunduktan sonra söndürülen, yanar mumlarla dururlardı. Bir seferinde, küçük "büyük prens"lerden biri, büyüklerin mumlarının söndüklerini görünce, onlara doğru dönerek aynı şeyi yapmak istedi, ama bu sırada, terslik işte, tam arkasındaki kalkandan sarkan siyah krepî yaktı. Bir anda hem kumaş, hem kalkan alevler içinde kaldı. Alevlerin dilleri, ta yukarda asılı, sözüm ona kakım kaplı ağır pelerine kadar yükseldi.

Ayin durdu. Herkesin gözü gitgide yukarı, karton taca ve tüm bu donanımı tutan ahşap düzeneğe doğru yükselen alevlere çevrilmişti. Kadınların siyah yas tüllerini tutuşturma tehlikesi yaratarak, yukardan aşağı yanan kumaş parçaları düşmeye başlamıştı.

II. Aleksandr'ın paniği bir an sürdü, sonra hemen kendini toparlayıp, "Tabutun derhal çıkarılması gerek burdan!" dedi. Kamer paj'lar tabutun üzerine simli bir örtü örttüler ve tabutu kaldırmak için iki yanına dizildiler. Bu arada pelerine dek yükselen kocaman bir alev dili, pelerinin havlarını yalayınca, minik mavi alevler ve bir kıvılcım yağmuru başladı yukardan; ancak bir süre sonra, tahta düzenek üzerindeki is ve toz katmanını arasında bunlar da söndü.

En çok nereye bakıyordum, bilmiyorum: Alev dillerine mi, yoksa tabut başında dimdik ve azametle duran nedimelere mi? Nedimelerin siyah dantel vualleri omuzlarından dökülüyor, uzun yas giysilerinin etekleri katafalkın basamaklarını örtüyordu. Hiçbirinde en ufak bir kımlı yoktu; olağanüstü güzel heykeller gibi duruyorlardı; yalnız içlerinden birinin, gözlerinde inci ta-

necikleri gibi gözyaşları ışıldıyordu; Ukraynalı güzel Gameleya, nedimeler içinde gerçekten güzel olan tek kızdı.

Korpus'un bütün düzeni altüst olmuştu. Dersler kesilmişti; kalede tabut nöbetinden dönenler, geçici olarak değişik salonlarda ve dersliklerde kalmaya başlamışlardı. Yapacak bir işimiz olmadığı için aklımıza bin bir şeytanlık geliyordu. Odalardan birinde duran bir dolabı açtığımızda, doğa tarihi dersi için yapıldığı anlaşılan çeşitli hayvan modelleriyle karşılaştık.

Daha doğrusu bu hayvanların burada bulundurulmalarının amacı buydu, ama derslerde bize hiç gösterilmemişlerdi. Bu yüzden biz de bu modellerden şimdi yararlanmaya karar verdik. Dolapta bulduğumuz bir kafatasından, geceleyin arkadaşları ve subayları korkutacak bir hayalet yaptık. Hayvanları ise çeşitli şekillerde gruplandırarak, değişik yerlere akla gelebilecek en gülünç biçimlerde yerleştirdik: Maymun, ata biner gibi aslanın sırtında oturuyor, kuzular leoparlarla oynuyor, zürafalar fillerle dans ediyor vb. Şansa bakın ki, cenaze töreni için Rusya'ya gelen bir Prusya prensi (galiba daha sonra imparator olan Frederic'ti bu) korpus'u ziyaret etmiş, bizim müdür de, okulun eğitim gereçleriyle övünmek için adamı talihsiz dolabın bulunduğu odaya götürmüştü. Bizim yeni zoolojik sınıflandırmanızı görür görmez, Prusya prensinin yüzü kasılmış ve adam yüz geri etmişti. Müdür dehşetten donakalmıştı sanki; dili tutulmuş gibi herhangi bir şey söyleyemiyor, yalnızca eliyle dolabın yanında bir cam kap içinde duran denizyıldızını gösterip duruyordu. Prensın maiyeti hiçbir şey fark etmemiş gibi davranıyor, bizim komik koleksiyona kaş altından, gizli bakışlar fırlatıyorlardı. Bizse makaraları koyuvermemek için kendimizi zor tutuyorduk.

VI

*Pajeskiy Korpus'ta dersler - Fizik, kimya, matematik -
Boş zamanlar - İtalyan operası*

Rusya'da gençlerin okul yaşamları Batı Avrupa'dakinden çok farklıdır. Bizde üniversitede ya da askeri okulda okuyan bir genç, toplumsal-siyasal ve felsefi konularla yakından ilgilenir. En azından altmışlı yılların başında böyleydi bu. Gerçi Pajeskiy Korpus bütün okullar içinde bu türden eğilimlerin ortaya çıkabilmesi için en elverişsiz ortama sahip olan okuldu, ama ilerici düşünce akımlarında genel bir canlanışın yaşandığı o dönem bizim okulda da etkisini göstermiş ve aramızdan kimileri bu genel canlanıştan etkilenmişti. Ama bu bizim yine de "benefit geceleri" ya da başka birtakım komik gösterilere aktif olarak katılmamıza engel oluşturmuyordu.

Dördüncü sınıfta kendimi tarihe kaptırmıştım¹⁷. Gerek derslerde tuttuğum notlardan, gerek Saşa'nın bana gönderdiği kitaplardan (Lorenz'in "*Genel Tarih*"ini göndermişti bana

Saşa), özel bir "Erken Ortaçağ Tarihi" elkitabı hazırlamıştım kendime. Ertesi yıl Papa VIII. Boniface ile imparator IV. Flip kuvvetleri arasındaki savaşa yöneldi ilgi alanım ve bu büyük savaşı derinlemesine inceleyebilmek için İmparatorluk Kitaplığında çalışmama izin verilmesini istedim. Ancak, kurallara aykırıydı bu isteğim, çünkü ortaöğrenim öğrencilerinin bu kitaplıktan yararlanmaları yasaktı. Yine de, okulda bize Almanca öğreten, bir yandan da bu kitaplığın bir bölümünde yöneticilik yapan iyi yürekli Herr Becker bütün zorlukların üstesinden geldi ve benim bu mabede girmeme izin verildi. O yıllarda küçük okuma masalarının gerisinde duran kırmızı kadife kaplı divanlardan birine oturabilirdim artık. Önce ders kitapları, ardından okul kitaplığındaki kitaplıklar derken, şimdi ilk kaynaktan kitaplar elimdeydi. Latince bilmiyordum, ama kısa sürede eski Almanca ve eski Fransızcada çok önemli kaynaklara ulaştım. Fransız vakayinamecilerinin dillerinin arkaik formu ve anlatım gücü bana büyük estetik haz veriyor; yepyeni bir toplumsal yapılanma biçimi seriliyordu gözlerimin önüne; bilinmeyen, karmaşık bir dünyayı tanımaya başlıyordum. O günden sonra, birinci el tarih kaynaklarına modern yapıtlardan daha fazla değer vermeye başladım. Çünkü bu ikincilerde, anlatılan döneme ilişkin gerçek yaşamın yerini çoğu kez siyasal tercihler ya da birtakım moda formüller alıyordu. Ayrıca şunu da belirtmeliyim ki, insanın zihinsel gelişimi üzerinde hiçbir şey kendi bağımsız araştırmalarıyla ulaştığı çıkarsamalar kadar itici etki yaratamıyor. Çok sonraları bu gençlik çalışmalarımın büyük yararını gördüm.

Ancak, ne yazık ki, ikinci (sondan bir önceki) sınıfa geçince, tarih çalışmalarına son vermek zorunda kaldım. Paj'lar, öbür askeri okullarda üç özel sınıfta geçilen dersleri bu iki yıl içinde almak zorundaydılar. O bakımdan da çok çalışmamız ge-

rekiyordu. Doğal bilimler, matematik ve askeri dersler tarihi ikinci plana itmeme neden oldu.

İkinci sınıfta çok ciddi biçimde fizik dersleri başladı. Fizik öğretmenimiz Çaruhin akıllı, müstehzi, harika bir adamdı; ezbercilikten nefret eder, düşünmeyi öğrenmemizi isterdi.

Çok da iyi bir matematikçiydi ve fizikte matematiksel çözümlmeye büyük önem verirdi. Bu arada her fizik yasasının ve laboratuvar gerecinin temel düşüncesini, çoğu fizik kitabı yazarının düştüğü yanlışla düşmeden, yani ayrıntılarda kaybolmadan açıklayabilmek gibi olağanüstü bir yeteneği vardı. Sorduğu bazı sorular ve yaptığı bazı açıklamalar öylesine özgündü ki, bunlar belleğime adeta kazanmışlardır.

Okulda bize okutulan Lents'in fizik kitabı aslında fena sayılmazdı (askeri okullarda okutulan ders kitapları dönemin en önemli bilim adamlarının kaleminden çıkmaydı), ama eskimiş bilgiler içeriyordu: Fizik kuramlarında yaşanan yeniden yapılanmayı yansıtmayan bilgilerdi bunlar. Bu nedenle de dersi işlerken kendi yöntemini yaratan öğretmenimiz, her konuda kısa özetler çıkarıyor, biz de bu özetleri taşbaskı yöntemiyle çoğaltıyorduk. İki üç hafta sonra özet çıkarma işi bana düştü. İyi bir pedagog olan Çaruhin, işi tümüyle bana bırakmış, kendisi yalnızca son düzelteleri üstlenmişti. Isı, elektrik ve mıknatıs konularını, en son bilgileri de ekleyerek yeni baştan yazmam gerekmiş, böylece de basılıp çoğaltılarak herkese dağıtılacak fizik kitabı hemen hemen bütünüyle benim elimden çıkmıştı. Bunun daha sonra bana ne büyük yararlar sağladığını ayrıca belirtme gerek yoktur sanırım.

İkinci sınıfta kimyaya da başladık. Bir topçu subayı olan kimya öğretmenimiz Petruşevskiy, önemli birkaç araştırmanın da altında imzası bulunan, konusunun sevdalısı harika bir insandı.

1859-1861 yılları, müspet bilimlerde büyük açılımların yaşandığı bir dönemdi. Grove, Clausius, Joule ve Séguin, ısı ve elektriğin, özünde, hareketin değişik bir biçiminden başka bir şey olmadığını kanıtlamışlar; aşağı yukarı aynı dönemde Helmholtz, bilimde çığır açacak olan ses üzerine araştırmalarına başlamıştı. Tyndall verdiği popüler konferanslarında, doğrudan doğruya atom ve moleküllere değiniyordu. Gerhardt ve Avogadro kimyada "yerine geçme" kuramını geliştirmişler; Mendeleyev, Lothar Meyer ve Newlands elementlerin periyodik cetvelini bulmuşlardı. Öte yandan Darwin, "*Türlerin Kökeni*"yle biyolojide devrim niteliğinde çığır açmıştı. Claude Bernard'ı izleyen Karl Vogt ve Moleschott ise fizyolojik psikolojinin temellerini atmışlardı.

Bilimde tam bir yeniden doğuş dönemi yaşanıyordu. Herkes, karşı konulamaz bir akımın etkisiyle doğal bilimlere yöneliyordu. Rusya'da da birbiri ardınca, değerli doğal bilim kitapları çevrilip yayınlanıyordu. Ben de, kendisine hangi uğraş alanını belirlemiş olursa olsun, herkesin doğal bilimler ve onların kullandığı yöntemler konusunda esaslı bir bilgilenmeye sahip olması gerektiğini çabucak anlamıştım. Okuldan beş arkadaş bir araya gelip kendimize bir kimya laboratuvarı kurduk. Stöckhardt'ın o harika ders kitabında yeni başlayanlar için salık verilen en basit gereçler yardımıyla, Zamitskiy kardeşlerin evinde kurduğumuz laboratuvarda deneylere başladık. Zamitskiy kardeşlerin babası emekli bir amiraldi ve çocuklarının boş zamanlarını böyle yararlı bir işle geçirmesinden çok hoşnuttu ve pazar günleriyle bayram tatillerinde, kendi çalışma odasının hemen yanında bulunan "laboratuvar"da toplanmamıza hiç karşı çıkmazdı. Stöckhardt'ın kitabında yer verilen deneylerin hemen tümünü yaptık bu laboratuvarda. Tabii bu sırada büyük tehlikeler de atlattık: Birkaç kez, az kalsın tüm evi yakacaktık; birkaç kez de, klor ve benzeri kötü kokulu madde-

lerle evin havasını solunamaz hale getirdik. Ama yaşlı amiral bütün bunları sevecenlikle karşıladı. Biz yemekte serüvenlerimizi anlatınca, o da bize, kendisinin de gençliğinde arkadaşlarıyla birlikte evi az kalsın yakacağını, üstelik de bizimkinden çok daha yararsız bir amaç uğruna, -punç hazırlamak için- böyle bir tehlike atlattığını anlattı, gülerek. Zamitskiy kardeşlerin anneleri de altın kalpli bir ihtiyarcıktı; boğulurcasına süren öksürük nöbetleri arasında bir fırsat bulduğunda, "Madem dersleriniz için gerekli bu kocakarı ilaçlarıyla uğraşmanız, eh, uğraşın bakalım" derdi.

Böyle iyi yürekli olduğu için ona sokulur, kendimizi okşatırdık; yemekten sonra da o piyano çalar, biz de gece geç saatlere dek operalardan düetler, triolar, koro parçaları söylerdik. Herhangi bir operadan değil, çoğu kez "Ruslan"dan olurdu söylediğimiz parçalar; hatta operayı baştan sona geçerdik: Zamitskiy'lerin anne ve kız kardeşleri primadonnanın partiyonlarını, ağabey Zamitskiy tenor partiyonlarını söyler, benimle küçük Zamitskiy de, artık elimizden geldiği kadar, kalan partiyonları üstlenirdik. Böylece kimya ve müzik el ele giderdi.

Bu arada yüksek matematik de az zamanımı almıyordu. Çoğumuz daha şimdiden, okulu bitirince, askerlik ve geçit töreni eğitimlerinin tüm zamanımızı alacağı Hassa birliklerine katılmama, rütbelerimizi taktıktan sonra ya topçu, ya da mühendislik okuluna girme kararı vermiştik. Bunun için de analitik geometri, diferansiyel hesapları ve integral bilmemiz gerekiyordu; çoğumuz bunları öğrenmek için özel dersler almaya başlamıştık. Temel astronomi dersleri o sıralar bize matematiksel coğrafya adı altında veriliyordu; ben de, özellikle de Korpus'taki son yılımda, kendimi astronomi okumalarına vermiştim. Evrendeki sonsuz yaşam -ki ben bunu yaşam ve gelişme olarak anlıyordum- benim için bitmez tükenmez bir şiirsel haz kaynağı

olmuştu ve insanın canlı ya da cansız doğayla birliği, bütünlüğü yavaş yavaş hayat felsefem olup çıkmıştı.

Okulda bize yalnızca matematik bilimler öğretiliyor olsaydı bile bunlar zamanımızı bütünüyle doldurmaya yeterdi. Ancak insanbilimleri, yani tarih, hukuk (daha doğrusu Rus "yasalar toplamı"na genel bir bakış), sonra, siyasal ekonominin temelleri ve karşılaştırmalı istatistik gibi derslerimiz de vardı. Bunların dışında, askerlik bilimiyle ilgili muazzam bir dersler toplamının da üstesinden gelmemiz gerekiyordu: Taktik, askeri tarih (özellikle de 1812-1815 seferleri en ince ayrıntılarına dek), topçuluk, tahkimat, istihkam vb.

Şu anda geçmişi anımsarken, bize verilen eğitimle ilgili olarak çıkardığım sonuç şu: Bize uygulanan program (tabii, askerlikle ilgili dersleri bunun dışında tutuyorum; bunların yerine müspet bilimlerle ilgili başka dersler görseydik bizim için çok daha yararlı olurdu) hiç de fena sayılmazdı ve tüm çeşitliliğine karşın, orta yetenekte bir gencin zorlanmadan altından kalkabileceği bir programdı. Daha ilk sınıflarda matematiğin ve fiziğin temellerini çok iyi öğrenmemiz, çoğumuzun bize uygulanan ağır sayılabilecek programın altından kolayca kalkabilmesini sağlayan başlıca etken oldu. Tabii arkadaşlardan çoğu, "Rus yasalar toplamı" ya da (salt emekliliğine çok az kaldığı için okulda tuttukları iğrenç bir ihtiyar olan) Şulgin'in girdiği "Yeni Tarih" gibi bazı dersleri yasak savmacı bir tavırla geçıştirdiler. Ama en sevdiğimiz dersleri seçme konusunda bize önemli bir esneklik tanıdıklarını da belirtmeliyim. Kendi seçtiğimiz derslerin sınavları çok zorlu olur, buna karşılık öbür derslerin sınavlarında hoşgörölü davranılırdı. Kapsamlı bir ders programı uygulanmasına karşın bizim gösterdiğimiz görelî başarının ana nedeni, uygulanan eğitimin açık, belirgin, somut nitelikte olmasıydı. Geometrinin temellerini kuramsal olarak öğrendik diyelim, hemen sonra bu öğrendiklerimizin önce işaret kazıkları,

yerölçüm zinciri, ardından usturlab, kompas, plançete ile uygulamasını yapardık. Plan çıkarmanın, açık alanda çalışmanın büyük bir keyfe dönüştüğü böyle gösterimli, uygulamalı derslerden sonra, astronomiye giriş bizim için artık zor bir ders olmaktan çıkardı.

Aynı uygulamalı sistem, tahkimat ve istihkâm dersleri için de geçerliydi. Kış döneminde bizden şöyle bir kuramsal soruna çözüm bulmamızın istendiğini anımsıyorum: Emrinizde bin asker var; iki haftalık süre içinde, geri çekilen ordu için bir köprünün savunmasını sağlayacak olabildiğince sağlam, berk bir tahkimat gerçekleştirilecek. Soruna kendi kafamıza göre çözüm getiren bir proje gerçekleştirmiş ve çözümümüzü eleştiren öğretmenlerimize karşı projemizi büyük bir coşkuyla savunmuştuk. Yazınsa bir tahkimat profili gerçekleştirerek projemizin uygulamasını yapmıştık. Böylece, pratik uygulamalar sayesinde, çoğumuz, daha 17-18 yaşlarındayken, bize uygulanan geniş kapsamlı ders programının altından kalkmakta fazla zorlanmadık.

Onca derse karşın yine de eğlenmek ya da akla gelebilecek her türden şeytanlık için bol bol boş zamanımız oluyordu. Bunların en güzeli, sınavlar sona erdikten sonraki dönemdi. Kampa gitmeden önce tümüyle özgür olduğumuz yaklaşık bir aylık bir boş zamanımız oluyordu; kamptan döndükten sonra da yaklaşık üç-dört haftalık bir boş zamanımız vardı. Bu süreler içinde okulda kalanlarımız bu özgürlüklerini tepe tepe kullanır, okula yalnızca yemek ve yatmak için uğrardı. Ben bu süreleri kent kitaplığında okuyarak ya da Ermitaj galerisinde farklı okulların resimlerini izleyerek; ya da devlete ait dokuma, dö-küm, cam, elmas ve kristal tıraşlama fabrikalarını gezerek geçirirdim; bu fabrikalara giriş her zaman serbetti. Bazen da bir arkadaş grubuyla Neva'da kayık gezintisine çıkar, gün batımının gün doğumuna karıştığı, gece yarısı aydınlatma olmadan ka-

yıkta ya da deniz kıyısında rahatça kitap okunabildiği beyaz gecelerin keyfini çıkarırdık.

Bu akşamlardan birini hiç unutmuyorum. Birkaç arkadaşımı denize gitmeye ikna ettim; ilk vapurla yola çıktık. Pis bir lokantada yemek yedikten sonra, akşama kadar, gün boyu deniz kıyısında dolaştık.

Ben Ogarev'in "İskender" şiirini okudum. Beni çok etkilemiş bir şiirdi bu ve şiirin tümünü büyük bir coşkuyla ve ezberden okumuştum:

Sessiz, sevimli çocukluk çağlarımda
Ateşli, isyankâr gençlik çağlarımda
Olgunluğumda ve yaşlılığa merdiven dayamışken
Ömrüm boyunca durmadan, hiç durmadan
Çınladı kulağımda hep aynı sözcük:

Özgürlük! Özgürlük!

Kölelik altında ezilmiş, ruhen çökmüştüm
Terk ettim güzeller güzeli anayurdumu
Haykırayım diye gurbetten yurduma
Avazım yettiğince seni ey aziz sözcük:

Özgürlük! Özgürlük!

Ve işte gurbet ellerde, sessizliğinde gecenin
Güçlü bir ses geliyor uzaktan kulağıma
Yarıp karanlığı, delip tipiyi
Aşıp rüzgârın uğultusunu
Yurdumdan gelen o gencecik sözcük:

Özgürlük! Özgürlük!

Yakıcı kuşkularla dolu yüreğim
Kafesinde tutsaklıkla vedalaşan bir kuş gibi
Coşkuyla, sevinçle vurmaya başladı

Ve görkemle, sevinçle, bir kez daha
Çocukluğumdan tanıdığım o aziz sözcük:

Özgürlük! Özgürlük!

Düşümde gördüğüm her şeyin, karn, ovanın
Ve bir devin gücünü yansıtan
Sakallı, bildik yüzlü köylünün
Kaldırıp atarken üzerinden asırlık boyunduruğu
Söylediği bana yine o aziz sözcük:

Özgürlük! Özgürlük!

Bin bir sıkıntı içinde bunalsam,
Nice felaketler yaşasam da
Fırlar giderim savunmaya halkımı...
Ve düşersem eğer bu zorlu savaşta
Ölürken yine seni fısıldarım ey aziz sözcük:

Özgürlük! Özgürlük!

Gurbet ellerde ölmekse yazgım
Umut ve inanç içinde öleceğim
Ama yoksun bırakmayın beni ölmeden önce
Duymaktan onu son bir kez daha
Fısıldasın bir yoldaş, ulaşınsın kulağıma o sözcük:

Özgürlük! Özgürlük!

Ama bu büyüleyici şiir ve şiirdeki güzel düşünceler arkadaşlarım üzerinde pek hoş bir etki bırakmamış gibiydi. Şiiri sessizce dinlediler, o kadar.

Bu dönem içinde bir de Turgenyev'in, etkisini yaşamım boyunca hissedeceğim "Arife" adlı romanından derinden etkilendim.

"Arife", 1860 yılı başlarında yayınlandı. İlkbahar günleriydi; okulda sınavlar sona ermişti ve biz o sıralar revirde kalıyorduk.

Akşama doğru, talim alanına bakan açık pencerenin önünde okumaya başladığımı anımsıyorum "*Arife*"yi. Talim alanının öbür tarafında küçük bir ev vardı ve burda iki genç kız yeğeniyle birlikte nöbetçi subaylarından biri otururdu.

Gece boyunca hiç kopmadan okuyup bitirdim kitabı. Tüm varlığı tek bir düşünceyle; yurdunun özgürleşmesi düşüncesiyle dolu olan Bulgar yurtseveri İnsarov beni müthiş etkilemişti*. Benim kadınlara bakışımı da, daha o ilkgençlik çağlarımda, bu roman belirlemiştir.

Fabrika ziyaretlerim güçlü, mükemmel makinelerle karşı bir sevgi uyandırmıştı içimde. Makinelerin şiirini yüreğimde duyuyor, bu şiiri anlayabiliyordum; kereste fabrikasının buharla çalışan devasa taraklı kepçesinin Neva'da yüzdürülen kocaman tomruğu yakalayıp bıçkı makinesinin altına koyuşu ve tomruğun tahtalara dönüşmesi ya da kıpkırmızı kütük demirin, iki silindir arasından geçerek raya dönüşmesi beni gerçekten heyecanlandırıyordu. Çağdaş fabrikalarda makineler işçinin kişiliğini yok ediyor; buralarda işçi belli bir makinenin yaşam boyu kölesi oluyor, başka hiçbir şey olabilme şansı kalmıyor. Kuşkusuz akıldışı bir iş örgütlenmesinden kaynaklanan bu sonuçta, suçlu olan makineler değildir. Aşırı ve tekdüze çalışma, ister basit el aletleriyle olsun, ister makine kullanarak olsun, aynı ölçüde zararlıdır. Aşırı çalışmaktan kaynaklanan yorgunluk ortadan kalktığında, insanın, kullandığı makinenin gücüne, hızına, kusursuz ve amaca en uygun biçimde iş çıkarmasına hayran olacağına kuşku yoktur. William Morris'in makinelerle duyduğu nefretin kökeninde de, kanımca, o büyük dehasına karşın,

* Turgenyev'in Rus olmayan roman kahramanı yaratması, kuşkusuz, sansür nedeniyledi. Tabii herkes durumu sezdi ve İnsarov'u Bulgar değil, Rus olarak "okudu".

Morris'in, makinelerin gücüne ve güzelliğine akıl erdirememesi yatmaktadır.

Gelişmemde, müziğin de azımsanmayacak etkisi olmuştur. Şiirden her zaman daha çok haz, daha çok coşku, heyecan vermiştir müzik bana. O yıllarda Rusya'da opera adına hemen hiçbir şey yoktu; İtalyan operasıysa gelişme dönemini yaşıyordu. Petersburg'da İtalyan operası ve ünlü İtalyan opera yıldızları çok popülerdi. Primadonna Bosio hastalandığında, başta gençler olmak üzere binlerce insan, diva'nın sağlık durumu hakkında bilgi alabilmek için gece yarısına dek hastane kapılarında beklemişti. Güzel sayılmazdı Bosio, ama şarkı söylerken öyle güzel görünürdü ki, yüzlerce genç kendisine çılgınca âşık olmuştu. Öldüğünde de, Petersburg'da o güne dek görülmemiş bir cenaze töreni düzenlendi diva için.

O yıllarda Petersburg iki kampa bölünmüştü: İtalyan operası hayranlarıyla, (o yıllarda doğan ve birkaç yıl sonra tüm Avrupa sahnelerine bulaşan) kokuşmuş Offenbachçı Fransız tiyatrosunun gediklileri. Bizim sınıf için de söz konusuydu bu bölünme ve ben İtalyanlardan yanaydım. Bizim salon ve balkondan opera izlememize izin vermezlerdi; localar ise İtalyan operaları sezonu açılmadan aylar önce abonelik yoluyla satılıp bitmiş olurdu (bazı ailelerde opera için loca aboneliği veraset yoluyla mirasçılara kalırdı). Böylece bize kala kala, -o da cumartesi-son derece sıkıldığımız ve hamamdaymışçasına terlediğimiz "vapur", yani üst balkon kalırdı. Üstelik de, hemen göze çarpabilecek üniformalarımızı gizlemek için, astarı pamukla beslenmiş kürk yakalı siyah kaputlarımızın, bütün düğmeleri iliklenmiş olarak üstümüzde olması koşuluyla. İçimizden kimsenin zatürreeye yakalanmamış olmasına şaşmamak elde değil! Hele, alkış tufanına tuttuğumuz sevdiğimiz sanatçıları bir kez daha alkışlayabilmek için tiyatro kapısında uzun uzun beklediğimizi hatırlayınca... Tuhaftır ama, o yıllarda opera her nedense radi-

kal hareketlerle ilişkilendirilmişti. "Wilhelm Tell" in ya da "Puritenler" in devrimci resitatifleri, II. Aleksandr' ı şaşkınlık içinde bırakan bir coşkuyla çılgınca alkışlanırdı. Altıncı galeride ya da cigara salonunda ya da kulis kapısında Petersburg gençliğinin, bu soylu sanatı tapınırcasına sevmenin birleştirdiği en seçkin kesimi buluşurdu. Bütün bunlar şu anda çocukluk gibi görünebilir; ama o yıllarda pek çok yüce düşünce ve tertemiz sevdalar, sevdiğimiz kimi artistlere karşı derin bir saygı duygusu uyandırıyordu bizde.

VII

Petergof'ta kamp yaşamı - Arazide pratik dersler - Eğiticilere öğüt

Yazları, Petersburg bölgesindeki öteki askeri okul öğrencileriyle birlikte Petergof'a kampa giderdik. Kamptaki yaşam koşullarımız hiç de fena sayılmazdı ve kampın sağlığınıza iyi geldiğine kuşku yoktu. Geceleri geniş çadırlarda uyur, gündüzleri denize girer ve kente sağlığınıza sağlık katmış olarak dönerdik.

Askeri okul kamplarında asıl uğraş, kuşkusuz askeri eğitim ve talimlerdi. Hepimiz çok sıkılırdık bunlardan; ama kimi kez katıldığımız askeri manevralar bu sıkıntımızı dağıtırdı. Bir gün hepimiz çadırlarımıza çekilmiş tam yatmak üzereydik ki, II. Aleksandr kampımıza gelip alarm borusu çaldırdı. Bir anda bütün kampta bir koşuşturmadır başladı ve birkaç bin öğrenci hemen kendi okul bayraklarının çevresinde toplandı. Gecenin sessizliğini topçu okulu öğrencilerinin ateşlediği topların uğultusu yırttı. Petergof'un tüm subayları dörtnala kampa geldiler;

ama bir yanlışlık sonucu II. Aleksandr'ın atı bir türlü bulunamadı. Emir subayları çarın atını bulabilmek için dört yana koştu; ama at yer yarılmış yerin dibine girmişti sanki. İyi bir binici olmadığı için II. Aleksandr bir başkasının atına da binemezdi. Çarın öfkesi müthişti; emir subaylarından biri gelip de "Majestelerinin atı Babyigon kampındaymış; şimdi getirecekler" deyince, çar patladı: "Alık herif, benim tek atım mı var!"

Gitgide bastıran karanlık, top gümbürtüleri, süvarilerden yükselen nal sesleri biz çocukları müthiş coşturmuştu; hele II. Aleksandr bizim öğrenci kolunun başına geçip de kolbaşı olarak hücum emri verince, az kalsın kendisini ezip geçecektik. Sıkı saflarımız, tüfeklerin ucuna taktığımız süngülerimizle korkunç bir görüntümüz olmalıydı; atı gelmediği için hâlâ yaya olan imparator, en başta, sıçraya sıçraya kolun ilerleyeceği yolu temizliyordu. O zaman, hücum borusuyla coşmuş yanaşık düzendeki bir kolun ne demek olduğunu anladım. Başımızda hepimizin perestiş ettiği imparatorumuz, başkomutanımız vardı. Ama yine de, içimizden kimsenin, önümüzde çar var diye tek bir karış bile yana çekilmeyeceğini ya da ona yol vermek için durmayacağını duyumsuyordum. Biz hücumla kalkan bir kolduk, o ise yolumuzun üstündeki engeldi ve hücum kolu onu ezip geçebilirdi. Böylesi durumlarda, elleri tüfekli çocuklar, yaşlı askerlerden daha tehlikelidir.

Ertesi yıl, Petersburg yakınlarındaki bir büyük manevraya katıldığımızda, savaşın ne demek olduğuna ilişkin iyi kötü bir fikir edindim. İki gün boyunca, ara vermeksizin yaptığımız tek şey, yaklaşık yirmi verstlik bir hat boyunca bir ilerlemek, bir gerilemekti. Çevremizde neler olup bittiğine, neden ilerlediğimize ve bir süre sonra neden gerilediğimize ilişkin en ufak bir fikrimiz yoktu. Topların gümbürtüsü bir yakınımızdan, bir uzağımızdan geliyordu. Bazen korulukta ya da tepelerde bir yerlerde karşılıklı tüfekler atılıyordu. Ulaklar dört nala gelip ya hü-

cum ya da geri çekilme emri iletiyorlardı. Bizse ne amaçla, niçin yaptığımızı bilmeden, anlamsız bir şekilde ha bire yürüyor, yürüyor, yürüyorduk. Bizimle aynı yolu kullanan süvariler yolu, ilerlememizi çok güçleştiren oynak bir kum denizi haline getirmişlerdi. Sonunda disiplin diye bir şey kalmayan öğrenci müfrezesi, sıkı saflardan oluşmuş bir kol olmaktan çıkıp, yorgun bir yolcu kafilesine dönüşmüştü. Yolda doğru dürüst yürüyebilenler yalnızca flama ve sancak taşıyan erbaşlardı; geri kalanlar orman kıyısında ayaklarını isteksizce ve zorlukla sürüyordu. Subayların emirleri hiçbir işe yaramıyordu.

Birden gerilerden bir bağırış duyuldu: "Hükümdar geliyor!" Subaylar telaşlandılar; bize yeniden saf oluşturmamız için adeta yalvarıyorlardı; ama kimsenin dinlediği yoktu.

Bu arada imparator geldi at üstünde ve bir kez daha geri çekilme emri verdi.

"Soldan geriye marş!" komutu duyuldu. Sonra da subayların fısıltısı: "Beyler, imparator burda, lütfen geriye dönün."

Ancak öğrenci taburu emirlere de, niyaz ve yalvarmalara da hemen hiç aldırış etmiyordu. Bereket versin, II. Aleksandr fanatik asker ruhlulardan değildi, bizlere cesaret vermek için bir iki şey söyledi, bizi dinlendireceğine söz verdi ve atını mahmuzlayıp gitti.

O zaman, savaş sırasında pek çok şeyin ordunun ruh haline bağlı olduğunu ve askerlerden ortalamanın üstünde çaba gerektiren bir şey istendiğinde yalnızca disiplin yoluyla ne kadar az şey elde edilebileceğini anladım. Yorgun bir askeri birliği, yalnızca disiplinle belli bir saatte savaş alanına sürebilmek olanaksızdı. Böyle durumlarda askerlerin olanaksız başarımlarını sağlayan şey yalnızca coşku ve güven duygularıydı. Ve savaşta başarı için sürekli olarak "olanaksız"ın üstesinden gelmek gerekiyordu. Bu açık-seçik dersi, sonraları, yine hep birtakım ola-

naksızlıkların üstesinden gelmemiz gereken Sibirya'daki bilimsel çalışmalarımız sırasında sık sık anımsadım.

Askeri talimler, tatbikatlar ve manevralar her şeye karşın kamp süremizin az bir bölümünü işgal ediyordu. Daha çok sahra tahkimatı, istihkâm ve çevrim işleriyle uğraşıyorduk. Bir-iki ön çalışmadan sonra bizlere pusulalar dağıtıyorlar ve "Şu gölün ya da içindeki yollarla birlikte şu korunun planını çıkarın," diyorlardı. "Açıları pusulayla, uzaklıkları adımlarınızla ölçeceksiniz."

Sabahleyin alelacele bir kahvaltı eden her öğrenci, manevra üniformasının torba yavrusu ceplerini tıka basa kara ekmek dilimleriyle doldurup korunun yolunu tutuyor ve dört-beş saat boyunca birkaç verstlik koruyu adımlamaya başlıyor, ulu ağaçların gölgelediği yolları, dereleri, gölleri kâğıda geçiriyordu. Daha sonra öğrencinin çizimi o bölgenin haritalarıyla karşılaştırılıyor ve başarılı bulunursa öğrenciye armağan olarak optik araçlar ya da pergel takımı veriliyordu. Bu harita çıkarma işi bana anlatılmaz bir keyif veriyordu. Çalışmanın bağımsız olması, yüzyıllık ağaçlar altında yapayalnız kalma, kendimi kaptırıp gittiğim orman yaşamı ruhumda silinmez izler bırakıyordu. İşin kendisi de ilginçti. Daha sonra ben Sibirya'da, kimi arkadaşlarım da Orta Asya'da araştırmacılık yaparken, Korpus'ta yürüttüğümüz bu çalışmaların bizim için harika bir hazırlık okulu işlevi gördüğünü anlayacaktık.

Son sınıfta, haftada üç kez, dörder kişilik gruplar halinde kamptan epey uzak köylere gönderildik ve buralarda plançete ve teleskopik cetvel gibi jeodezi gereçleri kullanarak hassas ölçümlü haritalar çıkardık. Bazen, çalışmalarımıza göz atmak ve kimi tavsiyelerde bulunmak için genelkurmaydan subaylar uğrarlardı yanımıza. Köylüler arasında, onların kulübelerinde geçirdiğimiz günlerin hem kültürel, hem de ahlaki gelişmemiz üzerinde çok olumlu etkileri oldu.

Aynı zamanda gerçek büyüklüğünde tahkimat yapma çalışmalarına da katıldık. Subaylar eşliğinde açık araziye çıkıp kale profili ya da gerçekleştirilmesi oldukça zor köprü tahkimatı yaptık. Bu işleri yaparken uzun tahtaları birbirine çivilememiz gerekiyordu ve bu işi, demiryolu mühendislerinin yeni bir hat kuracakları zaman uyguladıkları yöntemle gerçekleştiriyorduk. Mazgal ve siper korkulukları üzerinde çalışırken, değişik yüzeylerin eğim ve kesitlerini belirleyebilmek için çok sayıda hesaplama yapmamız gerekiyordu; sonuçta da geometri bizim için artık zor bir konu olmaktan çıktığı gibi, sinüsler, tanjantlar pratik karşılığı olan anlamlı, somut kavramlar haline geldi.

Bu iş öyle hoşumuza gitmişti ki, kente döndükten sonra, bir gün okulun bahçesinde bir kil yığını ve killerin arasında tuğla kırıkları bulunca, hemen, küçültülmüş boyutlarıyla gerçek bir tahkimat yapımına giriştik. Düz ve eğik atış deliklerini, mazgalları, siper korkuluklarını en ince ayrıntılarına dek hesaplayarak yaptık; harika bir tahkimat çıktı ortaya. Bu kez de, silah platformu biçimine sokup üzerine sınıfımızdaki model topları yerleştirebileceğimiz bir tahta bulmayı düşlemeye başladık. Ama, ah! Pantolonlarımız berbat olmuştu! Birden yüzbaşının bağırdığını duyduk:

"Ne yapıyorsunuz orda? Şu halinize bir bakın! Toprak kazıcılarına dönmüşsünüz! (Bizim içinse, tam tersine, övünç kaynağıydı bu!) Büyük Prens gelir de sizi bu halde görürse ne olur?"

"Biz de ona yaptığımız tahkimatı gösterir ve platform yapmak için tahta ve el aletleri isteriz."

Bütün karşı koymalarımız boşunaydı. Ertesi gün sekiz on işçi, sanki bir çöp yığınıymış gibi küreklerle el arabasına doldurup göturdüler güzelim yapıtımızı.

Bütün bu ayrıntılara burada yer vermemin nedeni, çocukların ve gençlerin okulda öğrendikleri kuramsal bilgileri pratikte uygulama isteğiyle nasıl yanıp tutuştuklarını ve çoğu dar kafalı eğitimcilerin çocukların bu isteklerinden pedagojik amaçla yararlanmaktan ne denli uzak olduklarını göstermektir. Bizim okulda her şey, doğal olarak, bir askerlik coşkusu yaratmaya ve bu coşkuyu ayakta tutmaya yönelikti; ama biz aynı coşkuyla, ne bileyim, demiryolu döşeyebilir, köylü damı yapabilir ya da tarla, bostan işleyebilirdik. Çocukların canlı, gerçek işlere karşı duydukları o büyük heves, gönül akışı hiçbir maddi sonuç vermeden yok olup gidiyor, çünkü okullarımızda hâlâ Ortaçağ manastırlarının vasiyeti olan skolastisizm ruhu egemendir.

VIII

*Devrimci düşüncelerin yaygınlık kazanması -
Serflik hukukunun son bulması - Köylülerin özgürlüklerine
kavuşmalarının doğurduğu önemli sonuçlar*

1857-1861 yılları, bilindiği gibi, Rusya'da aklın uyanış dönemini ifade eder. Turgenyev, Hertsen, Bakunin, Ogaryov, Tolstoy, Dostoyevskiy, Grigoroviç, Ostrovskiy, Nekrasov gibi yazarların yapıtlarında hayal edilen insanların dost sohbetlerinde fısıltıyla söyledikleri sözler, artık açık açık gazete ve dergilerde yer alabiliyordu. Sansür hâlâ bütün kudurganlığıyla esip güremeye devam ediyordu gerçi, ama siyasal yazılarda açıkça dile getirilemeyen şeyler, ya gülmece yoluyla ya da Batı Avrupa'da olup biten bir olayın eleştirisiymiş gibi maskelenerek dilendiriliyordu. Herkes satır aralarını okumayı öğrenmişti ve örneğin "Çin finans sisteminin eleştirisi" başlıklı bir yazıyla ne denilmek istendiğini herkes anlayabiliyordu.

Okul arkadaşlarımdan ve dar bir akraba çevresinden başka Petersburg'da hiç tanıdığım yoktu. Bu nedenle de dönemin radikal hareketlerinin uzağındaydım. Ama yine de, ilerici düşünceler bizim okul gibi bir okula ve Moskova'daki akrabalarımız arasına bile sızabilmişti (belki de hareketin en karakteristik yanı buydu).

Pazar ve bayram tatillerimi, daha önce sözünü ettiğim teyzem Prenses Mirski'nin evinde geçiriyordum. Prens Dmitriy Sergeyeviç Mirski'nin işi gücü leziz yemekler peşinde koşmak, mükellef sofralar donatmaktı; prenses ve güzel kızı ise alabildiğine neşeli bir yaşam sürerlerdi. Küçük prenses (kuzenim) on altı yaşında, çok güzel, çok çekici bir kızdı ve sülaledeki bütün erkek kuzenler kendisine âşıktı. O da bunlardan birine, İvan İvanoviç Musin-Puşkin'in aşkına karşılık veriyor, hatta onunla evlenmek istiyordu. Ama Ortodoks kilisesinde kuzenler arası evlilik şiddetle yasaklanmıştı ve prenses kilise hiyerarşisinin tepe noktasından kendisine özel izin verilmesi için boş yere çabalayıp duruyordu. Prensesin güzel kızını Petersburg'a getirmesinin nedeni de, kendine kuzeni olmayan bir hayranını seçmesi umuduydu. Bu arada belirtmem gerekir ki, evlerine girip çıkan genç, yakışıklı muhafız alayı subaylarının, diplomatların sayısı belirsiz olmasına karşın teyzemin çabası boşunaydı.

Devrimci düşüncelerin sızabileceği en son ev herhalde böyle bir evdir diye düşünülebilir; ne var ki, benim devrimci yayınlarla ilk karşılaşmam da tam bu evde oldu. Hersten, halk arasında hızlı bir şekilde ve geniş ölçüde popülerlik kazanan, hatta saray çevrelerine bile giren ve bu kesimi paniğe düşüren "*Kutup Yıldızı*"¹⁸nı Londra'da yayınlamaya henüz başlamıştı. Kuzenim Varenka, nerden buluyorsa, devrimci yayınları eve getiriyor ve bunları çoğu kez birlikte okuyorduk. Mutluluğa kavuşmasının engellenmesi karşısında kalbi ne kadar öfkeyle doluyorsa kuzenimin, Hertsen'in çarlık rejimini ve devlet düzenini

yerden yere vuran sert eleştirilerini de öylesine büyük bir istekle ve bilinçle okuyordu. Bense, adeta huşu içinde, "*Kutup Yıldızı*"nın kapağında yer alan, I. Nikolay'ın idam ettirdiği beş dekabristin (Bestujev, Kahovski, Pestel, Rileyev, Muraviov-Apostol) resimlerine bakıyordum.

Hertsen'in zekâ ve coşku dolu sayfalarını tekrar tekrar okuyor ve Turgenyev'in, "Hertsen gözyaşları ve kanıyla yazmıştır yazılarını" saptamasının ne denli yerinde olduğunu düşünüyordum. Gerçekten, Hertsen'den sonra, onun gibi yazan tek bir Rus yazarı çıkmamıştır.

Saşa, Hertsen'in "Öbür Kıyıda" başlıklı yazısının kopyasını çıkarıp gönderdiğinde de yazıyı tümüyle ezberlemiştim. Teyzem beni "*Kutup Yıldızı*"na gömülmüş ve Hertsen'den tutkuyla söz eder görünce, kederli bir tavırla:

"Bak, Petya, seni de bir gün onlar gibi asarlar sonra!" derdi.

1859 -ya da 1860- yılı başlarında ilk devrimci gazetemi yayınlamaya başladım¹⁹. O yaşıta, kuşkusuz, ancak anayasacı olabilirdim, o bakımdan da gazetemde büyük bir coşkuyla Rusya için anayasanın gerekliliğini kanıtlamaya çalışıyordum. Sonra, sarayın akıl almaz harcamalarından, Nice'teki koca deniz filosunun orada bulunmasının tek amacının 1860 yılında ölen dul imparatoriçeye eşlik etmek olduğunu, bunun gereksiz yere havaya para saçmaktan başka bir şey olmadığını; memurların durmadan kulağıma çalınan suiistimallerini yazıyor, Rusya'ya yasaların egemen olduğu düzen gerektiğinden söz ediyordum. Gazetemi üç nüsha olarak yazıyor ve toplumsal sorunlarla ilgilenecek olduklarını düşündüğüm üst sınıflardan arkadaşların masalarına sokuşturuyordum. Bu arada okurlarımdan, gazeteyle ilgili görüş ve düşüncelerini yazıp kitaplıktaki büyük saatin arkasına sokmalarını da rica etmiştim.

Ertesi gün yüreğim küt küt atarak büyük saatin arkasına sokulmuş bir not olup olmadığına bakmak için kitaplığa gittim. İki ayrı not bırakılmıştı. İki arkadaş, görüşlerime tümüyle katıldıklarını söylüyorlar, ancak kendimi fazla tehlikeye atmamamı salık veriyorlardı. Eleştirilerimi daha da sertleştirdiğim ikinci sayıyı yayınladım. Bunda da, özgürlük uğruna herkesin birleşmesi gerektiği konusunu işledim.. Bu kez saatin arkasında hiçbir şey yoktu; buna karşılık o iki arkadaş doğrudan benimle konuşmaya geldiler.

"O yayını yapan sizsiniz, bundan eminiz," dediler, "bu yüzden de sizinle konuşmaya geldik. Görüşlerinizi tümüyle paylaşıyor ve size 'Gelin, dost olalım' demek istiyoruz. Ama gazetenizi daha fazla yayınlamayın; bütün Korpus'ta topu topu iki arkadaş daha var, bu konulara ilgi duyan. Böyle bir gazetenin yayınlandığı duyulacak olursa, sonuçları hepimiz için korkunç olur. En iyisi aramızda bir grup oluşturalım ve her konuda konuşup tartışalım. Bakarsınız, başkalarını da bize katılmaya ikna edebiliriz."

Söyledikleri öyle mantıklıydı ki, bana yalnızca bunları kabul etmek düşüyordu. Sıkı bir tokalaşmayla, oluşturduğumuz birlikteliği perçinledik. O günden sonra çok yakın dostlar olduk, birlikte pek çok yayın okuduk, değişik konular üzerinde tartıştık.

Köylülerin özgürlüklerine kavuşmaları, bütün düşünen insanların dikkatlerinin bu konu üzerine yönelmesine neden olmuştu.

1848 devrimi Rus köylülüğü arasında boğuk bir şekilde yankılandı. 1850'den sonra ise köylü ayaklanmaları ciddi boyutlara ulaştı. Kırım Savaşı başlayıp da, ülke çapında seferberlik ilan edilerek her yerden asker toplanmasına girişilince köylülerin buna tepkisi o güne dek görülmemiş bir öfke kabarması

şeklinde oldu. Birkaç toprak sahibi serfleri tarafından öldürüldü. Olaylar öylesine tehlikeli boyutlara ulaştı ki, eskiden küçük bir askeri birlik köylülerin çil yavrusu gibi dağılmaları için yeterli olurken, şimdi topçu taburları da olan koca koca alaylar yollanıyordu köylülerin üzerine²⁰.

Bir yandan bu öfke patlamaları, bir yandan da II. Aleksandr'ın tahta geçmesiyle sivrilip öne çıkan kuşağın şahsında serflik hukukuna duyulan nefret, köylülerin özgürleşmeleri konusunu en can alıcı, en olmazsa olmaz bir sorun haline getirmişti. Kendisi de serflik hukukundan nefret eden ve başta kardeşi Konstantin ve Grandüşes Yelena Pavlovna olmak üzere kendi ailesince de desteklenen, daha doğrusu tahrik ve teşvik edilen II. Aleksandr, bu doğrultuda ilk adımları attı. Aslında İmparator, reformların bizzat toprak sahiplerinin girişimiyle başlatılmasını istiyordu. Ancak, Rusya'nın hiçbir eyaletinde soyluları buna ikna etmek mümkün olmadı. Bunun üzerine Çar 1856 Martında Moskova soylularına reformların neden zorunlu olduğunu açıklayan bir konuşma yaptı; inatçı bir suskunlukla karşılık verdi soylular bu konuşmaya. Öfkelenen çar, konuşmasını Hertsen'in ünlü sözleriyle bitirdi: "Baylar, özgürlüğün yuktan inmesi, aşağıdan gelmesini beklemekten çok daha iyidir." Ama bu sözler bile etkilemedi Moskovalı soyluları.

Sonunda, I. Napolyon'un 1812 yılında serfliği (kâğıt üstünde) kaldırdığı eski Polonya eyaletleri olan Godno, Vilno ve Kovno'da atıldı ilk adımlar. Bu eyaletlerin yöneticisi olan genel vali Nazımov, Polonyalı soyluları Çar'a serfliğin kaldırılmasını kabul ettiklerini bildiren mektuplar yazmaya ikna etti; 1857 Kasımında ise Litvanya eyaletleri genel valisine İmparator II. Aleksandr'ın köylülere özgürlüklerini vermek niyetinde olduğunu bildiren ünlü "hükümdar mektubu" yayınlandı. Ve bizler Hertsen'in "Sen kazandın, Galyalı"²¹ başlıklı ünlü yazısını göz yaşları içinde okuduk. Londra'daki sürgünler, bundan böyle II.

Aleksandr'ı düşman gibi görmeyeceklerini ve onun köylüleri özgürlüklerine kavuşturma davasında destekleyeceklerini açıkladılar.

Köylülerin sergiledikleri tavrısa son derece ilginçti. Büyük bir tutkuyla arzulanan özgürlüğün çok kısa bir süre sonra tanınacağı duyulur duyulmaz, ayaklanmalar bıçakla kesilmiş gibi durdu. Köylüler bekliyordı. II. Aleksandr Rusya'nın orta kesimlerinde geziye çıktığında, köylüler hemen çarın çevresini kuşatıyorlar ve kendilerine de bir an önce özgürlüklerini vermesi için yalvarıyorlardı. Ama bu yinelenip duran yalvarmalara karşı Çarın tavrı olumsuzdu. Yine de, Büyük Devrimin etkisinin bu denli güçlü olması son derece ilginçtir: Köylüler arasında, III. Napolyon'un, Sivastopol savaşından sonra imzalanan antlaşmada II. Aleksandr'dan köylülere özgürlüklerini vermesini istediği yolunda söylentiler dolaşıyordu. Bunu ben pek çok kez kulaklarımla duydum. Hatta özgürlüklerine kavuşmalarının öngünlerinde bile köylüler bunun kendilerine aşağıdan herhangi bir baskı gelmemesine karşın -durup dururken- verildiği kuşkusu içindeydiler. Petersburg'da köylünün biri, kendisine, yakında "özgürlükler verilecek" diyen bir arkadaşına "Garibaldi gelmeden hiçbir şey olmaz" karşılığını veriyordu. Pek çok kişi de böyle düşünüyordu*.

* Her ne kadar çok şaşırtıcıysa da, bugün anlaşıyor ki, özgürlüklerin verilmesine ilişkin olarak Fransa'nın baskıda bulunduğu ilişkin söylentilerde bir parça da olsa gerçeklik payı var. Belçikalı profesör dostum Nys bana bu konuyla ilgili olarak, 1856 Mayıs'ında imzalanan Paris antlaşması sırasında III. Napolyon'un, Avrupa'nın genel durumu üzerine, her ülkeden bir temsilcinin katılımıyla, Paris'te "görüşmeler" yapılmasını önerdiğini söyledi. O yıllarda tanınmış bir ekonomist (ve aynı zamanda da bakan) olan Volovski, görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada kuşkusuz serflik hukukundan ve serflik hukukuna son verene dek Rusya'nın gerçek bir Avrupa devleti sayılamayacağından da söz etmişti. (*Yazarın 1919 yılında koyduğu not*).

Bununla birlikte bu genel sevincin ardından kaygı ve kuşkuyla dolu yıllar başladı. Gerek Petersburg'da, gerek taşra illerinde özel atanmış kurullar serflik hukukunun kaldırılmasına ilişkin çalışmalar yürütüyorlardı; Ama II. Aleksandr'ın atılan adıma ilişkin kuşkuları var gibiydi. Sansür, basını çok sıkı bir şekilde izliyor, köylülerin özgürleşmeleri konusunda ilgili ayrıntıların basında tartışılmasını engelliyordu. Petersburg'da uğursuz birtakım söylentiler dolaşıyor ve bunlar bizim Korpus'a dek ulaşıyordu.

Soylular arasında da köylülerin özgürlüklerine tam anlamıyla kavuşmalarını isteyen gençler vardı. Ama toprak sahipleri partisi II. Aleksandr çevresinde sınıksız kenetlenmiş ve çare baskı yapmaya başlamıştı. Toprak sahipleri arasında kulaktan kulağa, köylülerin özgürlüklerine kavuştukları gün bütün toprak sahiplerinin kılıçtan geçirileceğine, Rusya'yı 1773'tekinden de dehşet verici bir Pugaçov kâbusunun beklediğine ilişkin haberler dolaşıyordu. II. Aleksandr, bu türden "uğursuz" haberlerin şiddetle etkisinde kalan zayıf karakterli bir adamdı. Ne var ki, muazzam bir makine, gerekli yasal düzenlemeleri yapmak üzere çalışmaya koyulmuş bulunuyordu. Komiteler toplantı üzerine toplantı yapıyorlar; köylülere özgürlüklerinin verilmesiyle ilgili onlarca tasarı hazırlanıp imparatora yollanıyor, bu tasarılar elde çoğaltılıyor ya da Londra'da basılıyordu. Gelişmelerle ilgili olarak kendisini bilgilendiren Turgenyev'in de katkılarıyla Hertsen "Kolokol" ("Çan") ve "Polyarnaya Zvezda" ("Kutup Yıldızı") adlı dergilerinde konuyu en ince ayrıntılarına dek irdeliyordu. Aynı şeyi Çernişevskiy de "Sovremennik" ("Çağdaş") adlı dergisinde yapıyordu. Öte yandan Slavseverler, özellikle de Aksakov ve Belyayev, köylülerin olabildiğince kapsamlı bir özgürlüğe kavuşmaları konusunda basın üzerindeki baskıların az da olsa kalkmasından sonuna dek yararlanıyorlardı. Bunlar aynı zamanda konuya ilişkin

geniş teknik bilgiye sahip olmaları dolayısıyla köylülere özgürlüklerinin nasıl verileceğini, uygulamayla ilgili ayrıntıları irdeliyorlardı. Petersburg'un tüm aydın kesimi Hertsen'le ve asıl- Çernişevskiy'le aynı düşüncededeydi. Pazar günleri kilise törenlerinden sonra, alay komutanı ve maiyet yaveri olan kuzenim Dmitriy Nikolayeviç Kropotkin'in evinde gördüğüm süvari alayı subaylarının da Çernişevski'yi savunduklarını çok iyi anımsıyorum. Gerek salonlardaki, gerek sokaktaki Petersburglu'ya egemen olan ruh hali, gelinen noktadan geriye gidişin olanaksız olduğunu gösteriyordu. Köylüler ne olursa olsun özgürleşeceklerdi. Kazanılan bir başka çok önemli mevzi daha vardı: Toprakların özgürleşmesi.

Bununla birlikte soylular (toprak sahipleri) partisi daha tüm umudunu yitirmemişti. Bunlar, ekonomik reformları erteletmek, geri satın alma yoluyla ellerinden çıkacak toprakları olabildiğince küçük tutmak ve bu topraklar için, ekonomik bağımsızlığı nerdeyse hayale dönüştürecek tutarlar istemek çabasındaydılar. Ve bu çabalarında da tümüyle başarıya ulaştılar. II. Aleksandr, serflere özgürlüklerinin verilmesi işini yürüten komitelerin başında olan, işin beyni niteliğindeki Nikolay Milyutin'i (savunma bakanının kardeşi) görevden uzaklaştırdı.

Ayrılırken şunları söyledi Milyutin, komite görevlilerine:

"Sizlerden ayrılacağım için çok üzgünüm ama ayrılmak zorundayım: Soylular sizin 'kızıl' olduğunuzu söylüyor."

Köylülere özgürlüklerinin verilmesi işini projelendiren komiteler ilk toplantılarından sonra dağıtıldılar. Yeni kurulan komiteler ise toprak ve serf sahiplerinin çıkarlarını öne çıkaran yeni projeler hazırlamaya giriştiler. Bu arada basının ağzı bir kez daha kapatılmıştı.

Böylece, karamsar bir tablo ortaya çıkmış ve özgürleşme olacak mı olmayacak mı, sorusu gündeme gelmişti. Ben, bu bü-

yük mücadeleyi kaygıyla izliyor ve pazar akşamları Korpus'a dönen arkadaşlara ana babalarının konuya ilişkin neler söylediklerini soruyordum. 1860 güzünde haberler daha da kötüleşti. "Valuyev partisi üstün çıktı." "Bütün işi sil baştan ele almak istiyorlar." "Prenses Dolgoruka (Çarın bir arkadaşı) hükümdar üzerinde çok etkiliymiş." "Köylülere özgürlüklerinin verilmesi bir başka bahara kaldı: Devrim olacağından korkuyorlar" vb. vb.

Yine de, 1861 Ocağında yüreğe su serpen haberler duyuldu. Herkes Aleksandr'ın tahta çıkış günü olan 19 Şubat'ta özgürlükler konusunda bir bildiri yayınlanacağı umudu içindeydi.

Sonunda o gün geldi ve tabii bildiri falan yayınlanmadı. Ben o gün saraydaydım; son sınıfların değil, paj'lar daha alt sınıflar-dayken saray göreneklerini öğrensinler diye 2. sınıf öğrencilerinin sarayda görevlendirildiği günlerdi ve tam 19 Şubat günü sıra benimdi. Büyük prenseslerden birine kiliseden çıkışında eşlik ettim; o sırada kocası ortalıklarda görünmediği için prenses benden kocasını bulmamı rica etti. Prens saraydan çağrılmıştı; imparatorun çalışma odasında; o sırada ne kadar önemli bir konunun tartışılmakta olduğunu bilmediğim için, prence hafif şaka yollu, karısının çok kaygılandığını söyledim. Birkaç çok güvenilir kişi dışında sarayda hiç kimse beklenen bildirinin 19 Şubat günü imzalandığını bilmiyordu. Bildiriyi iki hafta gizlemelerinin tek nedeni, bir hafta sonra, 26 Şubat'ta *maslenitsa** şenliklerinin başlamasıydı. Köylerde serflerin sarhoş olup ayaklanabileceklerinden korkmuşlardı. Hatta, şenlikler dolayısıyla genellikle Petersburg'da kışlık sarayın önündeki açıklikta kurulan panayır yeri için bir ayaklanma olabilir korkusuyla saraydan uzak bir başka yer belirlenmişti. Nöbetçilere,

* *máslenitsa* - Ortodokslarda apukurya da denilen et kesimi şenlikleri.

doğabilecek bir kargaşayı nasıl bastıracakları konusunda çok sıkı emirler verilmişti.

Yaklaşık iki hafta sonra, *maslenitsa*'nın son günü, 5 Mart sabahı, -öğle üzeri Mihaylovskiy binicilik okulunda geçit törenine katılmak zorunda olduğum için- Korpus'ta, yatakhane de uzanmış yatıyorken, emirerim İvanov, elinde çay tepsisiyle içeri girip bağırdı:

"Prens! Özgürlük! Gostiny Dvor'a bildiri asıldı!" (Tam bizim Korpus'un karşısındaydı bu saray).

"Gözünle gördün mü bildiriyi?"

"Evet. Halk çevresine birikmiş. Biri okuyor, herkes dinliyor. Özgürlük!"

İki dakika sonra giyinmiş, kendimi dışarı atmıştım.

"Kropotkin, özgürlük!" diye bağırdı, o sırada Korpus'a girmekte olan bir arkadaşım. "İşte bildiri!. Dayım, bildirinin İsaakiyevskiy Katedralinde sabah ayininde okunacağını öğrenmiş dün. Sabah ilk iş oraya gittim. Kalabalık değildi katedral, yalnız erkekler vardı. Ayinden sonra bildiriyi önce okudular, sonra dağıttılar. Köylüler bildirinin anlamını gayet güzel anladılar. Çıkışta mujikler katedralin eşliğinde birikmişlerdi; içlerinden ikisi bana, alay eder gibi, "E, beyim, artık yolunuzda yalnızsınız!" dedi.

Arkadaşım, köylülerin kendisine "beylerin yalnız yürüyecekleri yol"u nasıl gösterdiklerini onların mimiklerini taklit ederek anlattı. Bu efendiye yol gösterme jesti, nice çilelerle dolu bekleyiş yıllarının ifadesi gibiydi. Bildiriyi üst üste kaç kez okudum! Bildirinin, yaşlı Moskova Metropolitisi tarafından kaleme alınan eski Slavcayla Rusça karışımı kibirli dili, anlamı bulandırmaktan başka bir işe yaramıyordu.

Yine de, hemen-şu anda değilse de, bunun özgürlüklük olduğuna kuşku yoktu. Köylülerin iki yıl daha -19 Şubat 1863'e

dek- serf likleri sürdüyse de, bir şey açıktı: Serflik hukuku sona ermişti ve köylüler topraklandırılıyordu. Bu toprakların bedelini ödemek zorundaydılar ama köleliğin lekesi artık silinmişti. Artık köleler de, kölelik de yoktu. Gericilik yenilgiye uğratılmıştı.

Tören geçidine gittik. Askeri seremoni sona erince, hâlâ at üstünde duran II. Aleksandr, "Subaylar, yanıma!" diye bağırdı. Bütün subaylar koşup halka oluşturdular ve çar, günün büyük olayı üzerine konuşmaya başladı. Bu konuşmadan kimi sözler, kesik kesik de olsa bize dek ulaşıyordu:

"Efendiler... soyluluğun ordudaki temsilcileri!.. Yüzyıllardır sürmekte olan bir adaletsizliğe son verilmiştir. Soylulardan özveride bulunmalarını bekliyorum. Soyluların, gerçek soylu gibi davranıp tahtın çevresinde kenetleneceklerinden kuşum yoktur..." vb. Sözlerini bitirdiğinde coşkulu bir hurra! ile karşılık verdik.

Koşarcasına döndük Korpus'a. Sezonun son İtalyan operasının matine temsiline yetişebilmek içindi acelemiz. Birtakım gösteriler olacağından kuşumuz yoktu. Ben, binicilikle ilgili kayış takımlarımı çıkarır çıkarmaz birkaç arkadaşımınla birlikte hemen operanın yolunu tuttum, altıncı balkondaki yerime oturdum. Salon, balkon, her yer tıklım tıklımdı.

Verilen ilk arada sigara salonu heyecanlı gençlerle dolmuştu. Birbirini tanısin-tanımasın, herkes büyük bir coşkuyla duygularını birbirine aktarıyordu. Derhal yerlerimize dönüp hep bir ağızdan "Tanrım, Çarı Korum!"yu söylemeyi de hemen oracıkta kararlaştırdık.

Çalgıların sesleri kulağımıza gelir gelmez zaman yitirmeden salonun yolunu tuttuk. Orkestra marş çalmaya başlamıştı; ama tüm salondan yükselen hurra! sesleri arasında orkestranın sesi yitip gitti. Orkestra şefi Baveri'nin bagetini sallayışını görüyor-

dum, ama orkestradan yükselen tek bir nota kulağıma gelmiyordu. Yayların sağa sola hareketlerini, üflemeli sazları çalan müzisyenlerin yanaklarının nasıl şiştiğini de görüyordum, ama izleyicilerin coşkulu haykırışları dışında hiçbir şey duyulmuyordu. Baveri, bağıtiyle üçüncü kez marşı başlattı. Ancak o zaman, bazı bakır üflemeli sazlardan yükselen notalar izleyicilerin haykırışları arasından belli belirsiz duyulabildi.

Aynı coşkulu sahneler sokaklarda da yaşandı. Köylü yığınları ve eğitilmişler, Kışlık Saray'ın önünde toplanmışlar, hurra! hurra! diye bağıryorlardı. Derken, imparatorun geldiği görüldü; halk büyük bir coşkuyla arabasının ardından koşuyordu. Hertsen, II. Aleksandr'ın Polonya devrimini kanla bastırmasından, "İdamcı Muravyov"unsa bu kan banyosuna dizi dizi darağaçlarıyla katkıda bulunmasından iki yıl sonra, "Aleksandr Nikolayeviç, niçin o gün ölmediniz? Adınız tarihe kahraman olarak geçirdi!" demekte haklıydı.

Hani, korkulan serf ayaklanmaları nerdeydi? "*Polojenie*"* ile yaratılardan daha belirsiz bir durum kırk yıl düşünülse bulunulamazdı. Ayaklanmaya neden olabilecek tek şey belki de bizzat bu yasanın yarattığı belirsizlikti. Yalnızca iki yerde öfkeye kapılan köylüler -o da yasanın içeriğini tam anlayamamaktan kaynaklanan, üstelik de küçük çaplı- karışıklık çıkardı, o kadar; bunun dışında bütün Rusya sakindi, her zaman olduğundan çok daha sakin. Kendilerine özgü engin sağduyularıyla köylüler serflik hukukunun sona erdiğini, özgürlük kapılarının açıldığını anlamışlardı.

Önce 1861 Ağustosunda, ardından da bir yıl sonra, 1862 yazında Nikolskoye'ye gittim ve köylülerin yeni koşulları ne denli sükûnetle ve akıllıca karşıladıklarını görerek sarsıldım. Kendilerine verilen toprakların bedelini -ki özünde, serflerin bedava

* *Polojenie* - Azatlık Yasası.

çalışmalarından yoksun kalan beylere bu yoksunluğun tazmininden başka bir şey değildi- ödemelerinin ne denli zor olacağını tümüyle bilincindeydiler; ama birey olarak özgürleşmelerine öyle değer veriyorlardı ki, bu kadar ağır bir koşulu gıklarını çıkarmadan kabul etmişlerdi. Daha doğrusu ufak tefek sızlanmalar olmamış değildi ama zorunluluk karşısında boyun eğmişlerdi. Başlangıçta, cumaları çalışmak günah diyerek haftada iki gün tatil yapmışlar, ama yaz gelince eskiden olduğundan daha büyük bir gayretle işe girişmişlerdi.

Nikolskoye'li köylülerimizi özgürleşmelerinden on beş ay sonra gördüğümde, kendilerine bakmaya doyamadım. Yine hep öyle iyi yürekli, yumuşaktılar; ama kölelikten tek bir iz yoktu üzerlerinde. Eski efendileriyle, aralarında sanki bundan başka hiçbir ilişki olmamışçasına, eşitleriymiş gibi konuşuyorlardı. Üstelik, aralarından kimileri, köylü haklarını savunabilecek düzeyde sivrilmişti. "*Polojenie*", ağır bir dille yazılmış koca bir kitap hacmindeydi. Bana bile kök söktürmüştü; anlamak için az zaman harcamamıştım. Buna karşılık, köy muhtarı Vasiliy İvanov, anlamadığı bir yeri açıklamam için ziyaretime geldiğinde, okuryazarlığı da öyle dört dörtlük olmamasına karşın, yasadaki bütün belirsiz bölümleri, karışık paragrafları arı duru bir biçimde anlamış olduğunu gördüm.

Ama en kötüsü, uşakların, hizmetlilerin durumuydu. Onlara toprak da verilmemişti; verilmiş olsaydı bile o toprakta ne yapacaklarını bilmezlerdi. Hizmetlilere yalnızca özgürlükleri verilmişti. Bizim köyün bulunduğu bölgedeki bütün çiftliklerde hizmetliler eski efendilerini terk etmişlerdi; örneğin babamın yanında tek bir adamı kalmamıştı. Kendilerine bir iş bulabilmek için her biri bir yana dağılmıştı. Bulmuştu da çoğu: Falanca prensin aşçısı ya da falanca generalin arabacısı şimdi benim yanımda diye övünmeyi seven tüccarların -yükselen yeni sınıfın- yanında. Bir zanaatı olan, elinden herhangi bir iş gelenler

kentlerde iş bulmuşlardı. Örneğin babamın orkestrası yine orkestra olarak kalmış, Kaluga'da müzik yaparak iyi de para kazanmaya başlamıştı. (Bizim evle dostça ilişkisi de hep sürdü orkestranın.) Herhangi bir zanaatı olmayanların durumu kötüydü. Buna karşın, bunların da çoğu, eski efendilerinin yanında kalmaktansa, zar zor da olsa, ekmeklerini başka yerlerden çıkarmayı yeğlemişlerdi.

Toprak sahiplerine gelince, bunların en kerli ferlileri soluğu Petersburg'da aldılar ve serflik hukunu yeni bir adla yeniden geçerli kılabilmek için kolları sıvadılar (III. Aleksandr döneminde kısmen de olsa elde ettiler isteklerini); ama büyük çoğunluk, reformu karşı konulamaz bir felaket olarak görüp boyun eğdi. Genç kuşak, gayet başarılı, yetenekli "barış aracıları" ve özgürleştirmenin barışçıl yolla yürütülmesinde büyük katkıları olan barış yargıçları verdi Rusya'ya. Yaşlı kuşaktan olanlarsa işleri güçleri, değeri kat kat artmış olan topraklarının eski serflerince geri satın alınma senetlerini nasıl rehin bırakacaklarının ve buna karşılık alacakları parayı restoranlarda ya da yeşil çuha kaplı masalarda nasıl yiyeceklerinin düşlerini kurmaktı. Gerçekten de, bunların çoğu, paralar ellerine geçer geçmez tümünü içki ve kumara harç ettiler.

Köylülerin özgürleşmesi çoğu toprak sahibi için kendilerine iyi para kazandıran bir "ticaret" oldu aslında. Örneğin babam özgürleşmenin kapıda olduğunu tahmin ettiği için topraklarını bölmüş ve bunları bir *desyatın**i on bir rubleden satmıştı; reformdan sonra ise köylülerin aynı büyüklükte toprak için ödemek zorunda oldukları para kırk ruble, yani üç buçuk kat daha fazlaydı. Bizim yörenin her yanında bu böyle oldu. Tambov'daki bozkır çiftliğimizin topraklarını on iki yıllığına

* *desyatın* - 1,09 hektara eşit eski bir Rus ölçüsü

*mir**e kiraladığında, aynı toprakları serflerinin işlediği döneme göre babamın kazancı iki kat daha fazla oldu.

Bu tarihi günden on yıl sonra yolum bir gün, babamdan bana kalan Tambov'daki çiftliğimize düştü. Burda birkaç hafta geçirdikten sonra ayrıldım. Ayrılacağım günün akşamı, köyümüzün akıllı, (güney bölgelerinde pek sık rastlanmayan) bağımsız düşünceli genç papazı da çevrede dolaşmaya çıkmıştı. Harika bir gün batımı... Bozkırdan bin bir hoş koku taşıyan hafif bir esinti... Köyün hemen dışındaki yokuşun başına oturmuş Zebur okuyan Anton Savelyev'e rastladı papaz. Orta yaşlarda bir köylü olan Anton Savelyev, eski kilise Rusçasını tam sökemiyor ve kitabı sık sık son sayfasından başlayarak okuyordu. Onun hoşlandığı, okuduğu metinden çok okuma süreciydi; bir de, kendisini çok etkileyen bir sözcüğü yinelemekten hoşlanıyordu; o anda okuduğu yer de, Zebur'un, her dizesi "hoşnudum" diye başlayan 106. bölümüydü.

"Ne okuyorsunuz, Anton Savelyeviç?" diye sordu papaz.

"Anlatayım ne okuduğumu, peder. On dört yıl önce büyük prens gelmişti buraya. Kıştı. İşten eve daha yeni dönmüştüm ve soğuktan elim ayağım buz kesmişti. Felaket bir tipi vardı. Tam üzerimi çıkarıyordum, baktım muhtar cama vuruyor: 'Prens seni çağırıyor!' Hanım, çocuklar, hepimizi aldı mı bir korku! Hanım, 'Prens niye çağırırsın ki seni?!' diyor, başka bir şey demiyor. Üst üste haç çıkararak yola koyuldum; su bendinin oraya vardığımda tipi gözlerimin içine avuç avuç kar basmıştı sanki. Şükür, her şey yolunda gitti. Yaşlı prens öğle yemeğinden sonra uymaya çekilmişti. İki saat kadar sofada bekledim, uyanınca vardım yanına; 'Anton Savelyev,' dedi, 'sıva işi gelir mi elinden?' 'Gelir, efendimiz' dedim. 'Öyleyse yarın gel de şu odanın sıvasını bir elden geçiriver' dedi. Neşe içinde evin yolunu tuttum.

* *mir* - köy komünü.

Bendin oraya vardığımda ne göreyim: Bizim hanım, kucağında ufacık bebeyle o tipide durmuş beni bekliyor. 'Niye çağırmış, Saveliç?' dedi kaygıyla. 'Yok bir şey,' dedim, 'ufak bir sıva işi varmış, onun için çağırmış.' Şimdi, peder, yaşlı prens zamanında işler böyleydi. Geçenlerde de genç prens geldi. Varıp bir de ben göreyim kendisini dedim. Evin bahçesinde, soğukta, oturmuş çay içiyordu. Siz vardınız yanında, peder, bir de bizim madalyalı muhtar. Beni görünce, 'Çay ister misin, Saveliç?' diye sordu, prens. 'Şöyle, masaya geç... Bir sandalye verin Saveliç'e, Pyotr Grigoryeviç!' Ve Pyotr Grigoryeviç olacak şeytan -yaşlı prens zamanında çiftlik yöneticisiyken etmediğini komamıştı bize, alçak!- gitmiş bana sandalye getiriyor! Biz masada dereden tepeden sohbet ediyoruz, o, boşalan bardaklara çay dolduruyor! Ya, işte böyle, peder. Bugün her şey harika... akşam, nefis... bozkırdan esen yel tatlı... Ben oturmuş, okuyorum: Hoşnudum! Hoşnudum!"

Buydu işte köylü için özgürlük!

IX

Saray yaşamı - Sarayda jurnalcilik - II. Aleksandr - Mariya Aleksandrovna - Büyük Prens

1861 Haziranında Korpus kıdemlisi yapıldım.²² İtiraf etmeliyim ki, okulumuzdaki kimi subaylar hiç hoşlanmamışlardı bu yükseltilmeden. Böyle bir kıdemliyle okulda disiplin diye bir şeyin kalmayacağından söz ediyorlardı. Ama yapacak bir şeyleri de yoktu. Genellikle son sınıf birincileri okul kıdemlisi yapıldı; bense üst üste kaç yıldır hep sınıf birincisiydim. Kıdemlilik, kıskanılacak bir pozisyondu: Yalnızca okulda özel bir konuma sahip olduğu ve subaylık yaşamına ilişkin büyük üstünlükler sağladığı için değil; asıl, imparatorun "*page de chambre*"lığını yaptığı için. İmparator tarafından şahsen tanınmak demekti bu, imparator tarafından şahsen tanınmaksa, insanın tüm meslek yaşamını, geleceğini etkileyecek bir olgu olarak görülüyordu, doğal olarak.

Benim içinse önemli olan, okulda her paj'ın üzerine düşen ağır nöbet yükümlülüğünden kurtulmuş olmam ve görevimi yürütmek için özel bir odanın olmasıydı; bu odada, okulun hay huyundan uzakta, dilediğim gibi çalışabilecektim. Tabii madalyonun bir de öbür yüzü vardı. Okulun bitmez tükenmez salon ve koridorlarında ölçülü adımlarla, ağır ağır yürümeyi her zaman çok sıkıcı bulur, şiddetle yasaklanmış olmasına karşın sürekli koşar adım giderdim gideceğim yere. Şimdiyse böyle yapabilmem olanaksız olduğu gibi, tam tersine, koltuğumun altında nöbet defteri, ağırbaşlı, vakur bir edayla yürümek zorundaydım. Bu önemli konuya ilişkin olarak yakın arkadaşlarımla bir toplantı bile yaptık ve arkadaşlar zaman zaman koşar adım yürümemin bir sakıncası olmayacağına birleştiler; öbür öğrencilerle nasıl bir ilişki tutturmam gerektiği konusuna gelince, onlarla kardeşçe bir ilişki kurmak tümüyle bana bağlıydı; nitekim öyle de yaptım.

Kamer Paj'lar büyük ve küçük resmi kabuller, balolar, çeşitli davetler, tören yemekleri gibi çok değişik nedenlerle sık sık sarayda görevlendirilirlerdi. Noel, Yeni Yıl ve paskalya günlerinde saraydan her gün, hatta bazen günde iki kez istendiğimiz olurdu. Bunun dışında ben Pajeskiy Korpus kıdemlisi olarak her pazar imparatora binicilik okulundaki tören sırasında, paj'ların üçte biri yorgan döşek hasta da olsalar, "Pajeskiy Korpus öğrenci bölümünde vukuat yoktur!" şeklinde tekmil vermek zorundaydım. Korpus'un nerdeyse yarısının bulaşıcı bir hastalıktan hastanede yattığı gün Albaya, "Bugün, vukuat var, diye tekmil versem ne olur?" diye sordum. "Tanrı göstermesin!" dedi Albay, dehşet içinde. "Ancak Korpus'ta ayaklanma olduğunda öyle tekmil verebilirsin."

Saray yaşamı, tahmin edilebileceği gibi, alabildiğine pitoresk, anlatmaya değer, ilginç bir yaşamdı. Yüzeysel de olsa davranışlardaki aşırı incelik, etiketlerdeki katılık, her yerdeki

ışıldı, göz alıcılık, insanı öyle ya da böyle etkiliyordu kuşkusuz. Büyük resmi kabuller, saray toplantılarının seyri en hoş olanıydı. İmparatoriçenin birkaç hanım ziyaretçisiyle görüşmesinden ibaret olan basit kabullerin bile, sıradan ziyaretlerden keskin çizgilerle ayrılan bir yanı vardı. Kabuller inanılmaz ölçüde göz alıcı salonlarda gerçekleşir, konuklar salona giysileri altın sırmalı maiyet görevlileri eşliğinde girerler; imparatoriçenin ardında pırıltılı giysiler içindeki paj'lar ve nedimeler yürürlerdi. Her şeyde özel bir azamet, ışıltı, görkem vardı. Bu saray törenlerinin bir aktörü olmak, benim yaşımdaki bir genç için, kuşkusuz, işin her şeyden ilginç olan yanıydı. Bu arada belirtmem gerekir ki, ben o sıralar II. Aleksandr'ı bir kahraman olarak görüyordum: Saray seremonileri hiç umurunda olmayan, sabahın altısında kalkıp çalışmaya başlayan, köylülerin özgürleşmelerinin ilk adımını oluşturduğu bir dizi reformu hayata geçirebilmek için gerici partilere karşı dirençli bir savaşım veren bir çardı o benim için.

Ama bu gösterişli yaşamı daha dikkatli bir gözle incelediğimde ve zaman zaman, -gözücuyla da olsa- kulislerde olup bitenlere tanık olduğumda, kalabalıklardan gizlemek istedikleri şeyleri cılızca gizleyebilen bütün bu şatafatın, seremonilerin ne denli boş şeyler olduğunu görmekte gecikmedim. Öte yandan sarayda tüm dikkatlerin bu boş şeylere yöneltilmiş olması, birincil önemdeki şeylerin görülebilmesini de engelliyor, teatrallik yüzünden gerçeklik unutuluyordu. Bu arada, Aleksandr'ın başı çevresinde ördüğüm ışık halesi de yavaş yavaş sönükleşmeye, silikleşmeye başlamıştı. Esasen, saraya ilişkin birtakım yanılsamalara kapılmış olsaydım bile, buradaki ilk yılımın sonunda bunlar da yiter giderdi.

Bütün büyük bayramlarda, ayrıca çar ve çariçenin doğum günlerinde, ad günlerinde, taç giyme, tahta çıkma gibi özel günlerde büyük resmi kabuller olurdu. İmparator ve ailesi gör-

kemli bir alay halinde kiliseye gider, sonra görkemli salonlarda, generalden yüzbaşıya dek her rütbeden binlerce subayın ve yüksek mevki sahibi sivillerin aileye saygılarını, esenlik dileklerini kabul ederlerdi. Tüm imparatorluk ailesi, görkem-şatafat maskeleri takılmadan önce konuk salonunda toplanırlar, kendi aralarında neşeyle gevezelik ederlerdi. Resmi törenin başlama anı geldiğinde imparator kolunu imparatoriçeye uzatırdı. İmparatoru, özel *page de chambre*'ları izler, onların ardından saray yaveri-general ve saray bakanı yürürdü. İmparatoriçenin, daha doğrusu onun giysisinin bitmez tükenmez tüllerinin arkasındansa iki paj yürür, salonun dönemeçlerinde tül kuyruğu kaldırır, sonra yine bütün güzelliğini ortaya çıkaracak biçimde, düzgünce yere sererlerdi. Daha sonra, sırasıyla, o sıralarda henüz on yedi yaşında olan taht varisi, onun ardındansa, imparatorluk ailesine yakınlıklarına göre bütün büyük prens (grandük) ve büyük prenses (grandüşes)ler (her büyük prensesin ardından ayrıca ikişer paj), bunların ardından, Rus kostümü denilen -her nedense yelek biçiminde tasarlanmış- sarafan adlı balo kostümleri içinde, imparatoriçeye yakın saray kadınları, nedimeler yürürdü.

Bu törenler sırasında, yüksek askeri ya da sivil memurların, önünde eğilirken bir an, gözucuyla da olsa, çarın bakışlarını yakalamaya çalıştıklarını fark etmiştim. Ve eğer çar bu çabaya hafif bir gülümseme, bir iki sözcük ya da hele belirgin bir baş sallamayla karşılık verirse, yüreği gururla kabaran "bahtiyar" yanında duranlara, "Ne duruyorsunuz, beni kutlasanıza!" dercesine bakardı.

Görkemli alayın kiliseden dönüşü de aynı düzen içinde olurdu. Sonra herkes bir koşu işinin gücünün başına dönerdi. Saray etiketleri fanatikleriyle, kimi genç hanımların dışında herkes bu resmi kabulleri sıkıcı bir angarya olarak görürdü.

Kışın iki ya da üç kez, binlerce konuğun çağrıldığı balolar verilirdi sarayda. İmparatorun bir Polonezle dansı başlatmasından sonra, herkes bildiği gibi gülüp eğlenirdi. Pırıl pırıl aydınlatılmış bitmez tükenmez salonlarda genç kızların annelerinin, teyzelerinin dikkatli gözlerinden gizlenebilecekleri sayısız köşe bucak vardı. Genç çiftler dans sırasında dilediklerince gülüp eğlenirler, daha sonra yenilen yemekte de, hemen hep yaşlılardan uzakta, kendi aralarında otururlardı.

Benim balolardaki görevim o kadar kolay değildi. II. Aleksandr ne dans eder, ne oturur, sürekli konuklar arasında dolaşırdı. *Page de chambre*'lar da imparatoru ne rahatsız edecek kadar yakın, ne de fazla uzak -emrettiği anda yanında bitecek bir uzaklıktan- izlerlerdi. Bu, hem yakın - hem uzak oluşu ya da var olmayla - olmamayı tek bir duruşta bütünleştirebilmek o kadar kolay değildi. Bu aslında imparatorun isteği falan da değildi; ona kalsa izlenmemek, yalnız kalmak isterdi; ama gelenek böyleydi ve çar da geleneğe uymak zorundaydı. En kötüsü de, çarın, dans eden büyük prens ve prenseslerin çevresindeki kadınların arasına girmesi ve burada ağır ağır dolaşmasıydı. Çara yol vermek için iki yana açılan, ama hemen sonra onun çevresinde kenetlenen bu rengârenk insan bahçesinde ilerleyebilmek hiç kolay değildi paj'lar için. Yüzlerce kadın ve genç kız dans etmezler, büyük prenslerden birinin kendilerini fark edip polkaya ya da valse davet etmesi umuduyla beklerlerdi.

Sarayın, Petersburg toplumu üzerine etkisi konusunda sanırım şunları söyleyebilirim. Ana babalar, kızlarının büyük prenslerden birinin dikkatini çektiğini fark ettiklerinde, işin nihâhla sonuçlanacağını kesin olmadığını çok iyi bilmelerine karşın, kızlarının ona âşık olması için ellerinden geleni yaparlardı. On yedi yaşındaki kızlarıyla veliahtın iki üç kez dans ettiği "saygıdeğer" bir ailenin konuştuklarını duyduğumda ku-

laklarıma inanamadım. Bu konuda, herhalde çok parlak olduğuna inandıkları öyle planlar kuruyorlardı ki...

Sarayda görevli olduğumuz günlerde öğle ve akşam yemeklerimizi orda yedik. Sarayın işlerini gören hizmetliler, -kendilerini dinlemek isteyip istemediğimize bakmadan- sarayda yaşanan skandalları anlatırlardı bize. Sarayda yaşanan her şeyden haberleri vardı. Yaşama ortamlarıydı orası onların. Gerçek adına belirtmek zorundayım ki, benim görevli olduğum yıl, skandallar açısından, yetmişli yıllara göre solda sıfırdı. II. Aleksandr'ın kardeşi o sıralar yeni evlenmişti; oğulları da henüz küçük sayılırdı. Ama, İmparatorun prenses Dolgoruka'yla ilişkileri (Turgenyev, "*Duman*"ında prensesin adını İrina'yla değiştirerek ne hoş anlatır bu ilişkiyi!) sarayda, Petersburg'un sosyete salonlarından daha açık konuşuluyordu. Bir gün, sarayda giysi değiştirmek için kullandığımız odaya girdiğimizde bize "Prenslerin bugün sarayla ilişkisi kesildi, bu kez bütünüyle" dediler. Yarım saat sonra prensesi kilisede gördüm. Gözleri ağlamaktan şişmişti. Ayın boyunca da için için ağladı durdu. Öbür kadınlar adeta kendisini daha iyi görebilmek arzusuyla ondan biraz uzakta duruyorlar ve talihsiz kadına bakıyorlardı. Saray hizmetlileri olup bitenleri bütün ayrıntılarıyla biliyor ve her biri olayları kendine göre yorumluyordu. Daha dün bu kadına dalkavukluk eden, önünde iki büklüm yerlere eğilen bu insanların sözlerinde insanı iğrendiren bir yan vardı.

Sarayda, özellikle de imparatorun çevresinde dönen jurnalcilik sistemi inanılmaz boyutlardaydı. Ama şu olay, bu konuda belki bir parça fikir verebilir: Birkaç yıl önce Petersburg sosyetesinden biri büyük prenslerden birine esaslı bir ders vermişti. Prense kendisini bir daha evinde görmek istemediğini söyleyen Petersburglu, bir gün her zamankinden daha erken evine döndüğünde büyük prensi konuk odasında bulunca, eline geçirdiği bir sopayla prensin üzerine saldırmış. Genç prens kendini

güç bela dışarı atıp merdivenleri inmiş, tam arabasına binmek üzereyken ardından yetişen Petersburglu sopasını prene indirmiş. Evin önünde duran ve olayı gören bekçi koşup polis şefi General Trepov'a anlatmış gördüklerini; polis şefi de bu "mües-sif olay"ı hükümdara herkesten önce rapor edebilmek için arabasına atladığı gibi sarayın yolunu tutmuş. II. Aleksandr büyük prensi çağırıp konuşmuş. İki gün sonra, arkadaşlarımdan birinin evinde, bu aileyle dost olan Üçüncü Şube'de görevli kıdemli bir memur, çarla büyük prens arasında geçen bütün konuşmayı aktardı bize: "Hükümdar çok kızgındı ve büyük prene 'Küçük kaçamaklarınızı bile beceremiyorsunuz!' dedi." Polise, iki kişinin baş başa yaptıkları bir konuşmadan nasıl haberdar olabildiği de soruldu. Verdiği yanıt çok ilginçti: "Majestelerinin sözleri ve düşünceleri bizim tarafımızdan bilinmelidir. Yoksa emniyet müdürlüğü gibi devletin hassas ve önemli bir kurumu nasıl yönetilebilir? Şundan emin olun ki, bütün Petersburg'da imparator hazretleri kadar dikkatle gözetlenen bir kişi daha yoktur."

Bu sözlerde böbürlenme yoktu. Her general, her vali, rapor vermek için çarın yanına girmeden önce özel hizmetkârından, majestelerinin bugünkü keyiflerinin nasıl olduğuna ilişkin bilgi alırlardı. Aldığı yanıtı göre, bakan çok duyarlı bir konuya ilişkin raporunu ya sunar, ya da daha uygun bir zamana dek konuyu çantasında bekletirdi. Doğu Sibiry'a genel valisi Petersburg'a her gelişinde, çarla görüşmeden önce emir subayını güzel bir armağanla çarın özel hizmetkârına gönderirdi. "Öyle günler olurdu," diye anlatırdı vali, "kendisine bazı konuları açtığımda, ben de dahil, hepimizi mahkemeye verecek denli kızar, köpürürdü; ama öyle günler de olurdu, her iş tereyağından kıl çeker gibi yürürdü. Doğrusu eşi bulunmaz bir adam, şu özel hizmetkâr!" Önemli koltuklara yükselmek isteyen ya da bulundukları önemli koltukları korumak isteyenler için, çarın her günkü ke-

yif durumunu izlemek nerdeyse bir zorunluluktur. Kont Şuvalov ve Trepov'la kont N.P. İgnatyev zamanla bu sanatta en üst noktaya erişmişlerdi. Aslında, tanıyabildiğim kadarıyla, İgnatyev, özel hizmetkâr olmaksızın da işin içinden sıyrılabilirdi.

Saray görevimin başlarında II. Aleksandr'a, özgürlük getirici bir hükümdara duyulabilecek tutku dolu duygular besliyordum. Bir çocuğun düş gücü gerçekliğin çok ötelere uzanabiliyor; o sıralar çara karşı o duygular içindeydim ki, yanımda herhangi biri onu öldürmeye kalkışacak olsa düşünmeden göğsümü siper ederdim II. Aleksandr'a.

1862 Aralık ayı başlarında bir gün, II. Aleksandr'ın yürüyüş kolundan ayrılıp Petersburg garnizonuna bağlı tüm alaylardan birliklerin törenlerinin yapılacağı salona yöneldiğini gördüm. Bu tören genellikle açık alanda yapılırdı, ama o gün şiddetli soğuk nedeniyle kapalı alana alınmıştı. Böylece çar birliklerin önünden atıyla değil, yürüyerek geçecekti. Benim saray görevim, çarı, orduların başkomutanı olarak askeri birlikler karşısına çıktığı yere kadar izlemektir; görevim burda sona ererdi, daha öteye geçemezdim ve ben bunu çok iyi biliyordum. Ancak çevreme bir göz attığımda çarın yapayalnız olduğunu gördüm. Ast yaveri de, baş yaveri olan general de bir yerlere kaybolmuşlardı.

Bilmiyorum, o gün II. Aleksandr'ın bir acelesi mi vardı, yoksa başka birtakım nedenler mi söz konusuydu, ama törenin bir an önce bitmesini ister gibi, birliklerin önünden hızla geçiyordu. Öyle hızlı ve büyük adımlarla ilerliyordu ki (boyu çok uzundu), ben de hızımı iyice artırmıştım, hatta zaman zaman koşmak zorunda kalıyordum. Çar öyle acele ediyordu ki, sanki bir tehlikeden uzaklaşmak ister gibiydi. Onun heyecanı bana da geçmişti. Her an ileri atılmaya hazırdım ve yanımda silah olarak Toledo işi, beşlik mangırı kâğıt gibi kesen kendi kılıcım

değil de, sıradan bir beylik kılıç bulunduğu için yazıklanıyordum. Sonuncu birliğin de önünde geçtiği zaman yavaşladı ancak çar. Öbür salona geçerken başını çevirdi ve benim hem heyecandan, hem soluk soluğa yürümekten kor gibi yanan gözlerimi gördü. Bu arada ast yaver geride bıraktığımız iki salonu koşa koşa aşip gelmişti. Sert bir azar işitmeye hazırladım kendimi, ama bunun yerine II. Aleksandr, "Sen burdasın ha! Aferim!" dedi. Ve kendisinde gitgide daha sık görmeye başladığım kımlıtsız, gizemli bakışlarını boşluğa dikerek yavaş yavaş uzaklaştı.

O sıralardaki düşüncelerim böyleydi. Ama bir dizi başka olay ve gitgide daha sık izlemeye başladığı gerici politikaları, yüreğime kuşku tohumları ekiyordu. Her yıl 6 Ocak'ta, bilindiği gibi, yarı-Hristiyan, yarı putperest kökenli bir gelenek olan Şeria nehrinde suyun kutsanması ayinleri yapılır. Saray da uyardı bu geleneğe. Neva ırmağının tam sarayın karşısına denk düşen yerine bir pavyon kurulur ve tüm imparatorluk ailesi, önde yüksek din adamları olduğu halde saraydan çıkıp Neva kıyısındaki bu gösterişli pavyona gelirlerdi; burada yapılan dini ayinden sonra da suya bir haç bırakılırdı. Binlerce insan uzak-tan -her iki kıyıdan ya da ırmağın buzları üstünden- bu ayini izlerlerdi. Dini tören sırasında herkes tabii şapkasını çıkarırdı. O yıl hava çok soğuk olduğu için yaşlı bir general, tedbiri elden bırakmamış ve ne olur ne olmaz diye başına bir peruk geçirmişti. Ama tam dışarı çıkarken, yaşlı adam kaputunu bir an önce sırtına atma telaşıyla, peruğunun kaydığını ve saçlarını ayıran çizginin üstüne yanlamasına oturduğunu fark edememişti. Durumu fark eden Konstantin Nikolayeviç, ayin boyunca küçük grandüklerle birlikte generale bakıp bakıp gülmüştü. Bu neşenin nerden kaynaklandığını anlamayan yaşlı adam aptal aptal gülüp duruyordu. Konstantin, sonunda yanında duran

kardeşini, II. Aleksandr'ı uyardı; o da yaşlı generale bakıp gülmeye başladı.

Birkaç dakika sonra kuy boyundan saraya dönerken yaşlı bir köylü, yol boyunca dizili iki sıra asker zincirini aşip kendini çarın önüne attı; havaya kaldırdığı elinde bir dilekçe tutan köylü, sınıfının yüzlerce yıllık ezilmişliğini dile getiren bir yakarıyla, "Efendimiz, bize sahip çıkın!" diye inledi. Ama birkaç dakika önce yaşlı generalin yana kayan peruğuna gülen II. Aleksandr, ayaklarının dibindeki insan figürüne bakmadı bile; yürüyüp gitti. Ben Aleksandr'ın hemen arkasındaydım ve çarın, köylünün birden ortaya çıkıp da kendini yere attığı anda hafifçe irkildiğini fark etmiştim. Çevreme bakındım. Yaverler yoktu. Bizim arkamızdan gelen Konstantin de, tıpkı çar kardeşi gibi köylüye bakmadı bile. Çevremde köylünün dilekçesini alacak kimse yoktu. Bunun üzerine, yaptığım şeyden dolayı azarlanacağımı bilmeme karşın bu işi ben yapmaya karar verdim; dilekçe almak benim işim değildi; ama bu zavallı köylü Petersburg'a gelene ve iki sıra asker zincirini aşana dek neler çekmişti kim bilir ve çardan istekte bulunmakla, kim bilir hangi uzak adaya nice uzun süreyle sürgüne gönderilme tehlikesini de göze alabilmişti.

Köylülerin özgürlüklerine kavuştukları gün II. Aleksandr'ı Petersburg'da Tanrılaştırmışlardı. Ama bu coşkulu genel yüceltmeye karşın hükümdar başkentte sevilmiyordu. Kardeşi Nikolay Nikolayeviç ise her nedense küçük satıcılar, arabacılar arasında çok popülerdi. Ama ne çar II. Aleksandr'ın, ne reforcu partinin lideri Konstantin'in ve ne de Mihail'in, başkent halkının herhangi bir sınıfının sevgisini kazanabildikleri söylene-
mezdi. II. Aleksandr, babasının pek çok zorba yönünü almıştı ve bunlar, davranışlarına genel olarak hâkim olan yumuşaklık, iyi yüreklilik arasından zaman zaman kendini gösteriverirdi. Çar, çok çabuk öfkeye kapılır, sarayda kimseyi adam yerine

koymazdı. Ne siyasadada, ne de kişisel olarak hiçbir şekilde güvenilemezdi kendisine; üstüne üstlük son derece kinciydi. Dünyada tek bir insana olsun içtenlikle bağlanmış olabileceğini sanmıyorum. Yakın çevresinde iğrenç birtakım insanlar yer alıyordu: Ya sürekli kumar borçlarını ödediği Kont Alderberg gibileriydi bunlar, ya da muazzam boyutlardaki hırsızlıklarıyla ünlenmiş başka birileri. 1862 yılından başlayarak, II. Aleksandr'ın yeniden gericiilik yoluna döneceğinden korkuldu. Gerçi yargıda ve orduda reform yapmak istediği, ülkede korunç boyutlara ulaşan bedensel cezaları kaldıracağı ve yerel yönetimlere özerklik tanıyacağı, anayasaya benzer bir yapılanma gerçekleştireceği biliniyordu, ama öte yandan da en küçük bir karışıklık, bizzat onun emriyle en acımasız biçimde bastırılıyordu. Her türden karışıklığı, itaatsizliği, bizzat kendisinin aşagılanması olarak görüyordu. O bakımdan da kendisinden her an en gerici önlemlere başvurması beklenebilirdi. 1861 Ekiminde Petersburg, Moskova ve Kazan üniversitelerindeki öğrenci olayları gitgide büyüyen bir hınçla bastırıldı²³. Petersburg Üniversitesi kapatıldı; pek çok profesörün girişimiyle Kent Dumaı'nda başlatılan serbest kurslar da kapatıldı; Stasyuleviç ve Kostomarov gibi en nitelikli profesörler emekli edildiler. Bunu, özgürlüklerinin tanınmasından hemen sonra köylülerin pazar okullarının açılması için başlattıkları büyük olaylar izledi. Dört bir yanda özel kişiler ya da kurumlarca açıldı bu okullar. Aralarında subayların, hatta paj'ların da bulunduğu öğretmenlerin tümü gönüllüydü bu okullarda ve hiçbir ücret almıyorlardı. Her yaştan işçi ve köylüler bu okulları doldurdu ve biz buralarda öyle yöntemler geliştirdik ki, dokuz-on derste köylülere okuma yazma öğretmeyi başardık. Birkaç yıl daha sürseydi bu iş, hükümetin cebinden beş para çıkmadan köylülerin büyük bölümü okuma yazma öğrenebilirdi. Ama durup dururken, pazar okullarının da kapatıldıkları duyuruldu. Yurtsever gösterilerin

başlatıldığı Polonya'da yüzlerce insanı kiliselerde tutukladılar ve Kazaklar o ünlü acımasızlıklarıyla kırbaçlarını konuşturdular bunlar üzerinde. Hatta 1861 sonlarında Varşova'da sokaktaki insanların üzerine kurşun sıkıp birkaç kişiyi öldürdüler, aralık sonlarında ya da 1862 Ocağının ilk günlerinde ise idamlar başladı. Pek çok köylü ayaklanmalarını bastırmak için de, I. Nikolay'ın en sevdiği cezalandırma yöntemi olan, "iki saf asker arasından geçirme" cezası yeniden yürürlüğe kondu. Böylece, daha 1862 yılında II. Aleksandr'ın büyük bir despot olduğundan korkulmaya başlandı. Nitekim, 1870'lerde (1870-81) sergilediği despotluk bu korkunun hiç de yersiz olmadığını kanıtlamıştır.

İmparatorluk aile üyeleri içinde en sevecen olanı, hiç kuşkusuz, imparatoriçe Mariya Aleksandrovna'ydı. İçten bir kadındı imparatoriçe ve birine hoş bir şey söylediğinde, bunu duyguları gerçekten öyle olduğu için yapardı. Bir kez (Petersburg'a yeni gelen Birleşik Devletler büyükelçisini kabulünden hemen sonraydı) küçük bir hizmetimden dolayı bana teşekkür etmesinden çok etkilendiğimi anımsıyorum. Sarayda herkesin kendilerine dalkavukluk, yaltaklık ettiği kadınlar böyle teşekkür etmezler. Aile yaşamında mutsuz olduğuna kuşku yoktu; saraydaki kadınlar da, onu aşırı sert bularak sevmezler; onun kocasının "yaramazlıklarına" üzülmelerini anlayamazlardı. Bugün, köylülere özgürlüklerinin verilmesinde Mariya Aleksandrovna'nın ne büyük payı olduğu ortaya çıkmış bulunuyor. Ama bu gerçek o sıralar pek bilinmiyordu. Reformcu Partinin saray çevresindeki liderleri olarak Büyük Prens Konstantin ve Nikolay Milyutin'in üst kademelerdeki koruyucusu olan Büyük Prenses Yelena Pavlovna biliniyorlardı. Mariya Aleksandrovna ise daha çok ülkede kız liselerinin açılmasıyla ilgili çabalarıyla tanınıyordu. Bu liseler daha işin en başında (yani 1859 yılında) kapsamlı bir ders programıyla demokratik ruha dayalı sağlam bir temel üze-

rine kurulmuşlardı. İmparatoriçenin Uşinskiy'le dostluğu, bu harika eğitimciyi, o dönemin pek çok seçkin aydınının alın yazısına uğramaktan, yani sürgünden korumuştur.

Kendisi çok iyi bir eğitim alan Mariya Aleksandrovna, büyük oğlunun da aynı şekilde iyi bir eğitim almasını istiyordu. Bu amaçla da, alanlarının en iyisi olan uzmanları öğretmen olarak saraya davet etmişti. Çağırdıkları arasında, Hertsen'le dost olduğunu bilmesine karşın, Kavelin de vardı. Kavelin ona bu özel durumu anımsattığında, Mariya Aleksandrovna, Hertsen'e ilişkin olumsuz düşünceleri olmadığını, yalnızca onun dul imparatoriçeye yönelttiği eleştirileri fazla sert bulduğunu söylemişti.

Taht varisi inanılmaz derecede yakışıklıydı, hatta biraz kadınsı bir güzelliği vardı bile diyebilirim. Burnu büyüklük nedir bilmez, resmi kabullerde kamer paj'larla çene çalardı (Hatta, diplomatik korpusun verdiği Yeni Yıl resepsiyonunda, bütün büyükelçiler papağanlar gibi renk renk ve süslü püslü giyinmişken, Birleşik Devletler büyükelçisinin giysisinin ne kadar sade olduğu konusunda konuştuğumu hatırlıyorum kendisiyle). Bununla birlikte veliahtı daha yakından tanıyanlar onun müthiş bir bencil ve kimselere yürekten bağlanamayan biri olduğunu söylüyorlardı. Eğitim konusuna gelince, annenin bu konudaki bütün çabaları boşa gitti. 1861 Ağustosunda veliaht, babasının huzurunda yapılan sınavların tümünden çıktı. Bu büyük başarısızlıktan birkaç gün sonra, Petergoftaki törenlerde veliahtın komutan olarak bir hata yapması üzerine Aleksandr'ın, oğluna, herkesin duyabileceği biçimde "Sen bunu bile öğrenemezsin!" diye bağırdığını da anımsıyorum. Taht varisi bilindiği gibi 22 yaşındayken omuriliğindeki bir rahatsızlıktan dolayı öldü.

1865 yılında taht varisi olan Aleksandr Aleksandroviç, ağabeyinin tam tersiydi. Onu gerek yüzü, gerek bedeni, gerek düşünme biçimiyle öylesine I. Pavel'e benzetirdim ki, kendisi için,

"Eğer Aleksandr bir gün tahta geçecek olursa, Gatçina sarayının ikinci Pavel'i olacak ve ölümü de tıpkı büyük dedesi gibi saraylıların elinden bulacak," derdim. Veliaht, hiçbir şey öğrenmemekte müthiş bir inatla ayak diredi. Kardeşi Konstantin'in kendisinden daha bilgili olmasından epey sıkıntı çeken II. Aleksandr'ın bilerek ikinci oğlunu eğitmediği, bütün ilgisini, dikkatini büyük oğluna, taht varisine yönelttiği söylenirdi. Ancak bence bu biraz kuşkuludur. Aleksandr Aleksandroviç daha çocukluğundan öğrenmeye ilgisizdi, derslere dayanamazdı. İki satır yazı yazamayacak derecede cahildi (kardeşim, Kopenhag'daki nişanlısına çektiği telgrafın orijinalini görmüş). Fransızca yazdığı telgraftaki satırlar şöyle: *"Ecri a oncle a propos parade... les nouvelles sont mauvaises"*. Rusça yazdığı satırların da bundan kalır yanı yok: *"Sidim za subbotinom stolom i yedim batveniyu"* vb.vb.*

Dediklerine göre, yaşamının sonlarına doğru huyu değişmiş; ama 1870 yılında -ve bundan çok sonraları da-, kendisi I. Pavel'in soyunun tipik temsilcisiydi. Petersburg'da, İsveç asıllı ama Finlandiya doğumlu bir subay tanıdığım, Rus ordusuna tüfek alımı için Amerika'ya görevli gitmişti. Dönüşte raporunu vermesi için huzura kabul olunduğunda, Sezareviç, kişiliğini olduğu gibi sergileyen çok kaba bir üslupla konuşmuş subayla. Subay da anlaşılan gereken biçimde yanıt vermiş bu kaba sözlerle. Bunun üzerine adeta kudurmuş dönen veliaht, subaya en kaba sözcüklerle sövüp saymaya başlamış. İsveç kökenli Rus soyluları arasında sıkça görüldüğü gibi, hükümdara sadakat yeminine büyük bağlılık duyan, ancak onuruna da aşırı düşkün olan subay bir mektup yazarak Aleksandr Aleksandroviç'in kendisinden özür dilemesini istemiş ve eğer yirmi dört saat içinde özür dilemezse, canına kıyacağını eklemiş. Japonlara öz-

* Cahilce yazılmış Fransızca ve Rusça satırlar.

gü bir düello türüydü bu. Aleksandr Aleksandroviç özür dilemedi, subay da sözünü tuttu. O gün, bir arkadaşımın evinde, bu subayın her dakika özürün gelmesini bekleyişine tanık olmuş-tum. Ve ertesi gün subay artık sağ değildi. II. Aleksandr oğluna çok kızdı ve ertesi gün subayın cenazesinin ardından mezarı başına kadar yürümesini emretti. Ama bu korkunç ders bile, Romanov soyunun bu genç üyesinin, soyuna özgü küstahlık ve öfke kudurganlığını geçiremedi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SİBİRYA

I

*Alay seçimi - Apraksin Dvor yangını - Gericiliğin
başlangıcı - Subaylığa terfi -
Sibiryaya gidiş*

1862 yılı Mayıs ayı ortalarında, subaylığa terfimizden birkaç hafta önce bizim albay:

"Kropotkin," dedi, "okulu bitireceklerin listesini hazırlayın. Bugün büyük prence göndermek zorundayız listeyi."

Bizim sınıfın listesini aldım ve arkadaşları dolaşmaya başladım. Herkes göreve başlayacağı alayı gayet iyi biliyordu. Hatta çoğunluk, kendi alayının subay şapkasını başına geçirmiş, bahçede caka satıyordu. İstersek teğmen rütbesiyle hassa alaylarına, istersek üsteğmen rütbesiyle kıta birliklerine katılma hakkı tanınıyordu bize.

Soruma verilen yanıtları tek tek listeye işaretliyordum: "Majestelerinin Zırhlı Alayı", "Preobrajenskiy Hassa Alayı", "Hassa Süvari Birliği" vb.

Bu arada dört yanımdan bana da sorular yağıyordu: "Ya sen, Kropotkin? Sen nereye gidiyorsun? Topçu musun yoksa kazak birliklerinden birine mi gidiyorsun?"

Evet, ben nereye gidecektim? Kara kara düşündüğüm bir konuydu bu. Tamamlaması için listeyi bir arkadaşıma verip kesin kararım üzerinde bir kez daha düşünmek için odama çekildim.

Kesinlikle hassa alaylarına girmeyecek, saray balolarının, resmi törenlerinin silahlı koruyucusu olmayacaktım; bu noktayı çoktan kararlaştırmıştım. Yüksek sosyetenin bayağılığına dayanmıyordum. Okumak, öğrenci yaşamı sürmek için üniversiteye girmek istiyordum. Bu, tabii, bana ilişkin düşleri bambaşka olan babamla bağlarımı bütün bütüne koparmam ve ders vererek sağlanan kıt kanaat bir geçim demekti. Binlerce üniversite öğrencisi böyle yaşıyordu ve benim de böyle bir yaşamdan hiç mi hiç korktuğum yoktu. Ama işte beni bu yeni yaşama götürecek yolda ilk adımları nasıl atacaktım? Birkaç hafta sonra Korpus'tan ayrılacaktım ve kendime barınacak bir ev ve giyecek yeni giysiler bulmak zorundaydım. Başlangıç için gerekli azıcık parayı bile bulabileceğim yer yoktu... bu nedenle de üniversiteye girme hayaline veda etmek ve nicedir düşünüp durduğum topçu akademisi seçeneği üzerinde durmak yerinde olacaktı. Topçuluk akademisi demek iki yıl için de olsa askeri kayışlardan, kolanlardan kurtulmam demekti; üstelik akademide askeri derslerin yanı sıra, matematik ve fizik öğrenme olanağı da bulacaktım. Ne var ki, Petersburg'da da gericilik rüzgârları iyiden iyiye şiddetlenmeye başlamıştı. Geçen kış akademinin subaylarına ilkokul öğrencisiymişler gibi davranmışlardı. Bunun üzerine akademilerin her ikisinde de karışıklıklar çıkmış,

bunlardan mühendislik akademisinden, aralarında benim bir arkadaşımın da bulunduğu bütün subaylar ayrılmışlardı.

Bu arada bir yandan da sürekli olarak Sibirya'yı düşünür olmuştum.. Uzakdoğunun Missisipisi Amur, onun derin vadi-siyle yarılmış dağlar, Ussuri'nin subtropikal bitki örtüsü... üzerine yazılan hemen her şeyi okumuştum. Maak'ın Ussuri yolculuğunu anlattığı kitabına eklenmiş resimlere hayran olmuş, Humboldt'un olağanüstü biçimde betimlediği tropik kuşağa doğru zihinsel yolculuklara çıkmış ve Ritter'in o göz kamaştırıcı genellemeleri başımı döndürmüştü. Ayrıca, Sibirya'nın, harzırlanan ya da hayata geçirilmesi planlanan reformlar için harika bir uygulama alanı olacağını düşünüyordum. Herhalde pek az işçi vardı o bölgede, bu nedenle de benim yürütmeyi tasarladığım çalışmalar için çok uygun bir yerdi. İşin en kötü yanı, Saşa'dan ayrılmak zorunluluğuydu. Ama 1861 olaylarından sonra üniversiteden ayrılmak zorunda kalmıştı Saşa, o nedenle de, nasılsa bir iki yıl içinde onunla birlikte olabileceğimizi düşünüyordum.

"Tabii ya, Amur!" diyordum kendi kendime. "Babam kim bilir nasıl kızacak? Kızarsa kızsın, onun yardımına ihtiyacım yok! Sibirya'da yaşamak..!? Yanıma matematik, fizik kitaplarımı da alırım, bilimsel bir dergi çıkarırım orda. Öğrenirim. Evet evet, üniversiteyi boş ver, en iyisi Amur..."

Kız kardeşimin kocası –kız kardeşim o sıralar Yaroslavl'de yaşıyordu- yazdığı coşkulu mektuplarla, hassa alaylarından birinde görev almam için babamı bana mali destekte bulunmaya ikna etmeye çalışıyordu. Oysa ben kesin kararımı vermiştim: hassa birliklerine katılmayacak, Uzakdoğu'ya gidecektim.

Geriye yalnızca Amur bölgesinden bir alay seçmek kalıyordu. En görmek istediğim yer Ussuri olduğu için ordan bir alay seçmek isterdim ama ne yazık ki orda yalnızca bir Kazak piya-

de taburu vardı. Benim yaşımda bir çocuk için, atlı olmayan bir Kazak, her şeye karşın, acınası bir yaratıktı. O bakımdan Amur'daki bir Kazak süvari birliğini işaretledim listeye. Arkadaşlarım hiç beğenmediler tercihim, hatta çıkıştılar bana: "Ne yapıyorsun sen? Oralar nereler biliyor musun?" Arkadaşlarımdan Donaurov, Subay Elkitabı'nı açıp okumaya başladı: Üni-forma: Siyah, çuha; yaka: Kırmızı, iliksiz; başlık: Köpek ya da bulunulan yere göre, uygun olan bir başka hayvanın kürkünden; pantolon: Gri, çuha."

"Şu üniformaya bak!" diye sürdürdü sözlerini Donaurov. "Başlık, hadi neyse, belki kurt ya da ayı kürkünden bir şeyler uydurabilirsin... ama pantolon: Gri! Nakliyat memurlarınıninki gibi!"

Elkitabındaki bu bilgilerden sonra arkadaşların itirazları büsbütün şiddetlendi.

Elimden geldiğince işi şakaya vurdum ve listeyi Albay'a götürdüm.

"Ah, Kropotkin, ille de şaka yapacaksınız!" diye bağırdı Albay. "Ben size listeyi bugün Grandük'e götürmek zorunda olduğumu söylememiş miydim?"

Şaka yapmadığımı söyleyince iyi yürekli Albayın yüzünde şaşkınlık ve derin bir üzüntü ifadesi belirdi. Bir dakika kadar düşündükten sonra:

"Bakın, listeyi hemen şu anda Müdür'e götürüyorum. Söyleyin bana: Liste kesin mi? Hiçbir değişiklik olmayacak mı?"

"Olmayacak."

Ertesi gün Klassovskiy'nin tercihim konusundaki tavrını görünce az kalsın kararımı değiştirecektim. Benim ille üniversiteye devam etmemi istiyordu Klassovskiy, bunu o kadar istiyordu ki, daha kamptayken bana Latince öğretmeye başlamıştı. Üniversiteye gitmeme neyin engel olduğunu söylemeye çekin-

dim; çünkü o zaman hemen elindeki alçakgönüllü parayı benimle bölüşmeye kalkışır ya da bana burs bulmak için kapı kapı dolaşmaya başlardı. Onun için, kıta hizmeti yapmak istediğimi, bu nedenle de Amur bölgesinde bir birlik seçtiğimi söyledim.

İhtiyar çok üzgündü:

"Bakın, ne diyorum: üniversiteye devam edin; inanın, Rusya'nın övüncü olacaksınız!"

Ne yanıt verebilirdim bu sözlere? Babam üniversitenin sözünü bile duymak istemiyordu; öte yandan ben de, çar ailesinden birinin vereceği bir bursla okumak istemiyordum.

Suskun suskun öylece duruyor ve işin aslını açıklayamıyordum. Klassovskiy sonunda benim herhalde askeri "kariyer" tutkusuna kapıldığım sonucuna vardı, dudakları acı bir gülümsemeyle kıvrıldı ve bir daha da hiçbir şey söylemedi.

Hemen bir mektup yazıp babama Amur'a gitme kararımı bildirdim. O sıralar kendisi Kaluga'daydı. İki gün sonra -liste henüz "üst makam"a iletilmemişti- Korpus müdürü Ozerov'un beni çağırdığını söylediler. Müdür, babamdan gelen telgrafi gösterdi. İçeriği şöyleydi telgrafın: "Amur'a gitmesine izin vermiyorum. Kendisinin engellenmesi için gerekli önlemlerin alınmasını rica ediyorum. Gitmek istediği yerin iklimi sağlığı için zararlıdır."

"Grandüke bu durumu bildirmek zorundayım; o da babanızın isteği dışında davranmanıza izin vermeyecektir..."

Kararımda direttim. Yasalar bana Rus Ordusundan istediğim alayda görev alma hakkı tanıyordu.

"Eh, nasıl istiyorsanız öyle yapın. Ama uyarıyorum; eğer babanızın rızasını alamazsanız sizi Amur'a yollamazlar. Onun için, tekrar yazın kendisine."

Telgrafa yeniden bir göz attım. Son cümle bir tartışma kapısı aralar gibiydi. Babama yeni bir mektup yazıp Amur'un iklimi-

mini övdüm, okuldaki iki yıllık yoğun çalışmadan sonra uzun bir yolculuğun yararlarından söz ettim. Bunlara ek olarak, hiç umurumda olmadığı halde, Amur'da beni parlak bir askeri kariyerin beklediğini yazdım.

Korpus'taki son günlerimizdi. Şuratsız şuratsız dolaşıp duruyordum. Klassovskiy'in dudaklarında beliren acı gülümseme gözümün önünden gitmiyordu. Bir gün, Korpus'un askeri derslerden sorumlu müdür yardımcısı Korsakov'un beni çağırdığını söylediler. Sorun, yine aynıydı.

"Ekselansları çok şaşırdılar... Ne amaçla Amur'u tercih ettiniz?"

Asıl düşümün üniversite olduğunu söylemeye çekindim, çünkü bu konuda hık mık ettiğim anda grandük Mihail Nikolayeviç bana burs önerebilirdi. O günlerde Petersburg'da liberal düşüncelerin yankıları hâlâ sürüyordu; saray çevrelerindeyse benim başarılarım, yeteneklerim herkesin dilindeydi; üniversite konusunda ağzımdan kaçıracağım tek bir sözcük bile bana burs önermelerine yeterdi. Yine dilim dolanarak bir şeyler gevelemek zorundaydım... Korsakov'a, yolculuk arzumdan, Amur kıyılarının harika bir bitki örtüsü olduğundan falan söz ettim.

Korsakov beni dinledi, dinledi, sonra birden:

"Sanırım siz âşıksınız," dedi.

"Değil. Öyle olsaydı burda kalırdım: Yani hedefe daha yakın yerde."

"Bu ne kendine güven böyle!" dedi Korsakov, şaka yollu. Sonra, ekledi: "Ekselanslarına bildireceğim."

Petersburg'da o büyük olay olmasaydı bütün bunlar nasıl biterdi bilemiyorum. Ama işte büyük bir yangın, dolaylı yoldan benim de bütün sorunlarımı çözdü.

26 Mayıs'ta, tam Kutsal Ruh günü, korkunç bir yangın Petersburg'da Apraksin Dvor denilen yeri küle çevirdi. O sıralar Apraksin Dvor'un ortasında, yaklaşık beş yüz bin metreka-relik bölümde, hemen tüm dükkân ve tezgâhları ahşaptan olan Bitpazarı yer alırdı. Burada, kullanılmış her türlü eşyayı bulmak mümkündü. Dükkânlar, tezgâhlar, tezgâh araları, hatta dükkânların üzerleri kullanılmış mobilya, kuştüyü döşek, eski giysi, kitap, kap kakak doluydu. Kısacası, akla gelebilecek her tür pılı pırtı kentin her yerinden buraya ulaştırılırdı. Kolay tutuşan maddelerle dolu bu pazarın hemen arkasında İçişleri Bakanlığının -köylülere özgürlüklerinin verilmesiyle ilgili belgelerin de saklandığı- arşivi, ön tarafında ise, bir sıra taştan yapılmış dükkân ve onların hemen gerisinde de Devlet Bankası yer alıyordu. İki yanında yine taş dükkânların yer aldığı küçük bir sokak, Apraksin Dvor'la bizim Pajeskiy Korpus'un bir kanadını birbirinden ayırıyordu. Bu kanadın alt katında bakkal, ecza deposu gibi dükkânlar, üst katında ise subayların lojmanları vardı. İçişleri Bakanlığının aşağı yukarı karşısına denk düşen yerde, yani Fontanka'nın öbür kıyısında da, muazzam depolarıyla oduncular vardı. İşte Apraksin Dvor'daki minik dükkâncıklar labirentinden oluşan Bitpazarıyla odun depolarında hemen hemen aynı anda, öğleden sonra saat dört sularında yangın çıktı.

Eğer o gün güçlü bir rüzgâr olsaydı, Petersburg'un yarısının, (bu arada Devlet Bankası, birkaç bakanlık, Gostiniy Dvor, Pajeskiy Korpus ve Ulusal Kitaplık gibi yerlerin), kül olması işten bile değildi.

Ben o gün Korpus'ta, subaylarımızdan birinin evinde yemekliydim. Pencereden daha ilk kara duman bulutlarını görür görmez hemen yangına koştuk. Manzara korkunçtu. Alevler korkunç bir yılan gibi sağa, sola kıvrılıyor, sonra küçücük dükkânlardan birkaçını birden yutup çatırtılarla göğe yükseliyor, yükselirken de sağa sola uzattığı dilleriyle yeni barakaları, mal

yığınlarını yalamaya başlıyordu. Her yerde alev ve duman burgaçları görülüyordu. Alev burgaçları kuştüyü yığınlarını içine aldığı anda artık Bitpazarında durmak da olanaksızlaştı. Her şeyi yangının keyfine bırakmaktan başka çare yoktu.

Yetkililerin aklı başından gitmişti. O sıralar tüm Petersburg'da tek bir buharlı yangın söndürme aygıtı yoktu. Bir işçi, Kolpino'daki demir çelik fabrikasında -yani Petersburg'a demiryoluyla otuz verst uzaklıkta- böyle bir şeyin olduğunu, oradan getirilebileceğini söyledi. Sonunda Nikolayevskiy İstasyonu'na gelen makineyi halk sürüye sürüye yangın yerine ulaştırdı. Ancak, dört hortumdan biri, bilinmeyen bir el tarafından kesilmişti; kalan üç hortum İçişleri Bakanlığına uzatılıp yangına su püskürtülmeye başlandı.

Büyük prensler bir ara yangın yerine geldiler, ancak gelmeleriyle gitmeleri bir oldu. Akşam, geç vakit, Devlet Bankası için yangın tehlikesinin kalmadığı bir sırada II. Aleksandr geldi ve yangına karşı ana savunma noktası olarak Pajeskiy Korpus'un alınmasını söyledi. Bu zaten herkesin bildiği bir şeydi. Çünkü eğer Pajeskiy Korpus yanacak olursa, Ulusal Kıtaplık, ardından da Nevskiy Prospekti'nin yarısı kül olurdu.

Halk yangını durdurabilmek için elinden geleni yaptı. Bir ara Devlet Bankası ciddi tehdit altındaydı. Dükkânlardan çıkarılan mallar, bankanın Sadovaya tarafındaki sol kanat duvarı dibine yığılmıştı. Yangından buradaki eşyalar üzerine sıçrayan alevlenmiş ya da için için yanan nesnelerin bunları da tutuşturmaması için dayanılmaz sığağa karşın inanılmaz bir mücadele veren halk, burada tek bir yangın musluğu bulundurmayan yetkililere sövüp sayıyordu. "Ne yapıyor bu adamlar İçişleri Bakanlığında? Nerdeyse Devlet Bankası tutuşacak, ardından da Islahevi! Delirmiş mi bunlar? Emniyet Müdürü nerde? Neden hemen bir itfaiye ekibi yollamıyor bankaya?" Polis şefi General Annenkov'u şahsen tanıyordum. Bizim okulun müfettişi yar-

dımcısının evine, ünlü bir yazın eleştirmeni olan kardeşiyle birlikte gelmiş ve orda tanışmıştım. Hemen onu bulmak için atıldım, buldum da. Çernişev sokağında ne yapacağını bilmez bir şekilde dolaşıyordu. Kendisine durumu aktardığımda, inanılacak gibi değil ama, bana -bir çocuğa- Bakanlıktaki bir itfaiye ekibini bankaya yollama görevini verdi. Kendisine, bağırarak, itfaiyecilerin beni dinlemeyeceğini, yazılı emir vermesini söyledim. Ama yanında kâğıt kalem yoktu, ya da bana olmadığını söyledi. Bunun üzerine subaylarımızdan birine, L.L. Gosse'ye, Bakanlığa kadar benimle gelmesini ve itfaiyecilere Emniyet Müdürünün emrini onun iletmesini rica ettim. Sonunda, tüm dünyaya ve kendi amirlerine sunturlu sövgüler savuran bir itfaiye yüzbaşısını, kendisine bağlı ekibi Sadovaya caddesine yollamaya ikna edebildik.

İçişleri Bakanlığının ana yapısı değil, bakanlık arşivlerinin bulunduğu bölüm yanıyordu. Çoğu Kadet ve Paj'lardan oluşan gençler ve bakanlık memurları yanan arşive girip kâğıt tomarları, dosyaları çıkarıp arabalara yüklüyorlardı. Bazen bir dosya yere düşüyor, rüzgâr dosyanın içindeki kâğıtları havalandırıp önüne katıyor ve ta meydana dek sürüklüyordu. Fontanka'nın karşı kıyısında, kara bulutların arasından, odun depolarından yükselen uğursuz alevler görölüyordu.

Pajeskiy Korpus'u Bitpazarından ayıran daracık Çernişev sokağının görünüşü içler acısıydı. Korpus'un karşısına düşen taş dükkânlar kükürt, yağ, terebentin gibi yanıcı, parlayıcı maddelerle doluydu. Patlamalarla dükkândan dükkâna sıçrayan renk renk alev dilleri, Pajeskiy Korpus'un sokağın karşı tarafına dek uzanan alçak çatısını yalıyordu. Pencere doğramaları ve çatı kirişinden dumanlar yükselmeye başlamıştı bile. Pajlar ve kadetler binadaki yanıcı nesneleri uzaklaştırmışlar, Kadetskiy Korpus'un küçük yangın tulumbasından çatıya su basıyorlardı; tulumbanın su deposuna uzun zaman aralıklarıyla getirilebilen

fiçilerden taslarla su dolduruluyordu. Kızgın çatıda alevlerle boğuşan arkadaşlar yürek paralayıcı bir sesle "Su! Su!" diye haykırıyorlardı. Bu çığlıklara daha fazla dayanamadım ve bir koşu Sadovaya'ya fırlayıp polis itfaiyesine ait su fiçilerinden birini güçlükle bizim bahçeye yuvarladım. Aynı şeyi ikinci kez yapmak istediğimde, itfaiyeci, "Bu fiçiyi da alırsan mahkemeyi boylarım!" diyerek bana engel oldu. Dört bir yandan arkadaşlar sıkıştırıyordu: "Git, Emniyet Müdürünü bul! Grandükü bul! Su olmazsa Pajeskiy Korpus'u kurtaramayacağımızı söyle!"

Bu arada birisi:

"Acaba bizim müdüre bildirsek mi durumu?" diye bir öneride bulunacak oldu.

"Canı cehenneme hepsinin!" karşılığı geldi hemen. "Mum yakıp arasan bulamazsın şimdi hiçbirini! Kim bilir hangi deliktedirler... En iyisi kendi işini kendin göreceksin!"

Yeniden Annenkov'u bulmak için koştum. Sonunda birisi devlet bankasının önünde olabileceğini söyledi. Gerçekten de, bankanın avlusunda bir generalin çevresinde toplanmış birkaç subay gördüm. Generali tanıyordum: Petersburg general valisi Prens Suvorov'du. Ancak avlu kapısı kapalıydı. Kapıda duran banka görevlisi beni kesinlikle içeri alamayacağını söylüyordu. Israr ettim, gözdağı verdim, olacıklardan kendisinin sorumlu tutulacağını söyleyerek korkuttum, sonunda adam kapıyı açtı. Doğruca prens Suvorov'un yanına gittim. Yaverlerinden birinin sırtında bir pusula yazmakta olan Suvorov beni dinledikten sonra:

"Kim gönderdi sizi?" diye sordu.

"Hiç kimse," dedim. "Arkadaşlar."

"Şimdi siz bana Pajeskiy Korpus'un yanıp kül olacağını mı söylüyorsunuz?"

"Evet. Daha fazla dayanamayacağız."

"Benimle gelin."

Suvorov hızlı adımlarla yürümeye başladı; yoldan bulduğu karton bir şapka kutusunu başına geçirdi, birkaç adımda Çernişev sokağına ulaştı. Sokağın bir yanında derme çatma dükkânlar yanıyor, karşı yanında ise Korpus'un çatı kirişinden ve pencere doğramalarından dumanlar yükseliyordu. Kaldırım boş fiçılar, tahta sandıklar, kutu, saman vb. ile doluydu. Suvorov işe sıkı başladı.

"Sizin bahçedeki karargâh bölüğü erlerinden bir müfreze oluşturup öncelikle şurayı bir temizleyin. Buraya derhal buharlı itfaiye aracının bir hortumu çekilecek. Hortumun yönetimi sizde. Hortumun buraya çekilmesini ise ben sağlayacağım."

Karargâh bölüğü erlerini yerlerinden oynatabilmek kolay iş değildi. Yoldaki fiçilerde, kutularda ne buldularsa yağmalamışlar, cepleri çekirdek kahve, keplerinin altı kelle şekerlerle dolu, bu ılık ilkyaz gecesinde ağaçların altında çatır çutur ceviz kırarak keyfediyorlardı. Kimsenin yerinden kılmıdamaya niyeti yok gibiydi. Ta ki işe bir subay karışana dek... Yol hemen temizlendi, itfaiye aracının hortumuna su basıldı. Arkadaşlar coşmuşlardı. Her yirmi dakikada bir hortumu tutan askeri değiştiriyorduk. Cehennemi sığa karşı bizden biri hortum tutan askerin yanında duruyordu.

Sabah üçe-dörde doğru yangının önünü alabildik. Pajeskiy Korpus artık tehlikede değildi. Aleksandr Tiyatrosunun bitişiğindeki "beyaz aşevi"nde birkaç bardak çayla susuzluğumuzu geçirip Korpus revirinde bulduğumuz ilk boş yataklara ölü gibi attık kendimizi. Sabahleyin erkenden kalkıp yangın yerini görmeye gittim. Dönüşte Prens Mihail'e rastladım. Olağan koşullarda, Korpus'u dolaşırken kendisine eşlik etme görevi benimdi. Paj'lar yavaş yavaş uyanıyorlardı; hepsinin yüzü gözü duman-dan, isten kapkaraydı; pek çoğunun saçları alevlerden ütöl-müştü.

Birbirinden şık paj'ları bu görünümüleriyle tanımak zordu, ancak onlar muhallebi çocuğu olmadıklarını, öteki askerlerden ve it-faiye erlerinden geri kalmadıklarını göstermenin gururu, mutluluğu içindeydiler.

Büyük Prens'in bu ziyareti benim Amur planımla ilgili zorluğumu da giderdi. Korpus'tan ayrılırken prens:

"Bu Amur sevdası da nerden çıktı?" diye sordu.

"Yolculuk sevgisi..." dedim.

"Akrabaların falan mı var orda?"

"Hayır, kimsem yok!"

"Peki, General Korsakov (general vali) seni tanır mı?"

"Hayır."

"Buna karşın gidiyorsun ha? Seni kuş uçmaz kervan geçmez bir yere gönderirler, sıkıntıdan patlarsın. Ben en iyisi general valiye bir mektup yazıp sana karargâhta bir görev vermesini rica edeyim."

Teşekkür etmekten başka ne yapabiliyordum.

Bu öneriden sonra yolculuğuma artık babamın da karşı çıkamayacağından emindim. Gerçekten öyle de oldu. Artık Sibirya yolu açıldı önümde.

Apraksin Dvor yangını yalnızca II. Aleksandr'ın izlediği politika açısından değil, o dönem Rusya tarihi açısından da bir dönüm noktası oldu. Yangın hiç kuşkusuz rastlantı sonucu çıkmamıştı. Paskalya tatili sırasında Bitpazarı'nda birkaç bekçiden başka kimse yoktu. Bu da bir yana, Fontanka'nın karşı yakasındaki odun depoları da Bitpazarı'yla aynı anda tutuşmuştu. Sonra, Petersburg'daki bu yangını, taşra kentlerinde başka yangınlar izlemişti. Yangınlar, kundakçıların işiydi. Ama kimdi bu kundakçılar? Sorunun yanıtı bugüne dek verilememiştir²⁴.

Hertsen'e kişisel olarak kin duyan, ama ondan da çok Bakunin'in amansız düşmanı olan -hattâ onunla az kalsın düelloya tutuşacak olan- Katkov, yangının ertesi günü, Polonyalı ve Rus devrimcileri kundakçılıkla suçladı. Hem Petersburg'da, hem de Moskova'da pek çok insan buna inandı.

Polonya o sıralar, ertesi yıl patlayacak olan devrimin ön-günlerini yaşıyordu. Gizli devrim hükümeti Londra'daki siyasi mültecilerle bağlantı içindeydi. Jond'un, Petersburg yönetimi-nin yüreğinde bile yandaşları olduğu söyleniyordu²⁵. Yangın-dan çok kısa bir süre sonra, genç bir Rus subayı, Varşova genel valisi Kont Lüders'i vurarak öldürdü; Lüders'in yerine genel valiliğe Konstantin Nikolayeviç atandıysa da (Polonya'nın Büyük Prens için ayrı bir krallık haline getirileceğinden söz edili-yordu), 26 Haziran günü o da bir suikastın kurbanı oldu. Ağustosta, Polonya'nın Rusya'yla birleşmesinin bayraktarlığını yapan partinin önderi Marki Wielepolski'ye de bir suikast yapıldı. İngiltere ve III. Napolyon, Polonyalıların silahlı ayaklan-ma yoluyla bağımsızlıklarına kavuşma umutlarını destekliyor-lardı. Bu açıdan bakıldığında da, Devlet Bankası ve birkaç ba-kanlığın yakılıp yok edilmesi ve başkentte bir panik havasının yaratılması başarılı bir savaş taktiği gibi değerlendirilebilir; an-cak bu varsayımı doğrulayacak en ufak bir kanıt bulunamadı.

Öte yandan Rusya'daki ilerici partiler II. Aleksandr'ın baş-lattığı reformlardan umutlarını kesmişlerdi. Süreç içinde bu reformların yalnızca gerici kampın işine yaradığı açıkça ortaya çıkmıştı ve bunun böylece sürüp gideceğine dair en ufak bir kuşku yoktu. İlericiler, saptanan aşırı yüksek değerler nedeniyle topraklarını satın almaya kalkışacak köylüler için bu özgürlü-ğün tam bir iflas anlamına geldiğini anlamışlardı. Bunun sonu-cu olarak, Mayısta Petersburg'da halkı ve orduyu genel ayak-lanmaya, her sınıftan eğitilmiş kişileri ise bir toprak konseyi ku-rulması konusunda ısrarcı olmaya çağıran bir bildiri dağıtıldı²⁶.

Böyle bir ortam içinde, herhangi bir devrimcinin aklına devlet aygıtını bir yangınla tahrip etme fikri gelmiş olabilir kuşkusuz.

Son olarak da, kendilerine tanınan özgürlüğün niteliğinin belirsizliğinin, Rusya'nın her bölgesinde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler arasında ciddi kaynaşmalara neden olduğunu unutmamak gerekir; Rus köylülerinde kaynaşma demekse, her zaman, gizli dağıtılan bildiriler ve yangınlar demektir.

O bakımdan, Bitpazarı yangını, devrimci kamptan tek bir kişinin bireysel bir girişimi de olabilir; ama ne inceden inceye yürütülen soruşturmalar, ne de yangından hemen sonra Polonya'da ve Rusya'da başlatılan kitlesel tutuklamalar bu konuda en ufak bir kanıtın ele geçmesini sağlayamamıştı. Bu konuda herhangi bir şey bulunabilmiş olsaydı, gerici parti herhalde bundan yararlanmakta hiç duraksamazdı. O günlerden bu yana basında pek çok anı, o yangınlara ilişkin pek çok mektup yayınlandı, ancak bunlarda da böyle bir varsayımı doğrulayacak ne bir kanıt, ne de hatta en küçük bir imaya rastlanabildi.

Hatta tersine, Volga üzerindeki pek çok kentte çıkan yangınlara, özellikle de Simbirsk yangınına ilişkin olarak bu kente yollanan Senatör Jdanov, soruşturma raporunu, Simbirsk yangınının gerici partinin işi olduğuna ilişkin kesin bir yargıyla sonuçlandırdı. II. Aleksandr'ın zayıf yanlarını çok iyi bilen ve imparatoru, 19 Şubat 1863 günü kesinleşecek olan serfliğin kaldırılması yasasını ertelemeye ikna etmenin mümkün olduğu inancı içinde olan gericiler, yangınlardan hemen sonra, özgürlük işinin askıya alınması ve yasanın uygulamasıyla ilgili noktaların bir kez daha gözden geçirilmesi konusunda kapsamlı bir propagandaya giriştiler. İyi haber alan çevrelerde ise, Jdanov'un başkente, yangınlarda Simbirsk'li devrimcilerin parmağı olmadığına ilişkin kanıtlarla dönmekte olduğu, ancak yolda aniden

öldüğü, bu sırada çantasının kaybolduğu ve çantanın bir daha hiç bulunamadığı konuşuluyordu.

Ne olursa olsun, Apraksin Dvor yangınının sonuçları çok acı oldu. Yangından sonra II. Aleksandr açıktan açığa gerici bir çizgi izlemeye başladı. 12 Haziran'da Çernişevskiy tutuklandı ve Petropavlovsk kalesine kapatıldı. Petersburg ve Moskova'nın, hükümet üzerinde güçlü etkisi olan çevreleri, üzerlerindeki liberal üniformaları kaldırıp attılar ve yalnızca ilericilere değil, ılımlı reformculara bile dış göstermeye başladılar. Yangından birkaç gün sonra imparatorun yaverlerinden olan kuzenimi ziyarete gitmiştim. Kalmakta olduğu hassa süvari birliğinde Çernişevskiy'e sevecenlik duyan subaylarla karşılaştırdım sık sık. O güne dek kendisi de Çernişevskiy'nin yayınlamakta olduğu "Sovremennik" ("Çağdaş") dergisinin ateşli bir okuru olan kuzenim, o gün derginin birkaç sayısını önüme, masanın üzerine atarken, "Artık tamam!" dedi. "Bundan sonra yangın kışkırtıcılarının tek satırını okumayacağım!" Bu sözler "tüm Petersburg"un düşüncesini yansıtıyordu. Reformlardan söz edenlere olumsuz bakılıyordu artık. Gericiliğin yoğun havası çökmüştü her yana. "Sovremennik" ve "Russkoye Slovo" ("Rus Sözü") dergilerinin yayınları durduruldu²⁷. Bütün pazar okulları yasaklandı. Kitlese tutuklamalar başladı. Petersburg'da sıkıyönetim ilan edildi.

İki hafta sonra, 13 Haziran, biz paj ve kadetlerin sabırsızlıkla beklediğimiz gündü. İmparator, küçük bir sınav havası içinde, bizden değişik askeri tertiplenmelere girmemizi istedi. Her birimiz bölüklere komuta ediyorduk; ben, altımda oynak bir at, mezunlardan oluşan mürettep taburun başındaydım. Bu küçük törenin ardından hepimiz subay çıkarıldık.

Tören bitince II. Aleksandr oldukça yüksek bir sesle "Yeni subaylar, yanıma!" diye bağırarak hepimizi başına topladı. At üstündeki imparatorun çevresinde toplandık. Burda gördüğüm

II. Aleksandr benim için yepyeni biriydi. Polonya'yı kana bula-
yan, baskıya, zulme doymayan bir zalim dikiliyordu karşımda.
Yaptığı konuşmada kendisinin ne olduğunu apaçık gösterdi ve
ben o gün sonsuzcasına nefret ettim Aleksandr'dan.

Konuşmasına sakın bir tonda başladı. "Hepinizi kutlarım,
artık birer subaysınız," dedi. Bu tür durumlarda hep olduğu gi-
bi, askeri sorumluluklarımızdan, vatana bağlılıktan falan söz
etti. Sonra yavaş yavaş yüzünde müthiş bir öfke ifadesi belirdi
ve her heceyi özellikle vurgulayarak ciyak ciyak bağırmaya
başladı: "Ama, Tanrı saklasın, içinizden çara, tahta, vatana iha-
net eden bir hain çıkacak olursa, ba-ğış-lan-ma-ya-cak-tır! Bilin
ki... yasaların en sert hükümlerini uygulayım hainlere!"

Sesi koptu. Yüzü öfkeden çarpılmıştı. Evdeki kölelere ısıklık-
sı bir sesle "Derini yüzerim senin teress!" diye bağırırken ba-
bamın yüzü de böyle olurdu. Hatta bir an babamla çar arasında
bazı benzerlikler varmış gibi geldi. Konuşmasını tamamladık-
tan sonra çar atını şiddetle mahmuzladı ve dörtnele uzaklaştı.
Ertesi gün, 14 Haziran'da, onun emriyle Modlin'de (Polonya)
üç subayı kurşuna dizdiler; Şurá adında bir eri de kırbaçlaya
kırbaçlaya öldürdüler.

Subaylığa yükseltilme töreni bittiğinde, "Gericilik şaha
kalktı," dedim kendi kendime.

Petersburg'dan ayrılmadan önce II. Aleksandr'ı bir kez daha
gördüm. Subay çıkmamızdan birkaç gün sonra, hepimizi saray-
da kendisine takdim ettiler. Benim, herkesinkinden alçakgö-
nümlü (şu ünlü şalvar benzeri pantolonlu) gri üniformam, tam
anlamıyla ilgi odağı olmuş gibiydi. Durmadan, çeşitli rütbeler-
den subayların bunun ne biçim bir üniforma olduğu, hangi as-
keri birlikte giyilmekte olduğu yolundaki meraklarını gidermek
zorunda kalıyordum. Amur Kazak birliği o sıralar yeni kurul-
muş bir askeri birlik olduğu için herkes tarafından tanınmıyor-

du ve ben imparatora takdim edilen toplam birkaç yüz subaylık sıranın en gerisinde duruyordum. Aleksandr beni gözleriyle arayıp buldu ve:

"Demek gidiyorsun Sibirya'ya?" dedi. "Baban da razı oldu mu?"

"Evet," dedim.

"Bu kadar uzağa gitmek korkutmuyor mu seni?"

Coşkuyla:

"Hayır," dedim. "Çalışmak istiyorum ben. Sibirya'da ise, planlanan reformların uygulanması açısından yapılacak çok iş var."

Aleksandr bir süre kımıltısızca gözlerimin içine baktı. Bir dakika kadar düşündü, sonra bakışlarını uzaklarda bir noktaya çevirerek:

"Git bakalım," dedi. "İnsan her yerde yararlı olabilir."

Bunları söylerken yüzünde öyle yorgun, öyle bitkin bir ifade vardı ki, "Bitmiş bu adam," diye düşündüm. "Bitmiş... ve tümüyle teslim olmaya hazır."

Nasıl da içkarartıcıydı Petersburg! Sokaklarda devriyeler geziyor, sarayın çevresinde Kazak nöbetçiler kuş uçurtmuyorlardı. Petropavlovsk kalesi siyasal tutuklularla doluydu. Nereye baksam, nereye gitsem, her yanda gericiliğin zaferini görüyordum. İçimde en ufak bir burukluk duymaksızın ayrılacaktım Petersburg'dan.

Her gün Kazak birlikleri komutanlığına gidip sevk kâğıtlarımın bir an önce hazırlanmasını rica ediyordum. Kâğıtlarım hazır olur olmaz soluğu Moskova'da, kardeşim Saşa'nın yanına aldım.

II

İrkutsk - General Kukel - Reformcu etkinlikler - Gericilik dalgası

Sibirya'da geçirdiğim beş yıl, hayatı ve insan denen varlığı tanımamda gerçek bir okul oldu benim için. En iyisinden en kötüsüne, toplumsal hiyerarşinin en tepesinde dikilenlerden, en alt basamaklarında sürünenlere dek her türden insanla ilişkim oldu: Serserilerle, düzelmesi olanaksız denen suçlularla. Köylüleri, onların gündelik yaşamlarını tanıdım ve ne kadar iyi niyetle yola çıkılmış olursa olsun, devletin onlara pek az şey verebileceği kanısına vardım. Ve nihayet, vapurla, kayıkla, ama en çok at üstünde, toplamı yetmiş bin versti aşan sürekli yolculuklarım, bedenimi inanılmaz biçimde çelikleştirdi. Yolculuklar bana aynı zamanda, büyümlü uygarlığın koşullu sınırları dışına çıktığında insana aslında ne kadar az şey gerektiğini öğretti. Heybede birkaç funt ekmekle biraz çayı, eğerin iki yanına sallandırılmış bir tencereyle bir baltası, eğerin altında ince dal ve yapraklardan yapılmış yatağın üstüne sermek için bir keçesi

oldu mu, uçsuz bucaksız dağlar, bitmez tükenmez karlar, gür ormanlarla kaplı hiç bilmediği yerlerde bile insan kendini nasıl da bağımsız hissediyor! Koskoca bir kitap yazabilirim yaşamımın Sibirya yıllarına ilişkin; ama burada şöyle bir değinip geçmek zorundayım.

Sibirya, yabancıların -hatta yakın zamana dek biz Rusların da- düşündüğü gibi, sakinleri yalnızca mahkûmlar, sürgünler olan; her zaman karla buzla kaplı, dondurucu soğğun egemen olduğu bir diyar değil. Güney Sibirya'nın bitki örtüsü, zenginlik yönünden Güney Kanada'nın florasına eşdeğer. Bu iki yer arasında fiziksel açıdan da benzerlikler var. Beş milyon dolayında yabancı var Sibirya'da ve bunların dört buçuk milyonu Rus*; hele Batı Sibirya'nın güney kesimleri, Moskova'nın kuzeyindeki bölgeleri aratmayacak kadar Rus karakterinde.

1862 yılında Sibirya yönetiminin başında bulunanlar, Avrupa Rusyasının herhangi bir eyaletinin yöneticilerinden daha aydın ve yöneticilik niteliği açısından da daha üstündüler. Harika bir insan olan Kont N.N. Muravyov, birkaç yıl Doğu Sibirya general-valiliği yapmıştı... Çok akıllı, çalışkan, kişilik olarak etkileyici, Sibirya'yı düşünen bir insandı Muravyov. Tüm devlet büyükleri gibi ruhunun derinlerinde bir despot yatıyordu kuşkusuz; ama ilerici düşünceleri destekliyor, demokratik cumhuriyeti yeterli görmüyordu. Sibirya'yı, cezalandırılma korkusu olmadan soyulacak, yağmalanacak bir yer gibi gören bütün kaşarlanmış memurlara sırt çevirmiş, *Sibirya konusunda kendisi gibi iyi niyetlerle dolu, genç, dürüst subaylarla çalışmayı yeğlemişti. Muravyov, aralarında sürgün Bakunin'in de bulunduğu (Bakunin 1861'de kaçtı Sibirya'dan) bu genç subaylarla, Pasifik Okyanusu ötesinde Amerika Birleşik Devletleri'yle federas-*

* Bugün yaklaşık 10 milyondur Rusların sayısı (Yazarın 1917 tarihli notu).

yon oluşturmuş bir Sibirya Birleşik Devletleri yaratma şansı olup olmadığını tartışıyordu.*

Ben İrkutsk'a geldiğimde, Petersburg'da kabarmaya başlayan gericilik dalgası Sibirya başkentine henüz ulaşmamıştı. Muravyov'un yerine henüz geçmiş olan genç general vali Korsakov, beni çok iyi karşıladı ve yanında liberal düşünceli insanlar görmekten çok hoşnut olduğunu söyledi. Korsakov benim Sibirya'ya gönüllü geldiğime bir türlü inanmıyor, okulda işlediğim bir suçtan dolayı buraya atandığımı düşünüyordu. Kendisini ikna ettiğimde, "Aslında işin burası beni hiç ilgilen-dirmez" demekle yetindi.

Korsakov'un yardımcısı, henüz otuz beşinde genç bir general olan Kukel'di. Doğu Sibirya kurmay başkanı olan Kukel, tanışmamızdan hemen sonra beni kendine yaver seçti ve çok güzel Rusça dergilerle, Hertsen'in Londra'da yayınlamakta olduğu devrimci gazete ve dergilerin eksiksiz bir koleksiyonunu bulduğum evinde bir oda verdi. Kısa sürede sıkı bir dostluk kuruldu aramızda.

General B.K. Kukel'in, geçici bir süre için Transbaykal valiliğine atanmasından birkaç hafta sonra, Baykal Gölü'nü geçerek Doğu'ya, Çita'ya gittik birlikte. Burada hiç zaman yitirme-

* Çevirinin yapıldığı Rusça "*Anılar*"da, kitabın İngilizcesinde bulunmayan pek çok sayfa var ve biz bunların hangi sayfalar olduğunu vurgulamayı gerekli bulmadık. Yazarın önsözünde de belirtildiği gibi, bunlar "Rus yaşamına ilişkin ayrıntılar". Ancak, *italik* dizili bu cümle, "*Anılar*"ın İngilizcesinde olduğu halde, Rusçasında yer almıyor. 1902 yılında Londra'da yapılan ilk Rusça baskıda ve daha sonra tümü de İngilizceden çeviri yoluyla yapılan öbür "devrim öncesi baskılar"da bu "atlama"nın olup olmadığını bilmiyoruz. Devrimden sonra (1917-1933 arasında) yapıldığı söylenen dokuz baskıdaki durumu da bilmiyoruz. Ancak, 1966 ve bu kitabın çevirisine kaynaklık eden 1986 baskılarında yukarıda belirttiğimiz gibi bu tümce yer almıyor. Kitapta birkaç yerde daha bu türden anlamlı "atlamalar" saptadık ve bunları da *italik* dizgi yoluyla vurguladık.

den, kendimi tümüyle o sıralar tartışılmakta olan reformlarla ilgili çalışmalara verdim. Petersburg'daki bakanlıklardan buralara gönderilen yönergelerde, eyalet yönetimlerinin, polis, yargının, cezaevlerinin, sürgün sisteminin, kentlerin özyönetimlerinin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili projeler üretilmesi istenmişti. Bütün bu dönüşümler, imparatorun bildirgelerinde vurgulandığı gibi geniş kapsamlı liberal temeller üzerinde gerçekleştirilecekti.

Kukel'e çalışmalarında, akıllı ve pratik bir adam olan albay K.N. Pedaşenko, Kazak yönetimi eski üyelerinden, yaver (sonraları Moskova Halk Üniversitesinin kurucusu) A.L. Şanyavskiy ve aralarında Yadrintsev'in de bulunduğu birkaç sivil memur yardımcı oluyordu. Herkes gecesini gündüzüne katarak çalışıyordu. Ben, biri hapishaneler ve genel olarak tüm sürgün sistemi; öbürü kentsel özyönetimle ilgili projeler üretmek için kurulmuş iki ayrı komitenin yazmanıydım. On dokuz yaşında bir gencin ölçsüz coşkusuyla çalmıştım kendimi işlere: Bütün bu kurumların Rusya'da hangi tarihsel süreçlerden geçtiklerine ve bunların Batı Avrupa'da bugün nasıl bir yapıda olduklarına ilişkin kitaplar okuyordum. İçişleri ve Adalet Bakanlıkları bu konuları ele alan çok güzel dergiler yayınlıyorlardı o sıralar; bu dergilerde yer alan yazıları da dikkatle inceliyordum. Ancak biz Transbaykal bölgesinde yalnızca kuramsal çalışmalarla yetinmedik. Ben ilkin, hazırladığımız ön-projeleri, bölgenin olanaklarını ve gereksinimlerini iyi bilen, uygulamanın içinde olan kişilere genel çizgileriyle sundum; sonra bunları madde madde, ayrıntılarıyla ele aldık. Bu amaçla hem kentte, hem de köylerde pek çok kişiyle görüşmem gerekti. Sonra, ortaya çıkan sonuçları bir kez daha, Kukel ve Pedaşenko'yla tartıştık. Sonra ben ortaya çıkan sonuçları toparlayan bir çalışma yaptım ve bu çalışma komitelerde tüm ayrıntılarıyla tekrar tekrar tartışıldı. Komitelerden kentsel özyönetim projesi hazırla-

makla görevli olanına, Çita halkının, *Birleşik Devletler'de bir seçilmişçesine** özgürce seçtiği temsilciler de katılıyordu (hatta komite başkanı da bir Çita'lıydı.) Sözün kısası çalışmamız çok ciddi idi. Şu anda, onca yılın gerisinden baktığımda, kentlere özyönetim tanınmasıyla ilgili olarak hazırladığımız plandaki alçakgönüllü haklar bile tanınmış olsaydı, bugün Sibiry'a kentleri bambaşka bir görünümde olurdu diye düşünüyorum. Ancak, ilerde de görüleceği gibi, hiçbir sonuç alamadık çalışmamızdan.

Yürüttüğümüz bu düzenli çalışmanın dışında, rastgele işler de çıkıyordu karşımıza. Ya bir yetim yurdu açmak için para bulmamız, ya yerel bir tarım sergisi dolayısıyla bölgenin ekonomik durumunu anlatan yazılar kaleme almamız ya da önemli bir bilimsel araştırma yürütmemiz gerekiyordu.

"Önemli bir dönemden geçiyoruz, aziz dostum, çalışın çalışabildiğiniz kadar" diyordu Kukel bana. "Unutmayın ki siz hem bugünkü, hem de gelecekteki tüm komitelerin yazmanısınız." Ben de bir kat daha coşkuyla sarılıyordum işlere.

Bir örnek vereyim aldığımız sonuçlara ilişkin: Transbaykal bölgesinde seçimle işbaşına gelmiş M. adındaki bir nahiye müdürünün akıl almaz işler çevirdiğini duyuyorduk. Köylüleri soyup soğana çevirdiği, yasal olmamasına karşın kadın erkek demeden insanları kamçıladığı, yargıcılık yetkisi de olduğu için, önüne bir dava geldiğinde, rüşvet vermeyenleri suçsuz da olsalar zindanda çürüttüğü söyleniyordu. Kukel'e kalsa çoktan adamın defterini düzürdi, ama M.'nin Petersburg'da koruyucuları olduğu için, İrkutsk buna razı olmuyordu. Epeyce bir düşünüp taşındıktan sonra, benim olay yerine giderek nahiye müdürü aleyhinde kanıtlar toplamama karar verdik. Kolay bir görev de-

* Bu italik dizili cümle de Rusça baskıda yer almıyor, İngilizce baskıda var.

ğildi bu. Tanrının çok yükseklerde, çarınsa çok uzakta olduğunu bilen köylüler, aleyhte tanıklık etmeye korkuyorlardı. M.'nin kamçılacağı kadın bile önce konuşmaktan geri durdu. Ancak köylülerin arasında iki hafta geçirmem ve güvenlerini kazanmamdan sonra, herkes adamın yediği naneleri bir bir anlatmaya başladı. Topladığım kanıtlardan sonra nahiye müdürüne istifasını vererek çekilmesi emredildi. Ancak birkaç ay sonra, aynı M.'nin Kamçatka'ya ilçe emniyet müdürü olarak atandığını duyduk ve hayretler içinde kaldık. Adam, buranın - çoğunluğu ulusal azınlıklardan oluşan- insanlarını canının istediği gibi soyabilirdi artık. Nitekim öyle de yaptı; birkaç yıl sonra Petersburg'a yükünü tutmuş olarak döndü. Zaman zaman gericici gazetelerde tümü de "gerçek Rus ruhu" üzerine mangalda kül bırakmayan yazıları çıkmaya başladı.

Daha önce de söylediğim gibi, gericilik dalgası henüz Sibiryaya'ya ulaşmamıştı. Siyasal sürgünlere, tıpkı Muravyov'un zamanında olduğu gibi olabildiğince hoşgörüyü bakılıyordu. 1861'de ozan M.L. Mihaylov devrimci bir bildiri hazırlama suçundan kürek cezasına mahkûm edilerek Sibiryaya gönderildiğinde, yolundaki ilk Sibiry kenti olan Tobolsk'un valisi, kentin bütün ileri gelenlerinin de katıldığı bir yemek vermişti ozanın onuruna. Transbaykal'da Mihaylov'u hiçbir ağır işte çalıştırmadılar. Nerçinsk yakınlarında, Kodaya adlı küçük bir köydeki hapisane hastanesinde kalabileceği söylendi kendisine; ancak Mihaylov'un sağlık durumu pek iyi olmadığı için (kısa süre sonra veremden öldü), General Kukel kendisine, o bölgede altın arama izni alan maden mühendisi kardeşinin evinde kalma izni verdi. Sibiry'da herkesin haberi vardı bundan. Derken bir gün, Çita'dan ulaşan bir ihbar üzerine bir jandarma generalinin ozan Mihaylov konusunu soruşturmak için bölgemize gelmekte olduğu haberini aldık İrkutsk'tan. General vali Prens Dadeşkaliani'nin yaveriydi bize bu haberi veren. Ne yapacağı-

mıza karar vermek için toplandık ve sonuçta benim hemen gidi-
 dip ozan Mihaylov'u uyarmama ve onlar jandarma generalini
 Çita'da oyalarlarken, köydeki hasteneye geçmesini sağlamama
 karar verdik. Jandarma generali, Kukel'in evindeki yeşil çuha
 masada epeyce bir para kazandığı için, bu tatlı uğraşı dağlık
 bölgede uzun sürecek çileli bir yolculuğa değişmedi; üstüne
 üstlük o sıralar havalar da çok soğuktu. Sonuçta general Çita'ya
 yaptığı kazançlı yolculuktan çok memnun döndü İrkutsk'a.

Ama fırtına gitgide yaklaşıyordu; nitekim Polonya'da dev-
 rimin patlamasıyla da önüne geleni silip süpürmeye başladı.

III

Polonya ayaklanması - Gericilik Sibiry'a'da - Polonyalıları da Rusları da kahreden sonuçlar - Reformların sonu

Ocak 1863'te Polonya, Rus egemenliğine karşı ayaklandı. İsyanıcı birlikler oluşturan Polonya bir buçuk yıl boyunca Rusyaya karşı savaştı. Londra'daki mülteciler²⁸ ayaklanmanın bastırılacağını, bunun da Rusya'daki reformların sonu demek olacağını gördükleri için, Polonya'daki devrim komitelerine isyanı ertelemeleri için adeta yalvardılar, ama hiçbir yararı olmadı. 1861 yılında Varşova caddelerinde dağıtılan milliyetçi bildirilerle gözleri dönen Kazak müfrezelerinin kanlı katliamları, bitmez tükenmez idamlar Polonyalıları umutsuzluğa düşürdüyse de, İngiltere ve Fransa'dan yardım sözü alan Polonyalılar için ok yaydan çıkmıştı artık.

Rusya'da o sıralar Polonya sorununa, tarihin hiçbir kesitinde olmadığı denli sevecenlikle bakılıyordu. Yalnız devrimcileri kastediyor değilim. Pek çok ılımlı kişi de Polonya'nın Rusya

için, sultanı altında tuttuğu bir düşman olmasındansa, iyi bir komşu olmasından yanaydı; bunun Rusya'nın daha yararına olacağı düşünülüyordu²⁹. Güçlü ulusal karakterleri ruhlarının derinlerine nakışlanmış bir ulus olan Polonyalılar bu özyapısal niteliklerini hiçbir zaman yitirmemişlerdir. Polonya'nın kendi sanatı, yazını, sanayisi vardır ve hep var olacaktır. Rusya Polonya'yı ancak kaba fizik güçle kölesi olarak tutabilir. Bu politika ise her zaman, Rusya'nın kendisinde zorbalığın egemenliğinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır, öyle olmaya da devam edecektir. Pek çok kişinin Polonya konusundaki ortak düşüncesi buydu; ben henüz Korpus'ta öğrenciyken, Slavsever İvan Aksakov'un, "Gün" gazetesine yazdığı başmakalede konuyu bu şekilde savunma cesareti göstermesini tüm Petersburg alkışlamıştı. Aksakov, Rus birliklerinin Polonya'dan çıkmalarını öneriyor ve bunun hem Polonya, hem de Rusya için çok olumlu sonuçlar vereceğini açıklıyordu. 1863'te ayaklanma başlayınca kimi Rus subayları Polonyalılarla savaşmayı reddettiler, hatta kimileri açıkça Polonyalıların safına geçip darağaçlarında ya da savaş alanında Polonya uğruna can verdiler³⁰. Bütün Rusya'da ayaklanmacılar için paralar toplandı; hatta Sibirya'da açıktan açığa yapıldı bu iş. Üniversiteli gençler, isyancıların safında çarpışmaya giden arkadaşlarına ellerinde avuçlarında ne varsa verdiler.

İşte bu coşku ortamında, tüm Rusya'ya bir haber yayıldı: 10 Ocak günü isyancılar, bir köye yerleşmiş Rus askerlerini yataklarında öldürmüşlerdi; üstelik de köy halkıyla askeri birlik arasında herhangi bir sorun olmamasına karşın. Biraz abartılmıştı gerçi, ama haberde ne yazık ki doğruluk payı da vardı. Etkileri son derece olumsuz oldu bu haberin Rusya'da. Kökenleri birbirlerine çok yakın, ama ulusal karakterleri birbirinden çok farklı iki halk arasında yeniden eski düşmanlık duyguları kabarmıştı.

Bir dereceye kadar da olsa bu kötü izlenimler yavaş yavaş düzeldi. Koca Rus ordusuna karşı cesaretle direnen Polonyalıların yiğitlikleri yeniden bu kahraman halka karşı sevecenlik duygularının uyanmasına neden oldu Rusya'da. Ama öte yandan ortaya çıkan bir gerçek daha vardı ki, bu da, devrim komitesinin, Polonya'yı, Ukrayna'yı da içine alacak şekilde eski sınırlarına çıkartmak istediğiydi. Oysa Ukrayna'nın Ortodoks halkı panlardan (Polonyalı toprak beyleri) nefret ederlerdi ve son üç yüz yıllık tarihte birkaç kez kanlı köylü ayaklanmaları olmuştu.

Üstüne üstlük III. Napolyon ve İngiltere Rusya'yı yeni bir savaşıla tehdit etmeye başlamışlardı ve bu boş tehdit, Polonyalılar için bütün öteki etkenlerin topundan daha olumsuz sonuçlar yarattı. Sonunda Rus toplumunun radikal kesimleri içleri kan ağlayarak, Polonya'ya milliyetçi duyguların egemen olduğunu anladılar. Serflere toprak dağıtmak, devrim hükümetinin en son ilgilendiği şeydi ve onların bu yanlışından yararlanma fırsatını kaçırmayan Rus hükümeti, Polonyalı toprak beylerine karşı köylülerin savunucusu gibi ortaya çıktı.

Polonya'da devrim başladığında Rusya'da herkes devrimin cumhuriyetçi-demokratik bir nitelik alacağını ve Jond'un, anayurtlarının bağımsızlığı için çarpışan köylülere geniş demokratik haklara dayalı bir özgürlük getireceği sanıyordu.

Rusyada serfliğe son veren 1861 tarihli yasa böyle bir sonucun sağlanması için alabildiğine elverişli bir ortam sunuyordu. Bununla birlikte köylülerin toprak beylerine kişisel bağlılıkları ancak 19 Şubat 1863'te sona erebildi. Üstelik de alınacak daha çok yol vardı; özellikle de özgürlüklerine kavuşan serflerin toprak beylerinden hangi bölgede ne miktarda toprak alacakları konusunda iki taraf arasında özgür anlaşmalar yapılması gerekiyordu. Topraklar için desyatin başına ödenecek yıllık ücret (ki çok yüksek tutulmuştu) hükümetçe onanmıştı. Ama köylüle-

rin bir de -evlerini kuracakları- çiftlik arazileri için ödemede (ek ödemede) bulunmaları gerekiyordu ve hükümet bu konuda yalnızca tavan ücreti belirlemişti. Toprak beylerine isterlerse ek ödemeden feragat edebilme, isterlerse bunun bir kısmına razı olma hakkı tanınmıştı. Toprakların geri satın alınmasına gelince, hükümet toprak beylerine topraklarının değerini gösteren belgeler dağıtarak onların alacaklarını ödemişti; köylülerse saptanan yüksek değer üzerinden borçlarını yıllık yüzde altı faizle kırk dokuz yılda ödeyeceklerdi. Bunlar köylüler için iflas anlamına gelen koşullardı. Bu da bir yana, geri satın alma sözleşmesi için belli bir süre de saptanmamış, bu iş toprak beylerinin keyfine bırakılmıştı. Nitekim, köylülerin özgürleşmelerinin üzerinden yirmi yıl geçmesine karşın geri satın alma sözleşmelerinin pek çok yerde hiç yapılmadığı görüldü.

Bütün bu koşullar, Rusya'nın reform yasasını -birtakım iyileştirmeler de yaparak- kendi ülkesinde uygulama konusunda Polonya devrim hükümetine geniş olanaklar sunuyordu. Neler neler yapabilirdi devrim hükümeti: Köylülerin eşitliğini ilan edebilirdi örneğin (Polonya köylülerinin durumu da Rus köylülerinininki gibiydi, hatta kimi kez onlardan da kötüydü); serflerin özgürleşmeleri için çok daha adil ve her şeyin açık seçik belirlendiği çok daha iyi bir yasa çıkarabilirdi. Ama bunların hiçbiri yapılmadı. Hareket tümüyle milliyetçilerle aristokratların denetimine girdi ve köylülerin özgürleştirilmeleri, topraklandırılmaları gibi yaşamsal önemdeki konular en geri plana itildi. Sonuçta da Rus hükümetine, devrimcilere karşı Polonyalı köylülerin sevecenliğini ve desteğini kazanma olanağı sunulmuş oldu³¹.

Gerçekten de sonuna dek yararlandı Rus hükümeti bu yanlış. II. Aleksandr, toprak beylerinin sonu demek olan ve Rusya'da uygulamaya asla cesaret edemeyeceği bir planla Po-

lonyalı köylüleri özgürleştirmesi için N. Milyutin'i tam yetkiyle Polonya'ya gönderdi. Şöyle diyordu Milyutin'e, çar:

"Polonya'ya gidin ve toprak beylerinin çanına ot tıkayacak kızıl planınızı uygulayın!"

Ve Milyutin, başta Prens Çerkasskiy olmak üzere geniş bir kadroyla Polonya'da beylerin elinden topraklarını alıp köylülere dağıtmak için elinden geleni ardına komadı.

Polonya'da Milyutin ve Prens Çerkasskiy ile birlikte bu işte görev almış birinden dinlemiştim:

"İstesek bütün toprakları köylülere dağıtabilirdik. Köylüleri topluyor ve onlara ilk olarak, 'Söyleyin bakalım bana,' diyor-dum, 'şu anda ne kadar toprağınız var?' Bana sahip oldukları toprağı gösteriyorlardı. 'Peki, elinizdeki toprak her zaman mı bu kadardı?' diye soruyordum bu kez. Hep bir ağızdan, 'Olur mu efendi?' diyorlardı. 'Geçmiş yıllarda şu tarlalar, şu çayır-lar, şu ormanlar hep bizimdi.' Her şeyi sayıp dökmelerini bekliyor, sonra, 'Bu tarlaların bir zamanlar sizin olduğunu yeminle söyleyebilecek biri var mı aranızda?' diyordum. Tabii kimse çıka-mıyordu ortaya. Çünkü çok uzak geçmişti söz ettikleri. Derken, tiridi çıkmış bir ihtiyarı öne itip 'Bu her şeyi bilir, yemin de e-der, ona sor' diyorlardı. İhtiyar, başlıyordu gençliğinde gör-düklerinden, babasından duyduklarından uzun uzun anlatmaya. Birdenbire sözünü kesiyor ve 'Bir zamanlar gmina'ya (köy ko-mününe) ait olan arazi-yi göster ve yemin et oranın gmina'nın olduğuna!' diyordum. İhtiyar yemin eder etmez -gözü kapalı inanabilirsin böyle bir yemine- hemen bir kâğıt çıkarıp tutanak düzenliyor ve 'Artık bu topraklar sizin,' diyordum. 'Eski beyle-rinize hiçbir sorumluluğunuz, borcunuz yoktur. Sıradan kom-şularınız onlar bundan böyle sizin. Yalnız her yıl hazineye şu kadar vergi vereceksiniz. Evlerinizi kuracağınız çiftlikleriniz de toprakların içindedir, onlar için herhangi bir ek ödemede bu-lunmanız gerekmiyor.'"

Böyle bir şeyin köylüleri nasıl derinden etkileyeceğini kestirmek zor olmasa gerek. Daha önce de sözünü ettiğim, yaver olan kuzenim Pyotr Nikolayeviç Kropotkin'in görev yaptığı Ulan Hassa Alayı'nın Polonya'ya -ya da Litvanya'ya- gönderilmesi gerekmişti. Yani devrim öylesine ciddileşmişti ki, Petersburg'dan hassa alayı gönderiliyordu ayaklanmacıların üzerine. Litvanya'ya gitme emri alan Mihail Muravyov'un da, hareketinden önce imparatoriçe Mariya Aleksandrovna ile vedalaşmaya geldiğinde çariçenin ona:

"Hiç değilse Litvanya'yı kurtarın," dediği bugün artık herkesçe biliniyor.

Polonya'ya kaybedilmiş gözüyle bakılıyordu.

"Silahlı isyancı haydutlar her yeri ele geçirmişlerdi," diye anlatıyordu kuzenim. "Bırak herifleri tepelemeyi, bulamıyorduk bile kendilerini. Küçük müfrezelerimizin üzerine çullanıp çullanıp kaçıyorlardı. Hem çok iyi çarpıştıkları, hem yöreyi iyi tanıdıkları, hem de halktan destek gördükleri için bu çarpışmaların yenen tarafı hep onlar oluyordu. O bakımdan birliklerimizi büyük kollar halinde bulundurmak zorunda kalıyorduk. Bir oraya bir buraya her yeri dolaşıyor, ormanların içine giriyor, belli bir bölgeyi çember içine alıyorduk, ama tek bir isyancının izine rastlayamıyorduk. Biz bölgeden uzaklaşır uzaklaşmaz, çeteler cephe gerisinde yeniden ortaya çıkıyorlar, yurtseverlik vergisi topluyorlardı. Bir köylü bizimle işbirliği yapacak olursa, ertesi gün adamı bir ağaca asılmış olarak buluyorduk. Böylece, işin sonu nasıl alacağımızı bilemeden umutsuzca birkaç ay dağ bayır dolanıp durduk. Ta ki, Milyutin'le Çerkassky gelene dek. Bunlar gelip de köylülere toprak dağıtır dağıtmaz köylüler bizden yana geçtiler. Artık isyancıları yakalamamıza yardım ediyorlardı. Bu da devrimin sonu oldu."

Sibirya'ya sürgüne gönderilmiş pek çok Polonyalıyla da konuştum bu konuyu; aralarında yaptıkları yanlış anlayanlar var-

dı. Daha en başından, kötülüklerin gelecekte düzeltileceği vaa-diyle değil, "ezilenlere ve aşağılananlar"a karşı eşitlik sözleş-mesiyle başlatılmayan devrimlerin kaçınılmaz sonudur yenilgi. Önderler çoğu kez siyaset ve askeri taktik sorunlarına öylesine gömülmüş oluyorlar ki, bu arada en önemli olanı unutup gidi-yorlar. Yığınları kendileri için yepyeni bir çağın başladığına i-nandırmayı başaramayan devrimciler, davalarının sonunu kendi elleriyle hazırlamışlar demektir.

Devrim girişiminin Polonya için yarattığı yıkıcı sonuçlar art-tık tarihin malı ve herkesçe biliniyor. Kaç bin kişinin savaş a-lanlarında öldüğünü, kaç yüz kişinin idam edildiğini ve kaç on binlerce kişinin Sibiry'a, Rusya'nın başka uzak bölgelerine sürgüne gönderildiğini kimse tam olarak bilmiyor. Ama bu ya-kınlarda yapılan resmi bir açıklamada bile, Rus hükümetinin Wilno'da heykelini diktiği Muravyov denen celladın yalnızca Litvanya'da ve tümüyle kendi yetkisiyle 128 Polonyalıyı astır-dığı³² ve kadın-erkek 9423 köylüyü Sibiry'a sürgüne gönder-diği kabul ediliyor. Resmi bilgilere göre, 10407'si Doğu Sibir-ya'ya olmak üzere Sibiry'a toplam 18672 kişi sürüldü. Doğu Sibiry general valisinin de bana bu sayıya yakın bir sayı söy-lediğini anımsıyorum; ağır işlerde çalıştırılmak ve yerleştiril-mek üzere, bölgesine 11 bin dolayında sürgün gönderildiğini söylüyordu vali. Ben bu insanları gördüm ve onların tuz ocak-larında çektikleri acılara tanık oldum. Toplam 60-70 bin, belki de daha fazla insan Polonya'dan koparılıp Avrupa Rusyasına, Urallara, Kafkaslara ya da Sibiry'a gönderildi.

Polonya ayaklanması Rusya için de felaketle sonuçlandı; bütün reformlara son verildi. Gerçi 1864 ve 1866 yıllarında mahalli idare organları (Zemstvo) ve adliyeyle ilgili reformlar yürürlüğe kondu, ama bunların her ikisi de daha 1862 yılında hazırlanmışlardı. Bu da bir yana, yerel yönetimler reformunda II. Aleksandr son anda tercihini Nikolay Milyutin'in değil, geri-

ci partinin (Valuyev'in partisi) Alman-Avusturya modelini temel alan planından yana koydu. Halka açıklanmalarından hemen sonra her iki reformun da önem ve anlamları iğdiş edildi, hatta kimi kez "geçici yönetmelik"lerle tümüyle yok edildi.

En kötüsü, kamuoyu da bir anda gericilik yanına geçivermişti. Günün kahramanı artık Petersburg ve Moskova halkının da önemli bölümünün desteğini alan, "hâlâ reformlardan söz edebilme küstahlığını" gösterenlerin tümünü hiç duraksamadan "hain" ilan eden, yeni "yurtsever" Katkov'du.

Gericilik dalgası çok geçmeden bizim uzak Sibiry'a'mıza dek ulaştı. 1863'ün Şubat ya da Martında bir gün İrkutsk'tan Çita'ya özel ulak bir emir geldi. Emirde General Kukel'e, Transbaykal bölge valiliği görevini bırakıp derhal İrkutsk'a dönmesi ve burada da "kurmay başkanlığı koltuğuna oturmayıp", gelecek yeni emri beklemesi söyleniyordu.

Ne oluyordu, bütün bunlar ne anlama geliyordu? General Kukel'in yakın dostu olan general vali bile hiçbir açıklama getiremiyordu bu gizemli emre ilişkin. Yoksa bütün bunlar, General Kukel'in iki jandarma çşliğinde Petersburg'a götürüleceği ve orada Petropavlovsk zindanının mezarı andıran bir hücresinde çürümeye terk edileceği anlamına mı geliyordu? Daha sonra öğrendik ki, evet, düşünülen tam da buymuş. "Amur fatihi" Kont Nikolay Muravyov bizzat gidip bağışlaması için çara yalvarmak da dahil Kukel'e canla başla arka çıkmasaymış tam da bunları yapmaya hazırlanıyorlarmış.

Kukel ve onun sevimli ailesiyle vedalaşmamız cenaze töreni havasında geçti. Yüreğim paramparçaydı. Kukel'le birlikte yakın bir dostumu yitirmekle kalmadığımı, onun gidişinin -sonraları hep söylendiği gibi- "nice umutlar bağlanmış, nice hayallerle süslenmiş bir dönem"in de sona erişti anlamına geldiğini anlıyordum.

Tam da böyle oldu. Yeni bir vali geldi. İyi yürekli, gamsız, tasasız bir adamdı. Yitirilecek zaman olmadığını görerek çalışma tempomu bir kat daha artırdım ve hapishane reformuyla, özyönetim reform projelerini tamamladım. Vali, projelerimde bir iki noktaya itiraz ettiyse de, üstünkörü itirazlardı bunlar, sonunda projeleri imzaladı, Petersburg'a gönderdi. Ama Petersburg'un artık reform gibi bir derdi yoktu. Bizim projeler, Rusya'nın dört yanından gönderilmiş başka dosyalarla birlikte tozlu raflarda unutulmaya bırakıldı. Başkentte, hapishane kongresi dolayısıyla buraya gelmiş ünlü yabancılara gösterilmek üzere birkaç "örnek" hapishane yaptılar, ancak bu örnek hapishaneler, "örnek olmayan" eskilerinden de kötüydü. 1886 yılında Sibirya'yı dolaşan George Kennan, sürgün sistemini, ben 1862 yılında nasıl bıraktıysam öyle bulmuştu. Ancak şimdilerde, -aradan otuz küsur yıl geçtikten sonra- Sibirya'ya yeni yargıçlar, infaz savcıları ve bir de özyönetim parodisi yolluyorlar ve sürgün sistemini incelemek için -bir kez daha- komisyonlar kuruyorlar*.

Kennan, Sibirya'ya yaptığı geziden dönünce Londra'da Stepnyak'ı, Çaykovskiy'i, beni ve başka bir Rus sığınmacıyı daha buldu; akşam hepimiz Kennan'ın kalmakta olduğu Charing Cross dolaylarındaki küçük otelde toplandık. Kennan'ı ilk görüşümüzdü bu; Sibirya'ya ve Rus sürgün sistemine ilişkin her şeyi bütün ayrıntılarıyla öğrenmiş, hatta bir parça Rusça bile öğrenmeyi başarmış bu yaman İngiliz hakkındaki kuşkularımızı gidermek için kendisini çapraz sorguya aldık: "Falanca nerde kalıyordu? Evli miydi? Mutlu muydu evliliğinde? Eski-den olduğu gibi sımsıkı ayakta mıydı?" Kennan'ın, sorduğumuz herkesi görmüş, tanımış olduğuna hepimiz hemen ikna olduk.

Çapraz sorgu bitince, ben:

* 1897 yılında yazılmıştır.

"Çita'daki yangın kulesi işi ne oldu, Mr. Kennan, bir bilginiz var mı?" diye sordum.

Gereksiz merakımdan dolayı Stepnyak bana ayıplar gibi baktı. Ama Kennan kahkahalarla gülmeye başladı, ben de öyle. Bir yandan gülerken, bir yandan birbirimize sorular yöneltiyorduk:

"Nasıl? Siz de mi biliyorsunuz o işi?"

"Demek siz de, ha?"

"Sonunda yapabildiler mi?"

"Evet, iki katına mal ederek!"

Vb.vb. Ta ki Stepnyak, o yufka yüreğiyle ne kadar sert olabilirse o kadar sert bir tonla:

"Bize de anlatacak mısınız neye gülüp durduğunuzu?" diye ne dek sürdü kahkahalarımız.

Bunun üzerine Kennan, bu geziye ilişkin yazdığı kitapta da yer verdiği gibi, Çita'daki yangın gözetleme kulesinin yapım öyküsünü anlattı. 1855 yılında Çitalılar bir yangın gözetleme kulesi yapmak istemişler ve yapım harcamalarını hesaplayarak aralarında para toplamışlardı. Proje ve yapılan hesaplar Petersburg'a gönderilmiş, ancak İçişleri Bakanlığından iki yıl sonra onaylanarak geri gönderildiğinde, gelişmekte olan bu yeni yerleşim yerinde hem kereste, hem de işçilik fiyatlarının iki yıl öncesine göre yükselmiş olması nedeniyle toplanan paranın kule yapımına yetmeyeceği görülmüştü. Ben Çita'da olduğum sırada, 1862 yılında olmuştu bu olay. Yeni malzeme ve işçilik fiyatları üzerinden yeni bir hesap yapılmış ve yeniden onay için Petersburg'a gönderilmişti. Öykü böylece yinelenip durmuş, yirmi beş yıl sonra sabırları tükenen Çitalılar, iki katı yüksek bir maliyet hesabı çıkararak Petersburg'a göndermişler ve bu gerçek dışı hesabın da başkentten ciddi ciddi onaylanıp gelmesiyle nihayet kulelerine kavuşmuşlardı.

Son yıllarda sık sık, II. Aleksandr'ın insanlarda, daha sonra gerçekleştiremeyeceği umutlar yaratarak büyük yanlış yaptığının, böylelikle kendi sonunu kendi elleriyle hazırladığından söz ediliyor. Şu anlattığım öykü -ki küçük Çita'nın öyküsü tüm Rusya'nın öyküsüdür- II. Aleksandr'ın çok daha kötü bir şey yaptığını gösteriyor. Yalnız umut yaratmakla kalmadı Aleksandr. Bir süre için kendini genel coşku havasına kaptırarak tüm Rusya'da insanların canla başla işe girişmelerini sağladı; herkesi umut ve hayal dünyasından çıkardı; iyice olgunlaşmış reformları uzanıp dokunulabilecek denli somutlaştırma, gerçekleştirme olanağı verdi insanlara. Derhal yapılacak şeylerin neler olduğunu, üstelik de bunların ne büyük bir kolaylıkla yapılabileceklerini öğrenmelerini sağladı. II. Aleksandr, insanları gerçekleştirilmeleri hemen mümkün olmayan ideallerinden özveride bulunmaya ve yalnızca o anda hayata geçirilmesi mümkün olanları istemeye ikna etti. Ve insanlar ideallerini, gerçekleştirmeleri yalnızca imparatorun imzasına kalmış hazır yasa biçimine döktüklerinde de, bunları imzalamadı. Eski adli sistemin, kentlerde özyönetim olmayışının ve eski sürgün sisteminin korunmaya değer, iyi şeyler olduğunu tek bir gerici bile söylemedi, söyleyemez de. Hiç kimse böylesi küstah bir iddia da bulunmadı. Buna karşın, bir şey yapmaktan korkarak, her şeyi eski halinde bıraktılar. Bu ülkeye değişiklik gerek demek cesaretini gösteren herkesi, otuz beş yıl boyunca "kuşkulu kişi" olarak damgaladılar. Yalnızca şu korkunç "reform" sözcüğünden ürktükleri için, herkesin -o arada kendilerinin de- yanlış bulduğu, geçmişin çürümüş kalıntıları olarak değerlendirdiği her şeyi öylece bıraktılar.

IV

*Amur'un sakinleri - Amur'da gezi - İlk tomruk salı
denemeleri – Tayfun - Petersburg'a görev gezisi*

Reformların sonu geldiğinden Çita'da yapabileceğim pek bir şey kalmamıştı artık; bu nedenle 1863 yılı ilkyazında, Amur ırnağında tomruk salla çıkılacak bir görev önerisine dört elle sarıldım.

Amur'un göz alabildiğine uzanan sol (kuzey) yakası ve ta Büyük Petro Körfezine (Vladivostok'a) dek Büyük Okyanus kıyıları, Petersburg yönetiminin isteksizliğine -dolayısıyla da kendisine fazla yardımcı olmamasına- karşın, Kont Muravyov tarafından Rusya toprağı yapılmıştır. Muravyov, Japonya'nın Avrupa'ya açılışının öngünlerinde, Rusya'nın Büyük Okyanus kıyılarında sağlam bir konum elde etmesini sağlama ve Birleşik Devletler'le birleşme kararıyla, yaklaşık iki yüz yıldır Sibiryalılara hep çekici gelmiş olan bu bakir toprakları ve büyük ırmağın güneyinde kalan bölgeleri ele geçirmek üzere gözü pek planlar yaparken Petersburg'da hemen herkes kendisine kar-

şıydı: Bütün bu işlerle ilgili kararları alacak tek bir adamın olmadığı savaş bakanlığı; bu toprakların ilhakı için gerekli paranın olmadığı maliye bakanlığı; özellikle de, "diplomatik komplikasyonlar" endişesiyle ilk harekete geçen taraf olmaktan her zaman kaçınan dışişleri bakanlığı... Bu da bir yana, Batı Avrupalı diplomatların kesinlikle yükseltecekleri protestolara karşı, çok çabuk hareket edip işi bir "oldubitti"ye getirmek gerekiyordu.

Bütün bu toprakların işgalinden pratik yararlar sağlanabilmesi için*, Sibirya ile Büyük Okyanus kıyıları arasında düzenli bir bağlantı kurulması, bunu gerçekleştirmek için de toplamı 3500 kûsur versti bulan bütün Amur ve onun güney kolu Ussuri boyuna, küçük küçük yerleşim yerleri kurulması düşünüldü. Kurulması düşünülen yerleşim yerlerine yerleşecek insanları Doğu Sibirya sağlayamayacağı için Muravyov olağandışı bir önleme başvurdu. Sürgün ve kürek cezası mahkûmlarından ağır çalışma yükümlülüklerini tamamlayıp da kapalı yerlerde zanaatla uğraşmaya ayrılanlara yurttaşlık hakları tanındı ve bunlardan Transbaykal Kazak Birlikleri oluşturuldu. Daha sonra bunların bir bölümü Amur ve Ussuri boyuna yerleştirilince, iki yeni Kazak birliği daha oluşmuş oldu.

Bunun ardından Muravyov, aşağı Amur boylarına yerleştirmeye karar verdiği çoğu katil ve ağır suçlu bin kadar kürek mahkûmuna tam özgürlük verilmesini sağladı. Yeni göçmenler, Şilke ve Amur boyunca yolculuklarını yapacakları sallarına binerlerken onları uğurlamaya gelen Muravyov "Yolunuz açık olsun, çocuklarım!" dedi. "Artık özgürsünüz. Gittiğiniz toprakları bir güzel işleyin, oraları Rus toprağı yapın, yeni bir yaşama başlayın" vb. Rus kadınları her zaman sürgüne gönderilen

* *Anılar*"ın Rusçasında bulunmayan bu bölüm kitabın İngilizcesinden çevrildi.

kocalarının ardı sıra Sibirya'ya gönüllü olarak geldikleri için göçmenlerin aileleri de vardı yanlarında. Ama aralarında bekâr olanlar da eksik değildi. Bunlar Muravyov'a, "Yanında karısı yoksa, köylü bir işe yaramaz... Bizi evlendir," dediler. General vali hemen onay verdi bu öneriye; küreğe mahkûm kadınlara da özgürlüklerini verdi ve onlara kendilerine birer koca seçmelerini emretti. Yitirilecek zaman yoktu, yükselmiş su hızla akıyordu; salların bir an önce yola çıkması gerekti. Bunun üzerine Muravyov göçmenlere kıyıda çiftler halinde durmalarını emretti, onları kutsadı ve "Sizleri karı-koca ilan ediyorum çocuklarım," dedi. "Birbirinizi sevin. Erkekler, karılarınızı incitmeyin; hepiniz mutlu olun!"

Bu anlattığım sahneden altı yıl sonra sözünü ettiğim bu göçmenleri gördüm. Köyleri pek yoksuldu; işledikleri tarlaları tayga*dan açmaları gerekmişti. Ama Muravyov'un yeni yerleşim noktaları kurulmasıyla ilgili düşüncesi genel olarak gerçekleşmişti; kıydığı nikâhlara gelince, bunların da genel olarak öbür evliliklerden daha mutsuz evlilikler olduğu söylenemezdi. İyi yürekli ve akıllı bir adam olan Amur Episkopu İnnokentiy, hem bu evlilikleri, hem de bu evliliklerden olan çocukları yasal kabul etti ve kilise kütüğüne kaydetti.

Bir başka göçmen grubundan ise Muravyov'un yüzü bu kadar gülmedi. Doğu Sibirya'nın iskâna açılması için insana gereksinim duyulduğunda, ceza taburlarından iki bin askeri göçmen olarak bu bölgeye yerleştirmeyi düşünen Muravyov, bu askerlerin bir bölümünü Kazak ailelerin yanına "evlatlık" olarak verdi, bir bölümü için de Sibirya köylerinde ortak çalışma birlikleri kurdu. Ama acımasız Nikolaycı disiplin altında geçen on-yirmi yıllık korkunç kışla hayatının, çiftçilik için iyi bir hazırlık okulu olmadığı çabuk anlaşıldı. "Oğlucuklar", evlatlık ve-

* *tayga* - Sibirya'nın el değmemiş, bakir ormanlarına verilen ad.

rildikleri "ana-babacıklar"ın yanından bir bir kirişi kırıp kentlerin bir iş bulursa çalışan ve bütün kazancını içkiye yatıran, iş bulamazsa ağzını ayırıp dolanan avare takımına katıldılar.

Transbaykal'ın alaca bulaca Kazaklarıyla, "oğulcuklar"ın ve Amur boyuna üstünkörü yerleştiriliveren "özgürlükleri verilmiş kürek mahkûmları"nın, -özellikle de aşağı Ussuri'de- bolluk, gönenç içinde yaşayabilmeleri mümkün değildi. Çünkü buralarda hem her karış toprağı el değmemiş ormanlardan kazanmak gerekiyordu, hem de hazıranda göz açtırmamacasına yağan muson yağmurlarından adeta göle dönen bölgede milyonlarca göçmen kuş, sürülüp ekilmiş tarlalarda tahıl adına bir şey bırakmıyordu. Bu koşullar, bölgede yaşayan insanları kısa sürede önce umutsuzluğa düşürdü, ardından da tam bir gevşeklik, duyumsamazlık içine soktu.

Sonuçta, askeri birlikler için olduğu gibi, Amur düzlüklerine yerleştirilen göçmenler için de mavnalar dolusu tuz, un, tuzlanmış et ve benzeri gıda maddeleri taşınması gerekti bölgeye. Bu amaçla Çita'da, ilkbaharda suların kabarmasıyla beraber İngoda, Şilka ve Amur boylarına yollanmak üzere yılda yaklaşık yüz elli mavna yapılmaya başlandı. Tüm filo, her birinde Kazak subaylarla memurların görev aldığı yirmi-otuz teknedен oluşan gruplara bölünüyordu. Görevlilerin çoğu denizciliğe, tekne yönetimine ilişkin hiçbir şey bilmiyorlardı. Ancak bunlar hiç değilse, teknedeki erzağı yağmalayıp sonra da tekne battı diye yalan söylemeyecek, güvenilir kişilerdi. Benim görevim, o yılki filotilla komutanı Binbaşı Malinovski'nin yardımcılığıydı.

İlk seyrüsefer deneyimim hiç başarılı geçmedi. Görevim, birkaç mavnayla Sretensk'ten yola çıkıp olabildiğince hızla yol alarak mavnaları Amur'un yukarılarında belli bir yere teslim etmektir. Bu iş için demin sözünü ettiğim "oğulcuklar"dan oluşmuş bir ekip vardı elimde ve onların da, benim de nehir seyrüseferi konusunda en ufak bir bilgimiz yoktu. Yola çıkacağı-

mız gün, ekip üyelerini meyhanelerden toplamam gerekti; demir alacağımız saat olan sabah beşte ekip öyle sarhoştı ki, bir parça olsun ayılabilmeleri için kimilerini nehre atmamız gerekti. Yola çıkınca hepsine yapmaları gereken şeyleri öğrettim. Gündüz, durumu iyi kötü idare ettik. Mavnalar hızlı akıntıyla nehrin ortasında yol alıyorlardı. Hava kararıp da ağzına kadar yüklü ağır, hantal mavnaları geceyi geçirmek üzere kıyıya yanaştırmamız gerektiğinde, mavnalardan birinin, benim bulunduğum mavnadan çok uzaklaşmış olduğunu fark ettik. Bu mavnaya ancak su altında çok büyük bir kayaya bindirerek durabildi. Bu arada nehrin sağanak yağmurlarla geçici olarak yükselmiş olan su düzeyi hızla düşüyordu. Benim kaza yapan mavnada bulunan on "oğulcuk" mavnayı kendi çabalarıyla yüzdüremediler. Hemen bir sandala atlayıp Kazakları yardıma çağırmak için en yakın köye çıktım; ardından da Sretensk'te görevli ve nehir gemiciliği konusunda deneyimli bir Kazak subayı dostuma yardıma gelmesi için atlı ulak gönderdim.

Sabah oldu. Kadınlı erkekli yüz kadar Kazak yardıma geldi. Ancak mavnanın çarptığı kayanın orda su öyle derindi ki, mavnayı boşaltmak için kıyıyla mavnaya arasında bağlantı kurulamıyordu. Mavnayı, bindirdiği kayadan kurtarmaya çalıştığımızda ise, mavnanın dibinde açılan delikten ambarlara su hücum etti ve yükümüz -un ve tuz- ıslanmaya başladı. Pek çok küçük balığın delikten içeri girerek mavnada yüzmeye başladıklarını gördüğümde dehşete düştüm. Ne yapacağımı bilememenin şaşkınlığıyla öylece duruyordum. Oysa bu tür terslikleri aşmanın çok basit bir yolu vardı: Teknede oluşan delik bir çuval unla kapatıldığında, hızla hamurdan bir kabuk oluşuyor ve bu kabuk deliği tıkayarak içeri daha fazla su girmesini önliyordu. Ne var ki o sırada hiçbirimiz bunu bilmiyorduk.

Şansım varmış ki, birkaç dakika sonra nehrin üst başından bize doğru gelen bir mavnaya gördük. Acaba umutsuzluk içindeki

Elsa da, kuğu üzerinde yüzerek kendine gelen Loengrin'i gördüğünde benim bu hantal mavnayı görünce kapıldığım taşkın sevince kapılmış mıydı? Sabahın bu erken saatinde güzel Şilka'nın üzerinde asılı süt mavisi hafif sis, görüntümüze şiirli bir hava veriyordu. Yolladığım kısa nottan, kayaya bindiren mavnayı insan gücüyle yüzdüremeyeceğimizi, mavnanın elden gittiğini anlayan Kazak dostum, yükümüzü kurtarmak için boş bir mavnayla yardımımıza yetişmişti.

Delik kapatıldı; su boşaltıldı, yük boş tekneye aktarıldı ve ertesi gün seyrimize kaldığımız yerden devam ettik. Bu küçük deneyim benim için çok yararlı oldu ve başkaca herhangi bir serüven yaşamadan Amur üzerindeki hedefimize ulaştık. Akşamları teknemizi bağlamak için hep sarp ama fazla yüksek olmayan uygun bir kıyı buluyorduk. Mavnamızı bağlar bağlamaz, tertemiz suları hızla akan nehrin kıyısı yaktığımız ateşlerle aydınlanıyordu. Geri plandaki dağların seyrine doyum olmaz görüntüleri kamp yerimize ayrı bir güzellik katıyordu. Gündüz nehrin akıntısıyla yol alan mavnada yolculuk yapmaktan daha zevkli bir su yolculuğu düşünemiyorum. Vapurlarda olduğu gibi motor uğultusu yoktur; tek bir ses yoktur. Mavnanın nehrin orta çizgisinden sapmaması için bazen uzun boyana küreğini kullanmanız gerekir, hepsi bu. Bir doğasever için, ormanlarla kaplı dağlar arasından hızla akan pırıl pırıl, saydam, tertemiz sularıyla yukarı Amur'dan daha güzel bir görüntü dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Kıyı ulaşımını zorlaştıran da iki bin ayak yükseklikten kıyıya sarp kayalar halinde inen bu yüksek dağlardır. Buralarda ancak dağ patikalarından ve atla ulaşım sağlanabilir. Aynı yılın güzünde bunu ben kendim denedim. Doğu Sibiry'a'da Şilka'ya dek olan son yedi istasyona (yaklaşık 180 verstlik yol) "yedi ölümcül günah" adı verilmiştir. Transsibirya demiryolları bir gün buralara dek uzatılabilirse, bu yol herhalde Kanada'nın Fraser ırmağı vadisinden ve Rocky Mountains'dan

geçen Pasifik demiryollarından çok daha yüksek bir tutara gerçekleştirilebilecektir.

Mavnaları teslim etmem gereken yere teslim ettikten sonra Amur'da aşağı doğru bir posta teknesiyle yaklaşık 1500 verst yol aldım. Teknenin ortasında araba tentesi gibi bir çardak vardı; burunda ise yemek pişirmek için ateş yakmamıza yarayan içi toprak dolu bir sandık duruyordu. Üç kürekçim vardı ve acelemiz olduğu için hepimiz gün boyu sırayla küreklere geçiyorduk; geceleriye tekneyi nehrin orta çizgisinden ayrılmamasına özen göstererek akıntıya bırakıyorduk. Böyle zamanlarda teknenin seyir koridorundan çıkıp çıkmadığını gözlemek için dört saat süreyle kıçta oturuyordum; anlatılamayacak denli güzelliklerle doluydu bu gece nöbetleri. Gökte dolunay, ırmağın uyuklayan saydam suyunda kara dağların yansısı...

Kürekçilerim "oğulcuklar"dandı. O kent senin bu kent benim dolaşırlar ve özel mülkiyet hakkına pek saygı duymazlardı. Benim yanımdaysa içi banknot, gümüş ve bakır parayla dolu ağır bir çanta vardı. Batı Avrupa'da olsa, bu türden hırsızkapkaççı adamlarla böyle bir ıssız nehirde yolculuk yapmak tehlikeli görülebilirdi, ama Doğu Sibirya'da değil. Yanımda bir çakaralmaz tabanca bile bulundurmadan yolculuğumu esenlik içinde tamamladım. Benim "oğulcuklar" hepsi harika insanlar çıktılar; bir tek Blagoveşçensk'e geldiğimizde biraz mırın kırın ettiler:

"Hanşin (Çin votkası) çok ucuz buralarda... Öyle sert bir votka ki, alışkın olmayanın dakkada ayağını yerden keser!"

Burdaki bir arkadaşıma kendileri için gereken miktarda parayı bırakmayı, dönüş vapurunda arkadaşımın kendilerini bulup paralarını vereceğini söyledim.

"Bunun bir yararı olmaz," dediler yüzleri bir karış. "Şurda birileri bir bardakçık bulup gelseydi... Nasıl da ucuz namussuz! Ucuz ama daha ilk yudumuyla adamı uçuruyor!"

"Oğulcuklar"ın sızlanmaları boşuna değildi. Birkaç ay sonra, Blagoveşçensk üzerinden geri dönerken, buralı halkın da onlar için kullandığı adla "oğulcuklar"dan birinin başını esaslı bir şekilde belaya sokmuş olduğunu öğrendim. Çizmelerini rehlin bırakmacasına içtikten sonra birilerinin bir şeylerini çalmış ve hapse düşmüştü. Arkadaşım uğraşa didine kendisini hapisten kurtarmayı ve dönüş vapuruna bindirmeyi başarmıştı.

Sungari'yle birleştikten sonra Amur'un nasıl bir azmana dönüştüğünü, kötü havalarda üzerinde nasıl dağ gibi dalgalar belirdiğini yalnızca Amur'u görenler ya da Missisipi'yi ve Yang-Dze-Kiang'ı bilenler gözlerinde canlandırabilirler. Muson yağmurlarının yağdığı temmuz ayında Sungari, Ussuri ve Amur'da su düzeyi müthiş yükselir. Sorkun ve sepetçi söğüdü kaplı binlerce ada sular altında kalır; nehrin genişliği üç -hatta bazı yerlerde yedi- verste ulaşır ve ana yatak boyunca dallanıp budaklanarak göle dönüşür. Doğudan akıntının tersi yönünde rüzgâr estiğinde, hem ana ırmakta hem de kollarında inanılmaz büyüklükte dalgalar oluşur. Çin Denizinden tayfun estiğinde durum daha da kötü olur.

Habarovsk'un dört yüz verst kadar altında böyle bir tayfuna yakalandık. Kendisine Blagoveşçensk'de yetiştiğim Binbaşı Malinovskiy'le birlikte büyücek, üstü kapalı bir tekneyle Amur boyunca aşağı doğru iniyorduk. Binbaşı Malinovskiy yelken eklemek vb. gibi teknede birtakım değişiklikler yapmıştı. Fırtına patladığında da, Amur'un sakin bir koluna sığınmayı başardık. Fırtınanın hışmı dinene dek burda iki gün bekledik. Gerçekten de fırtınanın gazabı öylesine büyüktü ki, dışarı çıkıp da taygaya doğru birkaç yüz adım yürümeye cesaret ettiğimde, hemen dönmek zorunda kaldım; çünkü dört yanımda koca koca

ağaçları kaldırıp kaldırıp yere çalıyordu fırtına. Mavnalarımız için ciddi biçimde kaygılanmaya başladık. Eğer bağlandıkları yerden sabah avare etmişlerse, fırtınadan gizlenebilecekleri hiçbir yer yoktu. Fırtına onları büyük olasılıkla şiddetinin en azgın olduğu kıyıya doğru sürüklemiş ve dev gibi dalgalarla kaldırıp kaldırıp kayalara çarparak hepsini paramparça etmişti. Teknelerimizden bir tekinin bile sağlam kaldığından umudumuz yoktu.

Tayfunun şiddeti azalır azalmaz demir aldık. Hesaplarımıza göre iki ayrı mavna filosuyla karşılaşmamız gerekiyordu, ama aradan iki gün geçtiği halde bunların izine bile rastlayamadık. Uzaklarda, sarp bir kıyının oralarda birtakım keresteler görülüyordu, ama kıyıda ne depoya benzer bir yapı, ne de insan görünüyordu. Malinovskiy uykuyu durağı yitirmişti, ağzına tek lokma bir şey koymuyordu; ağır bir hastalıktan henüz kalkmış gibiydi. Sabahtan akşama dek kımıltısızca güvertede oturuyor, kendi kendine "Mahvoldu, her şey mahvoldu!" diye söylenip duruyordu. Amur'un bu kesiminde pek az yerleşim yeri olduğu için, bilgi alabileceğimiz birilerine rastlama umudumuz da yoktu. Bu arada yeni bir fırtına başladı. Akşama doğru bir köye ulaştığımızda köylülerden tek bir mavna bile görmediklerini, ancak önceki gün ırmağın üzerinde tekne enkazına benzer pek çok tahta parçası olduğunu söylediler. Artık kuşku yoktu: En az kırk mavnamız parçalanmış ve yüz yirmi bin pud ağırlığında yük sulara gömülmüştü. Bu da, -eğer hemen yedek malzeme yetiştirilmezse- önümüzdeki ilkyaz aşağı Amur bölgesinin aç kalması demekti; çünkü önümüz güzdü ve nehir ulaşımı sezonu bitiyordu ve o tarihlerde, nehir boyunca telgraf hattı da yoktu.

Aramızda toplantı yaptık ve Malinovskiy'nin bir an önce Amur'un ağzına, Nikolayevsk'e gitmesine karar verdik. Nehir ulaşım sezonu bitmeden önce Japonya'dan buğday alınabilirdi belki. Bense, önce kayıplarla ilgili durumu belirlemek için neh-

rin yukarısına gidecek, sonra da bulacağım ilk araçla -tekne, at ya da denk gelirse eğer vapur- hemen Çita'ya geçecektim. Sonuçtan yetkilileri ne kadar erken bilgilendirebilirsek, aşağı Amur'a bir an önce yedek yiyecek yetiştirilebilmesi bakımından o kadar iyiydi. Belki de bu güz yukarı Amur boylarına yiyecek yetiştirilebilirse, buradan aşağı Amur'a ilkyazın ilk günleriyle birlikte bunlar aktarılabilirdi. Açlıkla savaşım açısından yiyeceklerin birkaç hafta, hatta birkaç gün önce bile yetiştirmelerinin önemi vardı.

Üç bin verstlik geri dönüş yolculuğuma, her köyde, yani yaklaşık olarak her otuz verstte bir kürekçileri değiştire değiştire, küçük bir kayıkla başladım.

Çok yavaş bir hızdı bu kuşkusuz ama buharlı vapur da iki haftadan önce gelemezdi nehrin aşağılarından; bense bu süre içinde kaza yerinde inceleme yapıp yükten bir şeyler kurtarılıp kurtarılmadığını araştırabilir, sonra da Ussuri'nin ağzında ya da Habarovsk'ta vapura binebilirdim. Kayıklar acınası durumdaydı; bu arada yeniden fırtına çıkmıştı. Tabii, kıyıya çok yakın seyrediyorduk, ama birkaç kez Amur'un çok geniş kollarını çapraz aşmamız gerekti; buralarda rüzgârın şahlandığı dalgalar bizim köhne kayığı epeyce bir örseledi. Bir seferinde, Amur'un kollarından birinin yaklaşık bir verst genişliğindeki ağzından geçiyorduk. Kocaman köpüklü dalgalar kayığımızı fındık kabuğuymuşçasına oynatıyordu. Kürekteki iki köylüde de bet beniz atmış, alçalıp yükselen dalgaların köpüklü sırtlarına bakıyorlar, morarmış dudaklarıyla kıpır kıpır dualar mırıldanıyorlardı. Ama kışta, boyana küreğinin başında duran on beş yaşındaki çocuk kendine de, sandala da tümüyle hâkimdi. Dalgalar indiği zaman aralarından kayıveriyor, dalgalar önümüzde yükseldiğinde ise, boyana küreğinin hafif bir hareketiyle dalgaların sırtladığı sandalın burnunu düzeltiveriyordu. Sandal sürekli su alıyor, ben de eski bir kovayla suları boşaltıyordum;

ancak benim boşaltabildiğimden daha çok su doluyordu sandala. Bir ara iki büyük dalga aynı anda sandalı sırtlayınca, kürekteki köylünün baş işaretleriyle omzumda asılı gümüş ve bakır para dolu ağır çantanın tokasını çözdüm. Birkaç gün üst üste hep böyle nehir ağızlarından geçtik. Benim kürekçileri sıkıştırdığım falan yoktu, ancak onlar niçin acele ettiğimi bildikleri için ellerinden geleni artlarına koymuyorlardı. Kendi kendilerine, "insanın hayatında yedi ölüm de yoktur, bunların birinden kurtuluş da..." diyorlar, sonra da haç çıkarıp küreklere asılıyorlardı. Birkaç gün sonra nihayet mavnalarımızın kayalara çarparak parçalandığı kaza yerine ulaşabildim. Fırtına tam kırk dört mavnamızı parçalamıştı. O can pazarında mavnaların boşaltılması doğal olarak olanaksızdı, o bakımdan kurtarılan malzeme dikkate bile alınmayacak miktardaydı. Aşağı yukarı yüz bin pudun Amur'un sularına karışıp gitmişti. Bu acı haberi aldıktan sonra yeniden yola koyuldum.

Birkaç gün sonra akıntı yukarı süzüle süzüle buharlı vapur bana yetişti; iskele yapıp vapura yanaştık. Yolculardan öğrendiğime göre kaptan korkunç bir şekilde kafayı çekmiş ve güverteden suya atlamıştı. Kendisini kurtarmışlardı ama şu anda *delirium tremens* komasındaydı ve kamarasında yatıyordu. Benden geminin komutasını almamı istediler, ben de kabul ettim. Ama bir süre sonra büyük bir şaşkınlık içinde gördüm ki, geçip azametle kaptan köşküne kurulduğum ve bütün gün orda durduğum halde bana yapacak hiçbir iş düşmüyor, her şey kendiliğinden mükemmel bir şekilde yürüyordu. Kıyıya yanaşıp kazan dairesinde yakmak için odun almamız gereken birkaç önemli an dışında bana hiç iş düşmedi (bu sırada yaptığım iş de, gün ağarıp kıyı çizgisi belirir belirmez yola çıkma konusunda ateşçilere birkaç yüreklendirici söz söylemekten başka bir şey değildi.) Kılavuz kaptan harita okumayı çok iyi biliyordu ve gemi kaptanlığını pekâlâ yürütebilirdi. Her iş olabileceği en iyi

şekilde yürüdü, Habarovsk'da vapuru Amur Kumpanyasına teslim edip başka bir vapura binerek yoluma devam ettim.

Yolculuğumu bazen vapurla, bazen at sırtında sürdürerek, sonunda Transbaykal'a ulaştım. Önümüzdeki ilkyaz aşağı Amur boylarının açlığın pençesinde kıvranacağı düşüncesi yüreğimi öylesine kemiriyordu ki, vapurun Şilka'da akıntı yukarı çok yavaş yol aldığını fark edince hemen vapurdan indim ve bir Kazakla birlikte at sırtında Argun kıyısı boyunca sarp dağ patikalarından gitmeye başladım. Aştığım üç yüz verstlik Gazimursk dağ zinciri, Sibirya'nın en vahşi kesimlerinden biriydi. Tüm gün hiç inmeden at sırtında yol alıyor, yalnız geceleri -nerde rast gelirse- iniyor ve ormanın bir köşesinde gün ağarana dek uzanıp dinleniyordum. Bütün bu çilelere karşın hepi topu on-on iki saatlik bir zaman kazanmış oluyordum, ama nehir ulaşım sezonunun sona ermesine çok az zaman kaldığı için bu kadarcık bir sürenin bile büyük önemi vardı. Şimdiden nehir yüzeyi geceleri ince ince buzlanmaya başlamıştı bile. Sonunda Kára'ya ulaştım ve Transbaykal valisi, dostum, Albay Pedaşenko'yu buldum. Pedaşenko durumu öğrenir öğrenmez hemen yeni bir erzak konvoyu çıkarmak için kolları sıvadı. Ben de raporumu vermek için İrkutsk yolunu tuttum.

İrkutsk'ta, bu kadar uzun yolu bu kadar kısa sürede nasıl aldığıma herkes şaşırdı. Ama öylesine güçten düşmüştüm ki, bir hafta boyunca İrkutsk'ta ne kadar uyuduğumu söylemeye şimdi utanıyorum.

İrkutsk'a gelişimden bir hafta on gün sonra, general vali:

"Nasıl," dedi, "iyice dinlenebildiniz mi? Yarın mavnaların uğradığı kazayı bizzat anlatmak için özel kurye olarak Petersburg'a yola çıkabilecek misiniz?"

Özel kurye olarak Petersburg'a gitmek demek, fazla değil, yirmi gün demektir; başka bir deyişle güz koşullarıyla bozulmuş

yollarda Nijny Novgorod'a dek 4800 verst yol alınacak, ordan da Petersburg'a dek trenle gidilecekti. Bunca uzun, çamurlu, çukurlu buz tutmuş bir yola yaylı arabalar dayanamayacağı için, bu yolculuk her istasyonda at değiştirerek posta arabasıyla yapılacaktı. Ama yolculuğun sonunda kardeşimi, Aleksandr'ı görebilme umudu öylesine ayartıcıydı ki, fazla düşünmedim ve hemen ertesi gece yola çıktım. Batı Sibiry'a ve Urallar'da yolculuk gerçek bir işkenceye dönüştü. Öyle günler oldu ki, ulaştığımız her istasyonda buzdan kırılan araba tekerleğini değiştirmemiz gerekti. Irmaklar henüz donmaya başlamıştı. Üzerinde kalın buz tabakalarının yüzdüğü Ob ve İrtiş ırmaklarını geçerken küçücük teknemiz az kalsın parçalanacaktı. Toma ırmağına ulaştığımdaysa, ırmağın daha yeni (dün gece) donduğunu söyleyen köylüler beni karşıya geçirmeyi kesin bir tavırla geri çevirdiler. Uzun pazarlıklardan sonra, benden bir "pusula" yazmamı istediler.

"Nasıl bir pusula istiyorsunuz?" dedim.

"Bir kâğıda, 'Aşağıda imzası olan ben, Tanrı'nın buyruğuyla boğuldum, boğulmamda köylülerin hiçbir suçu yoktur' diye yazıp imzalayacak ve bu kâğıdı bize vereceksin" dediler.

"Hay hay," dedim. "Karşı kıyıda veririm."

Herkesin keyfi yerine geldi; bakışları gözü pek ve akıllı olduğu için benim seçtiğim bir delikanlının öncü olmasına, buzun bizim ağırlığımızı çekip çekemeyeceğini yoklamasına karar verdik. Onun arkasından, omzumda asılı evrak çantasıyla ben yürüyecektim; bizi geriden izleyen köylülerse ikimizin bağlı olduğu uzun bir dizgini tutacaklardı. Ayrıca köylülerden birinin yanında, yeterince sağlam olmayan buzun üstüne serpmek için bir kucak saman olacaktı.

Her şey yolunda gitti; tek bir yerde saman serpmek gerekti buza.

Sonunda Moskova'ya ulaştım. Aleksandr istasyona beni karşılamaya gelmişti; ikimiz hemen Petersburg'a hareket ettik.

Gençlik bambaşka şey! Gece gündüz hiç durmamacasına yirmi dört gün süren bir yolculuktan sonra, bir sabah erkenden Petersburg'a ulaştım; hemen kâğıtlarımı gereken yerlere teslim ettim ve bu arada da teyzelerimden, daha doğrusu kuzenlerimden birini ziyaret etmeye bile zaman bulabildim. Beni görünce sevinçten yüzü ışıdı ve:

"Bu gece danslı bir parti veriyoruz. Gelirsin değil mi?" dedi.

"Tabii" dedim.

Partiye gitmekle kalmadım, gün ağarana dek hiç oturmadan dans ettim.

Petersburg'da resmi temaslarımı yaparken kaza raporunu sunma işiyle neden beni görevlendirdiklerini de anladım. Mavnaların kaza geçirdiğine önce kimse inanmak istemedi.

"Emin misiniz? Yerinde, kendi gözlerinizle mavnaların kalıntılarını gördünüz mü? Sakın yükü çalmış ve sizin de gözünüzü boyamak için bir iki mavnadan kalıntı göstermiş olmasınlar?"

Sürekli bu ve benzeri sorulara yanıt verinek zorunda kaldım.

Başkentte Sibirya'yla ilgili işleri yöneten yüksek görevlilerin bölge konusunda hiçbir bilgilerinin olmaması şaşırtıcıydı.

"Ama, *mon cher*," diyordu bunlardan biri, sürekli Ruşayla Fransızca'yı karıştırarak, "yani şimdi Neva'da kırk tane mavna batacak ve hiç kimse bunların yardımına gelemeyecek?! Olacak şey mi bu?"

"Neva mı!" diye bağırdım. ", dört Neva'yı bir arada düşünün, Amur'u ancak böyle gözünüzde canlandırabilirsiniz!"

"Gerçekten bu kadar büyük m Amur?"

Ve birkaç dakika sonra bizim sivil general mükemmel bir Fransızcayla konumuzla hiç ilgisi olmayan bir gevezeliğe başlıyordu:

"Schwartz'ın yapıtlarını en son ne zaman gördünüz? Fakat üstadın 'Müthiş İvan' tablosu gerçekten harika, değil mi? Peki sizce Kukel'i niçin tutuklamak istemiş olabilirler?" -Ve bana, Kukel'den Polonya devrimine yardımcı olması ricasını içeren bir mektuptan söz etmeye başlıyordu.- "Peki Çernişevskiy'in tutuklandığından haberiniz var mı? Şu anda Petropavlovsk'ta yatıyor kendisi."

"Peki niçin? Ne yapmış?"

"Öyle özel olarak bir şey yok! Ama işte *mon cher*, bilirsiniz bu işleri, birtakım devlet mülahazaları!.. Böylesine yetenekli birini, insana parmak ağızlatacak yetenekte bir insanı tutuklamak..? Gençlik üzerinde de müthiş etkisi var! Takdir edersiniz ki, hükümetin katlanamayacağı bir şeydir bu! Evet, kesinlikle katlanamaz! *Intolérable, mon cher, dans un Etat bien ordonné.*"

Kont N.P. İgnatyev fazla soru sormadı: Amur'u da, Petersburg'u da çok iyi tanıyordu. Sibiryaya üzerine ardı ardına sıraladığı şaka yollu sözlerden sonra:

"Kaza yerinde olmanız ve her şeyi kendi gözlerinizle görmemiz çok iyi," dedi. "Sizi göndermekle çok iyi etmişler. Doğrusu akıllıca bir buluş. Mavnaların parçalandığına önce kimse inanmak istemedi, yeni bir hırsızlıktır, diye düşünüldü. Ama sizi burada hem paj olarak çok iyi tanıyorlar, hem de Sibiryada daha yeni olduğunuz için, çevrilmek istenebilecek bir düzenin içinde yer almayacağınızdan, kimse için yalancı tanıklık yapmayacağınızdan eminler. Burda herkes size güvenir."

Olup bitenlere tam bir devlet adamı ciddiyetiyle yaklaşan tek kişi, savunma bakanı Milyutin oldu. Hepsi de doğrudan

doğruya olaya ilişkin bazı sorular sordu bana ve işin özünü hemen kavradı. Konuşmamız baştan sona kısa tümceler halinde geçti; ne düşünülmeden aceleyle söylenmiş bir söz, ne gereksiz tek bir sözcük!

"O zaman siz aşağı Amur'a erzak ulaştırmanın en iyi yolunun deniz olduğu kanısındasınız... öbür bölgelere ise Çita üzerinden ulaşılabilceğini söylüyorsunuz? Çok güzel. Peki önümüzdeki yıl da bir fırtına olursa bütün teknelerimizi yine kaybedecek miyiz?"

"Mavnaları yedeğe alacak iki romörkör eşlik edebilirse filo-ya, bu iş kazasız çözümlenebilir."

"Peki, yeter mi iki romörkör?"

"Bir buharlı tekne olsaydı yanımızda, kaybımız bu kadar büyük olmazdı."

"Haklı olabilirsiniz. Bana yazılı bir rapor verin. Bu söylediklerinizi, aynen burda konuştuğunuz gibi, hiçbir formaliteye başvurmadan, yalın bir şekilde açıklayın. Doğrudan bana, savunma bakanına hitaben yazın."

V

İrkutsk'a dönmüş - Mançurya'da yolculuk - Hingan'dan geçiş - Volkanik bölgeler

Petersburg'da fazla kalmadım, hemen o kış İrkutsk'a döndüm. İrkutsk Kazak Alayı'nda subaylığa atanan kardeşim de birkaç ay sonra buraya gelecekti.

Sibirya'yı tanımayanlar, bu bölgede kışın yolculuk yapmanın çok zor olduğunu sanırlar. Oysa yılın başka herhangi bir mevsiminden, zor olmak şurda dursun, daha kolaydır Sibirya'da kışın yolculuk. Kızaklar, sımsıkı karla kaplı yollarda hızla giderler. Soğuk esaslıdır, ama Sibirya'da herkesin yaptığı gibi kızakta iki kat kürke sarındınız mı, isterse eksi kırk-elli derece olsun, soğuk fazla ısırılmaz insanı. Kurye yolculuğu hızlı bir yolculuktur; sürekli at değiştirirsin ve günde yalnızca bir kez, bir saat yemek molası verirsin; bu koşullarla, Petersburg'dan çıktıktan tam on dokuz gün sonra İrkutsk'taydım. Günde ortalama üç yüz verst yol aldım ve Krasnoyarsk'tan İrkutsk'a dek bin verstlik yolu yetmiş saatte aştım. Hava fazla soğuk değildi,

yol koşulları gayet iyiydi, arabacılara bol votka sağlanmıştı. Kuş gibi hafif troykayı çeken üç at, dağları, vadileri, buz tutmuş ırmakları ve güneş altında gümüşü giysiler giymiş gibi görünen taygayı aşarken bu işten sanki tat alıyorlarmışçasına keyifle koşuyorlardı.

Döndükten hemen sonra, Doğu Sibirya General Valiliği emrinde özel bir göreve atanarak valiliğin Kazak işleri sorumlusu oldum. Yeni görevim İrkutsk'ta oturmamı gerektiriyordu, ama doğrusunu söylemek gerekirse işim fazla ağır değildi. Petersburg'da üstü örtülü bir şekilde, hiçbir değişiklik önerisinde bulunmamam, işlerin her zamanki yolunda akmasına karışmamam emrini almıştım. Durum böyle olunca da, Mançurya'da coğrafi araştırmalarda bulunma önerisini büyük bir istekle kabul ettim.

Asya haritasına göz atacak olursanız, Rus-Çin sınırının, kuzeyde elli derece enlem çizgisini izlediğini, Transbaykal'a gelindiğinde ise sertçe kuzeydoğuya doğru kıvrıldığını görürsünüz. Dört yüz verst boyunca Argun ırmağını izleyen sınır, Amur'a geldiğinde, aşağıya, güneydoğuya doğru kıvrılır ve yine elli derece enlem çizgisinde yer alan Blagoveşçensk'e dek uzanır. Böylece, Transbaykal bölgesinin güneydoğu köşesiyle (Novo Tsurukhaitu), Amur üzerindeki Blagoveşçensk arası düz bir çizgi olarak hepi topu yedi yüz versttir; ama Argun ve Amur boyu bin beş yüz verstten fazladır; bu da bir yana su ulaşımına elverişli olmayan Argun ırmağının aşağı bölgelerine tek ulaşım yolu sarp dağ patikalarıdır.

Transbaykal'da çok sayıda büyükbaş hayvan vardır, bu bakımdan da bölgenin güneydoğusunda yaşayan ve çoğu varsıl olan çoban Kazaklar, hayvanları için iyi bir pazar olarak gördükleri orta Amur bölgesine doğrudan ulaşabilmeyi isterler. Moğollarla ticaret yapa yapa, onlardan, Büyük Hingan üzerinden doğuya doğru gittiklerinde Amur'a ulaşmanın zor olmadığını

ğını duymuşlardır. Moğollardan, bu yöne doğru ilerlediklerinde, Hingan'ı kesen ve önce Mançurya'nın Mergen kentine (Sungari'nin kolu olan Nonni Irmağına), ordan da Amur'a ulaşan eski Çin yoluna çıkabileceklerini duymuşlardır.

İşte bu yolu bulmak için hazırlıklarını Kazakların yaptığı bir ticari kervanın komutanlığı önerildi bana ve ben de öneriyi seve seve kabul ettim. Gececeğimiz yerlere tek bir Avrupalının ayağı basmamıştı henüz. Birkaç yıl önce bu bölgelere giden Rus topograf Vaganov ise yolculuğunu tamamlayamadan öldürülmüştü. Yalnız İmparator Kan-si döneminde iki Yezit, güneyden Mergen'e dek ulaşmışlar ve buranın genişliğini saptamışlardı. Kuzeye doğru 750 verst eninde, 900 verst boyunda muazzam bir bölge tümüyle bilinmezliklerle doluydu. Ben, kuşkusuz, bazı kaynak yayınlar okumuştum. Ama bu bölgeye ilişkin olarak Çinli coğrafyacıların yapıtlarında bile bir şey bulamamıştım. Öte yandan, Amur'la Transbaykal arasında bir yol bulunması ve bu iki bölgenin birbirine bağlanması son derece önemliydi. Ve biz böyle büyük bir işin öncülüğünü yapacaktık.

Ne var ki, işin bir zorluğu vardı. Çinlilerle yapılan antlaşmaya göre, Ruslara "Çin İmparatorluğu ve Moğolistan sınırları içinde ticaret yapma hakkı" tanınmıştı, ama antlaşmada Mançurya'nın adı anılmıyordu. Mançurya'nın antlaşma kapsamına girip girmediği yoruma açıktı ve her iki olasılık da aynı güçteydi. Çinli yetkililer de, Ruslar da antlaşmayı kendi doğrultularında yorumluyorlardı. Bu da bir yana, yalnızca ticaretten ve tüccarlardan söz ediliyordu antlaşmada, Mançurya'ya bir subayın da girmesine izin verildiğine ilişkin bir şey yoktu. O bakımdan benim de tüccar gibi görünmem gerekiyordu. Böylece, İrkutsk'tan çeşitli mallar satın almam ve tüccar gibi giyinmem gerekti. General valinin bana verdiği pasaportta , "İrkutsk'lu ikinci sınıf tacir Pyotr Alekseyeviç ve arkadaşlarına" diye yazıyordu. General, şaka yollu, ne pahasına olursa olsun kimliğimi

açıklayarak kendisini ele vermememi rica etti ve "Hatta Çinliler sizi tutuklasalar ve önce Pekin'e, oradan da bir kafese kapatılmış olarak deve sırtında Gobi Çölü üzerinden Rus sınırına dek götürseler bile" diye ekledi (Çinlilerin tutukluları Moğolistan'dan taşıma yöntemleri böyleydi o sıralar). Tabii bütün koşulları kabul ettim. Tek bir Avrupalının bile ayak basmadığı yerlere gitme önerisinin ayartıcılığına bir gezginin dayanabilmesi elbette mümkün değildi.

Transbaykal bölgesindeki yolculuğumuz boyunca kim olduğumu gizlemem o kadar kolay değildi. Bilmişlik ve meraklılık yönünden Kazaklar da Moğollar gibidir; özellikle de köylerine gelen yabancılara karşı. Bir Kazak, konuğunu sevinçle karşılamakla birlikte onu esaslı bir sorgudan geçirmekten de geri durmaz.

"Ancak, yolculuğunuz zorlu geçmiş?" diye başlar (Burdaki "ancak", "besbelli" anlamındadır.) "Çita taraflarından mı geliyorsunuz?"

"Hatta belki Çita'nın da ötelerinden, ta İrkutsk'tan falan?"

"Ticaret mi yapıyorsunuz? Buraya pek çok tacir, tüccar gelir. Yoksa yolunuz Nerçinsk'e dek uzanıyor mu? Sizin yaşta illa bekâr olunacak diye bir şey yok tabii; bu yaşlarda da evlenenler oluyor. Hanım evde mi kaldı? Bebecikler kaç tane? Hepsi oğlan olacak değil ya, kız da vardır elbet?"

En az bir yarım saat sürer bu böyle.

Yörenin Kazak komutanı Yüzbaşı Bukshövden, içlerinde yaşadığı Kazakları çok iyi tanıdığı gibi, biz de son derece ihtiyatlıydık.

Çita ve İrkutsk'tayken amatör oyunlar oynar, Ostrovski'nin oyunlarını sahnelerdik. Ben de birkaç kez rol almıştım bu oyunlarda, hem de öylesine büyük bir coşkuyla ki, bir seferinde Aleksandr'a da mektup yazıp askerlikten ayrılıp tiyatro oyuncu-

su olmaya karar verdiğimi bildirmiştim. Çoğunlukla da genç tüccar rollerine çıktığım için, onların konuşma biçimlerini, davranışlarını, çayı fincandan değil, fincan tabağından içmek (daha Nikolskoye'deyken öğrendiğim bir şeydi bu) gibi onlara özgü birtakım alışkanlıkları iyi biliyordum. Şu andaysa, sahne de değil, gerçek hayatta tüccar rolü oynayacaktım..

Kazak köyünün posta istasyonundaki tahta masaya fokurdayan semaveri getirip koyduklarında:

"Buyrun, oturun, Pyotr Alekseyeviç," dedi Yüzbaşı Bukshövden.

"Sağ ol, başefendi, zahmet verdik size!" diyerek, sandalyenin ucuna iliştim ve tam bir Moskovalı küçük tüccar gibi çayımı yudumlamaya başladım.

Bukshövden, bir yandan benim bakışlarımı taklit ederek gözlerini faltaşı gibi açmış katıla katıla gülüyor, bir yandan da şekerinden küçük bir parça ısırarak -bu minnacık şeker parçasıyla beş altı bardak çay içecekti- bardak altlığına döktüğü çayını üfleye üfleye yudumluyordu.

Kazakların bir süre sonra işin aslını anlayacaklarını her ikimiz de biliyorduk; ama burda önemli olan, bir iki gün de olsa zaman kazanmamız ve sınırı geçene dek kim olduğumun anlaşılmasaydı. Benim rolümü başarıyla oynadığım anlaşıyordu, çünkü Kazaklar beni her yerde küçük bir tüccar olarak karşıladılar. Bir köyde yaşlı bir Kazak kadın:

"Senin ardından biri daha geliyor mu oğlum?" diye sordu.

"Haberim yok, teyze" dedim.

"İyi de, Prens Rapotski mi ne, biri daha geliyor dediler? Duymadın demek?"

"Ha, o mu? Doğrusun teyze. Ekselansları İrkutsk'tan yola çıkacaklardı, ama baktılar ki havalar kötü gidiyor, vazgeçtiler, kentte kaldılar."

"Tabii canım, bu havada yola mı çıkılır?"

Kısacası, herhangi bir engelle karşılaşmadan sınırı geçtik. Grubumuz toplam on üç kişiydi: on bir Kazak, bir Tunguz; he-pimiz de atlıydık. Yanımızda satmak için kırk tane at ve iki a-raba dolusu mal vardı; arabalardan biri, iki tekerlekli ve küçük olanı, bana aitti. Arabamda çuha, kadife, sırma gibi mallar var-dı. Atı da, arabayı da ben tek başıma yönetiyordum. Çinli yet-kililerle görüşmeleri yürütmesi için bir Kazağı kervan başı seçmiştik. Kazakların hepsi Moğolca biliyorlar, Tunguz ise Mançurcayı da anlayabiliyordu. Kervandaki Kazaklar, tabii, benim kim olduğumu biliyorlardı; hatta içlerinden biri beni İrkutsk'tan tanıyordu; ama girişimimizin başarıya ulaşmasının susmalarına bağlı olduğunu bildikleri için, hiçbirini beni ele ver-miyordu. Benim üzerimde de, tıpkı öbür Kazaklarda olduğu gi-bi kolsuz, uzun bir mavi cüppe vardı. Çinlilerin bana hiç aldırış ettikleri yoktu, o bakımdan pusulamla rahat rahat yol ölçümleri yapabiliyordum. Yalnız, ilk gün, bizden bir bardak daha votka koparabilmek için yığınla Çinli asker başımıza biriktiği için, pusulamı onlara göstermeden kullanmak zorunda kaldım, öl-çüm notlarımı da kâğıdımı açığa çıkarmadan cebimin içinde yazdım. Yanımızda silah adına hiçbir şey yoktu. Bir tek Tunguzun, -çakmaklı bile değil, fitilli- bir tüfeği vardı; evlenme hazırlığında olduğu için, başlık parası biriktirmesi gereken Tunguz, yolculuk boyunca vurduğu karacaların derisini yüzüp biriktiriyor, bize de etini veriyordu.

Çinli askerler başka votka koparamayacaklarını anlayınca bizi kendi halimize bıraktılar, biz de, olabildiğince dağ yolları-nı, koyakları yeğleyerek Doğuya doğru yürüyüşümüzü sürdür-dük. Dört beş gün sonra gerçekten de Çin yolu denilen ve bizi Hingan üzerinden Mergen'e ulaştıracak olan yola çıktık.

Haritalarda ürkünç ve geçit vermez bir görüntüsü olan sıra-dağların, bir boğazla yarılmış olduğunu ve kolayca geçildiğini

görmek hepimizi çok şaşırttı. Yolda, acınası görünüşlü yaşlı bir Çinli memura rastladık; iki tekerlekli arabasıyla ağır ağır önümüzde gidiyordu. Çevre görüntüsünden anlayabildiğimiz kadarıyla epeyce bir yükseğe tırmanmıştı. Yol vıcık vıcık çamurdu, çevrede de bataklık görüntüsü vardı. Tek tük ot görünüyordu etrafta; ağaçlar ince, güdük, eğri büğrü ve likenlerle kaplıydı. Sağımızda, solumuzda çıplak dağ dorukları görölüyordu. Yaşlı Çinli memur bir obo (taş ve dallardan oluşmuş ve dallarına at kılıyla çaput parçaları bağlanmış tümsek) önünde küçük arabasından inerken, biz de şu görünen dağları geçerken bizi kim bilir ne gibi güçlüklerin beklediğini düşünüyorduk. Atının yelelerinden birkaç kıl koparıp tümsekteki dallardan birine bağlayan Çinli'ye:

"Nedir bu?" diye sorduk.

"Obo!" dedi. "Burdan Amur'a sular akar."

"Yani tüm Hingan bu mu?"

"Bu! Burdan sonra Amur'a dek hiç dağ yok. Dağlar arasından, koyaklardan gider yol."

Müthiş bir sevinç dalgası kapladı bizim kervanı. Kazaklar bir ağızdan:

"Burdan Amur'a ırmaklar akıyormuş! Amur'a!" diye bağırsıyorlardı. Yaşlılardan, bozkırda yüzlerce verst boyunca akan muazzam bir nehir varmış; kıyılarında yabanıl üzüm bağları bitermiş ve çevresinde yaşayan insanlara bolluk, bereket dağıtırmış diye dinleyip durdukları söylence meğer gerçekmiş! Kazaklar bu nehre ulaşan çok uzak bir yol olduğuna, buralara ilk yerleşenlerin çektikleri zorluklara ve Amur'un yukarılarına yerleşen akrabalarının nasıl bolluk içinde yaşadıklarına ilişkin de pek çok şey duymuşlardı. Ve biz şimdi bu kıyılara ulaşan kısa bir yol bulmuştuk! Önümüzde dik bir iniş vardı, yol aşağıda, deniz gibi uzanan dağları derin bir vadi halinde yaran ve

Nonni'ye akan küçük ırmağa dek zikzaklar çizerek uzanıyordu. Amur'la aramızda bir engel kalmamıştı: Hingan aslında bir dağ zinciri değil, yalnızca yüksek bir yaylayı çevreleyen kenar yükseltisiydi.

Bu beklenmedik coğrafi açıklama karşısında kapıldığım büyük sevinci her gezgin kolayca canlandırabilir gözünde. Kazaklara gelince, atlarının yelelerinden kopardıkları kılları obo'nun dallarına bağlamakta yarışıyorlardı. Sibiryalıların put-perestçe inanışları vardır ve kötü ruhlardan korkarlar. Bunları gözlerinde fazla büyütmemekle birlikte, yine de kötülük edebileceklerini düşünür ve onlarla aralarını bozmamaya özen gösterirler. Bir kıl ya da çaput bağlayarak bu ruhların gönlünü etmenin ve kendi yanına çekmenin ne zararı olabilir?

Doruktan aşağı inmeye başladığımızda Kazaklar ilerdeki bir ağacı göstererek:

"Şu ağaca bakın hele, ne kadar acayip! Meşe herhalde?" dediler.

Sibirya'da meşe yetişmez; yalnızca yüksek yaylaların doğu yamaçlarında rastlanır meşeye. Kazaklar Sibirya'da yetişmeyen, ama Mançurya bitki örtüsünde yer alan ağaçları birbirlerine gösterip ne olduğunu soruyorlardı: "Baksanıza, şunlar fındık değil mi? Peki şu ağaç ne?" ■lamurdu sordukları ağaç. Yıllarca ılık ülkelerin düşünür kuran kuzeyliler taşkın bir sevinç içindeydiler. Her yanı kaplayan gür otların üzerine uzanmışlar otları sanki eğilip öpüverecekmişçesine doymazlıkla seyrediyorlardı. Şimdi artık Kazakların tek arzusu bir an önce Amur'a ulaşmaktı. İki hafta sonra nehre otuz verst uzaklıkta son kez konakladığımızda, çocuklar gibi sabırsızlanmaya başlayan Kazaklar gece yarısından hemen sonra atlarını eyerlemeye başlamışlar ve beni de şafak sökmeden çok önce yola koyulmamız gerektiğine i-nandırmışlardı. Ve sonunda bulunduğumuz tepelerden aşağıda

uzanan Amur'un masmavi sularını gördüğümüzde, tutku, şiirsellik gibi şeyleri bilmeyen sakın yapılı Sibiryalıların gözlerinde dünyalar onların olmuşçasına taşkın sevinç kıvılcımları yanıp sönmeye başlamıştı. *Şurası açıktı ki, Rus hükümetinin desteğiyle ya da bu destek olmaksızın -hatta Rus hükümeti böyle bir şeye karşı olsa bile- bu nehrin, şu anda çöl olmakla birlikte, geniş olanaklar sunan her iki yakası -özellikle de Kuzey Mançurya'nın göz alabildiğine uzanan bomboş toprakları- tıpkı Kanadalı voyageur'ların Missisipi kıyılarında koloni kurmaları gibi, er ya da geç Rus yerleşimcilerce istila edilecekti*.*

Bu arada Hingan'dan aşağı birlikte inip geldiğimiz yarı kör Çinli memur uzun, mavi yeleşini ve tepesinde cam düğme bulunan resmi şapkasını giydi ve ertesi sabah bizim burdan öteye gitmemize izin vermeyeceğini söyledi. Bizim kervanbaşı, Çinli memur ve yazıcısını çadırına davet ederek kendileriyle epeyce bir konuştu. Ne var ki, yaşlı memur nuh diyor peygamber demiyor, sürekli olarak "bojko"nun (yazıcı-polis) kulağına fısıldadığı şeyleri yineleyerek burdan öteye gitmemize izin vermeyeceğini söylüyordu. Orda kamp kurup beklemeliymişiz, bu arada o da bizim pasaportu Pekin'e gönderip ordan gelecek emre göre davranacakmış. Tabii biz bunu kesinlikle reddettik. Bu defa ihtiyar bizim pasaporta taktı:

"Bu ne biçim pasaport böyle?" dedi, sıradan bir kâğıda Rusça ve Moğolca yazılmış yazılara ve alttaki mum mührü küçümserce göz atarak. "Siz kendiniz de yazmış olabilirsiniz bu yazıları ve bakır bir levhadan da mührünü yapıp basmış olabilirsiniz. Bir de benim pasaportuma bakın! Pasaport dediğiniz böyle olur!" Ve Çince işaretlerle dolu, çarşaf gibi koca bir kâğıt açtı önümüze.

* Bu tümce de "Anılar"ın Rusçasında bulunmuyor; İngilizceden çevrildi.

Bu görüşme yapılırken ben çadırın bir köşesinde sakın sakın sandığımı yerleştiriyordum; bu sırada elime "Moskova Haberleri"nin bir sayısı geçti. Bilindiği gibi bu gazetenin başlığında devlet arması da vardır.

"Şunu göster kendisine!" dedim, kervanbaşına gazeteyi uzatarak.

Kazak, gazeteyi açtı ve "kartal"ı gösterdi.

Yaşlı Çinli dehşet içinde:

"Şimdi burda hep sizin hakkınızda mı yazıyor?" diye sordu.

Kervanbaşı kılı bile kıpırdamadan:

"Evet, hep bizim hakkımızda!" dedi.

Bütün emirkulu bürokratlar gibi, bu kadar çok yazı Çinliyi de müthiş etkilemişti. Başını sallayarak her birimize tek tek onaylayıcı bakışlarla bakıyordu. Ama bojko yeniden kulağına bir şeyler fısıldayınca bizim yaşlı memur da eski teranesini tutturdu ve daha ileri gitmemize izin veremeyeceğini söyledi.

"Bu kadar gevezelik yeter!" dedim kervanbaşına. "Emir ver, atları eyerlesinler."

Kazaklar da aynı düşüncede oldukları için biraz sonra kervanımız yola koyuldu. Yaşlı Çinliyle vedalaşırken, amirlerine, kendisinin bizi Mançurya'ya bırakmamak için elinden geleni yaptığını, Mançurya'ya girişimizle bir suç işlemişsek bunun sorumlusunun yalnızca biz olduğumuzu söyleyeceğimize söz verdik.

Birkaç gün sonra Mergen'deydik; burda biraz ticaret yaptıktan sonra, Amur'un sağ kıyısında, -sol kıyıdaki Rus kenti Blagoveşçensk'in çapraz karşısında yer alan- Çin kenti Aygün'e geçtik. Böylece hem buralara ulaşan kısa yolu bulmuş, hem de Büyük Hingan sıradağlarının çevresel yükselti yapıları, bu dağların ne kadar kolay geçildiği, coğrafyacılara için yıllar yılı bir gizem oluşturan, üçüncü zamana ait Uyun Holdonzi volkanı

gibi pek çok ilginç şey keşfetmiştik. Bugün başka gezginler, bizim o zaman bulduklarımızı doğruladılar. Şimdi Eski Tsuruhaytu'dan, Hingan'ı geçerek Büyük Okyanus'a ulaşan bir demiryolu geçiyor oralardan.

Tüccar olarak başarılı olup olamadığım konusunda bir şey söyleyemeyeceğim: Örneğin Mergen'de, bir Çinli kırkbeş ruble verdiği halde ben -kırık dökük Mançurcamla- sattığım saati otuz beş rubleden fazlaya vermemin mümkün olmadığına ayak diriyordum. Ama Kazakların ticari dehalarına diyecek yok, hepsi harika alışveriş yaptılar, getirdikleri atları büyük kazançla sattılar. Benim iki atımı ve arabamdaki mallarımı da satmalarından sonra, bu keşif gezisinin Rusya hükümetine yalnızca yirmi iki rubleye mal olduğu ortaya çıktı.

VI

*Sungari – Girin - Çinli dostlar - Batı Sayan'da araştırmalar -
Olekminsko-Vatim keşif gezisi - Sibirya'dan alınan dersler*

Bütün o yaz Amur boyunda dolaştım. Nehrin ağzına, daha doğrusu limana, Nikolayevsk'e kadar indim ve burada general valiyle buluşup buharlı vapurla kendisine Ussuri boyunca eşlik ettim. Aynı yılın güzünde ise Sungari'ye, tam Mançurya'nın yüreğine, Girin'e dek uzanan çok daha ilginç bir yolculuk yaptım.

Asya'da pek çok nehir, her ikisi de aynı ölçüde güçlü iki ana kolun birleşmesiyle oluşur ve coğrafyacılara için, bunlardan hangisinin ana ırmak, hangisininse kol olduğunu saptamak tam bir sorundur. İngoda'nın Onon'la birleşmesiyle Şilka oluşur; Şilka ve Argun birleşerek Amur'u oluştururlar ve Amur, Sungari'yle birleşerek, kuzeydoğuya doğru kıvrılan ve Tatar Körfezinin ürkünç enginlerinden Büyük Okyanus'a dökülen muazzam bir nehre dönüşür.

1864'ten önce büyük Mançurya nehri hakkında fazla bir şey bilinmezdi ve kırık dökük bütün bilgilerin kökeni Yezitlere uzanırdı.

Şimdiyse, Moğolistan ve Mançurya'da bir dizi araştırma yürüten biz gençler, Sungari'yi araştırmamızın gerekliliğine general valiyi ikna etmeye çalışıyorduk. Amur'un burnunun dibinde, Afrika çöllerinde bir bölgeymişçesine gizemli, bilinmedik kalan bunca geniş topraklar bulunmasını kendimiz açısından aşağılatıcı bir durum olarak görüyorduk. Ve işte bunun üzerine General Korsakov, Girin eyaleti valisine bir dostluk mektubu götürme bahanesiyle Sungari'den yukarı bir buharlı vapur çıkarılmasına karar vermişti. Mektubu bizim Urgun Konsolosu Şişmarev götürecekti, kurulda ayrıca doktor Konradi, gökbilimci Usoltsev ve iki topograf bulunacaktı. Aralarında benim de yer aldığım kurulun başkanlığını ise Albay Çernyayev yapacaktı. "Ussuri" adında küçük bir buharlı vapurla yola çıkacaktık; vapurun yedeğinde kömür yüklü bir mavnaya olacaktı; mavnaya ayrıca, tüfekleri kömürlerin altına özenle gizlenmiş yirmi beş asker bin-dirilecekti.

Tüm hazırlıklar birkaç güne sığdırıldığı için vapurda bizim yatıp kalkmamız için uygun yerler hazırlanmamıştı; ama heyecandan içimiz içimize sığmadığı için daracık kamaralara sığışmayı yine de başardık. Bu arada arkadaşlardan biri masanın üzerinde yatmak zorunda kaldı. Hareket ettikten sonra, başka önemli gereçler şurda dursun, herkese yetecek çatal bıçağın bile alınmamış olduğunu gördük. Arkadaşlardan biri yemekte cep çıkışıyla idare etmek zorunda kalırken, benim çift ağızlı Çin bıçağım da çatal eksikimizi başarıyla giderdi.

Sungari'den yukarı doğru yol almak o kadar kolay değildi. Bu büyük nehir tıpkı Amur gibi zaman zaman öyle sığlaşıyordu ki, küçük buharlımız üç ayak kadar suya gömüldüğü halde dümen tutmamıza yetecek derinliği bulamadığımız oluyordu. To-

pu topu altmış verst yol alabildiğimiz günler oluyor ve sürekli olarak alttan kum hıştırları duyuyorduk. Sık sık derinliği yoklamak için öncü kayık çıkarmamız gerekiyordu. Ama genç kaptanımız güz bitmeden önce Girin'e ulaşmayı kafasına koymuştu, bu nedenle de her gün az ya da çok yol alıyorduk. İlerledikçe nehir hem doğal olarak güzelleşti, hem de seyir için daha elverişli hale geldi. Özellikle de Sungari ile Nonni'nin birleşme yerindeki kumlu alanı ardımızda bıraktığımızda... Böylece birkaç hafta sonra Mançurya'nın bu bölgesinin en önemli kentine ulaştık. Kaptan Vasilyev, arkadaşı Andreyev'le birlikte nehrin harika bir haritasını çıkardı. Zamanımız sınırlı olduğu için ne yazık ki, istediğimiz her köyde, kentte duramadık. Nehrin her iki yakasında da fazla yerleşim yeri yoktu. Nehrin alt kesimi, her yıl taşkın zamanı su altında kalan düzlüklerle kaplıydı; kıyıdan yüz verst öteleleri bile hep kum tepeleri idi ve yalnızca Sungari'nin Girin'e doğru olan üst kesimlerinde yoğun bir yerleşim olduğu görülüyordu.

Eğer bu geziden amacımız Sungari'yi tanımak değil de, Mançurya'yla dostluk ilişkileri kurmak olsaydı, gezimiz ölümcül diyebileceğim büyüklükte bir başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Sekiz yıl önce Muravyov'un "ziyaret"inin Amur ve Ussuri'nin ilhakıyla sonuçlandığını unutmamış olan Mançurya yetkililerinin bizim bu davetsiz ziyaretimizi kuşkuyla karşılamamaları mümkün değildi. Bizim demir almamızdan önce kömürlerin altına gizlenen yirmi beş tüfeğin Çin makamlarına olduğu gibi rapor edilmiş olması, bu ziyaretimizi büsbütün kuşkulu kılıyordu. Oldukça kalabalık bir kent olan Girin önüne demirlediğimizde, kentin bütün tacirlerini eski bir silah deposundan sağladıkları paslı kılıçlarla silahlanmış bulduk. Buna karşın kentin sokaklarında yürüyüş yapmaktan geri durmadık; ancak bizim kent önüne demirlememizle birlikte dükkânlarını kapatan tüccarlar bize herhangi bir şey satmaya yanaşmadılar. Daha son-

ra vapura hediye olarak yiyecek içecek gönderdiler ve karşılığında para almadılar.*

Güz sonlarına gelmiştik, yavaş yavaş don olayları görülme-ye başlamıştı; kışı Sungari'de geçiremeyeceğimize göre, bir an önce geri dönmeliydik. Böylece, Girin'i gördük, ama her gün gemimize gelen iki çevirmenden başka kimseyle görüşemedik. Yine de gezimiz amacına ulaşmıştı: Nehrin ulaşımına elverişli olduğunu saptamış ve ta ağzından Girin'e dek Sungarin'in ayrıntılı bir haritasını çıkarmıştık. Bu nehirde artık başımıza hiçbir terslik gelmeden tam yol geri dönebilirdik. Yine de bir gün sığ bir yerde karaya oturduk ve bizim nehirde kışlayacağımızdan korkan Girinli yetkililerin iki yüz kadar Çinliyi yardıma yollamalarıyla kurtulabildik. Yüzlerce Çinlinin suda vapuru kurtarmak için sonuçsuz debelenişlerini görünce hemen suya atladım ve çekme halatlarından birine asılıp bizim nehir yedekçilerinin iş türküsü "Dubinuşka"yı söylemeye başladım; hazır bulunan herkesin halatlara hep beraber asılması için tempo görevi gören türkü Çinlilerin öyle hoşuna gitti ki, incecik çığlıklarla anlatılmaz bir velvele yaratarak halatlara asıldılar, vapur da az sonra kımıldayıp kumdan kurtuldu. Bu küçük serüven, bizimle Çinliler arasında çok iyi ilişkiler kurulmasına neden oldu. Burada kuşkusuz kibirli, mağrur Mançurya yönetiminden hiç hoşlanmayan Çinli halktan söz ediyorum.

Gökyüzü İmparatorluğundan sürgün edilenlerin yerleştirildikleri birkaç Çin köyünde de durduk ve çok sıcak karşılandık. Burada bir akşam yaşadıklarımı hiç unutamıyorum. Gündüzün izlerinin alacakaranlık içinde eriyip yok almaya başladığı bir akşam, tablo gibi, küçük bir köyün önünde durmuştuk. Kimimiz karaya çıktık ve dolaşmak için köye gittik. Bir ara bir baktım, çevremi yüz kadar Çinli sarıvermiş! Ben tek kelime Çince

* *Anılar*"ın Rusçasında bulunmuyor, İngilizceden çevrildi.

bilmiyordum, Çinlilerin de Rusça yönünden benden kalır yanları yoktu; yine de el kol işaretleriyle alabildiğine dostça ve canlı bir söyleşi tutturduk ve birbirimizi çok da güzel anladık. Birinin omzuna dostça vurduğunuzda bunun ne anlama geldiğini hangi halktan olursa olsun herkes anlar. Birbirine tütün sunmak ya da sigara için ateş vermek de yine çok iyi anlaşılabilir, dostça bir davranıştır. Anlayabildiğim kadarıyla, genç olmama karşın sakal bırakmış olmam Çinlilerin çok ilgisini çekmişti. Onlarda ancak altmışa merdiven dayandığında çenede sakal bırakılıyordu. "Muhataplarım"a, işaretlerle, yoksulluktan sakal bıraktığımı, yiyecek bir şeyim olmadığında sakalımı yediğimi söyledim. Şakayı hemen anladılar ve herkes birbirine aktardı. Katıla katıla gülmeye başladılar ve omzuma daha candan, daha dostça şaplaklar inmeye başladı. Beni kendilerine çekiyorlar, evlerini gösteriyorlar, sigara ikram etmekte yarışıyorlardı; sonunda bütün kalabalık, hep birlikte beni vapura kadar uğurladı. Bu arada şunu da eklemeliyim ki, bu köyde "bojko"dan (polis) iz yoktu. Başka köylerde gerek biz, gerek bizim askerler halkla candan bir ilişki kurduğumuzda öteden bir "bojko" görünüyordu mi, bütün hava değişiyordu. Ne var ki, polisler arkalarını döner dönmez Çinlilerin yüzlerini öyle bir buruşturmaları vardı ki, görülmeye değer! Halkın, resmi makamların temsilcilerinden nefret ettiği apaçık ortadaydı.

Yaptığımız bu araştırma gezisi daha sonra unutulup gitti. Gökbilimci F.Usoltsev ve ben bir rapor kaleme alıp Sibirya Coğrafya Derneği'nin "Notlar"ında yayınladık; ama birkaç yıl sonra, İrkutsk'u küle çeviren bir yangında "Notlar"ın elde kalan bütün nüshalarıyla özgün Sungari haritası da yandı. Şu son sıralarda, Mançurya demiryolu çalışmaları başlayınca Rus coğrafyacılara araya taraya bir yerlerden bizim raporumuzu buldular ve Sungari'nin otuz yıl önce araştırılmış olduğunu öğrendiler.

Reformlarla ilgili çalışmalar sona ermiş olduğu için, var olan koşulları değerlendirerek başka alanlarda etkinlikte bulunmaya niyetlendiysem de, kısa bir süre sonra, gösterilecek hiçbir çabanın sonuç vermeyeceğini anladım. General valinin yanında Kazak işlerinden sorumlu özel görevli olarak çalıştığım için, her yıl kıtlık belasıyla karşı karşıya kalan ve açlıktan ölmemele-ri için kış boyunca hükümetten gıda yardımı gören Ussuri Kazaklarının ekonomik durumlarıyla ilgili titiz bir araştırma yapmıştım. Raporumla birlikte Ussuri'ye gittiğimde kutlandım, terfi ettirildim, nişanlarla ödüllendirildim. Raporda belirttiğim önlemlerin hepsi alındı. Öğütlerime uyularak kimi Kazak köy-lerine para yardımı, kimine büyükbaş hayvan yardımı yapıldı; kimine de Büyük Okyanus kıyısında daha güzel, verimli yerler gösterildi, buralara yerleşmeleri sağlandı. Ama kâğıt üstündeki kararların yaşama geçirilmesiyle ilgili sorumluluk, Kazakları elde sopayla iyi birer çiftçi yapmaya kalkışan yaşlı bir ayyaşa verildi. Petersburg'da Kışlık Saray'dan Ussuri ve Kamçatka'ya dek her yerde bu işe böyle yaklaşıldı.

Oysa Sibirya üst yönetimi son derece iyi niyetliydi. Evet, bunu bir kez daha yineliyorum: Çok daha gelişmiş, akli başında, eğitilmiş ve bölgenin çıkarlarını, Rusya'daki öbür makamlardan çok daha fazla düşünen insanlardan oluşuyordu bu yönetim. Ama kökleri Petersburg'da olan koca bir ağacın küçük bir dalıydı yalnızca bu yönetim. Ve yaşamı güzelleştirme, toplumsal ilerleme yönünde kendiliğinden doğmuş iyi niyetli bir yerel girişimi boğmak için de bu kadarı yeterliydi. Yörenin esenliği, gönenci için yerel halk bir şey mi düşündü, hep kuşkuyla karşılandı. Bu olumlu girişimlerin boğulmaya çalışılması yalnızca kötü niyetli olmaktan değil (aslında tek tek insanların kurum-lardan daha iyi olduklarını gözlemledim), Sibirya yönetim aygıtının, hiyerarşik merkezi yönetim piramidi içinde yer alma-sından kaynaklanıyordu. Yalnızca, kökleri uzak başkentte bu-

lunan hükümet ağacının bir dalı olmaları gerçeği bile, Sibirya makamlarını her şeye öncelikle memur bakış açısıyla bakmak zorunda bırakıyordu. Bir şey yürürlüğe konulacağı zaman, böyle bir uygulamanın bu topraklara yararı ne olur sorusundan önce onların kafalarında beliren soru hep, *orda* buna ne derler, üstler ne düşünür, bu uygulama bakanlığı kızdırır mı, oluyordu.

Böylece, yavaş yavaş, kendimi bütünüyle bilimsel çalışmalara verdim. 1865 yılında Batı Sayan'a keşif gezisine çıktım. Bu gezide, Sibirya'nın yükseltilerini saptama açısından bazı yeni veriler elde ettiğim gibi, Çin sınırında, Oki'nin güneyinde bir başka önemli volkanik bölge daha açımladım. Bir yıl sonra ise Transbaykal'la Yakutistan'ın altın madeni bulunan Vitim ve Olokma bölgeleri arasında dolaysız bir yol bulmak için uzun bir yolculuğa çıktım. Burada daha önce çalışmalar yapan Sibirya keşif kolu üyeleri, altın madenlerini Transbaykal'dan ayıran birbirine paralel vahşi kayalık yamaçları yarıp geçmek için birkaç yıl boyunca (1860-1864) çabalamışlar, ancak kuzeye doğru aralıksız birkaç yüz verst devam eden bu ürkünç dağlara doğru güneyden yaklaştıkça, -buralı ulusal azınlıklar tarafından öldürülen biri dışında- hepsi geri dönmek zorunda kalmışlardı.

Her şeyden önce, bu çalışmayı güneyden kuzeye değil, tam tersine, ıssız ve ürkünç kuzeyden, daha sıcak iklimli ve iskân edilmiş yerler olan güneye doğru yapmak gerektiği açıktı ve ben de öyle yapmaya karar verdim; yani Lena ırmağından aşağı, madenlere dek inip, oradan keşif için gerekli donanımı sağlayarak güneye geçmeye çalışacaktım. Bu keşif gezisine hazırlanmaya başladığımda, elime, Olekmin madenlerinde M.V. Ruhlov'un topladığı pek çok belgenin yanı sıra, bir Tunguz'un bıçağıyla akağaç kabuğuna çizdiği bir de harita geçti: Geometri duygusunun ilkel insan için de ne kadar yararlı olduğunun bir örneği olan -ve bu açıdan A.R. Wallace'ın çok ilgisini çekebilecek olan bu harita- gerçeğe uygunluğu konusundaki apaçık be-

lirtileriyle beni öyle etkiledi ki, haritadaki bilgilere gözü kapalı inandım ve burda belirtilen yoldan, yani Vitima'dan büyük Mui nehrinin ağzına doğru ilerlemeye karar verdim.

Genç ve çok yetenekli zoolog İ.S. Polikov ve topograf P.N. Moşinskiy'le önce Lena'dan aşağı indik, sonra dağ yolundan Olekminsk'teki kuzey altın madenlerine ulaştık. Burada keşif gezisi için ihtiyaç duyacağımız gereçlerle üç aylık yiyecek alıp güneye doğru yola koyulduk. Yirmi yıl önce, Tunguz'un akağaç kabuğuna çizdiği haritada gösterdiği nehir yataklarından ve dağ boğazlarından giderek dört yüz verst uzunluğundaki yolu izlemiş olan yaşlı bir Yakut avcı dağlarda kılavuzluğumuzu yaptı. Dağlarda patika adına bile layık yol olmamasına ve gerek dağ boğazlarının, gerek tepelerden aşağı doğru açılan ormanla kaplı vadilerin hepsi de deneyimsiz gözlere birbirinin aynıymış gibi görünmesine karşın, anlatılmaz bir önseziyle aşağı inen bir yol bulabilen Yakut, bu üstesinden gelmesi zor işin başarıyla altından kalktı. Böylece, Mui ırmağının ağzına dek indik; burdan da (Sayan dağ zincirini çok andıran) bir dağ zincirini aştıktan sonra, yüksek bir yaylayı izleyen asıl yola çıktık.

Transbaykal'la, Olekmin madenlerini birbirine bağlayan yolu bu kez bulabilmiştik. Bu araştırma gezimizin hedefine, yani Çita'ya ulaşana dek üç ay boyunca, hemen hiç kimsenin yaşamadığı dağlarda, çamur-balçık içindeki yaylalarda dolaştık. Bulduğumuz bu yoldan günümüzde kuzeydeki altın madenlerine güneyden evcil hayvan sürüleri götürülüyor. Benim yönümdense bu yolculuğun en büyük yararı, daha sonra, Sibirya'nın yayla, dağ gibi yükseltilerinin genel yapısını öğrenmenin anahtarını bulmama yardımcı olmasıydı. Ama yazmakta olduğum bu kitap bir gezi kitabı olmadığına göre, Sibirya'daki keşif yolculuğumla ilgili açıklamalarımı burada kesiyorum³³.

Sibirya'da geçen yıllarım başka yerlerde asla öğrenemeyeceğim şeyleri öğretti bana. Devlet aygıtının yardımıyla halk için

yararlı hiçbir şey yapılamayacağını çok çabuk öğrendim ve bu yanılsamayı kafamdan sonsuza dek silip attım.

Sonra, yalnızca insanları değil, toplumsal yaşamın gizli düzeneklerini tanıdım. Kitaplarda kendilerine pek az yer verilen adı sanı belirsiz halk yığınlarının ne denli yaratıcı olduklarını ve onların bu yaratıcı çabalarının toplumun ilerlemesinde ne denli önemli olduğunu kavradım. Örneğin Duhoborlar'ın Amur kıyılarına yerleştirilmelerine ve buralara yerleştirilen başka göçmenler hep başarısız olurlarken, sürdürdükleri yarı-komünist yaşam biçiminin onları nasıl şaşılacak bir gönence kavuşturduğuna tanık oldum. Kitaplardan öğrenebileceklerimden çok daha fazla şeyler öğretti bu tanıklıklar bana. Ordan oraya dolaşan gezgin ulusal azınlıkların arasına girdim ve onların nasıl uygarlıktan tümüyle habersiz, çetin bir toplumsal yapı kurmuş olduklarını gördüm. Sonraki antropoloji okumalarımda öğrendiklerimi daha iyi anlamamda çok yardımcı oldu bana bu yaşantıların. Adı sanı belirsiz halk yığınlarının göçler, savaşlar, yeni bir toplumsal yaşam biçimi oluşturma gibi büyük tarihsel olaylarda ne büyük rolleri olduğunu doğrudan gözlem yoluyla anladım. Önderler ve kitleler konusunda, L.N. Tolstoy'un anıtsal yapıtı "*Savaş ve Barış*"ta dile getirdiği düşüncelere benzer düşüncelere ulaştım.

Evlerinde serfleri olan büyük toprak sahibi bir ailenin çocuğu olarak dönemimin bütün gençleri gibi hayata başlarken emretmenin, zorlamanın, dövmenin, cezalandırmanın gerekliliğine içtenlikle inanıyordum. Ama ne zaman ki toplumsal yanı olan bir girişimde bulunmam ve bununla ilgili olarak, başka insanlarla -yapılacak her yanlıştın çok ciddi sonuçlarının olduğu- ilişkiler kurmam gerekti, disiplin ve emir-komutayla karşılıklı anlayış denen şeylerin birbirinden ne denli farklı sonuçlar verdiğini anladım. Disiplin, askeri geçit törenlerinde iyidir, ortak amaç doğrultusunda herkesin iradesini zorlayarak sonuca ulaş-

bileceği gerçek yaşamda değil. O yıllarda düşüncelerimi, siyasal partilerin keskin sloganlarından ödünç alınmış sözlerle formüle etmiyordum gerçi, ama yine de şimdi şunu söyleyebilirim ki, Sibiry'a'da devlet disiplini denen şeye karşı daha önce duyduğum bütün inancı, bütün saygıyı yitirdim: Her bakımdan anarşist olmaya hazırdım artık.

Toplumsal olaylara ast-üst, emir-komuta açısından yaklaşmakla, "barışçıl"-sivil yaklaşımın pek çok örneğini ve bunların doğurduğu sonuçlar arasındaki bütün ayrımları gördüm ve başarı sağlayan yaklaşımın "barışçıl" yaklaşım olduğunu yaşayarak öğrendim.

On dokuz yaşımdan yirmi beş yaşıma dek pek çok reform çalışması içinde yer aldım, Amur'da yüzlerce insanla ilişkim oldu, hiç denecek donanımlarla tehlikeli keşif yolculuklarına çıktım. Bütün bu çalışmalarımda şu ya da bu ölçüde başarılı olabildimse bunun tek nedeni, ciddi işlerde disiplin ve emir-komuta yoluyla fazla bir şey elde edilemeyeceğini çok çabuk anlamış olmamdır. Girişim yanı olan insanlara her yerde gereksinim vardır; ama ilk itiş, ilk hareket gerçekleştirildikten sonra, özellikle de bizde, Rusya'da, iş artık askercil yöntemlerle değil, karşılıklı anlayışa, genel kabule dayanan sivil, barışçıl yöntemlerle yürütülmelidir. Devletin disiplin aygıtını düzenleyen beyler o bitmez tükenmez ütopyalarını kaleme almaya başlamadan önce yaşam okulundan bir geçseler ne güzel olurdu. O zaman geleceğin toplumunun askercil, hiyerarşik, piramidal bir biçimde yapılandırılması için çok daha az proje üretirlerdi.

Bütün albenisine karşın Sibiry'a artık bana gitgide daha az çekici gelmeye başlamıştı; hatta İrkutsk'ta bir Kazak bölüğünün komutanlığına atanan ağabeyim Aleksandr'ın da artık benimle birlikte olmasına karşın böyleydi bu. Birlikte olmaktan mutluyduk, sürekli okuyor, felsefe, bilim ve sosyalizm konusundaki güncel sorunları tartışıyorduk, ama her ikimiz de entelektüel bir

yaşamın susuzluğu içindeydik ve Sibirya'da bu yaşam yoktu. Amerikalı yerbilimci Raphael Pumpelli ve ünlü Alman antropolog Adolph Bastian'ın İrkutsk'a gelişleri ikimiz için de son derece önemli bir olay oldu. Ama bu iki bilgin bizimle yalnızca iki gün geçirdiler, sonra geldikleri gibi Batıya gittiler. Batı Avrupa'nın, daha önce gazetelerden bildiğimiz bilimsel -ve asıl siyasal- yaşamı her ikimize de son derece çekici gelmişti. Artık konuşmalarımızda sürekli olarak Rusya'ya dönmekten söz ediyorduk. Sonunda, Sibirya'daki Polonyalı sürgünlerin 1866 yılındaki ayaklanmaları gözümüzü açtı ve Rus ordusunda subay olarak konumumuzun ne denli sahte, iğreti olduğunu görmemizi sağladı.

VII

Sürgün Polonyalıların ayaklanması - Ayaklanmanın bastırılması - Emekliye ayrılış

Baykal Gölü çevresine yeni bir yol açma işinde çalıştırılan sürgün Polonyalılar, tutsaklık zincirlerini kırarak Moğolistan üzerinden Çin'e geçmek için umutsuzca bir girişimde bulunduklarında ben epey uzaklarda, Vitim dağlarındaydım. Ayaklanmacılar, üzerlerine gönderilen askeri birlikten bir Rus subayını öldürmüşlerdi. Bu ayaklanmanın ayrıntılarını İrkutsk'a dönünce öğrendim. Yaklaşık elli Polonyalıyı askeri mahkemede yargılayacaklardı; Rusya'da askeri mahkemelerdeki yargılamalar açık olduğu için de bütün oturumlara katıldım ve konuşmaları olanca ayrıntısıyla not ettim. Tuttuğum bu notları daha sonra "Borsa Haberleri" gazetesine yolladım; notlarımın söz konusu gazetede olduğu gibi yayınlanmasından general vali hiç hoşlanmadı; benim gibi Vagin de notlar tutmuş ve o da kendi notlarını "Petersburg Haberleri" gazetesinde yayınlamıştı.

Polonya'daki 1863 ayaklanmasıyla ilgili olarak yalnızca Doğu Sibirya'ya, çoğu üniversite öğrencisi, ressam, eski subay, toprak sahibi, ama en çok da Polonya proletaryasının en iyi temsilcileri olan usta zanaatkârlardan olmak üzere kadın-erkek on bir bin Polonyalı sürgün edilmişti. Bunların çoğu kürek mahkûmu olarak ağır işlerde çalışmaya yollanmış, kalanları da köylere yerleştirilmişti. Köylere yerleştirilenler iş, aş bulamadıkları için açlıktan ölümle yüz yüze gelmişlerdi. Kürek mahkûmları ya Çita'da mavna yapımında (bunlar en şanslı olanlardı), ya devletin döküm fabrikalarında ya da tuz ocaklarında çalıştırıldılar. Bu sonuncuları Lena'da, derme çatma barakalarda, koca bir kazanın içinde kaynayan tuz eriyiğini uzun küreklerle karıştırırken yarı çıplak durumda görmüştüm. Barakanın içi cehennemi sıcaktı; ama tuz çökeltisinin oluşmasını hızlandırmak için barakanın kapısı ardına kadar açık tutuluyor ve buradan buz gibi soğuk bir rüzgâr esiyordu. Bu koşullara en çok iki yıl dayanabilen sürgünler veremden ölüyorlardı.

Daha sonra önemli sayıda sürgün Polonyalı Baykal Gölü'nün güney kıyılarına yol yapımı için gönderildi. Bilindiği gibi, üç bin-beş bin ayak yüksekliğinde tablo gibi dağlarla çevrili, Alp tipi, uzun, ince bir göl olan Baykal, İrkutsk'u Transbaykal ve Amur'dan ayırır. Kışın buz üzerinden, yazınsa vapurlarla ulaşım sağlanır göl üzerinde. Ama ilkbahar ve sonbaharda, İrkutsk'tan (Pekin'e gitmek için) Çita ve Kyahta'ya ulaşım, 7-8 bin ayak yüksekliğindeki dağ dizilerini aşan uzun bir çevresel dağ yolundan at sırtında gerçekleştirilir. Mayıs ayında bile üzerleri kalın bir kar tabakasıyla kaplı bu dağların göz alabildiğine uzanan görünümü karşısında her an büyülenerek bu yoldan ben de bir kez gitmiştim. Ama genel olarak korkunç çileli bir yoldur bu; baştan aşağı bakir ormanlarla kaplı dağların, aşağıdaki göle doğru çok sert bir yamaç halinde inen eteklerini dolana dolana uzanır. Hiç durmadan dağ boğazlarıyla ve sel gi-

bi akan derelerle kesilen bu yolda Hamar-Daban dağ zincirini aşan bele tırmanmak bile (hepi topu on iki verstlik bir yol) sabahın üçünden akşamın sekizine dek tam on yedi saatimi almıştı. Atlarımız ikide bir yere yıkılıyor ve binicileriyle birlikte kar örtüsünün altında akan buz gibi sulara gömülüyorlardı. Sonunda, sarp kayaları patlatıp uçurarak, dağdan göle akan sayısız ırmak üzerine köprüler yaparak doğrudan doğruya gölü kıyından dolaşan bir yol yapımına karar verilmiş ve bu zorlu iş Polonyalı sürgünlerin üzerine yıkılmıştı.

Son yüz yılda Sibirya'ya çok sayıda Rus siyasal sürgün yollanmış, ama Rus insanının karakteri gereği bunlar alın yazılarına razı olmuşlar ve hiç ayaklanmamışlardı. Yavaş bir ölümle ölmeye rıza gösteren bu insanlar özgürlüklerine kavuşmaya bile çalışmamışlardı. Polonyalıların, haklarını teslim etmek gerek başlarına gelen felakete asla boyun eğmemişler, açıktan açığa baş kaldırmışlardır. Üstelik, önlerinde muazzam bir göl, arkalarında Kuzey Moğolistan'ın geçit vermez dağ zincirleri uzanmakta olduğunu, dolayısıyla da hiçbir başarı şansları olmadığını bile bile yapmışlardır bunu. Önce gözetimleriyle görevli askerleri silahsızlandırmayı, ardından ellerindeki metalleri döverek yaptıkları tırpanlarla silahlanmayı, sonra da Moğolistan dağlarını aşip denize, Çin'e doğru ilerleyerek burada kendilerini alıp götürmek üzere bekleyen İngiliz gemilerine ulaşmayı düşlemişlerdir. Bir gün İrkutsk'a, Baykal yolunda çalışan sürgün Polonyalıların ayaklanarak bir düzine kadar askeri silahsızlandırdıkları haberi ulaştı. Ayaklanmayı bastırmak için İrkutsk'tan yalnızca seksen kişilik bir piyade birliği gönderilebildi. Birlik, buharlı vapurla Baykal'ı geçerek, gölün karşı kıyısında bulunan ayaklanmacıların üzerine gitti.

İrkutsk'ta 1866 kışı her zamanki kışlardan çok daha sıkıcı geçiyordu. Rusya'nın başka taşra kentlerinde görülmeyen katılıkta bir sınıfsal bölünme vardır Sibirya başkentinde. İrkutsk

"toplum"u subaylar, memurlar, yerel tüccarların karı ve kızlarıyla din adamlarından oluşur. Bu insanlar kışın her perşembe bir araya gelirler. Ancak o kış, perşembe toplantıları son derece sönük geçiyordu. Amatör tiyatroların da ilgi derlemekten uzak, başarısız oldukları o kış, Sibiry'a'da en ilgi gören eğlence türü olan kâğıt oyunları bile alışılmış havasından uzak, gevşek, sönük geçiyordu. Subaylar arasında parasızlık çekenler vardı gerçi, ama ziyaretleri her zaman kucak dolusu banknotun gelişi olarak algılanan maden mühendisleri bile yeşil çuha masalarda bir hareketlenme yaratamamıştı o kış.

Gerçekten çok sıkıcı bir kıştı. Tam, gecelerin ruh seanslarıyla doldurulacağı kışlardan! İrkutsk'un geçen kış gerçek yaşamdan anlattığı öykülerle herkesi kırıp geçiren sevimli şakacılarından biri, anlattığı öykülerle bu kez kimsenin ilgisini çekemediğini görünce, düşünüp taşınmış, bir hafta kadar sonra da bütün İrkutsk halkı bu zeki şakacının ruh çağırma "deney"lerine katılmaya başlamıştı. Nasıl zaman öldüreceğini bilemeyenlerin önünde yepyeni bir ufuk açılmıştı böylece. Her evin konuk odasında, geldiklerinde ruhların tak tak vurdukları masalar ortayı çıkmış, ruhların masalara tak tak vuruşları arttıkça birbirine kur yapanların sayısında da belirgin bir artış olmuştu. Teğmen Prohorov masalara da, kadınlara da dört elle sarılmış bir subaydı. Belki de kadınlar üzerinde masalarda olduğu kadar şanslı değildi. Her neyse... Teğmen Prohorov, Polonyalı sürgünlerin ayaklandığı haberi gelince, ayaklanmayı bastırmak için gönderilecek birlik içinde yer almak istedi. Günlüğüne şöyle yazmıştı:

"Polonyalıları tepelemeye gidiyorum. Çarpışmalardan, hafif yaralanmış olarak geri dönmem ne hoş olurdu!"

Prohorov öldü. "Asilerle savaş" (Genelkurmay arşivlerinde tutturaklı bir dille kaleme alınmış raporu bulunabilir) başladığında, Rus birliğine komuta eden albayın yanında at oynat-

maktaydı Prohorov. Askerler ağır ağır yürüyerek ilerlemekteyken, beş-altısı tüfekte, geri kalanları tırpanla silahlanmış olan elli kadar Polonyalıyla karşılaştılar. Polonyalılar ormana mevzilendiler; arada bir tüfekleriyle ateş ediyorlar, askerler de onlara karşılık veriyorlardı. Prohorov albaydan iki kez ormana, Polonyalıların üstüne atılmasına izin vermesini istedi. Sonunda tepesi atan albay, teğmene "Otur oturduğun yerde!" diye emretti. Bu emre karşın Prohorov birden gözden kayboldu. Ormandan önce birkaç el silah sesi, ardından da haykırışlar duyuldu. Hızla o yöne ilerleyen askerler teğmeni kanlar içinde yerde yatıyor buldular. Polonyalılar son kalan cephanelerini de harcadıktan sonra tutsak alındılar. Savaş sona erdi. Prohorov yerde cansız yatıyordu.

Elinde tabancasıyla ormana dalan Teğmen, karşılaştığı birkaç "tırpanlı"nın üzerine silahını boşaltmış, ancak birini yaralamak dışında hedefleri tutturamayınca tırpanlılar teğmenin üzerine atılıp işini bitirmişlerdi.

Bu arada iki Rus subayı, yolun öbür ucunda -gölün batı kıyısında- yine yol yapımında çalışan, ama ayaklanmaya katılmayan "barışçıl" Polonyalılara karşı son derece utanç verici, rezilce bir davranış sergilemişlerdi. Subaylardan biri sürgünlerin kalmakta oldukları derme çatma barakaya dalıp silahıyla rastgele ateş etmeye başlamış ve bu arada iki sürgünü ağır biçimde yaralamıştı. Öbür subaysa eline geçirdiği iki Polonyalıyı bir arabaya bağlayıp keyif için acımasızca kırbaçlamaya başlamıştı.

Sibirya'daki askeri yetkililerin mantığına göre, bir Rus subayını öldürmenin karşılığı olarak birkaç Polonyalının da aynı cezaya çarptırılması gerekirdi. Sonuçta askeri mahkeme beş kişiyi idama mahkûm etti: bunlardan biri -aynı zamanda ayaklanmanın önderi- Şaramoviç adında otuz yaşlarında yakışıklı, zeki, enerjik bir piyanistti; öbürü, Tselinskiy adında, Rus ordu-

sunda subaylık yapmış, altmışlı yaşlarında bir adamdı; soyadlarını şimdi anımsayamadığım üç Polonyalı ayaklanmacı daha vardı, idama mahkûm edilen³⁴.

General vali Petersburg'a telgraf çekip cezaların hafifletilmesini diledi; ancak bir yanıt alamadı. Bize cezaları infaz etmeyeceği sözü vermiş olmasına karşın, birkaç gün geçip de Petersburg'dan yanıt gelmediğini görünce, cezaların gizlice, sabah erkenden uygulanması emrini verdi. Petersburg'dan yanıt bir ay sonra, postayla geldi! General vali, "nasıl uygun görüyorsa öyle davranmakta serbestti."

Bu arada beş kişi kurşuna dizilmişti.

Bunun yok yere girişilmiş bir ayaklanma olduğunu söyleyenler olmuştur. Oysa bence bu bir avuç gözü pek ayaklanmacı yine de bir şeyler elde etmişlerdir. Bir kez, yurtdışında duyuldu bu ayaklanma. İdam cezalarının infazı, iki Rus subayının mahkemede açığa çıkan aşağılık davranışları Avusturya'da büyük yankı yarattı. Avusturya hükûmeti, 1863 devrimine katılan ve Sibirya'ya sürülen Galicyalılara arka çıktı; böylece bunlardan kimileri evlerine dönebildi. Öte yandan, 1866 ayaklanmasından hemen sonra Sibirya'daki sürgün Polonyalıların yaşam koşullarında belirgin iyileştirmelere gidildi. Hep bu ayaklanma ve ayaklanmanın İrkutsk'ta kurşuna dizilen beş yiğit önderi sayesinde oldu bunlar.

Bu ayaklanma benim için de, Aleksandr için de büyük bir ders oldu. Her ne biçimde olursa olsun, orduya mensup olmanın ne demek olduğunu anladık. Ben uzaklarda, keşif gezisindeydim; ama Aleksandr'ın birliğini Polonyalıların üzerine sürmüşlerdi. Bereket versin kardeşimin görev yaptığı alayın komutanı kardeşimi çok iyi tanıyordu ve bir bahaneyle tepeleme birliğine başka bir subayın komuta etmesi emrini vermişti. Eğer kendisini görevlendirmiş olsalardı Aleksandr kesinlikle emre

uymazdı. O sırada uzaklarda değil de İrkutsk'ta olsaydım, ben de uymazdım.

Askerlikten ayrılmaya ve Rusya'ya dönmeye karar verdik. Bu kararımızı uygulamak o kadar kolay değildi, özellikle de Sibiry'a'da evlenmiş bulunan kardeşim için³⁵... Ama önünde sonunda her şeyi yoluna koyduk ve 1867 ilkyazında Petersburg'a döndük.

DİPNOTLAR

- 1 Burada ve benzeri yerlerde anıların 1897-1898 yıllarında yazıldığı göz önünde bulundurulmalıdır.
- 2 1921 yılında Preçistenkaya'ya, P.A. Kropotkin'in onuruna "Kropotkin Sokağı" adı verilmiştir.
- 3 Kropotkin'in doğduğu ev, *Ştatny Pereulok* (şimdiki adı *Kropotkinskiy Pereulok*), 26 no'lu evdir. 1920-1930 yılları arasında burası Kropotkin Müzesi olarak hizmet vermiştir.
- 4 *Sulima* - Ukrayna'nın bağımsızlığıyla doğrudan bağlantılı bir soydur. Hetman İvan Sulima, 1635 yılında Polonyahlara tutsak düşmüş ve Varşova'da idam edilmiştir. Onun torununun oğlu (ve Kropotkin'in dedesi) olan Nikolay Semyonoviç Sulima (1777-1840) 1812 savaşının kahramanlarındandır. 1833-1837 yıllarında önce Doğu, daha sonra da Batı Sibiry valiliği yapmıştır (Bkz.: *Sulima Belgeliği. Sulima aile kâğıtları. Skorup-Voytsehoşiça. Kiyev, 1884*).
- 5 1850 yazında görkemli bir biçimde kutlanan, İzmailovsk Alayı'nın kuruluşunun 120. ve imparatorun Alay'ı koruması altına alışının 50. yıldönümü töreni kastediliyor olsa gerek.
- 6 Toplumun, 1849 Petraşevski ayaklanması dolayısıyla başlatılan kitlesel tutuklamaların korkusundan kurtulamadığı bir dönemdi bu.
- 7 1804 yılında kurulan bu lise Moskova'nın en iyi birkaç lisesinden biriydi. Klasik liselerde tıpkı Latince gibi zorunlu olan Yunanca ders saatleri azaltılarak, bunun yerine doğal bilimlerle ilgili ders saatleri artırılmıştı. 50'li yıllarda bu lisede hukuk derslerine Slavsever eğilimli ünlü ozan ve eleştirmen A.A. Grigoryev giriyordu (Bkz.: Gobza İ.O. *"Moskova Birinci Lisesi'nin 100. Yıldönümü. 1804-1904"*. Moskova, 1903).

- 8 Sivtsev Vrajek, No 27.
- 9 Bu derginin 1855-1856 yıllarına ait bazı sayıları korunmuştur. Dergide Kropotkin kardeşlerin şiirleri, öyküleri, felsefe yazıları ve Fransızcadan yaptıkları çeviriler yer almaktadır (*Ekim Devrimi Merkez Arşivi*, F.1129, op.3. d.1).
- 10 Pajeskiy Korpus'un eğitim programı ve öğretmenleri için, bkz.: "*Yüce İmparator Hazretlerinin Pajeskiy Korpusu'nun Yüzüncü Yılı Anısına. 1802-1902.*" Spb., 1902. c. 1-2.
- 11 Feofil (Kropotkin, Fyodor olarak yanlış veriyor) Tolstoy, 1859 yılının Eylül-Ekim aylarında Ruskiy Vestnik'te yayınlanan "*İrade Hastalığı*" adlı romanında kahramanın -Prens Pronskiy- ağzından Pajeskiy Korpus'un düzenini, âdetlerini Kropotkin'in anılarına çok benzer biçimde anlatıyor. Romanda Girardot'nun adı hiç geçmiyor ve kendisinden yalnızca Albay diye söz ediliyor.
- 12 Kropotkin kardeşlerin mektuplarını Aleksandr Alekseyeviç 1872'de yurtdışına götürmüş, 1874'te yurda dönmesinden sonra da P.L.Lavrov tarafından korunmuştur. Mektupların bir kısmının kaybolması da, büyük olasılıkla, A.A.Kropotkin'in 1874 Aralığında tutuklanması nedeniyle.
- 13 Ocak 1860'ta Kropotkin, ağabeyine şunları yazıyordu: "Nekrasov'un şiirlerini gönd(erdiğin) için sağ ol. "*Sovremennik*"in 1853, 54, 55, 56 yılları sayılarından beğendiklerimi zaten kopyalamıştım. "Vlas", "Hastanede", "Köyde", "Unutulmuş Köy" ve b(aşka) b(azı) şiirleri vardı bende. Ama senin gönderdiklerin yoktu. Bu nedenle nasıl sevdiğimi anlatamam." (Bkz.: *Pyotr ve Aleksandr Kropotkin Kardeşlerin Mektuplaşmaları*. M., L., 1932; c.1, s.175).
- 14 *Augsburg Deklarasyonu* - Martin Luther'le Filip Melanhton'un, Protestanlığın tezlerini açıklayan kitapları.
- 15 Ocak 1859 tarihli mektubunda Aleksandr, kardeşine K.F. Roulier'nin ders notlarını bulup okumasını öğütüyor. Şubat'ta Pyotr, doğal bilimlerle ciddi biçimde uğraşmaya karar verdiğini açıklıyor (*Mektuplaşmalar...* c.1., s.132-133).
- 16 H.Spencer'le A.Weismann arasındaki tartışmada P.A.Kropotkin, tıpkı Spencer gibi, organizmanın yaşadığı ortamdan edindiği özelliklerin kalıtım yoluyla aktarılabilirliğini savunuyordu. Bu tutumunu sonraları, "*On dokuzuncu Yüzyıl*" dergisine yazılar yazdığı dönemde de (1890-

1914) sürdürdü. Bu tartışmada Spencer'den yana olmasına karşın, Weismann'ı büyük bir araştırmacı olarak kabul etti. Çağdaş bilim, A.Weismann'ı genetik biliminin kurucularından biri olarak kabul etmektedir; Spencer-Weismann tartışmasında da, günümüz bilimine göre, haklı olan Weismann'dır.

- 17 Kropotkin kardeşlerin 60'lı yıllardaki mektuplarında tarih büyük yer tutmaya başlamıştır. Pyotr Alekseyeviç, tarihçinin tarihsel olayları açıklarken "siyasal kuramlar"a hiç ilişmemesi gerektiği konusunda kardeşine katılmamaktadır. Ona göre, olayların nedenlerini ve sonuçlarını açıklayan tarihçinin, siyasal inançları kaçınılmaz olarak bu değerlendirmelerde ifadesini bulacaktır (*Mektuplaşmalar...* c.1, s.109).
- 18 "Kutup Yıldızı"nı A.İ.Hertsen önce Londra'da yayınlamaya başladı, 8. sayıdan sonra ise yayını Cenevre'de sürdürdü.
- 19 Nisan 1858'de Pyotr Kropotkin ağabeyine "Korpus'tan Yankılar" başlıklı siyasal içerikli bildiri yayınlamaya başladığını bildirir. "...Nikolaycı olmadıklarını bildiğim iki arkadaşın dolap gözlerine bıraktım bildirimi." *"Mektuplaşmalar..."* c.1, s.86.
- 20 1850-56 yılları arasında 45-68 dolayında köylü ayaklanması oldu (1852'de 68, 1855'te 45). Bu dönemde ayaklanmaları bastırmak için kaç kez topçu birliklerinin de kullanıldığına ilişkin net bir kayıt tutulmamış. 50'li yıllardaki her 100 ayaklanmadan 41'i yollanan askeri birliklerce bastırılmış (1858 yılındaki 378 ayaklanmadan 99'u, 1861 yılındaki 161 ayaklanmadan 64'ü askeri birliklerce bastırılmış.) *"1857-Mayıs 1861 Arasında Rusya'da Köylü Ayaklanmaları"*, Moskova, 1964, s.15-16.
- 21 "Sen Kazandın Galyalı" - İskender (Hertsen)'in "Üç Yıl Sonra" başlıklı yazısı bu sözlerle başlar ve yine bu sözlerle sona erer ("Kolokol" dergisi. 1858. s.9) Söylenceye göre ilk Hristiyanlara karşı savaşan Roma İmparatoru Julius'un ölürken söylediği sözdür bu.
- 22 Korpus'un Beyaz Salon'undaki mermer levhaya kazınmış iftihar listesinde Kropotkin'in adı yok. Büyük olasılıkla 1874'teki tutuklanması sırasında adı listeden silinmiş (Bkz.: "Yüce İmparator Hazretlerinin Pajeskiy Korpusu". c.2, s.411-414)
- 23 Öğrenci olayları 1861'de başladı, aynı yılın sonbaharında ise en geniş boyutlarına ulaştı. 1861 yılındaki öğrenci olaylarına, Moskova Üniversitesinde serbest dinleyici öğrenci olarak eğitim gören A.A.Kropotkin

de aktif bir biçimde katıldı. Şubat 1862'de üniversiteden kovuldu ve polis gözetiminde Moskova dışına sürüldü.

- 24 1862 yılındaki yangınları, izlediği baskı politikasını haklı göstermek isteyen hükümet provokasyon amaçlı olarak çıkartmış ve resmi basın da yangınların devrimciler tarafından çıkarıldığı yolunda yayınlar yapmıştı (Bkz.: "XIX. yy. Ortalarında Rusya'da Devrimci Durum", s. 348). Devrimcilerin bu yangınlarla ilintileri olduğu savı özgür basın (A.İ.Hertsen) tarafından şiddetle reddedildiği gibi, Dostoyevskiy kardeşler de yayınlamakta oldukları "Epoha" dergisinde bu yönde bir makale yayınlamak istemişler, ancak yazı sansür tarafından yasaklanmıştır (Bkz.: *Yazın Mirasımız*. 1973. c. 83, s. 51).
- 25 Jond - Mayıs 1863 ayaklanmaları sırasında kurulan gizli Polonya hükümeti. "Petersburg hükümetinin yüreği"nde elbette yandaşları yoktu Jond'un. Ancak, başta Prens Konstantin Nikolayeviç olmak üzere bazı liberal bürokratlar Polonya'ya "kültürel muhtariyet" verilmesinin, bu ülkeye -siyasal yönden Rusya'ya bağlı olmakla birlikte-, eğitim, kültür, din gibi alanlarda bağımsızlık tanınmasının doğru olacağını savunuyorlardı.
- 26 P.G.Zayçnevskiy çevresince 1862 Mayısında dağıtılan "Genç Rusya" başlıklı bildiriden söz ediliyor. Gençlere ve askerlere seslenen ve hemen bir silahlı darbe çağrısı yapan bildiri, N.G.Çernişevskiy'nin düşüncelerinin etkisinde olan devrimci demokrat kesimden destek bulmadı.
- 27 Her iki derginin de yayını Haziran 1862'de sekiz ay süreyle durduruldu.
- 28 A.İ.Hertsen ve N.P.Ogaryov kastediliyor. Her ikisi de, yeterince hazırlık yapılmadan harekete geçmenin kaçınılmaz sonucunun yenilgi olacağını söylüyorlardı (Bkz.: "Rusya-Polonya Devrimci İlişkileri". c.1. s.555-556).
- 29 Özellikle Slavsever "Den" ("Gün") gazetesi bu görüşü savunuyordu. Gazetenin yönetmeni İ.S.Aksakov, "Polonya Çarlığı'nın siyasal bağımsızlığı, zorla Rusya'ya katılmasından ehveni şerdir" diyordu ("Den". 1863. 3 Eylül. No: 32. Başyazı).
- 30 Ayaklanmayı bastırmak için yollanan Finlandiya Hassa Alayı'nın başında, Çernişevskiy'nin düşüncelerinin izleyicisi olan V.İ.Bartenyov bulunuyordu. Bartenyov ve arkadaşları isyancılarla ilişki kurup onlara yardım ettiler (Bkz.: Diyakov V.A., Miller İ.S. "1863 Yılında Rus Ordusunda Devrimci Hareketler ve İsyanlar", Moskova, 1964.)

- 31 Merkez Komitesinin 22 Ocak 1863'te yayınladığı bildirmede, ulusal bağımsızlıktan, yurttaşların eşitliğinden, sınıfların kaldırıldığından ve toprak beylerinin mülkiyet haklarının devam ettiğinden aynı anda söz ediliyordu. Köylü sorununa bakışlarındaki bu tutarsızlık ve sığlık nedeniyle de Hertsen isyancıların yenilgiye mahkûm olduklarını söylüyordu.
- 32 Ayaklanmanın (1863-1865) sürdüğü iki yıl içinde asılanların sayısının 500 dolayında olduğu sanılıyor (Bkz.: "*Rusya Polonya Devrimci ilişkileri*. c. 2, s.500-536).
- 33 Bu keşif gezisiyle ilgili olarak çeşitli gazete ve dergilerde pek çok makale yayınlayan Kropotkin, ayrıca Rus Coğrafya Derneğince altın madalyayla ödüllendirilmiş ve Patom Yaylası'na onun adı verilmiştir.
- 34 Kropotkin'in bu ayaklanmayla ilgili açılan davanın duruşmalarında tuttuğu notlara göre, ayaklanmanın önderi durumunda olan ve idama mahkûm edilen sürgünler şunlardı: Celinskiy (48 yaşında), Şaramoviç, Kotkovskiy, İlyaseviç, Artsimoviç ve Vronskiy. General-vali, Artsimoviç ve Vronskiy dışındakilerin cezalarını infaz ettirmişti.
- 35 Aleksandr Kropotkin Sibirya'da Polonyalı bir devrimci olan Sevastian Çaykovski'nin kızı Vera Sevastianovna Çaykovskaya ile evlenmişti.

*Ey, biz ki her gün ıstarap çekenler, her
gün aşığılananlar. Biz, bir araya
geldiğimizde mahşer gibiyiz; ve hiç
kimsenin gücü bize yetmeyecektir. Biz,
diğer her şeyi içine alıp eritebilecek o
dev okyanusuz. Ey şairler, ressamlar,
heykeltıraşlar, müzisyenler, bize katılın!
Kalemini, fırçası ve fikirlerini devrimin
hizmetine sun! Halkın, ona
zulmedenlere karşı onurlu
mücadelesinde emeğinle gençliğimizin
yüreğinde bir ateş yak...*

*Ey, bilgi, ilim irfan sahibi olanlar,
yetenek, beceri, azim sahibi olanlar,
eğer kişiliğinde bir nebze insaf varsa,
gel, sen ve tüm dostların, gel ve
birikimlerini, buna en çok ihtiyacı
olanların hizmetine ver! Çünkü sadece
ve sadece o zaman onurlu, gerçek ve
insana yaraşır bir hayatımız olacak.*

Kropotkin